

**International Journal of Recent Research in
Arts and Sciences ISSN: 1857-8128**

**MIT
UNIVERZITET
SKOPJE**

JOURNAL

**International Journal
of Recent Research in
Arts and Sciences**

Volume 18

Skopje, Republic of North Macedonia

March, 2024

Owner and General Manager

MSc Biljana Apostolova

Marketing Manager

MSc Bozjidar Mladenov

Editor in Chief

**PhD Marjan Madjovski,
MIT University**

Lecture in English

**Anita Dimitrijovska-
Jankulovska**

EDITORIAL BOARD

Zvonimir Jankuloski, PhD, MIT University Skopje, Macedonia

Ales Krainer, PhD, University of Ljubljana, Ljubljana

Anka Trajkovska, PhD, Faculty of Technology and Technical Sciences, University St. Climent Ohridski, Bitola, Macedonia

Antonio Georgiev, MD, MSc, PhD, PHO Cardiology – Prima, MIT University - Skopje, Republic of Macedonia

Berta Gonzalvo, PhD Mechanical Engineering Macedonia

Blagoja Dastevski, PhD, Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Macedonia

Bojan Krstic, PhD, University of Nis, Serbia

Branislav Mitrovic, PhD, University of Belgrade, Belgrade

Daniela Georgieva, MD, MSc, PhD, University Clinic for Orthopedic Surgery; Clinical Center “Mother Teresa”- Skopje; “Ss. Cyril and Methodius University” Skopje, Macedonia

Dariusz Majchrzak, PhD, National Defense University, Warsaw, Poland

Darko Dimovski, PhD, University of Nis, Serbia

Dario Brdaric, PhD, Institute of Public Health for the Osijek-Baranya County, Osijek, Croatia

Dijana Jovanoska, PhD, PHI, Center of Public Health, Tetovo, Macedonia

Ejup Chota, PhD, University of Tirana, Plan Protection Department, Albania

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Elizabeta Popova Ramova, PhD, MIT University, College of Wellness, Spa and Physiotherapy, Skopje, Macedonia

Elmi Jusufi, PhD, University Cyril and Methodius, Institute of Livestock, Skopje, Macedonia

Sergej Mihajlov, University Goce Delcev, Stip, Academy of music, Stip, Macedonia

Gabriela Dragan, PhD, Romanian American University, Bucharest, Romania

Georgi Georgiev, PhD, New Bulgarian University, Sofia, Bulgaria

Goran Bandov, PhD, Dag Hammarskjold University College of Interantional Reations and Diplomacy, Zagreb, Croatia

Herba Safeyedin, PhD, House of Egyptian Architecture, Cairo, Egypt

Igor Maric, PhD, Institute of Architecture and Urban&Spatial Planning of Serbia, Belgrade

Ilija Nasov, PhD, MIT University Skopje, Macedonia

Ivo Shlaus, PhD, University College of International Relations and Diplomacy, Zagreb, Croatia

Jordan Merkuri, PhD, University of Tirana, Plan Protection Department, Albania

Karol Janas, PhD, Alexander Dubcek University of Trencin, Slovakia

Kiril Filev, PhD, Ss. Cyril and Methodius University in Skopje

Kresimir Rotim, PhD, University of Zagreb, Faculty of Medicine, Zagreb, Groatia

Laith Jaafar Hussein Hnoosh, PhD, University of Kufa, Iraq

Lidija Geto, PhD, University Josip Juraj Strossmayer, Osijek, Croatia

Lubna Anjum, PhD, University of Agriculture, Faisalabad, Pakistan

Maciej Marszalek, PhD, National Defense University, Warsaw, Poland

Magdalena Puceva, PhD, MIT University, Faculty of Security Sciences, Skopje, Macedonia

Maja Jakovcevski, PhD, Univercity of Kraguevac, Faculty of Medicine, Kraguevac, Serbia

Magdalena Cara, PhD, University of Tirana, Plan Protection Department, Albania

Mehdi Rahmati, PhD, University of Maragheh, Maragheh, Iran

Mentor Zekiri, PhD, Ministry of Agriculture, Forestry and Water Economy, Phytosanitary Department, Skopje

Mila Pucar, PhD, Institute of Architecture and Urban&Spatial Planning of Serbia, Belgrade

Milica Denkovska, MA, MIT University Skopje, Macedonia

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Mira Zafirova, PhD, University of Transport, Sofia, Bulgaria

Mirjana Devetakovic, PhD, University of Belgrade, Faculty of Architecture, Belgrade

Mirjana Jovanovska Stojanovska, MIT University, Faculty of Psychology, Skopje, Macedonia

Nenad Mikulic, PhD, Polytechnic of Zagreb, Zagreb, Croatia

Niko Herakovic, PhD, University of Ljubljana, Faculty of Mechanical Engineering, Slovenia

Patrizia Cinelli, PhD in Chemistry at Pisa University, Italy

Recep Guloglu, PhD, Istanbul University, Istanbul, Turkey

Rudolf Kuharcik, PhD, Alexander Dubcek University of Trencin, Slovakia

Ryszard Szpyra, PhD, National Defense University, Warsaw, Poland

Roza Djoleva-Tolevska, MD, PhD, University Clinic for Orthopedic Surgery, University "St. Cyril and Methodius", Skopje, Macedonia

Safak Sahir Karamehmetoglu, PhD, Istanbul University, Istanbul, Turkey

Sami Ibrahim Mohamed Novr Gabir, PhD, University of Gezira, Sudan

Sasa Milijic, PhD, Institute of Architecture and Urban&Spatial Planning of Serbia, Belgrade

Snezana Djordjevic, University of Belgrade, Belgrade, Serbia

Susana Paixão, PhD, Polytechnic of Coimbra/Coimbra Health School, Portugal

Svetlana Dushanich Gachic, PhD, Banja Luka College, Bosnia and Herzegovina

Stipica Popovski, PhD, MIT University, Faculty of Dental Medicine, Skopje, Macedonia

Tanja Stanishic, PhD, University of Kragujevac, Serbia

Teuta Gjuladin-Hellon, PhD, Faculty for Food Industry, England

Todor Trifonov, PhD, Foundation of International and National Security, Sofia, Bulgaria

Torello Loti, PhD, Professor and Chair of Dermatology and Venereology, University of Rome "G. Marconi" Rome, Italy

Vanja Kokol, PhD, University of Maribor, Faculty of Mechanical Engineering, Maribor, Slovenia

Vanja Shushnjar Chanovic, PhD, Banja Luka College, Bosnia and Herzegovina

Vesna Tunguz, PhD, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Vladan Djokic, PhD, University of Belgrade, Faculty of Architecture, Belgrade

Vukoman Jokanovic, PhD, Vinca Institute of Nuclear Sciences, University of Belgrade, Serbia

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

CONTENTS

Natural and Technical-technological Sciences

THORACIC POINT-OF-CARE ULTRASONOGRAPHY A RELIABLE DIAGNOSTIC TECHNIQUE FOR TRAUMATIC PNEUMOTHORAX.....	8
KOUNIS SYNDROME - A CASE REPORT OF ACUTE MYOCARDIAL INFARCTION AFTER BEE BITE.....	18
GLANS PENIS YET ANOTHER PLACE WHERE MALIGNANT MELANOMA CAN APPEAR	27
MODALITIES OF SURGICAL APPROACH IN THE TREATMENT OF LUNG CANCER	34
AORTIC DISSECTION: OFTEN NEGLECTED DIFFERENTIAL DIAGNOSIS IN EMERGENCY AMBULANCE SERVICES.....	44
CASE REPORT - TIBIAL EMINENCE AVULSION FRACTURE OF THE BONY ATTACHMENT OF THE ACL	51
FACE ACUPUNCTURE IN COSMETOLOGY PRACTICE	63
COMMON ELEMENTS OF SPORTS ARCHITECTURE.....	77
INTRODUCING WOOD AS A PART OF THE INTERIOR	90
IMPLEMENTATION OF BIOPHILIC DESIGN IN COLLECTIVE HOUSING BUILDINGS	99
WINERY PLANNING AND DESIGN	111

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

REVOLUTIONIZING THE HOSPITALITY INDUSTRY – TRENDS AND INNOVATIONS IN MODERN HOTELS.....	128
SCHOOL ARCHITECTURE - DESIGN PROCESS, PROCEDURES.....	140
DNA CODING ALGORITHMS.....	152

Social Sciences and Humanities

FACTORS INFLUENCING THE CHOSING OF A PARTNER ACCORDING TO THE THEORY OF DAVID BASS VERIFIED ON THE MACEDONIAN POPULATION	166
DETERMINING THE BASIC VALUES ACCORDING TO SCHWARZ'S THEORY OF VALUES	181
MODERN REGIONAL ORGANIZATIONS	194
A COMPARATIVE APPROACH TO CORRUPTION IN RUSSIA AND BELARUS	211
PUBLIC REVENUES OF THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA.....	231
CONNECTION BETWEEN THE PERCEIVED AUTHORITARIAN PARENTING STYLE AND PERFECTIONISM	245
THE RELATIONSHIP BETWEEN PERSONAL VALUES AND LIFE SATISFACTION.....	259
YOUTH ANXIETY EPIDEMIC	282

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

SELF-COMPASSION AND BURNOUT AMONG MENTAL HEALTH WORKERS	293
QUALITY CONTROL IN THE MEAT INDUSTRY.....	306
QUALITY CONTROL AND STANDARDIZATION.....	322
THE CULTURAL IMPACT OF THE COPRODUCTION, ONCE AND NOW: DUBROVSKY, THE EASTERN ROBIN HOOD, COPRODUCED BY VARDAR FILM.....	338
DEPRESSION AMOUNG HIGH SCHOOL STUDENTS	363
INDICATORS FOR THE IDENTIFICATION OF VICTIMS OF TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS.....	373
THE ATTEMPT TO COMMIT A CRIMINAL OFFENSE AS A SEPARATE CRIMINAL CATEGORY.....	393
INTERNATIONAL LEGAL FRAMEWORK AND INTERNATIONAL EXPERIENCES ON SPECIAL INVESTIGATIVE MEASURES WITH REVIEW OF THE PRACTICE OF THE STRASBOURG COURT.....	412
CRIMINOLOGICAL AND CRIMINAL APPROACH TO SEXUAL BLACKMAIL (SEXTORSION) AS A SEXUAL OFFENSE.....	432
A COMPARATIVE APPROACH TO TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS IN THE BALKAN COUNTRIES.....	456
DEALING WITH THE PAST IN THE FORMER YUGOSLAVIA	484

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

**NATURAL AND
TECHNICAL-TECHNOLOGICAL
SCIENCES**

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

THORACIC POINT-OF-CARE ULTRASONOGRAPHY A RELIABLE DIAGNOSTIC TECHNIQUE FOR TRAUMATIC PNEUMOTHORAX

Brzanov Nikola^{1,5}, Labacevski Nikola^{2,5}, Antovik Sveto^{3,5}, Trpevski Sime^{1,5}, Jovanovski Srceva M^{1,5}, Georgiev Antonio^{4,5}, Ognjenovic Ljubomir^{3,5}, Gavrilovska –Brzanov Aleksandra^{1,5}

¹University Clinic for Traumatology, Orthopaedic Diseases, Anaesthesia, Reanimation, Intensive Care and Emergency Centre, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia

²Department of Preclinical and Clinical Pharmacology and Toxicology, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia

³University Clinic for Abdominal surgery, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia

⁴University Clinic of Cardiology, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia ⁵Faculty of Medicine, University “Ss. Cyril and Methodius” - Skopje, Republic of North Macedonia

Corresponding author email: gavrilovska.aleksandra@gmail.com

Abstract

Introduction: Pneumothorax is a common and potentially life-threatening injury characterized by sudden chest discomfort and respiratory distress. Early diagnosis and management are crucial to prevent adverse outcomes. Thoracic point-of-care ultrasonography (POCUS) has emerged as a valuable tool for rapid and radiation-free diagnosis of pneumothorax, offering dynamic evaluation at the bedside.

Aim: This study aimed to assess the accuracy of thoracic POCUS performed by physicians in detecting clinically significant traumatic pneumothorax.

Material and Methods: A prospective clinical observation study was conducted in the Emergency Department of the University Clinic for Traumatology, with thoracic POCUS performed on trauma patients upon arrival. The procedure involved scanning for specific landmarks and assessing the pleural line for evidence of pneumothorax. Statistical analysis was conducted to evaluate the sensitivity, specificity, and predictive values of thoracic POCUS.

Results: Forty trauma patients participated, predominantly males aged 35–50, with blunt trauma being the most common mechanism. Thoracic POCUS demonstrated a sensitivity of 89.4%

and a specificity of 95.8% in detecting P pneumothorax. The procedure had a high negative predictive value (92%) and positive predictive likelihood ratio (21.4), with no reported complications.

Conclusion: Finally, our research validates that thoracic POCUS is a useful tool for identifying traumatic pneumothorax in trauma patients. Thoracic POCUS provides a quick and accurate way to diagnose, which helps with prompt intervention and potentially life-saving care.

Key words: Thoracic point-of-care ultrasonography; pneumothorax; trauma.

1. Introduction

One of the most frequent and possibly fatal injuries is a pneumothorax (PTX). The primary clinical signs are shortness of breath, sudden chest discomfort, or even respiratory failure. The stability of the circulatory system is impacted and the venous return blood flow is restricted as a result of the abrupt shift in pressure within the pleural cavity. Early diagnosis and treatment are therefore needed (1). PTX is described as air between the parietal and visceral pleural layers on a chest x-ray (CXR) or multidetector computed tomography (CT). Chest CT is the gold standard for diagnosing PTX, however due to its high radiation exposure and lengthy transport time, it is not appropriate for a quick diagnosis. However ultrasonography is new tool for diagnose used at the patient bedside that offers the benefits of not requiring radiation and being easy to use (2,3). It can offer quick diagnosis and dynamic evaluation. The absence of lung sliding on brightness (B) mode imaging is usually used to diagnose PTX on ultrasonography. A number of sophisticated approaches can also be used to increase sensitivity, such as motion (M) mode, power Doppler without color signal, or lung point sign identification. Since most cases of clinically significant traumatic PTX can be safely managed and permanently treated with rapid tube thoracostomy decompression or drainage, prompt and precise identification is crucial and can save lives (4,5).

The easily accessible method known as thoracic point-of-care ultrasonography (POCUS) can quickly determine whether or not a traumatic PTX exists. The American College of Emergency Physicians (ACEP) and the Advanced Trauma Life Support (ATLS) guidelines both incorporate

thoracic US for use in PTX detection (6,7). Regarding its accuracy, there are contradicting statistics, though. Strong evidence from earlier meta-analyses supports the superiority of POCUS over single view CXR in detecting traumatic PTX. Recent data, however, showed that the sensitivity of thoracic US was just 43%, and this dropped to just 65% when patients with "occult PTX"—a condition that could only be seen on CT—were not included in the analysis (8).

Our evaluation aimed to ascertain the accuracy of thoracic POCUS performed by physicians in identifying clinically significant traumatic PTX.

2. Material and methods

In the Emergency Department of the University Clinic for Traumatology, Orthopaedic Diseases, Anaesthesia, Reanimation, Intensive Care and Emergency Center, Medical Faculty, University "Ss. Cyril and Methodius," Skopje, Macedonia, this prospective clinical observation study will be carried out with the approval of the Ethics Committee and the signed informed consent of the patient or their guardian. Upon arrival in the emergency room during the primary check and stabilization phase, all patients over the age of 18 who present with trauma in our department will get a thoracic POCUS performed by attending physician. Patients who do not have consent to participate will be excluded, and patients who, due to instability, will be moved to the critical care unit immediately as well.

Each patient who satisfies the inclusion criteria will undergo thoracic POCUS during the first two to five minutes of their arrival, following evaluation and examination by the attending physician in accordance with the A, B, C, D, and E standardized procedures. They will all then be eligible for thoracic POCUS as soon as feasible. During thoracic POCUS examination, patients will lie supine. A transportable US equipment equipped with a linear 5–20 MHz probe will be used to conduct a thoracic POCUS assessment. The examiner will position themselves to the patient's right.

Patients are scanned bilaterally in a supine or nearly supine position. On the anterior chest wall, in the mid-clavicular line, at approximately the second intercostal space, the probe should be positioned sagittally (indicator pointing cephalad) (Figure 1.). Prior to visualizing the pleural line

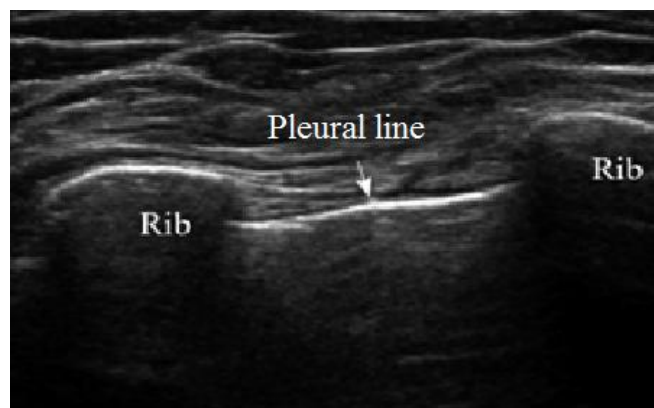
MIT UNIVERSITY
SKOPJE

between the two ribs, the physician performing the thoracic POCUS should recognize the landmarks of the two ribs with posterior shadowing behind them. This is commonly referred to as "the bat sign", in which the body of the bat is represented by the bright hyperechoic pleural line between the periosteum of the ribs, which symbolizes the wings (Figure 2.). The probe should be gently moved caudally, or inferiorly, until two ribs show up on the screen if the ribs cannot be seen. The parietal and visceral pleura layers can be observed slipping over one another in the space between these two rib markers. As mentioned previously, using this straightforward method will result in a pneumothorax that is significant enough to require a chest tube because air will rise to the anterior chest wall.

Figure 1. Probe placement for thoracic POCUS

Figure 2. "The bat sign" are represented by two ribs with posterior shadowing, and its body is represented by the hyperechoic pleural line.

There will be four categories created from all of the thoracic POCUS scans:

1. Positive scan results showing pathology on CT
2. A positive scan that shows no pathologies
3. Negative scan, but there is pathology there
4. A negative scan that shows no pathology

The specifics and information about the patients will be kept very confidential.

Statistical analysis

The 20 Statistical Package for Social Sciences was used for all statistical analysis. Chi-square analysis was used to determine and compare the specificity, sensitivity, and positive and negative predictive values of FAST conducted by RRs and EMRs (table 1).

3. Results

In our investigation, all 40 participants had suffered blunt trauma as a result of falls (40%), physical attacks (10%), or car crashes (50%). In the study, 30 males (75%) and 10 women (25%) took part. For the sample, an age of at least eighteen was necessary. With a mean age of 37 years, most of the participants were in the 35–50 age range. The results of the study clearly show that thoracic injury (n=20) 50% affected most of the subjects.

On each side, the posterior lateral alveolar or pleural point, the lower anterior point, and the upper anterior point are examined. The findings unequivocally demonstrate that 90% of thoracic POCUS scans (n=36) done indicated no free fluid in the lung. Pneumothorax (n=17) was discovered by POCUS scans on the lungs in 42.5% of the patients. Figure 3 shows a POCUS scan with a pneumothorax finding. The evaluation took an average of 4.7 ± 4.1 minutes. With a high 89.4% sensitivity. The findings revealed that the specificity was 95.8%, the negative predictive value was 92%, the positive predictive likelihood ratio was 21.4 or 3.13%, and the positive predictive value was 94.4%. In the examined cohort, there were no complications to report.

Figure 3. Thoracic POCUS with pneumothorax findings left and normal findings right

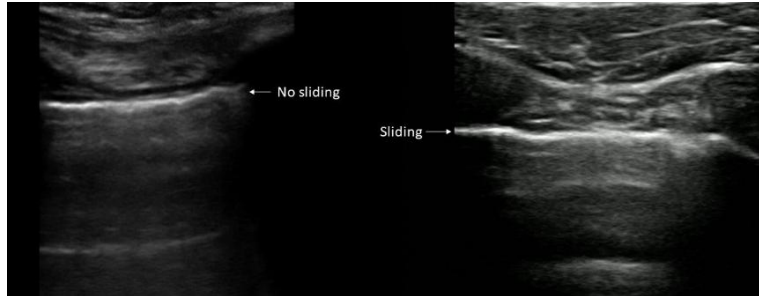

Table 1. Predictive values of FAST

	Positive	Negative	Total
pathology		pathology	
Positive FAST	17	1	18
Negative FAST	2	23	25
Total	19	24	43

4. Discussion

In the acute care context, thoracic POCUS has proven itself as a reliable tool for detecting pneumothorax. It is essential in patients with blunt or penetrating chest trauma, as early detection of a PTX can avert potentially fatal outcomes. Thoracic POCUS has become a helpful bedside tool for patients with respiratory problems due to the mobility and convenience of use of equipment as well as increased physician training. Because ultrasonography is more sensitive than standard upright AP radiography in identifying pneumothorax, the former is losing significance. The limitations of ultrasound are becoming more noticeable, even while CT scanning is still the gold standard and can still detect smaller occult PTX that ultrasound missed. Thoracic POCUS is faster to perform, can be interpreted right away at the patient's bedside without needless delays, and eliminates radiation

exposure and the requirement for patient transport in unstable cases. It can also be performed several times throughout a resuscitation and is more economical (4).

All of the patients in our study gave their consent for us to evaluate them if they met our inclusion criteria for the ability of thoracic US, in the hands of our physicians, to accurately detect PTX. This stands in contrast to the findings of study, which was just recently published and only included patients who had the outcome (PTX) (8). The stated sensitivity of 35% was probably influenced by this later technique as well as the US being performed by a US technician and subsequently read by a radiologist. Our findings agree with earlier meta-analyses that found 89%–90% thoracic US sensitivity and specificity (6,9). This validates the Eastern Association for the Surgery of Trauma and Western Trauma Association endorsements of thoracic US as part of the ATLS algorithm, which is the current recommendation.(10-12). Crucially, analysis's with low sensitivity when all PTX cases are included is in line with earlier research that indicates thoracic US may overlook tiny, clinically inconsequential PTX (13,14).

A tube thoracotomy has been used to treat all traumatic PTXs, regardless of size. The ATLS algorithm's current recommendation is as follows (11). However, the frequency and magnitude of traumatic PTX discovered have significantly increased due to the widespread use of CT as part of trauma imaging regimens, as well as the notable improvement in image quality and multiplanar capabilities. When making selections based only on size, this has contributed to a considerable degree of variation in the choice between expectant therapeutic care of traumatic PTX and tube thoracotomy placement (10).

5. Conclusion

In conclusion, our study confirms the effectiveness of thoracic POCUS in detecting traumatic pneumothorax among trauma patients. Thoracic POCUS offers a rapid and reliable means of diagnosis, aiding in timely intervention and potentially life-saving management. These findings underscore the importance of integrating thoracic POCUS into trauma protocols, highlighting its utility as a frontline tool for improving patient outcomes in acute care settings.

Further research and widespread adoption of this technique are warranted to optimize its use in clinical practice.

6. References:

- [1] Kemmer W, Eckert WT, Gathright JB, Reemtsma K, Creech O. Patterns of thoracic ultrasound in fatal traffic accidents. *J Trauma*. 1961; 1: 595-599
- [2] Demirhan R, Onan B, Oz K, Halezeroglu S. Comprehensive analysis of 4205 patients with chest trauma: a 10-year experience. *Interact Cardiovasc Thorac Surg*. 2009; 9(3): 450-453.
- [3] Brzanov N, Labacevski N, Antovik S, Trpevski S, Ognjenovic Lj, Gavrilovska –Brzanov A. Implementation of focused assessment with ultrasonography in trauma patients in university surgical emergency department. *Macedonian Journal of Anesthesia*; 2023(7)3:52-65.
- [4] Husain LF, Hagopian L, Wayman D, Baker WE, Carmody KA. Sonographic diagnosis of pneumothorax. *J Emerg Trauma Shock*. 2012;5:76–81.
- [5] Volpicelli G, Elbarbary M, Blaivas M, et al. International Liaison Committee on Lung Ultrasound (ILC-LUS) for International Consensus Conference on Lung Ultrasound (ICCLUS) International evidence-based recommendations for point-of-care lung ultrasound. *Intensive Care Med*. 2012;38:577–591.
- [6] Chan KK, Joo DA, McRae AD, et al. Chest ultrasonography versus supine chest radiography for diagnosis of pneumothorax in trauma patients in the emergency department. *Cochrane Database Syst Rev*. 2020; 7(7):CD013031.
- [7] Ultrasound guidelines: emergency, point-of-care and clinical ultrasound guidelines in medicine. *Ann Emerg Med*. 2017; 69(5): e27-e54
- [8] Santorelli JE, Chau H, Godat L, Casola G, Doucet JJ, Costantini TW. Not so FAST-chest ultrasound underdiagnoses traumatic pneumothorax. *J Trauma Acute Care Surg*. 2022; 92(1): 44-48
- [9] Tian H, Zhang T, Zhou Y, Rastogi S, Choudhury R, Iqbal J. Role of emergency chest ultrasound in traumatic pneumothorax. An updated meta-analysis. *Med Ultrason*. 2022. doi:10.11152/mu-3309

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

- [10] de Moya M, Brasel KJ, Brown CVR, et al. Evaluation and management of traumatic pneumothorax: a Western trauma association critical decisions algorithm. *J Trauma Acute Care Surg.* 2022; 92(1): 103-107.
- [11] ATLS Subcommittee, American College of Surgeons' Committee on Trauma, International ATLS Working Group. Advanced trauma life support (ATLS): the ninth edition. *J Trauma Acute Care Surg.* 2013; 74(5): 1363-1366.
- [12] Mowery NT, Gunter OL, Collier BR, et al. Practice management guidelines for management of hemothorax and occult pneumothorax. *J Trauma.* 2011; 70(2): 510-518.
- [13] Figueroa JF, Karam BS, Gomez J, et al. The 35-mm rule to guide pneumothorax management: increases appropriate observation and decreases unnecessary chest tubes. *J Trauma Acute Care Surg.* 2022; 92(6): 951-957.
- [14] Helland G, Gaspari R, Licciardo S, et al. Comparison of four views to single-view ultrasound protocols to identify clinically significant pneumothorax. *Acad Emerg Med.* 2016; 23(10): 1170-1175.

**KOUNIS SYNDROME - A CASE REPORT OF ACUTE MYOCARDIAL
INFARCTION AFTER BEE BITE**

Petreski Mario¹, Trojacanec Jasmina^{2,4}, Jankulovska Anamarija^{3,4}, Georgiev Antonio^{1,4}

¹University Clinic of Cardiology, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia

²Institute of Preclinical and Clinical Pharmacology with Toxicology, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia

³Institute of Pathophysiology and Nuclear Medicine, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia

⁴Faculty of Medicine, University "Ss. Cyril and Methodius" - Skopje, Republic of North Macedonia

Corresponding author email: antoniogeorgiev@yahoo.com

Abstract

Introduction: Acute myocardial infarction (AMI) is one of the main causes for morbidity and mortality in the world. There are many factors that contribute to and cause acute myocardial infarction (AMI). Kounis syndrome is a syndrome in which the AMI is caused by allergic reaction of the organism to medications, various substances, contrast agents, food and insect bites etc.

Case report: 62-year old patient comes to the emergency room with dyspnea, redness and fatigue. The symptoms started after two consecutive bee stings. The patient gives information that he was allergic to bee stings in the past. Few minutes after the corticosteroid and antihistaminic therapy, the patient started complaining on severe chest pain. ECG was performed and on the ECG there were ST segment elevations and STEMI was confirmed. The patient was transported to the nearest cardiovascular center where he underwent coronarography. The coronarography showed 95% stenosis and intramural thrombus in the left anterior descendent coronary artery (LAD). Stenting was performed and the patient continued with the necessary cardiovascular care.

Conclusion: Kounis syndrome is potentially dangerous condition and it is very important to recognize it and treat it appropriately. Doctors should put Kounis syndrome in the differential diagnoses in appropriate patients and it should always pass negative selection before confirming the right diagnosis.

Key words: Acute myocardial infarction, Kounis syndrome, allergic reaction to bee sting.

КУНИС СИНДРОМ - ПРИКАЗ НА СЛУЧАЈ НА АКУТЕН МИОКАРДЕН ИНФАРКТ ПОСЛЕ КАСНУВАЊЕ ОД ПЧЕЛА

Петрески Марио¹, Тројачанец Јасмина^{2,4}, Jankulovska Anamarija^{3,4}, Георгиев Антонио^{1,4}

¹Универзитетска Клиника за Кардиологија, 1000 Скопје, Р. С. Македонија

²Институт за Предклиничка и Клиничка Фармакологија и Токсикологија, 1000 Скопје, Р. С. Македонија

³Институт за Патофизиологија и Нуклеарна Медицина, 1000 Скопје, Р. С. Македонија

⁴Медицински факултет, Универзитет “Св. Кирил и Методиј” - Скопје, Р. С. Македонија

Автор за кореспонденција - email: antoniogeorgiev@yahoo.com

Апстракт

Вовед: Акутниот миокарден инфаркт (АМИ) е една од главните причини за морталитет и морбидитет во светот. Постојат низа фактори кои што можат да предизвикаат АМИ. Кунис синдромот е синдром во кој што акутениот миокарден инфаркт (АМИ) е предизвикан од алергиска реакција на организмот кон отрови од инсекти, разни лекови, супстанции, контрастни сретства, храна и др.

Приказ на случај: Пациент на 62-годишна возраст доаѓа во амбуланта на Брза помош со диспнеа, црвенило и замор. Симптомите започнале после два последователни убоди од пчели, на чиј што увод пациентот дава податок дека е алергичен. Неколку минути после дадената кортикостероидна и антихистаминска терапија, пациентот се жали на силна градна болка. На направениот електрокардиограм е увидена СТ сегмент елевација при што е потврден СТЕМИ. Пациентот е итно пренесен во најблискиот кардиолошки центар каде што е изведена коронарографија на која што е увидена 95% стеноза и тромби во лева предна десцентентна коронарна артерија. Извршено е стентирање и пациентот продолжил со понатамошна кардиолошка коронарна нега.

Заклучок: Кунис синдромот е потенцијално опасна состојба која што е важно навремено да се препознае и истата навремено да се третира. Лекарите треба

диференцијално дијагностички да размислат на него и соодветно да го исклучат како можна дијагноза.

Клучни зборови: Акутен миокарден инфаркт, Кунис синдром, алергиска реакција на увод од пчела.

1. Вовед

Кунис синдром претставува појава на акутен коронарен синдром (acute coronary syndrome ACS) при алергиска реакција на каснување од инсект, лек, храна или некаква друга супстанца. Кунис синдромот е за првпат опишан дури во 1991-ва година од страна на Кунис и Зафрас. Постојат три типа на Кунис синдром, тип 1 е кога кај пациентот кај кој што се јавува не постојат претходни ризик фактори, атеросклеротични плаки или коронарна болест. Овој тип на Кунис синдром се поистоветува со MINOCA (Myocardial infarction with non-obstructive coronary arteries) односно со миокарден инфаркт без опструкција на коронарните артерии [1,2]. Тип 2 се јавува кај пациенти кај кои што веќе постоеле атероматозни плаки (но пациентот бил без никакви симптоми). Алергиската реакција во овој случај предизвикува руптура на тие масни плаки кои што понатаму предизвикуваат исхемија. Тип 3 е случај кога кај пациентот постои докажана коронарна артериска болест, а алергиската реакција доведува до комплицирање на состојбата со тоа што стентот може да биде тромбозиран или рестенозиран. [2,3,4]. Во нашиот труд е прикажан случај на Кунис синдром тип 2.

2. Приказ на случај

Го прикажуваме случајот на пациент на 62-годишна возраст кој дојде во ургентна амбуланта со диспнеа, црвенило, замор и вознемиреност. Симптомите кај пациентот се јавиле после два убоди од пчела во вратот и аксилата. Од минати заболувања, пациентот дава податок за дијабетес мелитус тип 2 на редовна таблетарна терапија. Пациентот е пушач. Негира историја на белодробни заболувања. Негира алергија на храна и лекови, а дава податок за алергија на пчели.

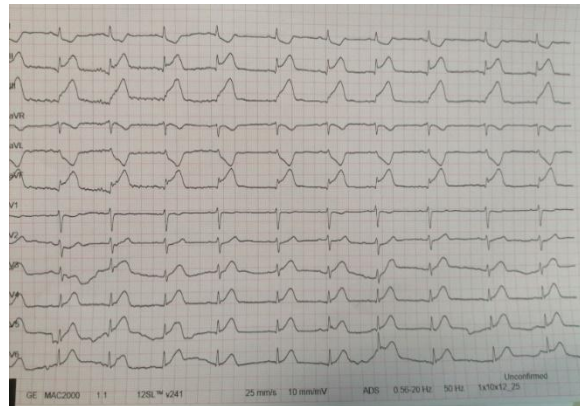

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

При физикалниот преглед пациентот беше диспоничен, со крвен притисок од 115/75 mm/Hg, кислородна сатурација 87%, гликемија 9.9 mmol/L. На аускултација, срцевите тонови се јасно чујни, без шумови, а обострано се слушаат суви стругави бронхитични шумови билатерално дифузно.

Кај пациентот е поставена венска линија, ставен е на кислородна поддршка од 5l со назална маска и аплицирана е антихистаминска (amp. Chlorpyramine 20 mg и.м.) и кортикостероидна (amp. Methylprednisolone 80 mg i.v.) терапија.

Веднаш после аплицирањето на терапијата, пациентот се жали на притисок и тежина во градите. Направено е ЕКГ и на истотото се увидени СТ сегмент елевации во D2, D3, avF, V4, V5. СТ сегмент депресији во D1 и avL. Електричната оска на срцето е нормопонирана и срцето работи со синус ритам со фреквенција од 60 удари во минута (слика бр.1).

Слика бр 1. ЕКГ при прием со СТ сегмент елевација во инфарктната зона

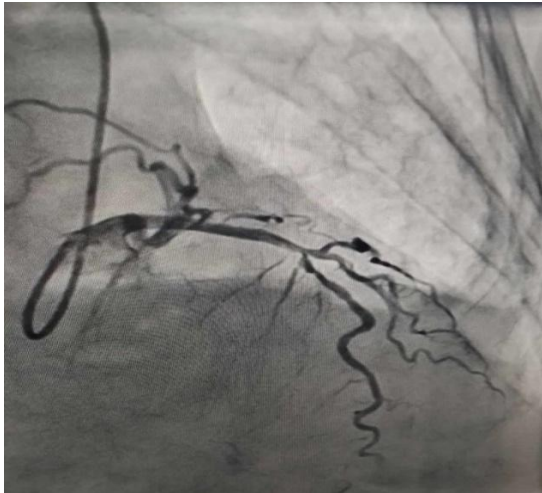
По консултација со кардиолог, пациентот прими антитромбоцитна, антикоагулантна и статинска терапија и со возило на итна помош беше пренесен во најблискиот кардиолошки центар. Од крвните анализи направени таму urea 7.6 mmol/L, creatinine 102 mmol/L, LDL 2.46 mmol/L, HDL 1.49 mmol/L, СКМВ 491 U/L, LDH 1199 U/L.

Веднаш е направена коронарографија при која што е увидена 95% стеноза на бифуркација и присутни тромби во луменот на лева предна десцендентна коронарна артерија (Left anterior descendent – LAD).

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Извршено е стентирање на бифуркацијата на LAD со дијагоналната коронарна артерија (Stent BioMatrix 3.0 x 24 mm, atm 14) (слика 2 и 3). Интервенцијата поминала со уреден тек и пациентот после стентирањето бил хемодинамски стабилен.

Слика бр.2 – Коронарографски наод пред стентирање
после стентирање

Слика бр.3 – Коронарографски наод

Еден час после интервенцијата, пациентот добил пристап на атријална фибрилација со брз коморен одговор при што била ординирана антиаритмична терапија (амр. Amiodarone) со последователна конверзија во синус ритам.

Од добиените ехокардиографски иследувања, извршени после стентирањето, кај пациентот е утврдена хипокинезија на апикалниот сегмент од септумот, апикалниот сегмент од латералниот и апикалниот сегмент од задниот ѕид. Ежекционата фракција била 45%.

Пациентот е испишан во добра општа состојба со препорака за кардиоваскуларна рехабилитација. Од терапијата за дома, пропишани му се tbl. Accenocumarol (шема), tbl. Acetylsalicylic acid a 100mg, tbl. Prasugrel a 10mg, tbl. Rosuvastatin a 40 mg, tbl. Bisoprolol a 5 mg.

3. Дискусија

Кунис синдромот, како што е опишано и погоре е синдром кој што се јавува како резултат на алергиска или анафилактична реакција на отров од инсект, храна, лек или некаква друга супстанца на која што организмот реагира прекумерно и со вазоспазам на коронарните артерии [1,2]. Иако се смета дека воопшто не е редок, тој е сепак многу малку опишан во литературата и најчесто, информациите за него се добиваат од прикази на случаи [5]. Најчест тригер фактор за појавата на Кунис синдром се смета дека се нестероидните антиинфламаторни лекови (НСАИЛ) [6]. Исто така, постои студија на 300 пациенти во која што се наведува дека од сите тие пациенти примени на болничко лекување поради анафилакса, кај 7.4 % од нив, односно кај 22 пациенти бил покачен Тропонин I, при што се утврдува дека кај нив имало некаков тип на миокардно оштетување [8]. Тоа ни дава информација дека многу често, кај пациентите со анафилакса, миокардот е едно од ткивата што страда.

Се смета дека кај тип 2 Кунис синдромот поради активацијата на маст-клетките за време на алергиската реакција и нивното лачење на протеази и колагенази, доаѓа до руптура на плаката и соодветна тромбоза во луменот на артеријата [3].

Диференцијално дијагностички, до Кунис синдром, а и соодветно за кој тип се работи би стигнале со помош на 12 канално ЕКГ и испитувањето на срцеви ензими (Тропонин I). Многу важна е анамнеза кај пациентот во која што треба пациентот детално да го распрашаме за алергии кон храна, лекови, супстанции, каснувања од инсекти итн.

Со дознавањето за тоа дали пациентот има алергија кон некој од наброените агенси, треба детално да провериме дали пациентот во периодот пред појавата на симптоматологија имал некаков контакт со агенсот на кој што е алергичен.

Комплетната крвна слика од пациентот кој што ги исполнува критериумите за Кунис синдром на која што би виделе еозинофилија, треба само да ни биде доказ плус дека кај пациентот најверојатно се работи за ангина пекторис предизвикана од хиперсензитивитет [7]. Тоа го потенцира Wong et al. во студијата каде се опишани случаи во кои што пациенти со повторувачки епизоди на градна болка, ЕКГ промени во прилог на акутен миокарден

инфаркт, пораст на срцеви ензими во крвта и присутна еозинофилија на крвна слика. Градната болка не се смирувала со високи дози на вазодилататори, меѓутоа многу дорбо реагираше на преднизолон. Кај пациентите кои што примале преднизолон во споредба со вазодилататори била поретка појавата реанимација, миокарден инфаркт, а се дава податок и за помал морталитет. Така, се доаѓа до заклучок дека кај пациентите повторувачките епизоди на градна болка биле поради хиперсензитивитет кој што добро реагираше на кортикостероидната терапија.

Со оглед на тоа што во типот 2 Куинс синдром, основата е од хиперсензитивна природа (како и кај останатите), третманот кај овие пациенти покрај регуларниот третман за акутен миокарден инфаркт, треба да содржи и примена на антихистаминик и кортикостероид во иницијалната фаза на згрижување на пациентот [9].

Епинефринот, кој што е клучен лек во третманот на анафилакса, кај Куинс синдромот може да ја влоши исхемијата и да го зголеми вазоспазмот. Sevik et al. во нивните препораки за третман препорачуваат давање на епинџерин без сулфит, додека пак кај пациенти кои што се на претходна терапија со бета-блокери, препорачуваат давање на метоксамин наместо епинџерин поради тоа што епинефринот, кај овие пациенти, го сметаат за неефективен.

Важно е да се потенцира дека кај вакви пациенти (со тип 2 Куинс синдром), не треба да се дава морфиум поради тоа што истиот овозможува дегранулација на маст – клетките кои што се и основата на овој хиперсензитивен процес и при тоа, тој би ја влошил состојбата [9].

Неселективните бета блокатори како carvedilol и labetalol поради нивното неселективно поврзување со алфа адренергичните рецептори може да го зголемат спазмот на коронарните артерии и затоа, истите не се препорачани во третманот на Куинс синдром [9].

Опишани се церебрални и мезентеријални инфаркти како резултат на хиперсензитивност кон одредени супстанции така што. Goto et al опишуваат случај на пациент кој што почнал да прикажува симптоми на мезентеријална исхемија после појава на

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

анафилакса. Тоа значи дека Кунис синдромот сепак, во иднина би можел да значи и синдром кој што е поврзан со инфаркти на мозокот и цревата, а не само миокардот [4,10].

4. Заклучок

Кунис синдромот е ентитет кој што најверојатно е доста присутен и чест во секојдневната медицина меѓутоа истиот ретко се препознава и на него не се обрнува доволно внимание. Важно е од клиничката слика и анамнезата на пациентот да извлечеме доволно информации и во секој случај во кој што имаме ангина пекторис или анафилакса, да го исклучиме Кунис синдромот. Многу е важно истиот навреме да го препознаеме и навреме соодветно да го третираме со цел да добиеме подобра прогонза кај пациентите, односно да добиеме намален морталитет и морбидитет поради Кунис синдром.

5. Референци

- [1] Kounis syndrome: A concise review with focus on management. Filippo Fassio , Laura Losappio , Dario Antolin-Amerigo , Silvia Peveri , Gianni Pala , Donatella Preziosi , Ilaria Massaro , Gabriele Giuliani , Chiara Gasperini , Marco Caminati , Enrico Heffler
- [2] Management of Kounis syndrome: two case reports Majdi Omri, Hajer Kraiem, Olfa Mejri, Mounir Naija, and Naoufel Chebili
- [3] Kovanen PT, Kaartinen M, Paavonen T. Infiltrates of activated mast cells at the site of coronary atheromatous erosion or rupture in myocardial infarction. Circulation 1995
- [4] Goto M, Matsuzaki M, Fuchinoue A, Urabe N, Kawagoe N, Takemoto I, et al. Chronic atherosclerotic mesenteric ischemia that started to develop symptoms just after anaphylaxis
- [5] Helbling A, Hurni T, Mueller UR, Pichler WJ. Incidence of anaphylaxis with circulatory symptoms: a study over a 3-year period comprising 940,000 inhabitants of the Swiss Canton Bern

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [6] Renda F, Landoni G, Trotta F, Piras D, Finco G, Felicetti P, et al. Kounis Syndrome: an analysis of spontaneous reports from international pharmacovigilance database
- [7] Wong CW, Luis S, Zeng I, Stewart RA. Eosinophilia and coronary artery vasospasm
- [8] Cha YS, Kim H, Bang MH, Kim OH, Kim HI, Cha K, et al. Evaluation of myocardial injury through serum troponin I and echocardiography in anaphylaxis
- [9] Cevik C, Nugent K, Shome GP, Kounis NG. Treatment of Kounis syndrome
- [10] González-de-Olano D, Alvarez- Twose I, Matito A, Sánchez-Muñoz L, Kounis NG, Escribano L. Mast cell activation disorders presenting with cerebral vasospasm-related symptoms: a “Kounis-like” syndrome?

GLANS PENIS YET ANOTHER PLACE WHERE MALIGNANT MELANOMA CAN APPEAR

Risto Pejkov^{1,4}, Ognen Tochko^{1,4}, Aleksandra Gavrilovska Brzanov^{2,4}, Pece Petkovski^{3,4},
Ognen Ivanovski^{3,4}

¹ *University Clinic for Surgical Diseases “St. Naum Ohridski”, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia*

³ *University Clinic for Traumatology, Orthopedic disease, Anesthesiology, Reanimation and Intensive Care Medicine and Emergency department, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia*

³ *University Clinic of Urology, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia*

⁴ *Faculty of Medicine, University “Ss. Cyril and Methodius” - Skopje, Republic of North Macedonia*
Corresponding author email: o_ivanovski@yahoo.com

Abstract

Primary melanomas of the glans penis are exceptionally rare. Here we present a case of a 66-year-old uncircumcised man with malignant melanoma of the glans penis presented as black nodular lesion. Partial penectomy and bilateral inguinal lymphadenectomy were performed and one a metastasis was found in the left superficial lymph nodes. Thereafter chemotherapy was administered. The patient is cancer-free two years after the surgery. Since prognosis of melanomas are very poor, early diagnosis is extremely important.

Keywords: Penile cancer, malignant melanoma, penectomy

1. Introduction

Primary melanomas of glans penis and male urethra are exceptionally rare, constituting less than 0.1% of all malignant melanomas [1], and 1.4% of all penile cancers [2]. The first case of penile melanoma was described by Muchison in 1859 and the first report of melanoma of the urethra was published by Tirell in 1871 [3, 4].

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Melanomas arise from malignant transformation of melanocytes, which are derived from neuroectoderm [2]. According to the origin of the tumor, melanomas situated on the penis may be cutaneous or mucosal. If they appear on the penile shaft, they are classified as cutaneous and treated accordingly. Melanomas that occur on the glans, meatus, or urethra are considered mucosal melanomas. Melanomas in the corona or inner prepuce should also be classified as mucosal and those on the outer prepuce as cutaneous, because the embryologic border of the penile mucosa and skin is located in the line between the inner and outer prepuce [1, 2].

Primary cause of cutaneous melanoma is ultraviolet light exposure. Sunlight is not a causative factor for mucosal melanomas, and their etiology is unknown [1, 5]. Diagnosis of penile cancer requires histopathology showing increased activity of atypical cells and detachment of pigmented dermal cells. Asymmetry, confluence of nest cells, atypical cells, and necrosis of melanocytes are also factors in diagnosis. Immunohistochemistry can be useful for detecting poorly differentiated melanomas. The markers more commonly used are melan-A, HMB 45 and S-100 protein. Serum lactic dehydrogenase should also be measured and the patient should have a full-body computed tomography (CT) or a positron emission tomography (PET) scan, or both to determine staging. Testing for the c-KIT mutation is also useful for deciding whether the patient requires chemotherapy [2, 3].

Most authors describe melanoma of the penis and glans penis using the three-stage system. Stage A includes localized disease in the penis, regardless of the depth of invasion; stage B includes melanoma involving the inguinal lymph nodes; and stage C refers to disseminated metastatic disease [2]. Treatment is surgical and includes conservative procedures for localized disease and radical surgeries for locally advanced cases. Advanced cases, however, can also involve surgery as a preparation for palliative care and systemic chemotherapy.

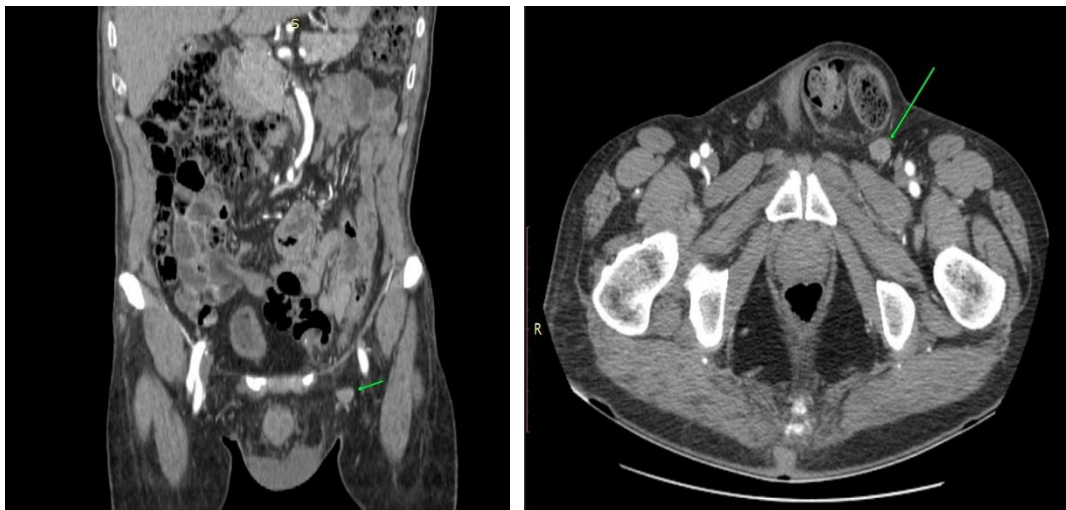
2. Case report

A 66-year-old uncircumcised men presented with blackish tumorous nodule on glans penis with a size of 13x10 mm on peduncle 2x2 mm. Biopsy with wedge excision was made. Histological verification was obtained in favor of malignant melanoma. Chest X-ray and abdominal CT were

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

made and suspicious metastasis in the left superficial inguinal lymph nodes with a size of 16x12x11 mm was detected. A partial penectomy with 20 mm resection margins and bilateral inguinal lymphadenectomy was performed. The suspected lymph node found on CT scan was colored black. Histological verification was obtained and only one positive node was recorded. The other lymph nodes showed intraglandular lipomatosis and no evidence of melanoma. Histopathologic classification including the first finding was Breslow's 4 (5 mm), Clark's 3, pT4b, pN1b, Stage

IIIC, L1, V1, R0, TIL 2. The patient was referred to oncology where he received chemotherapy. There are no signs of recurrence and metastases in other locations two years following surgery.

Figure 1 and 2: the arrows show metastasis in left superficial inguinal lymph nodes

3. Discussion

As for all mucosal melanomas, pathophysiology of their occurrence and risk factors involved are not well known. Our patient was uncircumcised, but there is no evidence that circumcision lowers the risk for malignant melanoma occurring on glans penis [1]

Melanoma on glans penis typically presents as colored lesions, the color varying from black, blue, brown, grey or amelanotic. Ulcerations occurs in 39% of cases [1]. The shape of the tumor may be macular or polypoid and the medium size is 10 mm [6,7]. Approximately 20% of

patients have nodal involvement at initial presentation [1,2]. Median patient age is 65 years [2]. Of interest, the presented patient had nodular lesion on a pedicle.

Once the diagnosis is verified, serum lactate dehydrogenase levels are determined and computed tomography of brain, chest, abdomen, and pelvis is performed to assess the disease's stage and its overall extent. Positron emission tomography scans are also recommended, Testing for c-KIT mutation is useful as it can affect the chemotherapy selection [3].

For stage I/stage A melanomas located on the glans and distal urethra, organ-sparing surgery with local excision, urethrectomy, glans amputation or partial penectomy is most likely sufficient [1, 4, 6]. Despite previous suggestions by some researchers favoring aggressive surgical interventions such as total penectomy, groin and pelvic lymphadenectomy, and even cystoprostatectomy, this approach does not appear to enhance survival and is not recommended by current European association of urology (EAU) guidelines.

The benefit of lymphadenectomy remains questionable. Lymphatic drainage of the male urethra and glans penis follows an established pattern. Preprostatic, prostatic, and membranous urethra drain into the pelvic lymph nodes associated with the iliac vessels and obturator fossa, and penile urethra and glans drain into the deep inguinal lymph nodes [8]. Drainage to one or both sides is possible. In stage I mucosal melanoma there is no indication for routine lymph node dissection because there is no evidence of survival benefit and it carries considerable morbidity [2, 4]. However, for patient with groin lymph node metastases, some investigators suggest that an ilioinguinal lymph node dissection should be considered [4, 6]. The reasons for lymphadenectomy are that in some patients regional nodal involvement may be the only area of metastatic disease so the removal of such metastasis could be curative. Also, removal of nodal metastasis may be palliative in reducing local complications (pain, tumor mass effect, and tumor fungation). Sentinel node biopsy may also be used in melanoma cases with risk factors for lymph node compromise [2].

For stage II/stage B glans and urethral melanomas, the prognosis is poor. In patients with lymph node involvement, the reported two-year survival rate is nearly 0% despite various treatment modalities used [2, 4]. Instead of radical surgery, tumor excision combined with chemo-immunotherapy can be used with equal results and lesser postoperative morbidity.

Radiotherapy has shown no special benefit in glans and urethral melanomas.

Regarding chemotherapy, most commonly used agent is dacarbazine combined with interleukin 2. Adjuvant immunotherapy with interferon alfa has also been used. However, interferon alone is not sufficiently active and, if used, it should be used together with chemotherapy because synergy between interferon and chemotherapy has been reported [10]. Because up to 20% of mucosal melanomas exhibit c-KIT mutations [5], c-KIT tyrosine kinase inhibitors can also be used if c-KIT mutation is confirmed [2], [11].

Mucosal malignant melanomas have worse prognosis than the cutaneous form [2, 5]. Two and five-years overall survival in a patient with penis melanoma is 63% and 31%, respectively. Adverse prognostic factors are tumor thickness >3.5 mm, ulceration, and tumor diameter >15 mm [1, 4].

4. Conclusion

Malignant melanoma can appear on any part of the skin, and even on the glans penis. The appearance of a tumor formation with blackish discoloration should always alert us to the possibility of malignant melanoma. Although these cancers are very rare they have high mortality. Wide local excision with sentinel lymph node biopsy is an option for patients with localized disease (stage I). In advanced disease (stage II/III), radical surgery will not improve survival significantly and will result in high morbidity. The prognosis mostly depends on tumor stage. Stage I/A disease with invasion depth <3-3.5 mm is potentially curable by wide excision. Even in the absence of direct evidence of benefit, chemotherapy and immunotherapy are often used.

5. Declaration of conflicting interests

The author(s) declared no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

6. Ethics approval

Our institution does not require ethical approval for reporting individual cases or case series.

7. Funding

The author(s) received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

8. Informed consent

Written informed consent was obtained from the patient(s) for their anonymized information to be published in this article.

9. References

- [1] D. Papeš, S. Altarac, N. Arslani, Z. Rajković, A. Antabak, and M. Čaćić, “Melanoma of the glans penis and urethra,” *Urology*, vol. 83, no. 1. pp. 6–11, Jan. 2014. doi: 10.1016/j.urology.2013.07.009.
- [2] A. G. Jabiles, E. Y. Del Mar, G. A. Diaz Perez, F. Q. Vera, L. M. Montoya, and C. M. M. Deza, “Penile melanoma: A 20-Year analysis of six patients at the National Cancer Institute of Peru, Lima,” *Ecancermedicalscience*, vol. 11, Apr. 2017, doi: 10.3332/ecancer.2017.731.
- [3] G. R. Bechara, A. B. de Santos Schwindt, A. A. Ornellas, D. E. A. da Silva, F. M. Lott, and F. S. de Campos, “Penile primary melanoma: Analysis of 6 patients treated at Brazilian National Cancer Institute in the last eight years,” *International Braz J Urol*, vol. 39, no. 6, pp. 823–831, 2013, doi: 10.1590/S1677-5538.IBJU.2013.06.08.
- [4] A. N. van Geel *et al.*, “Prognosis of Primary Mucosal Penile Melanoma: A Series of 19 Dutch Patients and 47 Patients from the Literature,” *Urology*, vol. 70, no. 1, pp. 143–147, Jul. 2007, doi: 10.1016/j.urology.2007.03.039.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [5] N. Seetharamu, P. A. Ott, and A. C. Pavlick, "Mucosal Melanomas: A Case-Based Review of the Literature," *Oncologist*, vol. 15, no. 7, pp. 772–781, Jul. 2010, doi: 10.1634/theoncologist.2010-0067.
- [6] T. J. Stillwell, H. Zincke, T. A. Gaffey, and J. E. Woods, "Malignant Melanoma of the Penis," *Journal of Urology*, vol. 140, no. 1, pp. 72–75, Jul. 1988, doi: 10.1016/S0022-5347(17)41490-X.
- [7] J. Oldbring and P. Mikulowski, "Malignant melanoma of the penis and male urethra. Report of nine cases and review of the literature.," *Cancer*, vol. 59, no. 3, pp. 581–7, Feb. 1987, doi: 10.1002/1097-0142(19870201)59:3<581::aid-cnrcr2820590338>3.0.co;2-#.
- [8] H. M. Wood and K. W. Angermeier, "Anatomic Considerations of the Penis, Lymphatic Drainage, and Biopsy of the Sentinel Node," *Urologic Clinics of North America*, vol. 37, no. 3, pp. 327–334, Aug. 2010, doi: 10.1016/j.ucl.2010.04.013.
- [9] C. L. Hankins and P. Weston, "Re: Melanoma of the Penis, Scrotum and Male Urethra: A 40-Year Single Institution Experience," *Journal of Urology*, vol. 175, no. 4, pp. 1574–1576, Apr. 2006, doi: 10.1016/S0022-5347(05)00692-0.
- [10] C. J. Kim *et al.*, "Primary malignant melanoma of the female urethra," *Cancer*, vol. 71, no. 2, pp. 448–451, Jan. 1993, doi: 10.1002/1097-0142(19930115)71:2<448::AID-CNCR2820710227>3.0.CO;2-Y.
- [11] I. Satzger, U. Küttler, B. Völker, F. Schenck, A. Kapp, and R. Gutzmer, "Anal Mucosal Melanoma with KIT-Activating Mutation and Response to Imatinib Therapy – Case Report and Review of the Literature," *Dermatology*, vol. 220, no. 1, pp. 77–81, 2010, doi: 10.1159/000265558.

**MODALITIES OF SURGICAL APPROACH IN THE TREATMENT
OF LUNG CANCER**

**Kondov G.^{1,5}, Colanceski R.^{1,5}, Kondov B.^{1,5}, Srceva M.^{2,5}, Bogdanovska M.^{3,5}, Ferati I.¹,
Kokareva A.^{2,5}, Georgiev A.^{4,5}, Atanasovski A.^{2,5}**

¹University clinic for thoracic and vascular surgery, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia

²University Clinic of Traumatology, Orthopedics, Anesthesia, Reanimation and Intensive Care and Emergent Center, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia

³Institute for pathology, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia

⁴University Clinic of Cardiology, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia ⁵Faculty of Medicine, University "Ss. Cyril and Methodius" - Skopje, Republic of North Macedonia

Corresponding author email:kondov@yahoo.com

Abstract

Lung cancer is the most common malignancy in men and in the entire human population. It is considered that 2,200,000 new patients are detected annually in the world (Globcan 2020), i.e. 1,135 in the Republic of North Macedonia (Globcan 2020), of which only 59 patients were surgically treated at the thoracic and vascular surgery clinic in 2022, which is 85% of the total surgically treated in the Republic of North Macedonia.¹

Numerous surgical techniques of lung resections are at our disposal in the treatment of lung malignancy, from wedge resection, segmentectomy, lobectomy and pneumectomy, which depends on the stage of the disease, localization of the tumor, involvement of other structures, functional reserves, etc.

Lobectomy with lymphadenectomy is still a standard surgical technique in the treatment of early lung cancer (stage I and II non-small cell cancer). The use of oncological drugs before surgical treatment can contribute to the application of surgery in cases where it was not possible, as well as reduce the tumor so that a less extensive surgical procedure can be applied.

At the Thoracic and Vascular Surgery Clinic, of 59 patients surgically treated for lung cancer, 49 (83%) were treated with open anterolateral thoracotomy, and lobectomy with lymphadenectomy was most commonly performed in 41 (49.5%).

Early diagnosis of lung cancer, using computed tomography screening, would allow the use of less aggressive approaches, such as videothoracoscopic surgery, robot-assisted surgery, and the use of less extensive lung resections such as segmentectomies with lymphadenectomy.

Key words: lung cancer, surgery, lobectomy with lymphadenectomy

1. Introduction

Lung resection is one of the modalities in the treatment of lung cancer.^{1,2} The extensiveness of the disease (clinically advanced stage), histological structure (small cell carcinoma), limited respiratory reserves, limited cardiac reserves, deterioration of the general condition make lung resection impossible. That is why only 10% of newly diagnosed patients with lung malignancy undergo surgical intervention with lung resection.^{2,3}

The use of neoadjuvant oncology therapy in a certain percentage increases the chance of lung resection. Of course, perhaps the introduction of a screening program with computed tomography enables the detection of lung cancer in the earliest stage of the disease, which significantly increases the percentage of lung resections.³

The aim of this paper is to determine the optimal approach in the surgical treatment of lung cancer through the analysis of operative material of patients operated on at the University Clinic for Thoracic and Vascular Surgery in 2022, analysis of surgical approach, type of lung resection and analysis of pathohistological findings.

2. Material and methods

In 2022, 59 patients with proven lung cancer were surgically treated at the Thoracic and Vascular Surgery Clinic. The study did not include patients in whom lung malignancy was not proven, as well as patients in whom the surgical intervention was for the purpose of diagnosing changes.

Descriptive parameters (gender, age), pathohistological findings, TNM descriptors, preoperative application of neoadjuvant therapy, disease stage resulting from TNM descriptors, surgical approach, type of lung resection and removed part of the lung were analyzed.

The parameters are entered into a database in the Excel program. Standard computer programs Statistics 10 were used for statistical analysis.

3. Results

At the Clinic for Thoracic and Vascular Surgery in 2022, 59 patients were operated on for lung cancer. Of them, 44 (74.6%) were men, and 15 (25.4%) were women. The age of the patients was from 40 to 79 years, with an average age of 64.22 years.

Of the operated patients, squamoscellular carcinoma was detected in 32 (54.24%), adenocarcinoma in 19 (32.2%), small cell carcinoma in 1 (1.7%) and another type in 7 (11.9%) . 53% of operated women had adenocarcinoma, and only 25% of men had adenocarcinoma, which is contrary to the detection of squamous cell carcinoma, which is present in 61.3% of men. Results were presented to Table 1.

Sex/patohistology	Squamoscell	Adenocarcinoma	SCLC	Another	
m	27	11	0	6	44
w	5	8	1	1	15
	33	19	1	7	59

Table 1. Distribution of type of lung cancer according to sex of patients

In terms of tumor size, the most common tumor was in T2 stage (3-5 cm), 24 (40.7%), followed by T3 with 14 (23.7%). Involvement of intrathoracic lymph nodes is in 17 (28.8%). Tables 2 and 3 present the results of the representation of the type of operation and type of lung resection depending on the representation of T and N stage.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

T/TYP	Torakotom	VAT		Wedg	Lobectom	Bilobectom	Pulmectom	othe	
E	y	S		e	y	y	y	r	
0	1	0	1	0	1	0	0	0	1
1	9	2	1 1	1	8	0	1	1	1 1
2	18	6	2 4	1	21	1	1	0	2 4
3	12	2	1 4	1	9	1	3	0	1 4
4	9	0	9	0	6	1	1	1	9
	49	10		3	45	3	6	2	

Table 2. Distribution of patients presented to type of surgical approach and type of lung resection according to T stage

N/TYP	Toracotom	VAT		Wedg	Lobectom	Bilobectom	Pulmectom	othe	
E	y	S		e	y	y	y	r	
0	31	6	3 7	0	33	1	2	1	3 7
1,2	18	4	2 2	3	12	2	4	1	2 2
	49	10		3	45	3	6	2	

Table 3. Distribution of patients presented to type of surgical approach and type of lung resection according to N stage

Unfortunately, the most common disease stage is IIIA, represented by 19 (32,20%), followed by IIA, represented by 13 patients (22%). However, it should be noted that in 37 patients

(62.7%) neoadjuvant therapy (chemotherapy) was given before surgery in order to reduce the tumor and the stage of the disease. Tables 4 present the results of the representation of type of operation and type of lung resection depending on the representation of TNM stage.

TYP E	Toracotom y	VA TS		Wedg e	Lobectom y	Bilobectom y	Pulmectom y	othe r	
I	9	2	11	1	9	0	0	1	11
IIA	10	3	13	1	11	1	0	0	13
IIB	8	1	9	0	7	0	2	0	9
IIIA	16	3	19	0	14	2	2	1	19
IIIB	4	1	5	1	2	0	2	0	5
IV	2	0	2	0	2	0	0	0	2
	49	10		3	45	3	6	2	

Table 4. Distribution of patients presented to type of surgical approach and type of lung resection according to TNM stage

It was the treatment of an advanced stage of disease that was the reason for an open approach (anterior small thoracotomy) which was applied in 49 (83%) patients, and videothoracoscopic resection in 10.

In terms of lung resection, lobectomy with lymphadenectomy was most often used, in 45 (76,27 %), followed by pneumectomy with lymphadenectomy in 6 (10.2%), followed by bilobectomy, wedge excision and another type of resection in 3 (5 %) for each type.

4. Discussion

After realizing the first successful pneumectomy by Graham in 1933 for the treatment of lung cancer, the era of lung cancer treatment began.⁴ Progress in the understanding of the biology of malignant tumors and especially lung cancer on the one hand, and especially progress in the

development of science and technology, the development of anesthesiology techniques, the use of a double-lumen tube, the development of stapler techniques, the use of screening programs with computed tomography in at-risk patients population allowed to introduce new techniques in the treatment of lung malignancy.

The next procedure that entered the standard protocols of the treatment of lung malignancy is the introduction of lobectomy with lymphadenectomy, after 1962 Shimkin who showed that survival after lobectomy is the same as pneumonectomy, and is followed by fewer complications.⁵ This was followed by the use of segmentectomy with lymphadenectomy in the treatment of lung malignancy, first described by Jemsek 1973.⁶ But the results of Ginsberg 1995 indicated that the results of using lobectomy were better than using sublobar (segmentectomy) resections in terms of survival and that in I stage, so lobectomy remains the standard procedure.⁷

But Saji 2022 published the results of the Japanese Society of Oncologists of surgical treatment of peripheral lung malignancy in the earliest stage of the disease, comparing segmentectomy with lobar resection of the lung and the results were identical in both groups, indicating that segmentectomy may become the method of choice in the treatment of peripherally located early lung malignancy.⁸

But the development of surgical treatment does not end here, namely by giving specially colored tumor-specific markers (OTL 38), so minimally invasive precision surgery is performed, removing the tumor in a healthy state by removing a minimal amount of healthy lung parenchyma.^{9, 10}

However, the extent of surgical resection will primarily depend on the size of the tumor, histological structure, involvement of one or more lobes of the lung parenchyma, involvement of surrounding structures, etc.

The first lung resections were performed through a large posterolateral thoracotomy, with a wide opening of the chest cavity through the intercostal space. This was necessary due to working on inflated lungs, so access to the hilar structures was difficult. (picture 1)

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Pictures 1,2, 3 . Scars from posterolateral thoracotomy, anterolateral thoracotomy and from VATS

In the 70-80s of the 20th century, intubation with a double-lumen tube was introduced, so it was possible for the affected lung to collapse during the surgical intervention, thus allowing access to the hilar structures and large blood vessels of the lung. At the same time, mechanical devices for sewing elements and tissues (staplers) were introduced, so it was possible to use far smaller and less mutilating approaches, a small anterolateral or anterior thoracotomy, for lung resection. (picture 2)

In the 90s of the 20th century, intensive work was done to introduce videothoracoscopy in thoracic surgery, so Rovario 1992 described videothoroscopic anatomical lobectomy for the first time.¹¹ Of course, this required progress in anesthesiology techniques (one-lung ventilation), progress in videothoroscopic cameras and their resolution, progress in the construction of specialized videothoroscopic instruments, etc. Already in 2006, videothoroscopic lung resections have been introduced in all guidelines in the treatment of lung malignancy. In 2011, Diego Gonzales first performed a videothoroscopic lobectomy through a single 3-4 cm opening (uniportal), and in the same year, Chen performed a lobectomy on a non-intubated patient.^{12, 13} (picture 3)

The latest innovation in the surgical treatment of lung malignancy is the application of robot-assisted thoracoscopic surgery, where in 2012 Cao performed the first robot-assisted videothoroscopic surgery.¹⁴

Advanced stage of the disease, which was present in the largest number of patients (IIIA - 27.11%), the fact that 2/3 of the patients were in an advanced stage, which necessitated the use of neoadjuvant therapy, clearly indicates that for radical surgery it is necessary to an open thoracotomy was performed. The reception of a double-lumen tube (ventilation of one lung) and staplers allows the application of a small anterolateral thoracotomy with anatomic lung resection, in 49 (83%). In our material, radical lobectomy with lymphadenectomy was most often applied (45 patients – 76,27%).

In the surgical treatment of lung malignancy, the application of videothoroscopic radical anatomical lung resections, especially in advanced stages, is recommended to be performed in centers with extensive experience in videothoroscopic approaches.

5. Conclusion

Introduction of screening in the risk population will allow early detection of lung malignancy, in the earliest stage, and this will allow the application of videothoroscopic or robot-assisted lung resection in a much higher percentage.

6. References

- [1] <https://gco.iarc.fr/today/data/factsheets/cancers/15-Lung-fact-sheet.pdf>
- [2] [Francesco Petrella](#),^{1,2} [Stefania Rizzo](#),^{3,4} [Monica Casiraghi](#),^{1,2} [Claudia Bardoni](#),¹ [Shehab Mohamed](#),¹ [Valeria Musso](#),¹ [Emanuele Simonini](#),¹ and [Lorenzo Spaggiari](#)^{1,2} State of the art and new perspectives in surgical treatment of lung cancer: a narrative review -[Transl Cancer Res.](#) 2022 Oct; 11(10): 3869–3875. doi: [10.21037/tcr-22-1491](https://doi.org/10.21037/tcr-22-1491)
- [3] Hongfei Cai a ‡, Yonghui Wang b c ‡, Da Qin a, Youbin Cui a, Hongbo Zhang - Advanced surgical technologies for lung cancer treatment: Current status and perspectives. [Engineered Regeneration](#) Volume 4, Issue 1, March 2023, Pages 55-67
- [4] E.A. Graham, J.J. Singer- Successful removal of an entire lung for carcinoma of the bronchus. By Evarts A. Graham and J. J. Singer. [JAMA](#), 251 (1984), pp. 257-260

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [5] M.B. Shimkin, R.R. Connelly, S.C. Marcus, S.J. Cutler- Pneumonectomy and lobectomy in bronchogenic carcinoma. A comparison of end results of the Overholt and Ochsner clinics - J. Thorac. Cardiovasc. Surg., 44 (1962), pp. 503-519
- [6] R.J. Jensik, L.P. Faber, F.J. Milloy, D.O. Monson - Segmental resection for lung cancer. A fifteen-year experience - J. Thorac. Cardiovasc. Surg., 66 (1973), pp. 563-572
- [7] Ginsberg RJ, Rubinstein LV. Randomized trial of lobectomy versus limited resection for T1 N0 non-small cell lung cancer. Lung Cancer Study Group. *Ann Thorac Surg* 1995;60:615-22; discussion 622-3. 10.1016/0003-4975(95)00537-U
- [8] Saji, M. Okada, M. Tsuboi, R. Nakajima, K. Suzuki, K. Aokage, T. Aoki, J. Okami, I. Yoshino, H. Ito, N. Okumura, M. Yamaguchi, N. Ikeda, M. Wakabayashi, K. Nakamura, H. Fukuda, S. Nakamura, T. Mitsudomi, S.I. Watanabe, H. Asamura, G. West Japan Oncology, G. Japan Clinical Oncology-Segmentectomy versus lobectomy in small-sized peripheral non-small-cell lung cancer (JCOG0802/WJOG4607L): a multicentre, open-label, phase 3, randomised, controlled, non-inferiority trial *Lancet*, 399 (2022), pp. 1607-1617
- [9] Sidhu Gangadharan¹, Inderpal N Sarkaria², David Rice³, Sudish Murthy⁴, Jerry Braun⁵, John Kucharczuk⁶, Jarrod Predina⁶, Sunil Singhal⁷ Multiinstitutional Phase 2 Clinical Trial of Intraoperative Molecular Imaging of Lung Cancer *Ann Thorac Surg* 2021 Oct;112(4):1150-1159. [j.athoracsur .2020.09.037](https://doi.org/10.1016/j.athoracsur.2020.09.037). Epub 2020 Nov 19. DOI: [10.1016/j.athoracsur.2020.09.037](https://doi.org/10.1016/j.athoracsur.2020.09.037)
- [10] Feredun Azari¹, Gregory Kennedy¹, Elizabeth Bernstein¹, James Delikatny², John Y K Lee³, John Kucharczuk¹, Phil S Low⁴, Sunil Singhal⁵ Evaluation of OTL38-Generated Tumor-to-Background Ratio in Intraoperative Molecular Imaging-Guided Lung Cancer Resections PMCID: PMC8651846 (available on 2024-02-01)DOI: [10.1007/s11307-021-01618-9](https://doi.org/10.1007/s11307-021-01618-9)
- [11] G. Roviario, C. Rebuffat, F. Varoli, C. Vergani, C. Mariani, M. Maciocco
- [12] Videoendoscopic pulmonary lobectomy for cancer
- [13] *Surg. Laparosc. Endosc.*, 2 (1992), pp. 244-247

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

- [14] D. Gonzalez, M. Paradela, J. Garcia, M. Dela Torre- Single-port video-assisted thoracoscopic lobectomy- *Interact Cardiovasc Thorac Surg*, 12 (2011), pp. 514-515
- [15] J.S. Chen, Y.J. Cheng, M.H. Hung, Y.D. Tseng, K.C. Chen, Y.C. Lee- Nonintubated thoracoscopic lobectomy for lung cancer *Ann. Surg.*, 254 (2011), pp. 1038-1043
- [16] C. Cao, C. Manganas, S.C. Ang, T.D. Yan -A systematic review and meta-analysis on pulmonary resections by robotic video-assisted thoracic surgery *Ann Cardiothorac Surg*, 1 (2012), pp. 3-10

AORTIC DISSECTION: OFTEN NEGLECTED DIFFERENTIAL DIAGNOSIS IN EMERGENCY AMBULANCE SERVICES

Furnadjiski A^{1,3}, Antova I¹, Trojancanec J^{2,4}, Manev N^{3,4}, Abazi A³, Georgiev A^{3,4}

¹*Emergency Ambulance Service, JZU ZD Berovo, 2330 Berovo, Republic of North Macedonia*

²*Institute of Preclinical and Clinical Pharmacology with Toxicology, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia*

³*University Clinic of Cardiology, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia*

⁴*Faculty of Medicine, University "Ss. Cyril and Methodius" - Skopje, Republic of North Macedonia*

Corresponding author email: atanasfurnadjiski@yahoo.com

Abstract

Introduction: Aortic dissection is a rupture of the aortal medial layer produced by intramural hemorrhage that leads in a separation of the aortic wall layers, forming a false and true lumen with or without communication and is highly lethal. It causes a variety of symptoms, which can be discrete and subacute, or chronic, and is frequently misdiagnosed.

Aim: This case report aims to present a case of a rare, subtle manifestation of transient ischemic attack caused by an aortic dissection.

Case report: A 76-year-old man came to the Emergency Medical Service complaining of recent back and left shoulder pain accompanied by discomfort, as well as left-sided tingling of the face, arm, and leg, along with left hand weakness, that had occurred multiple times in the previous five days and lasted three to four minutes. On admission, he was clinically stable and had normal vital signs, without any neurological deficit. The ECG examination revealed RBBB without ST segment abnormalities. The anamnestic and hetero-anamnestic data were completely consistent with a cerebrovascular transient ischemic attack that occurred three days prior. After reevaluating the patient clinical status that was unchanged, he experienced temporary weakness, sweating, and dizziness revealed by shifting from supine to straight position, which was instantly relieved by kneeling down on the floor. The patient was immediately referred to secondary care. While a CT of the brain revealed normal findings, the CT angiography of the aorta showed an infrarenal

aneurismatic dilatation with a 4cm wide flap indicative of impending aortal dissection. The patient was promptly referred to a tertiary care for further examination and medical care.

Conclusion: Aortal dissection can easily go undetected in the Emergency Medical Services due to its pleomorphic clinical presentation, which oscillates between acute hemodynamic shocks to subtle, often undetectable symptomatology. Awareness of aortic dissection as differential diagnosis should be promptly lifted to a higher order thinking.

Keywords: Aortic dissection, Transient ischemic attack, acute aortic syndrome

1. Introduction

Aortic dissection is a rupture of the aortal medial layer provoked by intramural bleeding, resulting in separation of the aortic wall layers forming a false and a true lumen with or without communication. The intramural hematoma that forms within the media might reach the adventitia when a fatal aortal rupture happens or may propagate through the wall, re-entering into the aortic lumen through a second intimal tear. This false lumen might distend ante or retrograde from the entrance point of dissection forming various dissected lengths of the aortal trunk. According to the position and the length of the dissection, these are classified by Stanford classification or DeBakey classification (1).

This is an emergency state presenting with various type of symptoms which sometimes may be discrete and subacute or chronic manifestation and can be easily misdiagnosed especially in the fast triage situations, as in an Emergency Ambulance Services. A thorough anamnesis and physical examination is a paramount once again in the clinical practice as a key tool of right diagnosis.

In the first 14 days it is referred as acute dissection. The prevalence is 3 to 6 on 100 000 persons per year. It is more frequent in men, average age of 63 years. The risk factors include uncontrolled high blood pressure, smoking, family history of aortal disease, medical history of cardiac surgery, direct blunt trauma, use of intravenous drugs as cocaine and amphetamine, the third trimester of pregnancy and the postpartum, copper deficiency and some genetic conditions as Ehlers –Danlos (type 4), Loeys-Dietz or Marfan syndrome, bicuspid aortal valve etc.(1,2).

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

2. Case report

A 76-year-old man came to the Emergency Medical Service complaining of recent back and left shoulder pain and discomfort, as well as left-sided tingling of the face, arm, and leg, along with left hand weakness, that had occurred multiple times in the previous five days and lasted three to four minutes, for which the patient did not seek medical help. On admission, he was completely clinically stable with normal arterial pressure of 110/80, normal heart rate sinus rhythm of 78/min and RBBB without ST segment abnormalities. Neurological exam revealed normal physical and sensitive status with no signs of lateralization. The anamnestic information gathered from the patient and the family member were all consistent with cerebrovascular transient ischemic attack which had happened three days prior. The patient was admitted to the ambulatory care room for monitoring and treatment. An isotonic physiologic solution was applied accompanied with 25% mannitol and he was kept in the room for observation. Regular measurements of the vital parameters were obtained every 15 minutes without any deterioration of his condition. There was no alternation in his condition after completing the therapy i.e., the blood pressure measurement in supine position was 110/70 mm/Hg, without any change in his neurological and cardiological status. Suddenly he experienced a new episode of transient weakness, sweating, and dizziness revealed by shifting his position from supine to straight, which was immediately relieved by kneeling down on the floor. Due to the suspicious anamnestic and hetero-anamnestic information we obtained, the patient was referred to the Neurological and Cardiological departments of the Clinical Hospital Stip via an ambulance. While a CT of the brain revealed normal findings, the CT angiography of the aorta showed an infrarenal aneurismatic dilatation with a flap 4cm long indicative of impending aortal dissection (Figure 1). The patient was immediately referred to the University Clinic of Cardiology and the University Clinic for State Cardiac Surgery for further examination and medical care.

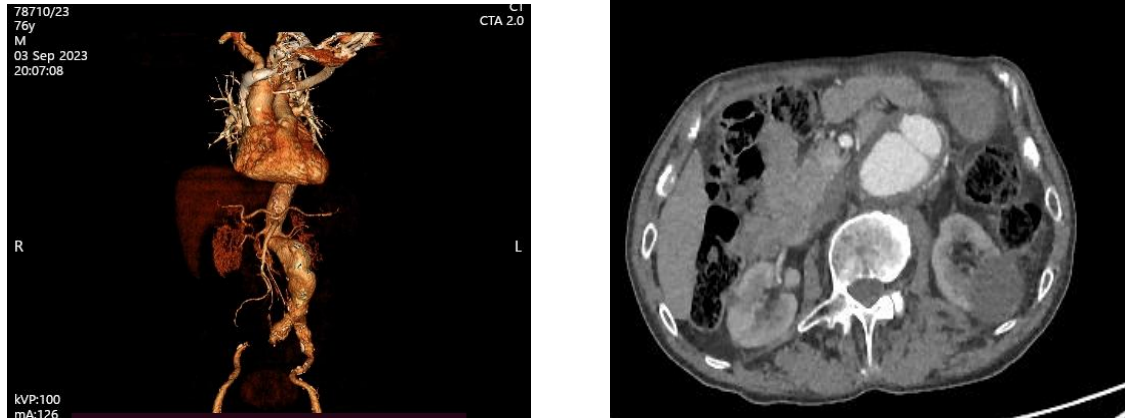

Figure 1. CT angiography showed an infrarenal aortal aneurismatic dilatation with a flap

A full blood count indicated anemia with HGB 58 g/L; Hct 0,20 rv; WBC $6,5 \cdot 10^9/L$; PLT $337 \cdot 10^9/L$; creatinine 70 $\mu\text{mol/L}$; urea 7,9 mmol/L; glucose 6,5 mmol/L; Troponin I 4,75 ng/L; albumins 32g/L; proteins 63 g/L; CRP 0,7 mg/L; AST 22 U/L; ALT 13 U/L, alpha amylase 142 U/L; LDH 192 U/L; K 4,39 mmol/L; Na 133 mmol/L; CK-MB 21,46 U/L; CK 229 U/L. After an abdominal ultrasound examination and gastroscopy revealed normal results, the patient was referred to the University Clinic of Haematology, where antianemic agents and vitamins were recommended. The patient was returned to the University Clinic for State Cardiac Surgery. Throughout the admission, his medical condition remained the same. Another CT angiography was performed, this time revealing an aneurismatic dilatation of the infrarenal aorta along with a 5cm in length mural eccentric thrombus, following which medication-based treatment was recommended and a regular follow-up was scheduled.

3. Discussion

An initial objective of this case report was to present a case of rare, subtle manifestation transient ischemic attack caused by an aortic dissection. Aortic dissection comprises 85-95% of acute aortic syndrome (2). It is a highly lethal condition if not recognized and treated promptly. 20% of the patients die before reaching the hospital. Mortality is 25% for untreated dissection at 6 hours and 50% by 24 hours. Two thirds die within 1 week if left untreated. The mortality dynamics

is 1% per hour in the acute state. Stanford type A treated medically have a mortality of 58%, whereas mortality for surgical treatment of Stanford type A dissections is 26%. On the other hand, Stanford type B dissection is more benign with mortality rate of 10 to 12% for patient treated medically. Compared with ruptured aortal aneurysm, 75% of the patients will reach an emergency department alive, while for aortic dissection 40% die immediately (3).

Symptoms vary in intensity and manifestation according to the type and the length of the dissected aorta, regional and collateral circulation. Chest pain is the most common manifestation 80% in type A and 70% type B. Back pain 40% in type A 70% in type B, abrupt pain in 85% for both types, aortic regurgitation 40-75% in type A, cardiac tamponade 20%, myocardial ischemia or infarction 15% in type A and 10% in type B, heart failure 10% in type a and 5% in type B, pleural effusion 15% and 20% respectively, syncope 15% and 5%, major neurological deficit (coma/stroke) 10% and 5%, spinal cord injury below 1%, mesenteric ischemia 5%, acute renal failure 20% and 10% and lower limb ischemia 10% and 10% respectively ford type A and 70% Stanford type B, while <1% can manifest as spinal cord injury (1).

According to International Registry of Acute aortic Dissection (IRAD) the frequency of neurological symptoms in aortic dissection ranges from 15-40% and a half of the cases may be transient. IRAD described an incidence of major brain injury (i.e., coma and stroke) in less than 10% and ischemic spinal cord damage in 1,0%. Syncope as an initial symptom of aortic dissection occurs approximately in 15% of patients with Stanford type A aortic dissection and in less than 5% of those presenting with Stanford type B. Upper or lower limb ischemic neuropathy, caused by malperfusion syndrome of the subclavian or femoral territories, is observed in approximately 10% of cases (1).

For instance, the malperfusion syndrome affecting the spinal cord may be very discrete because of the collateral circulation and the susceptibility of the nervous tissue on oxygen demands. It is known that the grey matter of the nervous system needs more oxygen and damage can occur much faster than in case of the white matter and indeed the spinal cord blood supply can be occluded more than 30 minutes without causing any postoperative neurologic deficit. It explains the transit neurological symptoms in our patient i.e., the dissected part of the aorta is below the renal

arteries (4cm long at CT angiography) and the spinal cord is known for the small size and number of vessel (mid thoracic region). Because the process was self-contained, the diagnosis was very confusing and difficult to be made and easily misinterpreted, particularly in urgent situations. Morita et al suggested that patient who present with only neurological symptoms should be promptly examined as appropriate, including measurement of blood pressure in both arms, radiography and transthoracic echocardiography. Although, as these non-invasive procedures may yield the correct diagnosis in most cases of aortic dissection (4).

Many of the patients in acute presentation are also hypotensive which can be due to a pseudo hypertension if the left subclavian artery or the brachiocephalic trunk are affected in Stanford A dissection (1).

Another significant finding was that the patient had not been in pain. According to Imamura et al, painless acute aortic dissection may be more frequent than previously reported. Patients with painless aortic dissection often present with a disturbance of consciousness or a neurologic deficit. Suggesting that clinicians should remember this atypical presentation of acute aortic dissection, especially with symptoms of syncope, disturbance of consciousness, or a neurologic deficit (5).

4. Conclusion

Aortal dissection is a life-threatening emergency with a significant mortality rate if not diagnosed and treated promptly. Due to its pleomorphic clinical presentation, which oscillates between acute hemodynamic shocks to subtle, often undetectable symptomatology, it can easily go undetected particularly in circumstances of fast triage situations such as the emergency ambulance. Carefully taken anamnesis and extensive clinical exam (heart auscultation for murmurs, blood pressure measurement and pulse examination on both hands, ECG, and a chest x-ray) is a paramount of the diagnosis. Further investigations, such as Troponin I and D dimer elevations, may help rule out other potential causes. Awareness of aortic dissection as differential diagnosis should be promptly lifted to a higher order thinking. Prompt diagnosis is crucial in decision-making regarding the subsequent medical treatment and the outcome itself.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

5. References

- [1] Erbel R, et al. 2014 ESC Guidelines on the diagnosis and treatment of aortic diseases: Document covering acute and chronic aortic diseases of the thoracic and abdominal aorta of the adult. The Task Force for the Diagnosis and Treatment of Aortic Diseases of the European Society of Cardiology (ESC). *Eur Heart J.* 2014 Nov 1;35(41):2873-926.
- [2] Acharya, M. & Mariscalco, G. Diagnosis and acute management of type A aortic dissection. *Br J Cardiol* 2023; 30:62–8.
- [3] Valentine, A.E. & Ochroch E.A. *Vascular surgery: Endovascular and Open Surgery. Essentials Card. Anesth. Noncardiac Surg.*, Elsevier 2019, pp 313-339.
- [4] Morita, S. et al. Painless acute aortic dissection with a left hemiparesis: A case report. *J Stroke Cerebrovasc Dis.* 2005; 14: 36-38.
- [5] Imamura H, Sekiguchi Y, Iwashita T, Dohgomori H, Mochizuki K, Aizawa K, Aso S, Kamiyoshi Y, Ikeda U, Amano J, Okamoto K. Painless acute aortic dissection. - Diagnostic, prognostic and clinical implications.-. *Circ J.* 2011;75(1):59-66.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

**CASE REPORT - TIBIAL EMINENCE AVULSION FRACTURE OF THE BONY
ATTACHMENT OF THE ACL**

Sanja Bede Stevoska¹, Aleksandar Stevoski¹, Melis Saricoglu¹, Iskra Shojleska², Magdalena Manasieva³, Igor Atanasovski², Berat Sejdini⁵, Mario Mladenovski², Gazmend Elezi⁴, Mihail Piper²

¹PHI Special hospital for Orthopaedics and Traumatology “ St.Erasmus”- Ohrid, Republic of North Macedonia

²PHI UC TOARICEC, Ss Cyril and Methodius University in Skopje, Faculty of Medicine, Republic of North Macedonia

³PHI General Hospital- Kochani, Republic of North Macedonia

⁴PHI General Hospital- Kumanovo, Republic of North Macedonia

⁵PHI City General Hospital “8 of September” – Skopje, Republic of North Macedonia

Corresponding author mail: sanjabede1@gmail.com

Abstract

Introduction: A tibial eminence fracture is an intraarticular fracture of the knee. It's most commonly seen in children, age from 8 to 14 years, due to high energy trauma. In children the bony tibial eminence is not completely ossified, so fractures of the tibial eminence are more common than ruptures of the ACL.

Case report: A 9 year old patient was admitted in our hospital after fall. He had severe pain in the left knee during the exam with edema. Because of the pain he couldn't perform any active or passive movements. He kept his leg in obligated flexion. X-ray and CT imaging of the left knee were performed, where we could see tibial eminence fracture (>4mm) with dislocation and large effusion in the suprapatellar recessus. The diagnosis was established as 3b fracture of the tibial eminence according to Meyers and McKeever classification.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

After the surgical treatment using arthroscopic reduction and internal fixation of displaced tibial eminence fracture with transosseus suture bridge fixation, the patient had good reduction of the fracture and stable fixation of the fragment.

Conclusion: The purpose of surgical treatment of displaced tibial eminence fracture is to achieve anatomic reduction, to obtain stable fixation of the fragment, without impingement in full extension, to restore the normal biomechanics of the knee and to help the patient return to the normal knee function.

Key words: avulsion fracture, tibial eminence, ACL, knee arthroscopy.

ПРИКАЗ НА СЛУЧАЈ НА ФИКСАЦИЈА НА АВУЛЗИОНА ФРАКТУРА НА ТИБИЈАЛНАТА ЕМИНЕНЦИЈА НА ПРИПОЈОТ НА ПРЕДНИОТ ВКРСТЕН ЛИГАМЕНТ

Сања Беде Стевоска¹, Александар Стевоски¹, Мелис Саричоглу¹, Искра Шојлеска², Магдалена Манасиева³, Игор Атанасовски², Берат Сејдини⁵, Марио Младеновски², Газменд Елези⁴, Михаил Пипер²

¹ЈЗУ Специјализирана болница за ортопедија и трауматологија “Св. Еразмо”-Охрид, Република Северна Македонија

²ЈЗУ УК ТОАРИЛУЦ, Универзитет “Кирил и Методиј”- Скопје; Медицински факултет, Република Северна Македонија

³ЈЗУ Општа болница- Кочани, Република Северна Македонија

⁴ЈЗУ Општа болница- Куманово, Република Северна Македонија

⁵ЈЗУ ГОБ “8-ми Септември” – Скопје, Република Северна Македонија

Автор за кореспонденција емаил: sanjabede1@gmail.com

Апстракт

Вовед: Авулзионите фрактури на еминенцијата на тибијата се интра-артикуларни фрактури на коленото. Еминенцијата на тибијата е местото на припојот на предниот вкрстен лигамент. Најчесто, овие фрактури се дијагностицираат кај деца на возраст од 8 до 14

години, а настануваат поради траума. Причината зошто оваа фрактура настанува кај младата популација се должи на тоа што сеуште кај нив има некомплетна осификација на коските

Приказ на случај: Пациент на 9 годишна возраст, се јавува на преглед после повреда настаната при пад. Пациентот за време на прегледот беше со изразена болка во левото колено, на инспекција беше видлив оток во коленото. Активните и пасивните движења во коленото беа неможни поради болката. На направената нативна РТГ се утврди фрактура на еминенцијата на левата тибија, за доиследување се направи КТ на лево колено каде што се дијагностицираше авулзиона фрактура на поголем фрагмент од еминенција интеркондилика ($>4\text{mm}$) со умерена дислокација. КТ наодот опиша поголема ефузија на густа содржина во супрапателарниот рецесус. Се постави дијагноза на фрактура на еминенцијата на тибијата од тип 3б според класификацијата на Meyers и McKeever. По спроведениот хируршки третман - артроскопска техника за репозиција и фиксација на фрактурираниот фрагмент на тибијална еминенција со помош на конструкција на трансосеален мост со конци, се доби добра анатомска репозиција на фрагментот.

Заклучок: Оперативниот третман на авулзионите фрактури на еминенцијата на тибијата кај млади пациенти со минимална инвазивност обезбедува добра анатомска и стабилна репозиција на фрагментот, без постоење на импичмент во полна екстензија, добра и брза рехабилитација на пациентот со зачувана природна биомеханика и брзо враќање на функција на коленото.

Клучни зборови: авулзиона фрактура, тибијална еминенција, преден вкрстен лигамент, артроскопија на колено.

1. Вовед

Авулзионите фрактури на еминенцијата на тибијата се интра-артикуларни фрактури на коленото. Еминенцијата на тибијата е местото на припојот на предниот вкрстен лигамент. Најчесто, овие фрактури се дијагностицираат кај деца на возраст од 8 до 14 години, а настануваат поради траума. Причината зошто оваа фрактура настанува кај младата популација се должи на тоа што сеуште кај нив има некомплетна осификација на коските.

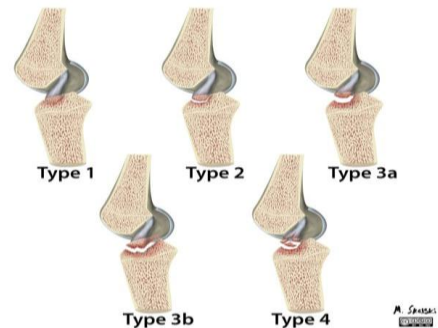
MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Затоа тоа почесто резултира со фрактура на фрагмент од еминенцијата на тибијата одколку со руптура на предениот вкрстен лигамент.¹

Дијагнозата се потврдува со РТГ наод , КТ или МРИ. Со МРИ може да се дијагностицираат и други повреди во коленото како: повреди на лигаментите и менискусите. Фрактурата настанува со директен удар или пад на коленото кое е во хиперекстензија и ротација. Ваквиот вид на повреда резултира со 40% веројатност да настане фрактура на еминенцијата на тибијата.^{1,2}

Според **Meyers и McKeever** класификацијата (слика 1), постојат 4 типа на фрактури на еминенцијата:²

- Тип I нема дислокација на фрагментот поголема од 3mm
- Тип II минимална дислокација со интактен постериорен дел
- Тип IIIa комплетна дислокација на фрагментот
Тип IIIb Комплетна дислокација со ротација
- Тип IV комплетна дислокација со ротација на фрагментот, мултифрагментарни

Слика 1. Типови фрактури на еминенцијата

Симптомите се оток и болка во коленото, како и неможност да стапне на повредената нога. На инспекција може да се види оток во коленото, поради хемартрос, коленото обично пациентот го држи во принудна флексија, движењата се ограничени и невозможни поради болката.^{2,3}

Од дијагностичките процедури се преорачува РТГ во 2 правци (AP и латерален), КТ кој најчесто се користи за предоперативна подготовка и кога имаме нејасен наод на нативната ретгенграфија, а MRI се прави за да се види дали имаме дополнителна повреда на менискусите и лигаментите (слика 2, 3).^{1,3}

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Слика 2 и 3. Ртг наод

Третманот може да биде конзервативен со пункција на постоечкиот хемартрос и гипсена имобилизација во комплетна екстензија или со ортоза со флексија на коленото од 10 до 20 степени. Конзервативниот третман се користи кај фрактури на еминенцијата од тип 1 и од тип 2.

Оперативен третман се користи кај фрактури на еминенција од тип 3 и 4 и кај нив се прави артроскопска фиксација на фрагментот. Артроскопски се добива подобра визуализација при репозиција на фрагментот, а истовремено се дијагностицираат и други

повреди на менискуси, лигаменти или зглобна рскавица доколку постојат. Ако фрагментот е многу мал доаѓа во предвид и целосно вадење на истиот.^{1,3,4}

2. Приказ на случај

Пациент со иницијали Ц.А. на 9 годишна возраст, се јавува на преглед после повреда настаната претходниот ден при директен пад на коленото (слика 4).

Слика 4 Приказ на повреденото колено

Пациентот за време на прегледот беше со изразена болка во левото колено, на инспекција беше видлив оток во коленото (слика 4). Активните и пасивните движења во коленото беа неможни поради болката. На направената нативна РТГ се утврди фрактура на еминенцијата на левата тибија (слика 3), за доиследување се направи КТ на лево колено каде што се дијагностицираше авулзиона фрактура на поголем фрагмент од еминенција интеркондилика ($>4\text{mm}$) со умерена дислокација (слика 2). КТ наодот опиша поголема ефузија на густа содржина во супрапателарниот рецесус. Се постави дијагноза на фрактура на еминенцијата на тибијата од тип 3б според класификацијата на Meyers и McKeever (слика 1).

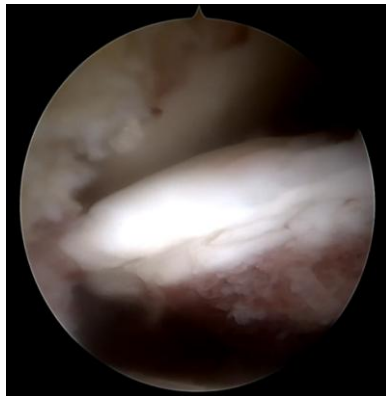
Се постави надколена гипсена имобилизација во екстензија и се направија припреми за оперативно лекување.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Оперативен третман: Во општа анестезија, се направија клинички тестови на коленото, Lachman тест и тестот на предна фиока, за да се види нестабилноста во коленото и притоа не се констатира разлика во обзегот на движење со здравата нога.

Потоа се постави Езмарх, се обработи стерилно оперативното поле и преку два стандардни портали на коленото (антеролатерален и антеромедијален), се пристапи до зглобот, се направи експлоративна артроскопија, лаважа на хемартросот, се потврди зачуваниот интегритет на предниот вкрстен лигамент (слика 6) и потоа се визуелизираше авулзионата фрактура на интеркондиларната еминенција на левото колено (слика 5). Се означи типот на фрактурата според горенаведената класификација -Туре IIIb со комплетна дислокација на фрагментот кој беше прикачен позади и отворен кон напред со интерпозиција на медијалниот менискус и интерменискалниот лигамент.

Слика 5

Слика 6

Слика 7

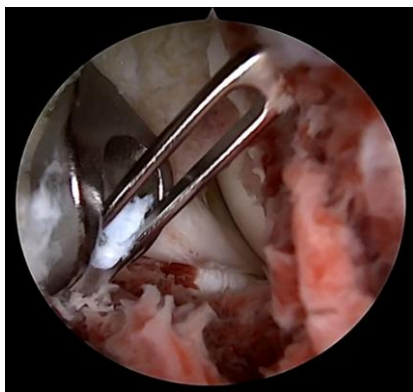
Слика 5, 6, 7. Приказ на артроскопски наод

Со помош на ретрактор се ослободија пречките (преден рог на медијален менискус и интерменискален лигамент) и се направи репозиција на фрагментот (слика7). Со помош на шејвер се направи мала редуција на хофата за да се подобри визуелизацијата, потоа се обработија рабовите на фрагментот и се пристапи кон негово фиксирање. На тибијата се направија два надолжни реза (дисталномедијално и дистално латерално) од по 1цм низ кои

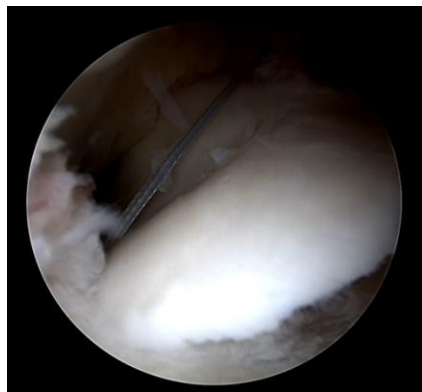

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

со аглест водич се направија коскени тунели до предно медијалниот и преднолатералниот раб на фрактурната линија на тибјата (слика 8). Коскените тунели се направија со игла со дебелина од 2,5мм и со помош на SpeedSnare suture passer се проши долниот крај на LCA со помош на FiberWire, потоа латералниот крај од конецот со помош на игла се помина преку медијалниот тунел, а медијалниот крај од конецот се помина преку латералниот тунел (слика 9). Се направи подкожен тунел од латералниот дистален портал кон медијалниот и латералниот конец се изваде низ медијалниот дистален кожен портал. Се направи репозиција на фрагментот и се затегна конецот со што се фиксираше истиот. (Слика 10)

Слика 8

Слика 9

Слика 10

Слика 8, 9, 10. Приказ на нодите при експлоративна артроскопија

Се направи проверка на тибјалното плато, се констатираше добра анатомска репозиција на фрактурираниот фрагмент, се направи проверка на интеркондиларниот notch при полна екстензија, без импичмент. Се пристапи кон шиење на раните, стерилна преврска и се постави гипсена имобилизација во полна екстензија.

Оваа техника користи мали (2,5мм) тунели низ кои поминуваат конците за фиксација на фрактурираниот фрагмент, формирајќи на тој начин коскен мост. На овој начин се избегнува правење на тунели во еминенцијата на тибјата, минимизирајќи го ризикот од

коминуција и дислоцирање на фрактурата.⁹ Преминот на конците низ тунелите се изведува со заоблена игла. Придружните водичи овозможуваат сигурно и прецизно позиционирање на тунелот и одржување на интегритетот на коскениот мост.⁸ Вкрстениот коскен мост од конци, над предната тибјална еминенција, создава конструкција со затегнувачки механизам за оптимална биомеханичка сила и компресија^{13,14}.

Постоперативен протокол: Имобилизацијата на коленото за зараснување на фрактурата треба да биде во период од 4 недели и тоа: 10 дена користење на ортоза или гипсена имобилизација со 0-10 степени флексија, 10-20 дена користење на ортоза или гипсена имобилизација со 30 степени флексија, 20-30 дена користење на ортоза или гипсена имобилизација со 90 степени флексија. Над 40 дена дозволен е полн опсег на движење во коленото.

3. Дискусија

Нема доволно студии кои ги прикажуваат резултатите од артроскопските техники за редукција и внатрешна фиксација на дислоцираните фрактури на тибјалната еминенција.

Според студија објавена од Suiyuan Wang и соработниците овај вид на повреда се третира со комбинирана метода на артроскопска фиксација со Ethilbond неабсорбирачки конец во комбинација со мала плочка за остеосинтеза со што се постигнува минимална траума, задоволувачка фиксација и добра понатамошна рехабилитација.¹⁰

Кај ненавременото дијагностицирање на овие авулзиони фрактури, според D.K. Chouhan и соработниците се препорачува отворена редукција и внатрешна фиксација со шрафови да биде метода на избор, поради подобра анатомска редукција и стабилна фиксација и обработка на лежиштето и на самиот фрагмент и негово подобро позиционирање и фиксирање со помош на шрафовите.^{6,12}

Според Weixiong Liao и соработниците се покажало дека не постои никаква разлика во зараснувањето на фрагментот при фиксација на истиот со неабсорбирачки или абсорбирачки конци.¹⁵

Според Ji Li и соработниците метода од избор е артроскопска фиксација со сидро со абсорбирачки конци за третманот на авулзионите фрактури на еминенцијата на тибијата, каде што се овозможува добра анатомска и стабилна репозиција и фиксација на фрагментот и може да биде применета за сите видови на фрактури (според Meyers и McKeever класификацијата), дури се покажала и ефективна и кај мултифрагментарните фрактури, без потребна втора операција за вадење на имплантите.^{7,11}

Ние во овој труд опишавме артроскопска техника за репозиција и фиксација на дислоцираните фрактури на тибијална еминенција со помош на конструкција на трансосеален мост со конци, при што се создава конструкција со затегнувачки механизам за оптимална биомеханичка сила и компресија.

Целта на овај хируршки третман на дислоцирани фрактури на тибијалната еминенција е анатомска репозиција, зачувување на природната биомеханика, овозможување на ран опсег на движења и брзо враќање на функцијата на коленото.

Неодамнешните систематски анализи заклучија дека оперативниот третман на дислоцираните фрактури на тибијалната еминенција резултира со повисок степен на заздравување и подобри резултати во споредба со неоперативниот третман^{1,5}.

4. Заклучок

Оперативниот третман на авулзионите фрактури на еминенцијата на тибијата кај млади пациенти со минимална инвазивност обезбедува добра анатомска и стабилна репозиција на фрагментот, без постоење на импичмент во полна екстензија, добра и брза рехабилитација на пациентот со зачувана природна биомеханика и брзо враќање на функција на коленото. Предноста е исто така во тоа што нема изложување на ризик на пациентот од повторна операција за вадење на внатрешната фиксација.

5. Литература

- [1] Gans I., Baldwin K.D., Ganley T.J.
Treatment and management outcomes of tibial eminence fractures in pediatric patients: A systematic review. *Am J Sports Med.* 2014; **42**: 1743-1750
- [2] Meyers M.H. , McKeever F.M.
Fracture of the intercondylar eminence of the tibia. *J Bone Joint Surg Am.* 1959; **41-A**: 202-209
- [3] Zaricznyj B.
Avulsion fracture of the tibial eminence: Treatment by open reduction and pinning. *J Bone Joint Surg Am.* 1977; **59**: 1111-1114
- [4] Jackson T.J., Storey E.P., Ganley T.J.
The surgical management of tibial spine fractures in children: A survey of the Pediatric Orthopaedic Society of North America (POSNA). *J Pediatr Orthop.* 2019; **39**: e572-e577
- [5] Osti L., Buda M., Soldati F., Del Buono A., Osti R., Maffulli N.
Arthroscopic treatment of tibial eminence fracture: A systematic review of different fixation methods. *Br Med Bull.* 2016; **118**: 73-90
- [6] M Callanan, J Allen, B Flutie, F Tepolt, PE Miller, D Kramer, MS Kocher
a. Orthopaedic Journal Suture versus screw fixation of tibial spine fractures in children and adolescents: A comparative study. *Orthop J Sport Med.* 2019; **7** (2325967119881961)
- [7] J Li, Y Yu, C Liu, X Su, W Liao, Z Li **Arthroscopic fixation of tibial eminence fractures: A biomechanical comparative study of screw, suture, and suture anchor.** *Arthroscopy.* 2018; **34**: 1608-1616
- [8] Elsaid A.N.S., Zein A.M.N., ElShafie M., El Said N.S., Mahmoud A.Z **Arthroscopic single-tunnel pullout suture fixation for tibial eminence avulsion fracture**

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [9] Fox J.C., Saper M.G. **Arthroscopic suture fixation of comminuted tibial eminence fractures: Hybrid all-epiphyseal bone tunnel and knotless anchor technique.** *Arthrosc Tech.* 2019; **8**: e1283-e1288
- [10] Suiyuan Wang, Yang Xiao, Zuoming Tong, Guiqiu Li, Juhua Jiang, Jinghui Yao, Zhiyong Wu, Tengfei Li, Qun Wu
Effectiveness of arthroscopic treatment of anterior cruciate ligament tibial eminence avulsion fracture with non-absorbable suture fixation combined with mini-plate
- [11] Ji Li, Zhong-Li Li, Wei-Xiong Liao, Hao Zhang, Ke-Tao Wang, Yi-Meng Yang
Clinical research on suture anchor fixation for the treatment of avulsion fracture of tibial intercondylar eminence under arthroscopy
- [12] D K Chouhan, M S Dhillon, R John, A Khurana
Management of neglected ACL avulsion fractures: a case series and systematic review
- [13] Lubowitz J.H., Elson W.S., Guttman D.
Part II: Arthroscopic treatment of tibial plateau fractures: Intercondylar eminence avulsion fractures. *Arthroscopy.* 2005; **21**: 86-92
- [14] Aboalata M., Almohandes A., Abunar O., Ahmed M.S., Imhoff A.B., Bassiouny Y.
The adjustable locking suspension sling technique for fixation of the tibial eminence fracture in adolescents. *Arthrosc Tech.* 2018; **7**: e491-e497
- [15] Weixiong Liao, Zhongli Li, Hao Zhang, Ji Li, Ketao Wang, Yimeng Yang
Arthroscopic Fixation of Tibial Eminence Fractures: A Clinical Comparative Study of Nonabsorbable Sutures Versus Absorbable Suture Anchors

FACE ACUPUNCTURE IN COSMETOLOGY PRACTICE

Elizabeta Popova Ramova¹, Bobana Zhezhova²

College for Aesthetics and Cosmetology, MIT University-Skopje,
Republic of North Macedonia.

Контакт: eliramova62@gmail.com

Abstract

There is research showing that acupuncture is useful in reducing the symptoms of a number of ailments. However, in recent years the use of facial acupuncture as an anti-aging therapy has become popular. **The aim** of our research was to analyze the benefits of facial acupuncture in the treatment of aging facial skin. **Material and method:** To realize the goals of this paper, we conducted a review of the available medical literature and published papers whose subject of research is acupuncture as an anti-aging therapy and its application to the skin of the face. **Results:** We grouped the obtained results into three units as the set goals, as follows: Researching the benefits and effectiveness of facial acupuncture as an anti-aging therapy, examining the safety and contraindications of this treatment, and comparative analysis of facial acupuncture with conventional anti-aging treatments. **Discussion:** There is research that proves the positive effect of facial acupuncture as an anti-aging treatment. Effects include: improvement in facial complexion texture and color, increased elasticity, reduction of wrinkles, and overall rejuvenation, which was not limited to facial skin. **Conclusion:** Anti-aging acupuncture treatment can be used as an adjunct or as an alternative. of other anti-aging procedures. Acupuncture has certain advantages over other treatments (for example, the price), but also disadvantages (longer duration of treatment and less drastic effect). Each patient should be well informed about the procedure and consult a specialist doctor before starting any treatment.

Keywords: acupuncture, facial rejuvenation treatments.

АКУПУНКТУРА НА ЛИЦЕ ВО КОЗМЕТОЛОШКА ПРАКСА

Елизабета Попова Рамова¹, Бобана Жежова²

Колеџ за Естетика и козметологија, МИТ Универзитет-Скопје,

Република Северна Македонија

Апстракт

Постојат истражувања според кои акупунктурата е корисна за намалување на симптомите на бројни заболувања. Меѓутоа, во последните години стана популарна употребата на акупунктура на лицето како терапија против стареење. **Цел** на нашето истражување беше да ги анализираме придобивките од акупунктурата на лице во третманот на стареење на кожата на лицето. **Материјал и метод:** За реализација на целите на овој труд, спроведовме ревијално истражување на достапната медицинска литература и објавените трудови чиј предмет на истражување се акупунктурата како терапија и нејзината примена на кожата на лицето. **Резултати:** Добиените резултати ги групиравме во три целини како поставените цели, и тоа на следниов начин: Истражување на придобивките и ефективноста на акупунктурата за лице како третман за подмладување, испитување на безбедноста и контраиндикациите на овој третман и споредбена анализа на акупунктурата на лице со конвенционалните други третмани. **Дискусија:** Постојат истражувања што го докажуваат позитивниот ефект на акупунктурата на лицето како третман против стареење. Ефектите вклучуваат: подобрување на текстурата и бојата на тенот на лицето, зголемена еластичност, намалување на брчките и целокупно подмладување, кое не е ограничено само на кожата на лицето. **Заклучок:** Третманот против стареење на кожата со акупунктура може да се користи како додаток или како алтернатива на други процедури со иста цел. Акупунктурата има одредени предности наспроти другите третмани како што е цената, но и недостатоци (подолго траење на третманот и помалку драстичен ефект). Секој пациент треба да биде добро информиран за процедурата и да се консултира со лекар-специјалист пред да започне каков било третман.

Клучни зборови: акупунктура, третмани на лице за подмладување.

1. Вовед

Акупунктурата е древна кинеска метода, која се користела уште пред 2000 г.п.н.е. При оваа процедура се стимулираат специфични акупунктурни точки, со вметнување на тенки, стерилни игли за една употреба во кожата. Акупунктурата се практикува со терапевтски цели, за подобрување на психофизичкото здравје како и за воспоставување на рамнотежа во организмот. Во основата на Традиционалната кинеска медицина (ТКМ) постои животната енергија „чи“, која е дел од сите живи организми, но се наоѓа и во предметите и претставува главна движечка сила на универзумот. (1) Според древните кинези, ако се наруши протокот на чи во телото, доаѓа до нарушување на балансот и здравствената состојба. Во човечкото тело, оваа енергија заедно со крвта се движи по енергетски патишта т.е. меридијани. По нивната должина се наоѓаат акупунктурните точки. Здравствената состојба се влошува кога протокот е блокиран или неурамнотежен. Се користат повеќе од 360 точки долж 20 меридијани (точниот број може малку да се разликува, во зависност од традицијата на акупунктурата). (2,3)

За да се одреди колку третмани се соодветни, потребен е индивидуален пристап според здравствениот проблем на пациентот, но најчесто станува збор за најмногу до десет третмани, со по 10 игли дневно. По третманот, голем број пациенти го истакнале чувството на смиреност и опуштеност. Ако се извршува според правилата, акупунктурата може да ги ублажи симптомите на главоболка, фибромијалгија, остеоартритис, болки во грбот и др. (4).

Според податоци од литературата Акупунктурата ја подобрува циркулацијата, го стимулира производството на колаген и го подобрува мускулниот тонус. Исто така, го зајакнува имунитетот и го забрзува заздравувањето на ткивата, го подобрува изгледот, ја ублажува напнатоста и ги релаксира мускулите. Според ова, можеме да претпоставиме дека акупунктурата може да биде корисна и како третман на лице против знаци на стареење на кожата.(5)

Третманите за подмладување, стануваат многу барани и популарни во козметологијата и естетската медицина.(6) Стареењето е природен процес, кој често е придружен со промени. На пример, стануваме помудри, посамоуверени, потрпеливи и

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

богати со животни искуства. Меѓутоа, овој процес е придружен и со промени во изгледот. Иако кај секого стареењето на кожата се одвива со индивидуална брзина и интензитет, сепак тоа вклучува појава на брчки, кафени дамки, сува кожа, губење на еластичноста и груба текстура на кожата. Како што се старее, колагенот и еластинот се намалуваат во кожата, а со тоа се зголемува и склоноста кон појава на брчки. Изложеноста на УВ-зраци и некои лоши животни навики, како што се пушењето и пиењето алкохол, дополнително придонесуваат за разградување на колагенот. Кај луѓето што прават повторливи гримаси, почесто се забележуваат брчки околу очите и на челото. Многумина не се подготвени да ги прифатат знаците на стареење и сакаат да го забават процесот. Луѓето се желни „да го вратат часовникот“ и да го одржат младешкиот изглед колку што е можно подолго. (7.8)

Сл.1 Акупунктура на лице со сет акупунктурни игли

Сл.2 Состојба пред и по третман со акупунктура на лице

Цел на нашето истражување беше да ги анализираме придобивките од акупунктурата на лице во третманот против стареење на кожата на лицето, како дел од практичната апликација на професијата козметолог.

2. Материјал и метод

За да ги реализираме целите на ова истражување спроведовме ревијално истражување на достапната медицинска литература, историја на случаи и објавени трудови со следниве клучни зборови: акупунктура, третмани против стареење на кожата. Како дополнителни материјали за истражување користевме: предавања од предметен професор, учебник од предметна програма, податоци од Википедија, бази на податоци со објавени трудови од www.researchgate.net, и медицински бази на податоци www.pubmed.org и www.cochrane.org.

По направеното ретроспективно истражување, добиените резултати ги прикажавме во три целини како поставените цели и тоа на следниов начин: 1. Придобивки и ефективност на акупунктурата на лице како анти-ејџинг терапија 2. Безбедност, индикации и контраиндикации на овој третман 3. Акупунктура на лице наспроти конвенционалните анти-ејџинг третмани.

3. Резултати

Придобивки и ефективност на акупунктурата на лице како терапија против стареење на кожата

Кога станува збор за акупунктура на лицето, во моментов се практикуваат неколку различни типови, а предложени се многу можни механизми во основата на овие техники, вклучително и зголемување или балансирање на чи енергијата, зголемување на протокот на крв и подобрување на мускулниот тонус. Овој вид акупунктура е корисен за кожата на лицето од повеќе аспекти. Се наведуваат следните придобивки: намалување или елиминација на отокот околу очите, подобрена циркулација на крвта во областа на лицето, зголемено производство на колаген, намалување на порите, подигнување на спуштените очни капаци, намалување или елиминација на брчките, затегнување на опуштената кожа, намалување на двојната брада и намалување/елиминација на темните кругови под очите.

По вметнувањето на иглите во одредени точки на лицето, се забележува значително зголемување на циркулацијата на крвта во областите околу иглите. Овој зголемен проток на крвта помага во нахранувањето, навлажнувањето и снабдувањето на кожата со кислород што резултира со поздрав и помладешки тен. Друга придобивка од зголемената циркулација на лицето е тоа што предизвикува телото да произведува повеќе колаген, кој ја зголемува еластичноста на кожата на подолги патеки. (9,10,11)

За да се добијат оптимални резултати, се препорачуваат десет до дванаесет едночасовни сесии. Два третмани неделно во текот на шест недели е идеален избор. Еден третман неделно во текот на дванаесет недели ќе ги даде истите резултати, но со побавно темпо. Видливи резултати обично се гледаат до седмата посета, иако повеќето клиенти забележуваат субјективни подобрувања уште по првата сесија. Откако ќе заврши дванаесет неделниот третман, повремени сесии (еднаш на секои четири до осум недели) ќе помогнат да се задржат придобивките.

Јун и сор. ја истражувале оваа техника од аспект на подобрување на еластичноста на кожата на лицето кај женска популација од 27 жени, на возраст од 40 до 59 години со степен III на скалата Глогау. Тие биле подложени на пет сесии за три недели. Примарниот исход бил проценуван со скалата на Моаре и субјективното самооценување. Резултатот бил со сигнификантно подобрување. Најчестиот несакан ефект биле благи модринки на местото на боцкање. Во оваа пилот студија, акупунктурата покажала ветувачки резултати како терапија за еластичноста на лицето (12,13)

Според консултираните студии (11,12,13,14) ефективност на процедурата акупунктура на лице е можна со дозирање не помалку од десет сесии, во период од 1 месец, или два пати неделно. Карактеристиките на акупунктурните игли и точки е следната: игли за единечна употреба со димензии дијаметар 0,10 mm, должина 15,0 mm, вметнати на длабочина од 1-3 mm и задржани 10 мин. Акупунктурните игли се аплицираат на 20 точки и тоа: BL1, GB1, ST1, ST3, ST4, ST7, SI19, CV Ex-HN3 и Ex-HN4.

Ефектот од третманот бил анализиран преку содржината на вода и масти на кожата на лицето, индексот на еритема и индексот на меланин, како и со посебни индекси за проценка

и тоа: тестот за субјективното себе прифаќање на изгледот на клиентите и дерматолошкиот тест на подобрување на кожата преку, скај, мекост, пигментација и редукција на брчки. (6,15)

Безбедност и контраиндикации

Акупунктурата се смета за безбедна процедура. Таа се користи илјадници години и е признаена како ефективен третман со воспоставени упатства за практикување, од страна на Светската здравствена организација. Во САД, а и кај нас терапевтите се лиценцирани од страна на Министерството за здравство. Секој клиент или пациент треба да провери дали практичарот е соодветно обучен и лиценциран пред да прими акупунктура. Сепак, како и кај секоја процедура, од суштинско значење е терапевтот да ги следи основите принципи со цел акупунктурата да биде безбедна. Тие принципи вклучуваат: намалување на опасноста од пренос на инфекција, соодветно анатомско знаење и добивање на точна медицинска дијагноза пред третманот. (16,17,18)

Компликациите се јавуваат поради немањето специфични упатства и брзото зголемување на бројот на акупунктуристи кои вршат козметичка акупунктура без соодветна обука. Треба да се има предвид дека кожата на лицето е многу чувствителна. Претераното користење игли во таа регија може да предизвика силна болка. Поради тоа, се препорачува употреба на тенки игли за еднократна употреба, користење на помалку игли за пациентите кои за првпат доаѓаат на третман, приспособување на стимулацијата и создавање опуштена атмосфера.

Стапката на помалите несакани ефекти (на пр.: гадење, несвестица, влошување на постоечките симптоми и психолошка или емоционална реакција) била помеѓу 0 и 1,1 на 10.000 третмани. Акупунктурата вклучува пробивање на кожата и затоа може да се појават мали модринки, крварење или болка поради навлегување на иглата низ капиларите. Инфекција се јавува при употреба на нестерилни игли. Повеќето пациенти пријавиле чувство на релаксација и благосостојба по третманот. (17) Ризикот од сериозни компликации бил помеѓу 1:10.000 и 1:100.000 т.е. многу низок, податок од консултирани студии..

Сепак, акупунктурата е инвазивна процедура и мора да ги земеме предвид ризиците и контраиндикациите. Информираноста за здравствената состојба на клиентот и негова согласност за третман се етички правила на работа. Детална информираност за мерките на претпазливост и контраиндикациите, е од суштинско значење за безбедното практикување на оваа техника.

Акупунктурата е контраиндицирана во следниве состојби:

- пациент под дејство на алкохол и рекреативни дроги,
- ако пациентот има неконтролирана епилепсија,
- не смее да се користат игли за акупунктура на области каде пациентот има варикозни вени, проширени вени или рани, целулитис или инфекција, повредена или валкана кожа, лимфедем, дијабетско стапало или дијабетична периферна невропатија.

Кога станува збор конкретно за акупунктура на лицето, таа е контраиндицирана при:

- некои пореметувања на хипофизата,
- срцеви заболувања,
- дијабетес мелитус,
- висок крвен притисок,
- кај лица кои имаат пејсмејкер,
- клиенти со склоност кон крварење, модринки или на антикоагулантна терапија,
- при акутен напад на мигрена,
- во текот на бременоста,
- за време на настинка, грип, алергиска реакција или акутна појава на херпес.

Акупунктура на лице наспроти конвенционалните третмани против стареење на кожата

Третманите против стареење на кожата на лицето имаат свои бенефити но и несакани ефекти. Во табела 1 се прикажани несаканите ефекти, време на постигнување на ефектот и чинење на третманот на следните третмани споредени со акупунктурата: оперативни третмани од естетската хирургија, третманот со ботокс и третманот со филери.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Таб.1 Споредбена анализа на третманите против стареење за лице

Третман	Несакани ефекти	Време на видливи подобрување	Чинење на третманот
1.Естетска хирургија (19)	ризик од анестезија и инфекција	7-12 дена	Најскапи +++++ Со илјадници долари
Ињектирање на ботокс (20)	асиметрија, еритем, локален оток, промени во изразот на лицето, диплопија и птоза на веѓите.	Само еден третман	400 долари +++
Дермални филери (21)	еритем, оток, алергиски реакции, ехимоза, инфекција, миграција на филерот, артеријална оклузија, некроза и појава на нодули.	Само еден третман	200-300 долари ++
Акупунктура (15)	инфекција, модринки, болка	1-2 месеци	150 долари +

1.Естетска хирургија: фејслифтингот се прави под општа анестезија, пациентот треба да остане во болница 24-48 часа, конците на лицето и преврската се отстрануваат по 7 дена, додека, пак, конците во косата и позади ушната школка по 12 дена. Пациентите со хипертензија, дијабетес или астма имаат зголемен ризик од компликации. Современите периоперативни протоколи, нудат пред оперативно зајакнување на кожата со третмани со акупунктура, бидејќи овој третман најверојатно ќе ги подобри резултатите на естетската хирургија. (19)

2.3. Ботулинскиот токсин (ботокс) и филерите се одликуваат со голема популарност и широка употреба но и тие се следени со несакани реакции. Изборот на третманот останува на клиентот со предпочување на можностите од истиот.(20)

Можеби најпопуларните третмани против стареење се инјектирањето на ботокс и дермални филери. Тие имаат слична намена, но генерално може да се каже дека ботоксот ги прикрива брчките создадени од прекумерни гримаси. Филерите, пак, ги намалуваат брчките кои не се менуваат, на пример брчките околу устата. (21)

Една од очигледните предности на акупунктурата е тоа што таа е значително поевтина процедура отколку на пример, хируршките зафати, ботоксот или филерите. Од друга страна, козметичката акупунктура не покажува толку брзи резултати како естетската хирургија, ботоксот и филерите, а ефектите не се толку драстични. Потребни се повеќе третмани за да се постигнат посакуваните резултати, додека лицевиот лифтинг, ботоксот и филерите можат да доведат до забележителни подобрувања по само еден третман. (22)

4. Дискусија

Како третмани против стареење на лицето во денешно време се користат повеќе модалитети: козметолошка нега (секојдневна нега на кожата, креми за заштита од УВ-зраци), различни инвазивни, минимално инвазивни и неинвазивни процедури (хемиски пилинг, интензивна импулсна светлина, ласерски третмани, инјектирање на ботокс и филери и сл.) и системски агенси (хормонска заместителна терапија и антиоксиданси). (23)

Секој од овие третмани има и позитивни и негативни страни, а пациентите треба да го земат тоа во предвид пред да го направат својот избор. Во козметологијата има правило: кон сите процедури треба да се пристапува претпазливо.

Акупунктурата е клучна компонента на ТКМ, но истражувањата во поново време ја популаризираат нејзината примена во третманот против стареење на кожата на лицето.

Во денешно време, обично се користат убоди со инекции, ласери и хируршки интервенции за да се забават промените поврзани со стареењето на лицето, но се проучуваат и други алтернативни методи како што се акупунктура на лицето и вежби за подмладување на кожата на лицето. Постојат студии што го докажуваат позитивниот ефект на акупунктурата како третман против стареење на кожата. Ревизијални истражувања за акупунктурата и апликацијата на лице презентираат докажани клинички и хистолошки податоци за успешен ефект на оваа алтернативна метода. Ефектите вклучуваат: подобрување

на текстурата и бојата на кожата, зголемена еластичност, намалување на брчките и целокупно подмладување, кое не е ограничено само на кожата од лицето.(24)

Една од многуте теории за различните механизми на акупунктурата гласи дека, со вметнување на иглите, телото доживува т.н. микроповреда, што го стимулира системот за заздравување. Токму овој природен процес на заздравување го стимулира производството на колаген на местото на вметнување на иглите. Регенерацијата на дермисот и епидермисот произведува нов колаген и еластин протеини. Новото ткиво, од своја страна, изгледа свежо и подмладено (25)

Ефектите можат да варираат во зависност од искуството и техниката на терапевтот, но и од состојбата и животниот стил на пациентот. Иако резултатите не можат да бидат гарантирани, сепак истражувањата покажуваат дека овој третман може да „избрише“ пет до петнаесет години од лицето. Ефектите од акупунктурата се кумулативни, така што тие ќе се подобруваат со секој натамошен третман. Иако акупунктурата не е лек за брчките, сепак фините брчки може да исчезнат, а длабоките значително да се намалат. Исто така, забележано е намалување на подочниците, отеченоста на лицето и изгледот на двојна брада. (26,27,28)

Во козметолошката пракса акупунктурата може да се користи со вообичаена обука за акупунктура на лицето со техники против стареење. Во курикулумот на Колеџот за Естетика и Козметологија при МИТ Универзитетот, е вклучен наставен предмет Акупунктура. Во теоретскиот дел студентите ги изучуваат принципите на акупунктурата, индикациите и контраиндикациите, а во практичниот акупунктурата и електроакупунктурата за апликација на оваа алтернативна метода во козметолошката пракса.

5. Заклучок

Од направеното истражување можеме да ги донесеме следните заклучни согледувања користејќи туѓи искуства:

1. Акупунктурата е дел од ТКМ, која е призната во третман на одредени состојби и од СЗО. Тенки и стерилни игли стимулираат точно одредени точки на телото, за да се воспостави рамнотежа и да се подобри психофизичкото здравје.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

2. Акупунктурата на лицето како третман против стареење, е следена со голема актуелност и популарност главно заради малиот број негативни ефекти, кои обично се благи. Постојат контраиндикации при нејзина апликација кои треба да се почитуваат.
3. Третманот за подобрување на кожата на лицето со акупунктура може да се користи како додаток или како алтернатива на други анти-ејџинг процедури. Акупунктурата има одредени предности наспроти другите третмани како што е цената, но и недостатоци (подолго траење на третманот и помалку драстичен ефект).
4. Акупунктурата има позитивни ефекти врз кожата на лицето, со намалување на отокот околу очите, подобрена циркулација на крвта, зголемено производство на колаген, намалување на брчките, затегнување на опуштената кожа.

6. Користена литература

- [1] Allen J, Mak SS, Begashaw M, Larkin J, Miake-Lye I, et al.(2022): "Use of Acupuncture for Adult Health Conditions. A Systematic Review". JAMA Netw Open (Systematic review). 5 (11): e2243665. doi:10.1001/jamanetworkopen.
- [2] Novella S (2022). "Systematic Review of Systematic Reviews of Acupuncture". Science-Based Medicine. Retrieved 15 December 2022.
- [3] Xu S, Wang L, Cooper E, et al.(2013). "Adverse events of acupuncture: a systematic review of case reports". Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine. 1–15. doi:10.1155/2013/581203. PMC 3616356. PMID 23573135.
- [4] Yun Y, Choi I.(2017): Effect of thread embedding acupuncture for facial wrinkles and laxity: A single-arm, prospective, open-label study. Integr Med Res. 6:418–426. doi: 10.1016/j.imr.2017.09.002.
- [5] Cho JH, Lee HJ, Chung KJ, Park BC, et al.(2015): Effects of Jae-Seng Acupuncture Treatment on the Improvement of Nasolabial Folds and Eye Wrinkles. Evid Based Complement Alternat Med. 2015:273909. doi: 10.1155/2015/273909.

- [6] Fippi G. (2010) : Elettrochirurgia a flusso di elettroni convogliati. In: Massirone A, editor. Trattato di medicina estetica. 1st. Vol. 1. Piccin-Nuova Libreria; Padova: 2010. pp. 1238–1249.
- [7] Yun, Y et. al. (2013): Effect of Facial Cosmetic Acupuncture on Facial Elasticity: An Open-Label, Single-Arm Pilot Study. Evidence-based Complementary and Alternative Medicine. (5):424313 DOI:10.1155/2013/424313.
- [8] Shin, B, Lim, K. (2018): Acupuncture for cosmetic use: a systematic review of prospective studies. The Journal of Cosmetic Medicine 2(2):76-84 DOI:10.25056/JCM.2018.2.2.76
- [9] Barrett, J. (2005): Acupuncture and Facial Rejuvenation. Aesthetic Surgery Journal, Volume 25, Issue 4, Pages 419–424, <https://doi.org/10.1016/j.asj.2005.05.001>
- [10] LaCova Bhat, L.(2017): Facial acupuncture & facial rejuvenation. Int J Complement Alt Med. 6(6):1–6. DOI: 10.15406/ijcam.2017.06.00205
- [11] Doran, V. (2019): An Introduction to Facial Revitalisation Acupuncture. European Journal of Oriental Medicine (EJOM) Vol.5, No.5.pp:245-54.
- [12] Razavi et. al.(2019): Acupuncture in skin and esthetics. Journal of Dermatology and Cosmetics. Volume 10, Issue 1.pp:321-33.
- [13] Smith, A et.al. (2020): Non-Traditional and Non-Invasive Approaches in Facial Rejuvenation: A Brief Review. Cosmetics 7(1), 10; <https://doi.org/10.3390/cosmetics7010010>
- [14] Yun, Y, Choi, I. (2017): Effect of thread embedding acupuncture for facial wrinkles and laxity: a single-arm, prospective, open-label study. Integr Med Res. 6(4): 418–426.
- [15] McCormack HM, Horne DJ, Sheather S.(1988): Clinical applications of visual analogue scales: A critical review. Psychol Med. 18:1007–1019. doi: 10.1017/S0033291700009934.
- [16] Yang Liu, Lu Zhao, Fuyan Chen, et al.(2023): Comparative efficacy and safety of multiple acupuncture therapies for post stroke cognitive impairment: a network meta-analysis of randomized controlled trials.Front Neurol. 14: 1218095. doi: 10.3389/fneur.2023.1218095.
- [17] Zhihui Zhang, Tingting Hu, Peiyan Huang, et al.(2023): The efficacy and safety of acupuncture therapy for sciatica: A systematic review and meta-analysis of randomized

- controlled trails. *Front Neurosci.* 17: 1097830. Published online 2023 Feb 9. doi: 10.3389/fnins.2023.1097830.
- [18] Yilin Liu, Liuyang Huang, Guixing Xu, et al.(2022): The Application of Acupuncture Therapy for Postoperative Pain Over the Past 20 Years: A Bibliometric Analysis.*J Pain Res.* 15: 2085–2104. doi: 10.2147/JPR.S371399.
- [19] Pitanguy, I, Machado, B.(2019): Facial Rejuvenation Surgery: A Retrospective Study of 8788 Cases. *Aesthetic Surgery Journal*32(4) 393 –412
- [20] Kassir, M et.al.(2020): Complications of botulinum toxin and fillers: A narrative review. *J Cosmet Dermatol.* 19:570–573.
- [21] Chiang, Y.Z, Pierone, G, Al-Niaimi, F.(2017):Dermal fillers: pathophysiology, prevention and treatment of complications. *JEADV.* 31, 405–413.
- [22] Chon, T, Lee, M. (2013):Acupuncture. *Mayo Clin Proc.* 88(10):1141-1146.
- [23] Won, J et.al.(2022): Safety of acupuncture by Korean Medicine Doctors: a prospective, practice-based survey of 37,490 consultations. *BMC Complementary Medicine and Therapies* volume 22, Article number: 300.
- [24] Donoyama et.al.(2012): Cosmetic acupuncture to enhance facial skin appearance: a preliminary study. *Acupunct Med.*30:152–153.doi:10.1136/acupmed-2012-010156.
- [25] Orihashi, K et.al.(2020): Risk management of cosmetic acupuncture: Clinical report. *World Journal of Acupuncture – Moxibustion*, Volume 30, Issue 4, Pages: 300-303.
- [26] Rindfleisch, J, A. Acupuncture. VA Office of Patient Centered Care and Transformation. <https://www.va.gov/WHOLEHEALTHLIBRARY/docs/Acupuncture.pdf>.
- [27] Zhang, M, Schulze, J, Zhang, D. *FaceAtlasAR: Atlas of facial acupuncture points in augmented reality.* *Computer Science & Information Technology.*
- [28] Safety in Chinese Medicine Clinical Practice Guidance (Acupuncture and Associated Techniques). Chinese Medicine Council of New Zealand, 2023. <https://www.chinesemedicinecouncil.org.nz/common/Uploaded%20files/RegistrationsDocs/Standards%20Statement%20and%20Policies/Safety%20in%20Clinical%20Practice%20Guidance%2011Aug23.pdf>

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

COMMON ELEMENTS OF SPORTS ARCHITECTURE

Vesna Budinoska a* Vangel Dunovski b*

a* d.i.a., MIT University - Skopje, R.S. Macedonia

b* Professor, MIT University - Skopje, R.S. Macedonia

vesna_budinoska@yahoo.com

vduni@mt.net.mk

Abstract

Sports architecture represents a specific area in architectural design, aimed at creating facilities intended for sports activities and events. This type of architecture includes various facilities such as stadiums, sports complexes, swimming pools, sports halls and other infrastructures, aimed at meeting the needs of sports communities. In the design of sports facilities, factors such as functionality, safety, sustainability, aesthetics and mutual influence with the environment are taken into account. The specific requirements for the facilities are related to the type of sport for which they are intended, as well as the usual needs for sports events and training.

The architecture of sports facilities plays an important role in creating suitable conditions for participants and spectators, while combining functionality with aesthetics. This includes unique challenges such as optimization of viewing angles, audiovisual systems, infrastructure solutions for logistics and comfort. Sports architecture not only reflects the aesthetics and engineering requirements of the facilities, but also plays an important role in the formation of public spaces and cultural identities. It is an integral part of the sports industry, highlighting the importance of health, community and sports culture in society.

Keywords: *architecture, design, public spaces, cultural identities*

ЗАЕДНИЧКИ ЕЛЕМЕНТИ НА СПОРТСКАТА АРХИТЕКТУРА

^{a*} Весна Будиноска ^a, Ванѓел Дуновски ^{б*}

^{a*} д.и.а, МИТ Универзитет – Скопје, Р.С. Македонија

^{б*} Професор, МИТ Универзитет – Скопје, Р.С. Македонија

vesna_budinoska@yahoo.com

vduni@mt.net.mk

Апстракт

Спортската архитектура претставува специфична област во архитектонското проектирање, насочена кон создавање на објекти, наменети за спортски активности и настани. Овој вид на архитектура обфаќа различни објекти како стадиони, спортски комплекси, базени, спортски сали и други инфраструктури, насочени кон задоволување на потребите на спортските заедници. Во проектирањето на спортски објекти се земаат предвид фактори како функционалност, безбедност, одржливост, естетика и взаемно влијание со околината. Специфичните барања кон објектите се поврзани со видот на спорт за кој се наменети, како и со обичајните потреби за спортски настани и тренинзи.

Архитектурата на спортските објекти игра важна улога во создавањето на соодветни услови за учесници и гледачи, истовремено комбинирајќи функционалност со естетика. Ова вклучува уникатни предизвици како оптимизација на гледачките агли, аудиовизуелни системи, инфраструктурни решенија за логистика и комфор. Спортската архитектура не само што ги одразува естетиката и инженерските барања на објектите, туку и игра важна улога во формирањето на јавни простори и културни идентитети. Таа е неотделен дел од спортската индустрија, истакнувајќи го значењето на здравјето, заедницата и спортската култура во општеството.

Клучни зборови: *архитектура, проектирањето, јавни простори, културни идентитети*

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

1. Вовед

Спортската архитектура е сегмент во областа на архитектонското проектирање, посветен на креирање и дизајнирање на објекти и согласности предвидени за спортски активности и настани. Со развојот на модерните спортови и зголемувањето на интересот кон спортските култури, спортската архитектура станува изразена и значајна област што обединува инженерство, естетика и функционалност.

- **Еволуција на спортската архитектура:** Спортската архитектура се развива и менува во согласност со различните потреби на спортските заедници и настани. Од историските арени и стадиони, кои често беа дел од античките цивилизации, до современите и технолошки напредни обекти, спортската архитектура се адаптира за да ги задоволи разновидните барања на спортските активности.
- **Интеграција на технологијата:** Современите спортски обекти не само што претставуваат мајсторски дизајн, туку и вклучуваат напредна технологија. Од аудиовизуелната опрема за подобро гледање и следење на настани, до иновативни системи за безбедност и управување со енергија, технологијата игра клучна улога во создавањето на модерни спортски обекти.
- **Функционалност и ергономија:** Спортските архитекти се справуваат со предизвици за оптимизација на функционалноста на обектите, обезбедувајќи најдобри услови за тренинг и настани. Ергономски дизајнирани обекти подобруваат перформансите и искуствата на учесниците и гледачите.
- **Допринос кон заедницата и културата:** Спортската архитектура има влијание не само врз спортските дејности, туку и кон формирањето на заедници и културни идентитети. Спортските обекти често стануваат икона за градовите и регионите,

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

создавајќи простори за заедничко искуство и историско значење. Физичката активност и спортот играат значајна улога во животот на луѓето.

- **Спортската архитектура** е дизајн на згради и објекти специјално прилагодени за спортски и атлетски активности. Ова вклучува стадиони, арени, спортски сали, базени, патеки и други објекти кои поддржуваат физичка активност и натпревар. Спортската архитектура ги зема предвид потребите на спортистите, навивачите и околната заедница и бара специјализирано знаење за градежни материјали, структурно инженерство, акустика, осветлување и пристапност. Дизајнирањето спортски објекти кои промовираат безбедност, удобност и перформанси е главната цел на спортската архитектура.

2. Процес на проектирање на спортски објект

Процесот на проектирање на спортски објект е комплексен и вклучува неколку фази кои се изминуваат со цел да се создаде функционален, безбеден и естетски прилагодлив простор за различни спортови и настани. Воопшто, овој процес може да вклучува следниве етапи:

- **Истражување и Анализа:**

Почетен фазен истражувачки процес за разбирање на потребите и очекувањата на корисниците.

Анализа на локацијата и околната средина.

Истражување на технолошки и дизајн трендови во спортската архитектура.

- **Планирање и Концептуализација:**

Дефинирање на целите и целите на објектот.

Разработка на концептуален дизајн и идеи за просторот.

Планирање на функционални зони и потребните ресурси.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- **Проектирање и Разработка:**

Креирање на детален дизајн, вклучувајќи архитектурен и инжењерски аспекти.

Интеграција на безбедносни и технички аспекти во дизајнот.

Изработка на технички цртежи и модели.

- **Оценка и Преработка:**

Оценка на дизајнот од страна на стручњаци и клиентите.

Промени и преработки во дизајнот, според потребите и фидбекот.

- **Добивање на Дозволи:**

Исфрлање на потребните документи и апликации за дозволи.

Соработка со регулаторните и владини инстанци за добивање на одобренија.

- **Избор на Материјали и Опрема:**

Избор на одговарачки материјали и опрема за изградба.

Внимание кон енергетска ефикасност и одржување.

- **Изградба и Реализација:**

Извршување на градежните работи според деталниот дизајн.

Континуирана комуникација со строителскиот тим и контрола на квалитетот.

- **Одржување и Управување:**

Продолжување на одржување и управување со објектот по завршувањето на градбата.

Примена на одговарачки системи за управување. Секоја од овие фази игра клучна улога во осигурување на успешното проектирање и изградба на спортски објект. Континуираната комуникација меѓу сите вклучени страни и редовна оценка на напредокот се суштински за квалитетен и функционален резултат.

3. Заеднички елементи на спортската архитектура

Во спортската архитектура, заедничките елементи вклучуваат пристапност и удобност за гледачите и учесниците, безбедност и безбедност на сите присутни, функционален дизајн што го задоволува различните потреби за различни спортови, естетика што се вклопува во околната средина и технолошки иновации што подобруваат искуството

на гледачите и учесниците. Освен тоа, важно е да се земе предвид инклузивноста за лица со попреченост и одржливост во дизајнот и управувањето со објектот.

4. Кои се некои од најважните размислувања при дизајнирање на спортски објект?

При проектирање на спортски објект, важно е објектот да биде функционален и прилагодлив на различни потреби. Корисниците, вклучувајќи спортисти и гледачи, треба да имаат удобен и безбеден пристап до објектот. Флексибилниот дизајн овозможува адаптација на просторот за различни видови настани и активности.

Интеграцијата на технологија може да подобри искуството и безбедноста. Одржувањето треба да биде лесно и ефикасно, а дизајнот треба да се вклопува во околната средина и да обезбеди визуелно пријатен простор. Инклузивноста и вниманието кон еколошките аспекти допринесуваат кон креирање на одржлив и прилагодлив објект.

5. Временски период за проектирање на спортски објект

Временскиот период за проектирање на спортски објект зависи од различни фактори, вклучувајќи големината и сложеноста на објектот, претходните истражувања и планирања, брзината на изработка на дизајнот, и сл.

Обично, процесот на проектирање може да земе неколку месеци или и неколку години во зависност од следните аспекти:

- **Големина и Сложеност на Објектот:** Големите и сложени спортски објекти, како стадиони или комплекси, обично бараат повеќе време за проектирање поради многубројните аспекти што треба да се земат предвид.
- **Истражување и Планирање:** Предварителните фази на истражување и планирање можат да бидат временски заострени, но се критични за успешното проектирање.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- **Соработка и Комуникација:** Времето за соработка и комуникација меѓу различните стручњаци и заинтересирани страни може да влијае на времетраењето на процесот.
- **Законски и Регулаторни Процеси:** Процесите на добивање на дозволи и согласности од страна на владините инстанци може да бидат временски интензивни и може да ја прошири временската линија.
- **Технолошки и Иновативни Елементи:** Апликација на нови технологии и иновации може да го затежни процесот, но и да допринесе кон подобрен дизајн и функционалност.
- **Финансиски Ограничувања:** Времето за проектирање може да зависи и од финансиските ограничувања и брзината на обезбедување на финансирање за проектот.
- **Процес на Одлучување:** Брзината на процесите на одлучување и донесување на критични одлуки може да влијае на временската рамка.

Секој проект е уникатен, па временската рамка за проектирање може значително да варира. Од најраните фази на истражување и планирање, до фазата на детално проектирање и добивање на дозволи, важно е да се земе предвид секој аспект за да се обезбеди успешно завршување на спортскиот објект.

6. Спортски објект со максимална флексибилност

Спортскиот објект со максимална флексибилност треба да биде концептуализиран и проектиран со цел да ги задоволи различните потреби и функции, како и да се прилагоди на различни видови спортови и настани. Основниот фокус е на креативен и динамичен дизајн, што обезбедува:

- **Модуларен Дизајн:** Возможност за промени и прилагодувања на просторот според различни потреби.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- **Подвижни Седишта и Трибини:** Возможность за прилагодување на конфигурацијата за различни видови настани и број на гледачи.
- **Функционална Инфраструктура:** Флексибилни системи за техничка поддршка што овозможуваат различни спортски активности.
- **Адаптивна Осветленост и Вентилација:** Технолошки решенија што автоматски реагираат на потребите за осветлување и вентилација.
- **Мултифункционални Терени:** Возможность за користење на терени за различни спортови и активности.
- **Интерактивна Технологија:** Интеграција на интерактивни технолошки елементи за подобрување на искуството на гледачите и учесниците.
- **Ергономски Дизајн:** Простор што е дизајниран со фокус на удобноста за сите корисници.
- **Брзи Промени во Конфигурацијата:** Возможность за брзо и ефикасно променување на просторот за различни настани.
- **Зелени Решенија:** Еколошки прифатлив дизајн и технолошки решенија што го намалуваат еколошкиот фудпринт.

Спортскиот објект со максимална флексибилност се стреми кон креирање на простор кој може да одговори на различни потреби и услови, притоа обезбедувајќи оптимално искуство за сите корисници.

7. Спортски објект со максимална удобност

Кога се замислуваат и проектираат спортски објекти со фокус на максимална удобност, различни аспекти и елементи треба да се земат во предвид. Некои од нив вклучуваат:

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Дизајн на Седишта и Трибини: Интегриран дизајн што обезбедува удобност и поддршка за гледачите.

Осветлување и Вентилација: Квалитетно осветлување и добра вентилација за подобро искуство.

Аудио и Видео Системи: Висококвалитетни системи за подобро аудио и видео искуство.

Акцент на Естетика: Привлечен дизајн и стил кои го подобруваат визуелното искуство.

Инфраструктура за Услуги: Достапност на удобности како концесии и тоалети.

Пристапност за Лица со Попреченост: Дизајниран спортски објект кој е пристапен за лица со попреченост.

Безбедност: Висок степен на безбедност со соодветни системи и мерки.

Интерактивни Зони: Зони што овозможуваат интеракција и ангажирање на гледачите.

Технолошки Иновации: Интеграција на технолошки иновации за подобрување на искуството.

Еколошки Аспекти: Внимание кон еколошки одржлив дизајн и практики.

Овие елементи го обликуваат дизајнот и функционалноста на спортски објекти, создавајќи удобна и пријатна околина за учесниците и гледачите.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

8. Мулти функционална спортска и наставна сала Хатван

сл.1. Мулти функционална спортска и наставна сала Хатван

Како задача на Frigyes Philipp - главниот архитект задолжен за регионот - дизајнерите на Napur Architect добија налог да создадат мастерплан за целата браунфилд област, со тоа што ја врамија областа во матрица слична на шаховска табла од културни, комерцијални, зелени, Рекреативни и спортски функционални блокови.

Архитектите прво ја дизајнирале Ракометната сала. По неговиот концепт во теоретскиот простор, погледот на Архитектите се сврте кон визија за зграда која се манифестираше како „динамична спојка“.

Двојниот слој на фасадата би требало да ја намали тензијата помеѓу урбаната ситуација и индустрискиот карактер на зградата. Термичката обвивка и примарната конструктивна рамка на објектот се претставени како едноставна хала. Неговите отвори ги следат функциите, неговата конструкција и работа е едноставна и ефикасна. Неговата светло- црвена боја го претставува огнот на движењето, енергијата на натпреварите и спортските настани. Секундарниот слој служи како контраст, мрежата на рамки со шупливи делови. Ги држи брановидните плочи пред себе како поместени штитови надвор од рамнината, оние кои се ретки и згуснуваат како пиксели, поместувајќи ги границите и границите на едноставната коцка. Помеѓу истите елементи служат како нијанси и за нагласување на влезовите.

Нивната боја е бела: бојата на совршенството и можностите, но може да биде потсетник за чиста, чиста и фер игра. Нивната просторна дислокација може да стане

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

особено возбудлива кога е осветлена ноќе, зградата блеска низ процепите на нејзиниот оклоп, додека лавата свети низ пукнатините на тектонските плочи.

Во текот на процесот на дизајнирање на планот, Архитектите следеле едноставна и функционална формула. Посетителот е пречекан со широк атриум, со основна инфраструктура на гостопримство и вертикално движење. Сервисните функции на зградата се поставени на горните нивоа во три големи блока. Од другата страна на нивните маси тие ги собираат приложените штандови и на салата на местото на одржување, оставајќи два ходници за движење меѓу секторите.

Додека распоредот на зградата е строго организиран, разиграноста на надворешната обвивка продолжува во внатрешноста, олеснувајќи го едноставниот карактер на салата. На спуштениот таван на атриумот, правоаголната структура се повторува со бели, црвени, сини и блескави полиња - како Мондријан-цитат. Исто како и надворешните, внатрешните панели не се склопуваат во една непросирна површина, дури и секундарната челична конструкција на суспензијата ја означува рамнината на таванот, меѓу обоените панели механичките фитинзи се појавуваат голи: внатрешната структура е исто толку просирна како арматурата на надворешната обвивка. Сината боја во атриумот повторно се појавува на теренот. Бело-портокаловиот пар бои онашто е надвор во зеленото опкружување прилично забележливо, внатре се враќа реорганизирано, бидејќи неутралноста на бетонот се ревитализира со контрастот на црвено и сино.

Како заклучок, распоредот на матрицата налик на шаховска табла се движи од концептот на урбана скала до деталите за внатрешен дизајн, секогаш новите слоеви на идеи во историската поставеност би можеле да дадат уникатно искуство за посетителите, она што ретко може да се реконструира.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

9. Кралска арена / 3XN + HKS

Едно од најочекуваните културни места во Копенхаген , Кралската арена од 35.000 m², отворена со четири распродадени концерти на Металика.

Специјално дизајниран за концерти и спортски настани на меѓународно ниво, ова ново место комбинира две клучни амбиции: да создаде атрактивна и високо флексибилна повеќенаменска арена која може да привлече гледачи на локално и на меѓународно ниво, истовремено обезбедувајќи дека присуството на зградата ќе биде катализатор за раст за целата област, како и за Копенхаген. Со подиумот што нуди различни јавни површини за социјални состаноци и секојдневни активности со топла дрвена фасада што им овозможува на гледачите даваат и на љубопитните да погледнат внатре, арената е дизајнирана да

го катализира урбаниот живот, а со тоа да додаде вредност и да се вклопи во околната населба.

10. Добриот сосед

Без сомнение, зграда од оваа големина влијае на заедницата до неа. Новата меѓународна арена во Копенхаген не е, како традиционалната арена, сместена на периферијата на градот. Се наоѓа среде густа станбена урбана област со станови и деловни објекти. Според тоа, како „добар сосед“, неговиот дизајн треба да поттикне активна интеракција и оние карактеристични вредности кои го прават соседството пријатно.

Затоа, од самиот почеток, централно беше 3XN да создаде интимна симбиоза помеѓу зградата и заедницата, активирајќи ја нејзината околина и нудејќи нови можности за оние кои живеат и работат во непосредна близина на зградата. Сите нејзини аспекти, арената е дизајнирана да биде „добар сосед“. Централна беше идејата „да се стават луѓето на прво место“.

11. Заклучок

Спортските објекти од архитектонска гледна точка ги предизвикуваат дизајнерите да ги балансираат функционалноста, естетиката и социјалната вредност. Креирањето на простор кој не само што го задоволува техничкото обезбедување за спортските активности, туку и интегрира елементи на инклузивност, одржливост и комуникација со заедницата, има длабок влијание врз корисниците и настани што се одвиваат во објектот.

Дизајнерите се соочуваат со предизвикот да креираат простор кој не само што е практичен, туку и предизвикачки убав, удобен и инклузивен, претставувајќи важен дел од богатата културна и социјална ткаенина на заедницата.

12. Користена литература

[1] https://www.archdaily.com/962456/multifunctional-sports-hall-atelier-dmb/60b00e9cae1cb20165062000-multifunctional-sports-hall-atelier-dmb-longitudinal-sections?next_project=no

[2] <https://houses-apartments.com/hr/architecture/sports-architecture/>

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

INTRODUCING WOOD AS A PART OF THE INTERIOR

a* Vangel Dunovski a, Slobodanka Tudjarova b*

a* Professor, MIT University - Skopje, R.S. Macedonia

b* d.i.a., MIT University - Skopje, R.S. Macedonia

vduni@mt.net.mk

slobodanka.tudjarova@yahoo.com

Abstract

The purpose of this paper is to analyze and elaborate the collected materials and information through the application of the principles of the historical-interpretive method in order to explain the influence of wood in the interior. Since in architecture there is an understanding that the existing structures are interdependent and closely related to each other, the need for their understanding also arises.

So that such an analysis of the structures would enable a more detailed understanding of them, especially the traces of the past and how they are transposed in the modern society and whether and how all this would contribute to the reconfiguration of values in today's urban fabric. Wood in the interior is a frequently used material and thus becomes a precious, noble and modern material.

Using wood creates a reflection of value, aesthetics, a feeling of relaxation, getting closer to nature. For a better understanding of the impact of wood in the interior, the paper explains the characteristics, how wood was incorporated in architecture and interior in the past and how it is used now in contemporary architecture and interior designs.

Keywords *method, materials, architecture, urban, interior*

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

ВОВЕДУВАЊЕ НА ДРВОТО КАКО ДЕЛ ОД ЕНТЕРИЕРОТ

^{a*} Ванѓел Дуновски ^a, Слободанка Туџарова ^{b*}

^{a*} Професор, МИТ Универзитет – Скопје, Р.С. Македонија

^{b*} д.и.а, МИТ Универзитет – Скопје, Р.С. Македонија

vduni@mt.net.mk

slobodanka.tudjarova@yahoo.com

Апстракт

Целта на овој труд е преку примена на принципите на историско- интерпретативниот метод да се анализираат и разработат собраните материјали и информации со цел да се објасни влијанието на дрвото во ентериерот. Бидејќи во архитектурата постои сфаќањето дека постојните структури се меѓусебно зависни и тесно поврзани една со друга се јавува и потребата за нивно разбирање.

Така што една таква анализа на структурите би овозможиле и подетално разбирање на истите, особено на трагите од минатото и како тие се транспонирани во современото општество и дали и како сето тоа би придонело во реконфигурација на вредностите во денешното урбано ткиво. Дрвото во ентериерот е често користен материјал и со тоа постанува скапоцен, благороден и современ материјал.

Со користењето на дрвото се создава одраз на вредност, естетика, чувство на релаксација, приближување до природата. За подобро распознавање на влијанието на дрвото во ентериерот во трудот се објаснети карактеристиките, како дрвото е вклопено во архитектурата и ентериерот во минатото и како се користи сега во современата архитектура и дизајните на ентериерите.

Клучни зборови: *метод, материјали, архитектура, урбано, ентериер*

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

1. Вовед

Дрвото се користи во архитектурата и ентериерот веќе со векови наназад најпрво започнувајќи со дрвото како градежен материјал во градежништвото а во ентериерот започнува со традиционалните дрвени подови во домовите, со масивниот мебел и деталите изработени од дрво кои служеле како декорација. Како материјал, дрвото е лесно, секогаш достапно и е единствениот градежен и декоративен материјал кој расте природно. Најстарата дрвена структура која постои е во Јапонија, храмот наречен Хорјуџи изграден во 6 век со пет катови и е монументален приказ на дрвото како дел од ентериерот во минатото. Воведувањето на дрвото како дел од ентериерот во минатото датира уште од времето кога дрвените греди се користеле како конструктивен елемент за потпора на домовите.

Сл. 1. Воведувањето на дрвото како дел од ентериерот

Како што цивилизацијата еволуирала, така и употребата на дрвото, гледајќи како материјалот кој се користи за целата структура на зградите станувал се помалку популарен. Во средновековната архитектура дрвото се користело повеќе за создавање на ѕидни облоги и убаво дизајнирани врати и мебел. Напредокот во производството ја отворило можноста за користење на дрвото во уште повеќе апликации на истото. Движејќи се низ вековите, работата со дрвото станала барана вештина и се барало поквалитетна изработка. Во современата архитектура дрвото преминува сè повеќе и повеќе како материјал за акцент, воведувајќи декоративни дизајни и уникатни парчиња на мебел.

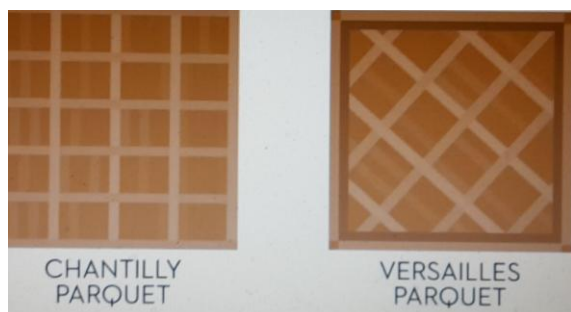
MIT UNIVERSITY
SKOPJE

2. Употреба на дрвото на под

Во архитектурата и внатрешното уредување дрвото е еден од најкористените материјали, благодарейќи на природното потекло, својствата кои ги поседува, богатиот изглед и многубројните квалитети.

Покрај големиот избор и разновидните начини за употреба, дрвото има повеќе фасцинантни својства. Природен материјал кој е термоизолационен, цврст, издржлив, лесен, приспособлив за работа, долготраен, со богати текстури. Употреба на дрвото на под. Најголема примена дрвото во ентериерот го има во дрвените подови - архитектите и внатрешните дизајнери користат повеќе различни видови на дрво во зависност од потребите, целите и естетските вредности на домот или објектот.

Најчест избор на дрво за изработка на дрвени подови се дабот, прешата, орегот, бамбусот, јаворот. Голема предност во примената на дрвените подови се разновидните начини на кои може да се изработат формите на дрвото, во поголеми или помали површини, начинот на रहेње на истите, бојата и тонот, завршниот лак кој може да биде сјаен или матиран. Архитектите го приспособуваат дрвото според целта којашто треба да се достигне во ентериерното решение и функцијата на подот како естетска вредност.

Сл. 2. Дрвени подови

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

а/ ДАБ

Кога станува збор за употребата на дрво за изработка на мебел, дрвото најмногу се користи за убаво дизајнирани клуб маси, трпезариски маси и столови, изработка на кујни, сет фиоки, плакари итн. Дабот е најчесто застапен како материјал за изработка на мебел од дрво, поради неговата цврстина, класичниот изглед, разновидност на боите кои можат да се добијат со неговата употреба. Дабот е неприкосновен класичен избор на дрво кој одлично се вклопува во светли и воздушести ентериери како скандинавскиот, модерен, еkleктичен и современ стил.

Дабот е лесен за работа и има фантастични резултати за време на изработката, лесно се витка на пара, лепење, боене и доработка.

Сл. 3. Дабот како неприкосновен класичен избор на дрво

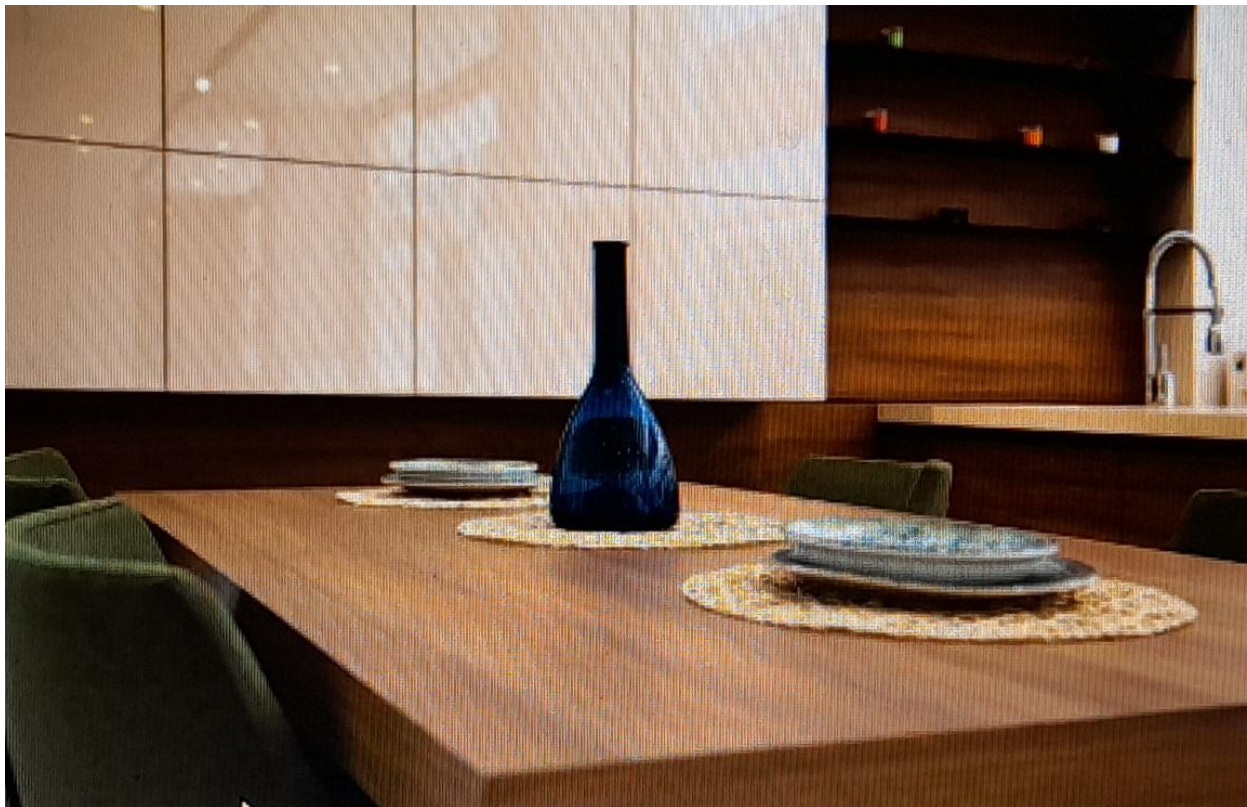

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

6/ ОРЕВ

За ентериери со потемни тонови, оревот е извонреден избор поради неговата темна боја, текстурата, поголемата варијација на бои и шари на самото дрво, виолетови и чоколадни нијанси.

Оревот е тврдо дрво кое исто е лесно за работа и обработка безразлика дали ќе се употребува за под или мебел. Темнокафеавите бои и виолетови најанси најдобро се вклопуваат во потемни рустикални или индустриски ентериери а додека чоколадните нијанси се употребуваат во традиционалните стилови и ентериери а некогаш дури и во скандинавските ентериери кога е потребно одвојување од светлата и воздушеста околина.

Сл. 4. Орев како неприкосновен класичен избор на дрво

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

в/ ЦРЕША

Сл. 5. Цреша како неприкосновен класичен избор на дрво

Црешата е најотпорно дрво на гребене, што е голема позитивна карактеристика. Ова дрво е најдобар избор доколку парчето мебел треба да има заоблени форма и дизајн.

Кај црешата преовладуваат розево-црвеникави тонови кои при изложување на сонце потемнуваат. Овие бои и тонови се совпаѓаат во ентериери на селски колиби, мали куќички а понекогаш оваа богата боја може совршено да се вклопи во секој дизајн.

г/ ЈАВОР

Јаворот е тврдо дрво кое изобилува со динамични и топли бои како кремасто-бела боја и златна нијанса па создаваат прекрасен мебел. Ова дрво е малку потешко за работа од претходно набројаните поради самата густина на дрвото па обработката. Јаворот е одличен избор за секој светол и воздушест стил во ентериерите.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Сл. 6. Јавор како неприкосновен класичен избор на дрво

3. Заклучок

За да се оплемени еден простор во естетски пријатна средина во која е вклучено дрвото како дел од ентериерното решение, потребно е познавање на дрвото како материјал, неговите карактеристики и одразот кој го дава дрвото во зададениот простор. Дрвото е клучен и неминовен материјал кој се користи во ентериерот, одразува и отсликува топлина во домот приближувајќи го истиот се поблиску до природата.

Покрај смирувачките ефекти што ги носи дрвото во ентериерот, дрвото е еден од природните материјали што може да се прилагодат за да дадат различен естетски изглед во зависност од стилот на дадениот ентериер. Комбинацијата со дрво овозможува додатен визуелен интерес, тактилен квалитет на просторијата. Без разлика дали ентериерот е решен

со чисти геометриски форми или заоблени силуети и детали, земјени тонови или посилни бои, дрвото ја дава својата природна топлина во просторот.

Дрвото е идеално за оплеменување на сидовите, дава акцент на просторијата и структурни елементи. Кога станува збор за современиот и модерен внатрешен дизајн дрвото останува класичен и безвременски избор на материјал кој ќе остане и со годините што доаѓаат заради разноврсноста и приспособливоста во секој современ аспект на ентериерот. Овој исклучителен материјал со универзален и разновиден карактер е материјал кој се користи и секогаш ќе остане меѓу првите избори на архитектите.

4. Користена литература

- [1] <https://www.terramai.com/blog/how-top-architects-designers-use-reclaimed-wood/>
- [2] <https://duffieldtimber.com/the-workbench/categories/furniture/best-types-of-timber-for-furniture-six-woods-you-should-choose-for-interior-diy-projects>
- [3] <https://www.arredaremoderno.com/blog/en/how-many-types-of-wood-for-furniture-are-there-here-are-all-the-characteristics/>
- [4] <https://foyr.com/learn/best-floor-plan-apps/?fbclid=IwAR2OYbUaAp8DA3R9KjRINTV7crBwRlqq8JgVRCqoEkBFZxvNGJE7QyiehtM>
- [5] <https://www.pazar3.mk/blog/uredovanje-na-enterier-vo-makedonija>
- [6] <http://www.home-designing.com/luxe-home-interiors-with-staple-accent-colours>

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

IMPLEMENTATION OF BIOPHILIC DESIGN IN COLLECTIVE HOUSING BUILDINGS

a* Vangel Dunovski a, Arbresha Veliji b*

a* Professor, MIT University - Skopje, R.S. Macedonia

b* d.i.a., MIT University - Skopje, R.S. Macedonia

vduni@mt.net.mk

Beshaveliu@gmail.com

Abstract

Biophilic design further seeks to maintain the productivity, functioning and resilience of natural systems across time and space. Changes to natural systems inevitably occur as a result of large-scale construction and development. Moreover, all biological organisms transform the natural environment in the process of settlement. In the ever-evolving world of collective housing design, one trend that continues to gain popularity is biophilic design. It's not just a trend, but it's a philosophy that combines our inner need to blend in with nature and modern living practices.

At its core, biophilic design wants to create an efficient and easy connection with nature for everyone, no matter where they live.

Keywords: *urban, design, environmental, social, economic sustainability*

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА НА БИОФИЛИЧЕН ДИЗАЈН ВО КОЛЕКТИВНИ СТАНБЕНИ ОБЈЕКТИ

^{a*} Ванѓел Дуновски ^a, Арбреша Велији ^{b*}

^{a*} Професор, МИТ Универзитет – Скопје, Р.С. Македонија

^{b*} д.и.а, МИТ Универзитет – Скопје, Р.С. Македонија

vduni@mt.net.mk

Beshaveliu@gmail.com

Апстракт

Биофиличниот дизајн дополнително се обидува да ја одржи продуктивноста, функционирањето и еластичноста на природните системи низ времето и просторот. Промените на природните системи неизбежно се случуваат како резултат на голема градба и развој. Покрај тоа, сите биолошки организми ја трансформираат природната средина во процесот на населување. Во светот на дизајнот на колективното домување кој постојано се развива, еден тренд продолжува да добива се поголема популарност, а тоа е биофиличниот дизајн. Тоа не е само тренд, туку тоа е филозофија која ја комбинира нашата внатрешна потреба за спој со природата и модерни практики за станбеното домување.

Во неговото јадро, биофиличниот дизајн сака да создаде ефикасна и лесна врска со природата за сите, без разлика каде живеат.

Клучни зборови: *биофиличен, дизајн, тренд, социјален, биолошки организми*

1. ВОВЕД

Биофилијата е вродена човечка склоност да се поврзе со природата што дури и во современиот свет продолжува да биде важна за физичкото и менталното здравје и благосостојба на луѓето (Вилсон 1986, Келерт и Вилсон 1993, Келерт 1997, 2012). Идејата за биофилија потекнува од разбирањето на човеката еволуција, каде што за повеќе од 99% од историјата на нашиот вид биолошки се развивавме како адаптивен одговор на природно

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

создадени сили. Вродената склоност на нашиот вид да одговори на природните сили и дразби е илустрирано со резултатите од класичното шведско истражување спроведено од страна на психолог Арне Охман (1986). Во ова истражување, субјектите биле изложени на слики од змии, пајаци, излитени електрични жици и пиштоли.

Речиси сите учесници во студијата аверзивно одговориле потсвесно на откриените слики од змии и пајаци, но сепак во голема мера останале рамнодушни кон пиштолите и изложените електрични жици. Резултатите од ова истражување илустрираат и укажуваат на претпазливост во однос на значењето на нашите својствени склоности да се одговори на природата во модерениот свет. Наодите го откриваат продолжувањето на влијанието на нашите еволуирани одговори за природата, но исто така укажуваат дека некои од овие реакции може да станат „остаток“ во денешниот изграден и се повеќе урбан свет. Покрај оваа можност, се поголем број научни студии откриваат дека повеќето од нашите вродени тенденции да се поврземе со природата продолжуваат да даваат значителни ефекти врз физичкото и ментално здравје, перформанси и благосостојба. Додека податоците се ограничени, а истражувањето често методолошки слабо, широчината на наодите широм спектарот на сектори како работа, образование, здравство, рекреација, домување, заедници каде според Келерт (2012) и Браунинг (2014) го земаме тврдењето дека контактот со природата се уште длабоко влијае врз човечката кондиција и квалитетот на животот.

Во областа на здравството, студии објавиле дека изложеноста на човекот во природа може да го намали стресот, крвниот притисок, обезбедуваат олеснување на болката, подобрување на болеста, закрепнување, забрзување на оздравувањето, подобрување на моралот и перформансите на персоналот, и да доведе до помалку конфликти помеѓу пациентите и персоналот. Придобивките од контактот со природата често зависат на повтореното искуство. Една од најзначајните пречки за позитивното искуство за природата денес е парадигма на дизајнирање и развој на модерно изградената средина.

Ова е особено проблематично, бидејќи „природното живеалиште“ на современите луѓе во голема мера стана внатрешна изградена средина каде што сега поминуваме 90% од нашето време. Потребата за корисен контакт со природата продолжува да биде критична

за луѓето, за нивното здравје и кондиција, па затоа во денешното опкружување тоа стана вистински предизвик. Доминантниот пристап кон модерниот дизајн на згради и пејзажи во голема мера ја третира природата или како пречка за надминување или тривијално и ирелевантно разгледување.

Резултатот од сето тоа е една зголемена неповрзаност меѓу луѓето и природата во изградената средина и се рефлектира во несоодветен контакт со природната светлина, вентилација, материјали, вегетација, погледи, природни облици и форми и во општ корисен контакт со природниот свет. Голем дел од изградената средина денес и колективното живеење е толку многу лишена од природата, што понекогаш потсетува на кафези на старомодна зоолошка градина, и звучи иронично „нехумано“ (Келерт и Финеган, 2011).

Прашањето не е дали се случуваат еколошки промени, туку дали нето резултатот со текот на времето ќе биде повеќе продуктивна и еластична природна средина мерена со индикатори како нивоа на биолошка разновидност, биомаса, циклус на хранливи материи, хидролошка регулација, распаѓање, опрашување и други основни екосистемски услуги. Примената на биофиличниот дизајн може да ги промени еколошките услови на колективните згради, но за подолг период треба да поддржи еколошки робусна и одржлива природна заедница.

2. ШТО Е БИОФИЛИЧЕН ДИЗАЈН?

Терминот биофилија првпат го измислил биологот Едвард О. Вилсон, сугерирајќи дека луѓето имаат вродена потреба и афинитет да бараат врски со природата. Според тоа, биофиличниот дизајн не е само за додавање растенија; се работи за создавање на целосна средина, исто како што е во принцип во природата. Биофиличниот дизајн се обидува да ја подобри врската помеѓу човекот и природата во архитектонската надворешна и внатрешна средина, во екстериерот и ентериерот. Биофиличниот дизајн обединува елементи од природата, како што се растенијата, водата, камен и дрво, а со модерна архитектура тие навлегуваат и во внатрешен дизајн.

Целта е да се стимулира врската помеѓу човекот и околината, да се подобри благосостојбата, да се намали стресот и да се зголеми продуктивноста.

Трендот “поинаква природа” е тренд на растителен и биофиличен дизајн кој го достигнува својот врв, е точка во која “модерноста” на овој тренд оди подалеку и како таков природ станува трајно врежан во дизајнерската филозофија на културата, која полека се прифаќа како норма.

Биофиличниот дизајн, заедно со растенијата кои се дел од оваа филозофија, се стандардна практика која ќе се пренесува на следните генерации како неопходност базирана на дизајнерски концепти како што се прозорци или скали во дизајнот на зградите. Ако од пошироката заедница не беше толку прифатен и воспоставен во рамките на колективната културна свест, дизајнот на биофилија немаше да го доживее успехот кој го ужива денес.

Сите објекти, од деловни згради и хотели до трговски центри, вклучуваат “зелени сидови”, растенија, дрвја или цвеќиња во нивната внатрешна или надворешна средина. Вклучувањето на овој тренд во листата во 2019 година е повеќе од само прогласување на основната моќ на растенијата. Тоа е исто така доказ дека архитектонски и интериерни рамки, поврзани со дизајнот, продолжуваат да се развиваат на нови и фантастични начини. Ова е охрабрувачка ситуација за оние кои работат во деловни згради. Дизајнот на иднината конечно ги зема предвид потребите на оние кои работат во четири сидови во деловните објекти.

3. УЛОГАТА НА ОСВЕТЛУВАЊЕТО ВО БИОФИЛИЧНИОТ ДИЗАЈН

Употребата на природна светлина е фундаментална за биофиличниот дизајн. Осветлувањето игра клучна улога во оваа врска, помагајќи да се создаде природна, здрава и стимулирачка средина. Големите прозорци, материјалите што пренесуваат светлина и стратешкото планирање овозможуваат дневната светлина да навлезе во просторот, што помага да се регулира биолошкиот часовник и да се зголеми расположението. Со модерната технологија, уредите за осветлување можат да го имитираат ритамот на природна светлина. Ова вклучува промена на температурата на бојата во текот на денот,

што може да ги стимулира природните биолошки ритми на телото. Трендот кој претпочита “зелен” дизајн на ентериерот, еволуираше од моден изглед до неопходност во економијата на дизајнот.

Во своето јадро, ја користи природата како архитектонска рамка, комбинирајќи природни примероци и форми со изградена, вештачка средина. Ова е направено со помош на специјална текстура, примероци, природно осветлување и растенија.

Карактеристики на трендот „друга природа“:

- WELL certifikata
- Fitwel certifikata
- LEED certifikata
- живи , зелени ѕидови
- растенија
- природни материјали – користење на дрва и камења за создавање примероци слични на оние во природата
- природно осветлување
- топлина и високо квалитетен состав на вентилација
- визуелно поврзување со природата

Инкорпорирањето на повеќе природни компоненти во просторите во кои живееме и работиме може да придонесе за нашата севкупна благосостојба. Оваа фузија не само што ја подобрува естетската привлечност на секоја просторија, туку има и позитивно влијание врз нашето здравје, благосостојба и севкупниот квалитет на живот.

4. ТРАНСФОРМАЦИЈА НА КОЛЕКТИВНИ ОБЈЕКТИ СО ПРИМЕНА НА БИОФИЛИЧЕН ДИЗАЈН

Биофиличниот дизајн исто така помага градовите да одиграат значајна улога во обновувањето на природата и биодиверзитетот. Биофиличната архитектура има битна улога во урбаната екологија така што создава можности за побогат и поразновиден екосистем. Сингапур има нов иновативен начин на дизајнирање на зградите – природата ја става во фокусот на конструкцијата. Бидејќи истражувањата покажуваат дека луѓето се посреќни и

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

поздрави кога се чувствуваат поблиску до природниот свет. Според Тан Шао Јен, претседател на Одборот на архитекти на Сингапур: поентата на биофиличниот дизајн е да дизајнираме така што ја воведуваме природата во срцето на градот. Биофиличната зграда е обид да се заменат прозорците, сидовите, столбовите со лисја и кора, со птици и со инсекти. Болницата Ко Тек Пуат е најбиофиличната болница во Азија, на чија надворешност растат над 700 домородни растенија, а пациентите тврдат дека побрзо оздравуваат затоа што се опкружени со природа. „Конектирањето со природата има бенефити затоа што мислам дека станува збор за комбинација од физиолошко и психолошко здравје. Свежиот воздух и природната светлина му помагаат на телото да генерира витамин Д. Пациентите кои престојувале во болницата Ко Тек Пуат исто така велат дека има чувство на мир и многу помалку стрес. Притоа, тие примале многу помали дози аналгетици“вели Шао Јен.

Сл. 1 има чувство на мир и многу помалку стрес

Во Сингапур местото не се мери со квадратни метри туку со количината природа што ја иматаму. Архитектите во Сингапур си зададе задача да видат дали можат да го заменат целото зеленило во градот, па дури и да го надминат со градење биофилични згради. Досега најголем нивни успех во тој поглед е хотелот Oasia Downtown Hotel каде што на

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

зградата има 11 пати повеќе зеленило отколку кога истата таа површина би се искористила за парк.

Дури и кога само 10% од новите згради би содржеле 1000% зеленило би можеле да создадат толку зеленило што ќе биде еднакво како целата површина од градот да е покриена со зеленило, велат архитектите. Практиката на биофиличниот дизајн вклучува примена на различни стратегии за дизајн, она што го нарекуваме искуства и атрибути. Изборот на кој дизајн апликации да се вработат неизбежно варира во зависност од околностите и ограничувањата на проектот вклучувајќи конкретна употреба на згради и пејзажи, големина на проект, различна економски, логистички и регулаторни фактори, како и културни и еколошки услови. Како што е нагласено, ефективното практикување на биофиличниот дизајн бара придржување кон претходното забележани принципи.

Сл. 2 ефективно практикување на биофиличниот дизајн

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Најважно, биофиличниот дизајнот никогаш не треба да се појавува на исклучена, неповрзана мода или тренд, туку на начин на кој разновидните апликации меѓусебно ги зајакнуваат и се надополнуваат еден со друг, што резултира со целокупна интегрирана еколошка целина. Биофиличната рамка за дизајн вклучуваат директно искуство на природата и се однесува на вистински контакт со животната средина карактеристики во изградената средина вклучувајќи природна светлина, воздух, растенија, животни, вода, пејзажи...

Биофиличниот дизајн може да помогне да се намали стресот и анксиозноста, додека некои истражувања тоа го поврзуваат со недостиг на природа во нашите животи. Како човечки суштества ние сме се развиле во природа, па затоа животот во град не е природен за нас и предизвикува многу физиолошки и психолошки проблеми.

5. ПРИДОБИВКИТЕ ОД БИОФИЛИЧНИОТ ДИЗАЈН

Придобивките од биофиличниот дизајн се повеќе, а како најважни ќе ги издвоиме: зголемена благосостојба - изложеноста на природни елементи го намалува стресот, го намалува отчукувањата на срцето и крвниот притисок и го зголемува чувството на смиреност, подобрен квалитет на воздухот- вградувањето на растенијата може да дејствува како природен систем за прочистување на воздухот, отстранувајќи ги токсините и подобрувајќи го севкупниот квалитет на воздухот во затворените простории, засилена креативност - природата отсекогаш била муза за креативците, природната средина, па дури и привидот, може да ја поттикне креативноста и да ја зголеми продуктивноста, подобро расположение - природното осветлување е важна компонента на биофиличниот дизајн, и поврзано со подобро расположение и намалени симптоми на анксиозност и депресија.

Како идеи за примена на биофиличниот дизајн во колективното домување може да се запазат следните принципи: природно осветлување и максимизирајќи ја употребата на природна светлина низ големите прозорци, просирните прегради навистина можат да го

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

трансформираат секој простор, зелени ѕидови и вертикални градини како релативно модерен тренд во урбаните домови и канцеларии, овие ѕидови или градини не само што изгледаат визуелно привлечни, туку ја освежуваат и околината, вклучување на природни текстури и материјали како дрво, камен и бамбус.

На пример, ѕидот со акцент од бамбус или кујнскиот шалтер од гранит додаваат елеганција и природно чувство, водни елементи како смирувачкиот звук на проточна вода која носи чувство на смиреност, на пример каскадна вода во фоајето на деловна зграда или компактна фонтана за маса во домашната канцеларија, тапети со ботанички печатење до уметнички дела на пејзаж, дизајнерски елементи кои можат да ја донесат суштината на природата во простори без вистински живикомпоненти.

6. ЗАКЛУЧОК

Биофиличниот дизајн не е само моден тренд, тоа е целосна промена во нашиот стил како и во нашиот начин на живот. Како што поминуваме повеќе време во затворени простории, особено во урбани средини, интегрирањето на елементите на природниот свет во нашите простори станува клучно. Не е изненадувачки што напредните дизајнери на ентериер го прифаќаат и го спроведуваат овој модерен дизајн. Колективното домување осмислено на база на биофиличниот дизајн работи за создавање простори кои ја хранат душата, умот и телото, бидејќи што може да биде поинспиративно и поживувачко од чувството да се биде блиску до природата, дури и во четирите ѕида?

Успешната примена на биофиличниот дизајн за колективното домување треба да резултира и со широк спектар на физички, ментални и придобивките од однесувањето. Физичките исходи вклучуваат зголемена физичка подготвеност, намален крвен притисок, зголемен удобност и задоволство, помалку симптоми на болеста и подобро здравје.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Менталните придобивки се движат од зголемени задоволство и мотивација, помалку стрес и анксиозност, до подобро решавање проблеми и креативност. Позитивната промена во однесувањето вклучува подобри вештини за справување и совладување, зголемено внимание и концентрација, подобрени социјални интеракција, а помалку непријателство и агресија.

Сл.3 зголемено внимание и концентрација

7. КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- [1] The Practice of biofilic design, Stephen Kellert, Elizabeth Calabrese
- [2] <https://inovativnost.mk/2020/12/03/%D1%81%D0%B8%D0%BD%D0%B3%D0%B0%D0%BF%D1%83%D1%80-%D0%B8%D0%BC%D0%B0-%D0%BD%D0%BE%D0%B2-%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B5%D0%BD-%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B8%D0%BD-%D0%BD%D0%B0-%D0%B4/%D0%BD%D0%B0->
- [3] <https://www.delightoffice.mk/%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B4-%D0%BD%D0%B0->

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

%D0%BF%D0%BE%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BA%D0%B2%D0%B0-
%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B0-%D0%B0%

[4] https://inovativnost.mk/2020/12/03/%D1%81%D0%B8%D0%BD%D0%B3%D0%B0%

[D0%BF%D1%83%D1%80-%D0%B8%D0%BC%D0%B0-](#)

[%D0%BD%D0%BE%D0%B2-](#)

[%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B5](#)

[%D0%BD-%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B8%D0%BD-%D0%BD%D0%B0-](#)

[%D0%B4/](#)

[5] Wilson, E. O. (1984) Biophilia. Massachusetts.

[6] Fromm, E. (1964) The hearf of man> Its genius for good and evil.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

WINERY PLANNING AND DESIGN

Vangjel Dunovski

Professor, MIT University - Skopje, Faculty of Architecture (RNM)

vduni@mt.net.mk

Abstract

Viticulture and winemaking as important industrial branches reached their rise in the past century, but the roots of cultivation and wine production date back several thousand years. The development of these branches and the emergence of modern technologies for wine production inevitably lead to the development of wineries as modern industrial facilities.

This paper provides an overview of some of the components important for designing, projecting and building a modern industrial facility with the function of a winery in the territory of Macedonia. Namely, the history of Macedonian wine, the climate and geographical features, the division of vineyards, the wine production process, the premises required for a winery, etc. are reviewed.

Keywords: *viticulture, winemaking, winemaking, designing, projecting*

ПЛАНИРАЊЕ И ДИЗАЈН НА ВИНАРИЈА

Ванѓел Дуновски

Професор, МИТ Универзитет – Скопје, Р.С. Македонија

vduni@mt.net.mk

Апстракт

Лозарството и винарството како значајни индустриски гранки својот подем го достигнуваат во изминатиот век, но корените на одгледување и производството на вино датираат неколку илјада години. Развојот на овии гранки и појавата на современи технологии за производство на вино, неминовно доведуваат и до развој на винариите како современи индустриски објекти.

Овој труд дава преглед на некои од компонентите важни за дизајнирање, проектирање и изградба на современ индустриски објект со функција винарија на територијата на РСМакедонија. Имено се прегледуваат историјата на македонското вино, климата и географските одлики, поделбата на виногорја, процесот на производство на вино, просториите потребни за една винарија и тн.

Клучни зборови: *лозарство, винарство, производство на вино, дизајнирање, проектирање*

1. Вовед - Историја на Македонско вино

Производството на вино во Македонија има долга и значајна историја. Пред 4000 години лозарската традиција била пренесена од Тракија во Македонија а потоа и на медитеранот. Ова ја прави Македонија една од првите земји во Европа во кои се одгледувало грозје и се правело вино. Во античко време, виното претставувало важен дел од животот на Македонците. Оваа традиција продолжила и за време на Римската империја, кога Македонија била една од најважните области за одгледување на грозје. Како и секаде во светот, така и во Македонија, значењето на виното се зголемило уште повеќе со подемот на христијанството, како дел од речиси сите православни црковни

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

церемонии. Благодарение на христијанската црква и на религиските ритуали кои ги слави, продолжило правењето вино на овие простори и за време на Отоманското Царство. Во 1885 година фамилијата Велкови ја формирала винарската визба „Тиквеш“ која што била прва од таков карактер на Балканот. Во времето на социјализмот приватните винарии биле национализирани и на нивно место биле основани 13 винарници кои произведувале наливно вино. Додека Македонија била дел од Југославија, таа била главен производител на вино. Во 80тите години, македонското производство изнесувало околу две третини од вкупното југословенско производство на вино. Денес производството на вино во РС Македонија се одвива во 80 официјално регистрирани винарски визби со вкупен капацитет од 2.222.647 хл. Лозарството заедно со производството на вино придонесува со околу 17% - 20% од земјоделскиот Бруто Домашен Производ. Најзначаен пазар за пласман на македонското вино е секако Европската Унија а најголеми пазари се Германија, Србија, Хрватска и Велика Британија.

Имајќи го сето ова во предвид, како и потребата од планирање на специфични мерки за развој на оваа индустриска гранка и нејзина финансиска поддршка, РС Македонија на секои пет години¹ донесува Национална стратегија за развој на лозарството и винарството².

2. Клима и географски одлики на РСМакедонија

Македонската клима која е резултат од комбинираниот влијание на континенталната и медитеранската клима се манифестира со топли летни денови и со посвежи зими со снег. Македонија има 280 сончеви денови во годината кое што помага во долгиот процес на зреење на грозјето. Сонцето предизвикува концентрација на шеќерите и киселините во грозјето кои му даваат на виното интензивна арома и вкус. Според климатските карактеристики РС Македонија е поставена како III-C-b зона за одгледување

¹ Закон за вино, II, Планирање и управување со производствениот потенцијал за производство на винско грозје, член 5.

² Национална стратегија за развој на лозарство и винарство 2021-2027, достапна на веб страната на МЗШВ: <http://www.mzsv.gov.mk/>

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

винова лоза според класификацијата на Европската Унија бидејќи ги исполнува енолошките правила кои се однесуваат на оваа зона.

3. Географска поделба на производството на грозје и вино на територијата на РСМакедонија

Слика 1. Поделба на РСМакедонија на три лозарски региони

Територијата на РСМакедонија географски се дели на три лозарски региони кои понатаму се поделени во 16 виногорја:

1) **Централен или Повардарски лозарски регион** ја опфаќа Вардарска долина со следниве виногорја: Скопско, Велешко, Тиквешко и Гевгелиско-Валандовско виногорје. Овој регион е заслужен за околу 83% од вкупното производство на грозје и вино.

2) **Западен или Пелагониско-Полошкиот лозарски регион** кој ги опфаќа Прилепското, Битолското, Преспанското, Охридското, Кичевското и Тетовското виногорје и кој е заслужен за 13% од производството на грозје и вино.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

3) **Источен или Пчињско-Осоговски лозарски регион** со Струмичко-Радовишкото, Овчеполското, Кочанско-Виничкото, Кумановското, Кратовското и Пијанечкото виногорје кој опфаќа околу 4% од вкупното производство. Географската застапеност на винарски визби е идентична со застапеноста на лозови насади, при што најголемиот број визби се лоцирани во централниот регион по долината на Вардар, особено во Скопското, Тиквешкото и Гевгелиско-Валандовското виногорје.

4. Процес на производство на вино – од суровина до готов производ

Производството на вино вклучува неколку постапки: берба на грозјето, гмечење и дробење на грозјето (одделување на дршките од зрната), додавање на SO₂, пресување, ферментација, мацерација (најчесто се применува за црвени вина), бистрење, стабилизација, зрење и полнење на виното во соодветна амбалажа. Одредување на вистинското време за берба на грозје се врши врз основа на изгледот, вкусот и анализите (содржина на шеќер, киселини, вкупни полифеноли) на зрната и гроздовите. Бербата може да се изведува рачно или машински. По пристигнување на грозјето во винарската визба се пристапува кон негово гмечење и одвојување на цврстите делови од гроздот (дршките). Ензими се додаваат при гмечење на грозјето (како на пр. еглучанази) со цел разградување на клеточните сидови на лушпите и липидниот слој на семките, за екстракција на вкупни полифеноли и ароми. По преработката на грозјето со механичка дробилка гроздовата каша се собира во танк за ферментација. Алкохолната ферментација започнува веднаш по гмечењето на грозјето, при што шеќерите што ги има во гроздовиот сок преминуваат во алкохол и се добиваат јаглерод диоксид и топлина како би-продукти. Гроздовата каша од секој танк е мацерирана 10 - 12 дена. Мацерација е периодот на контакт помеѓу цврстите делови од грозјето (луспи и семки) и гроздовиот сок. Во текот на мацерацијата се ослободуваат или екстрахираат најмногу фенолни соединенија, антоцијани и танини, а тие се одговорни за бојата во црвените вина и општо за структурата на виното. По периодот на мацерација следува постапка на преточување на виното, односно отстранување на грубите честички во неговиот состав кои можат да доведат до заматеност. Виното се одделува од цврстите делови со механичко притискање, по што следува стабилизација на

виното во иноксни танкови (7 000 L) на 4 °C, во период од три недели. Потоа, виното се филтрира за да се елиминираат микробиолошки појави предизвикани од остатоци од квасци и бактерии. Во период од 3 до 4 месеци виното двапати се преточува. Виното зрее одреден период пред да биде наполнето во шише или соодветна амбалажа. Периодот на зреење или стареење на виното е од неколку дена (пр. Божоле - младо вино), 18 месеци, па и подолг временски период кој се применува за врвните црвени вина.

Виното може да зрее во иноксни, бетонски цистерни или во дабови буриња. По зреењето, се полни во соодветни шишиња. Шишињата се складираат во подрум на температура од 1 до 8 °C.

4.1. Поважни постапки при процесот на производство на вино

Соодветно на фазите на преработка на вино, производството го сочинуваат неколку поважни процеси: ракување со суров производ, ферментација, складирање и лабораториска анализа.

- **Ракување со суров производ** - Вклучува: примање на грозје, инспекција, мерење, отстранување на отпадот, прскање со цитрусни соединенија, дробење и притискање. Со дробењето и притискањето на грозјето отпочнува одвојувањето на сокот од гроздот и гроздовите луспи. Сокот се остава да отстои односно да зрее со што отпочнува процесот на примарна ферментација. Оваа област мора да биде дизајнирана да ја олесни санитарната состојба и лесното движење на влезен материјал и излезен отпад.

- **Ферментација** - Резервоарите за таложење и ферментација треба да се издигнати над подот за да се олесни фрлањето на ширата. Подовите во областа за ферментација треба да бидат со благ наклон. Просторот потребен за примарна ферментација зависи од видот и големината на ферментаторите и очекуваното време на ферментација. Ферментатори за црвени вина треба да имаат дијаметар од 1-1,5 метри.

- **Складирање на буриња** - Складирањето на 200 до 228 литри се постигнува со полица за буриња, редување на подот или во палети. Просторот потребен за да се складира буре од 200 литри приближно изнесува 1.6 метри квадратни на 200 литри буре.

- **Лабораторија** - Без разлика на тоа дали виното е оставено да зрее во танкови или во буриња, тестовите се прават периодично во лабораторија за да се провери статусот на виното. Овие тестови најчесто се изведуваат во текот на производањето или пак пред самото флаширање. Во дизајнирањето на лабораторија, потребен е простор за : подготовка на примерок, хемиска анализа, можни сензорни анализи, инструментација , микробиолошки анализи, и администрација.

4.1.1. Простории потребни за една Винарија

- **Одделение за прием и преработка на грозје** - Ова одделение се гради над земјата или е делумно ископано во правоаголна или квадратна форма.

Од предната страна е поврзано со инкести базени – резервоари за прием на грозјето. Во винариите со поголем капацитет ги има најмалку по два, од кои едниот служи за прием на црно а другиот на бело грозје. Под нив закопани подлабоко се поставуваат гроздомелачките. Просторот пред инкестите базени и гроздомелачките треба да биде доволен за слободен приод на превозните средства - виљушкари. Во непосредна близина треба да биде и вријалницата што е поврзана со врата и со одводни цевки за транспорт на гроздовата каша до садовите за ферментација. Во ова одделение се сместени и цедалките и пресите. Бидејќи ова одделение брзо се загадува за време на преработката, за одржување на хигиената потребно е подот да е бетониран и со одводни канали под благ наклон.

- **Вријалница** - Ова е одделение во кое се врши алкохолна ферментација. Истата се гради над земја во правоаголна форма и во непосредна близина на работилницата. Во неа се распоредени садовите за ферментација кои се поставуваат само во два реда покрај садовите. Меѓу садовите треба да има ходник широк најмалку два метра. Подот треба да е бетониран особено ходниците со посебни канали за одвод на нечиста вода. Бидејќи во ова

одделение се ослободува CO₂, потребно е да бидат поставени одводни канали и оцаци за отстранување на овој отровен гас.

- **Одделение за млади вина (тивка ферментација)** - Во ова одделение се одгледуваат и се чуваат младите вина. Најчесто се гради во правоаголна форма и во продолжение на вријалницата или под неа се гради и одделението за преработка на грозје.

- **Одделение за стари вина (барик)** - Ова одделение служи за одгледување и за чување на стари вина во вински садови, а доста често во дабови буриња. Се гради во случај ако вината зреат подолго време, како што е случајот со високо квалитетни вина. Се вкопува во земја под одделението за млади вина. Најчесто има правоаголна форма со сличен распоред како и одделението за млади вина.

- **Одделение за точење на вината во шишиња** - Одделението најчесто се гради надземно во правоаголна форма. Во него може да има прозорци за обезбедување на дневна светлина. Истото содржи машини за миеење на шишињата, за точење на виното во шишињата, за затварање и етикетање на шишињата. Обично машината за миеење е преградена со стаклена преграда за да не пречи пареата на работата на останатите машини.

- **Одделение за пакување и транспорт на вината** – Ова одделение се гради над површината и тоа на спротивната страна од одделението за преработка на грозје. Има прозорци за дневна светлина и пред него има слободен простор за товарење.

- **Ваги** - Секоја визба има вага за мерење на грозјето. Малите визби имаат најчесто обични децимални вали а пак големите имаат по една или две колски ваги. Тие се поставени на влезот така што камионите или колите прво преминуваат преку вагата и на тој начин се мери бруто тежината.

- **Помошни простории** - Помошните простории се оние кои не се директно поврзани со технолошките процеси на производство и тука спаѓаат следните простории: лабораторија, сала за работни состаноци, сала за дегустација, административни простории, магацински простор, трпезарија, санитарни простории и сл.

5. Регулација на условите во однос на просториите и опремата за производство на вино во РСМакедонија

Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство, врз основа на Законот за вино³, донесе посебен Правилник⁴ со кој се пропишуваат поблиските услови во поглед на просториите и опремата за производство на вино.

Производителите на вино треба да располагаат со опрема која е во склад со технологијата на производство на вино и тоа за:

- А) прием и преработка на грозје и ширата: најмалку базен за прием на грозјето; гроздомелачка и пумпа за прием и транспорт на гроздовата каша,
- Б) производство, доработка, нега и чување на виното: најмалку една вријалница; (танк за ферментација - иноксни), цедилка; (крупна и/или ситна), садови за тивка ферментација и (иноксни танкови) и садови за стабилизација на виното. (дабови буриња) и
- В) опрема за вршење на хемиски анализи на ширата и виното, односно за утврдување на содржината на шеќер, алкохол, вкупни и испарливи киселини и слободен и вкупен CO₂.

Во минатото садовите за ферментација и бурињата се правеле од специјални дрва (на пр. даб) кои му даваат карактеристичен вкус, арома и боја на виното.

Со модерната наука и технологија развиен е широк опсег на инженерски материјали кои во моментов се користат во винската индустрија за подобрување на опремата и капацитетите. Овие материјали опфаќаат метали, легури, пластика и композити. Тие нудат зголемена отпорност на корозија и подобрена механичка сила. Поголемиот дел од опремата што се користи во овие постројки, вклучувајќи цевки, пумпи, резервоари, садови за ферментација, пареа, пастеризатори, фрижидери, блендери, филтри и машини за пакување /флаширање се направени од Аустенит за да се минимизира корозијата.

³ Закон за вино, Сл. весник на Р.С.М бр.50/2010 од 12.04.2010

⁴ Правилник за поблиските услови во поглед на просториите и опремата за производство на вино, Сл. весник на Р.С.М бр.14/2020 од 19.01.2020

6. Планирање и дизајн на винарија

- **Политика на планирање и темелно разгледување** - Дизајнот е важен. Најкритичниот дел од дизајнот на винаријата е добро осмислениот распоред. Дизајнирањето подразира да се имаат в предвид барањата за неговиот процес на производство и локација. Доколку некој не може да се движи низ просторот во винаријата за да ја заврши својата работа, тогаш станува збор за нефикасен простор. Стратешкото планирање за беспрекорно совршен дизајн ќе овозможи работата да тече непречено и воедно изградените објекти да бидат исплатливи во исто време.

- **Топографија на локацијата, пристап и ориентација** - Топографијата на локалитетот како и изборот на лозови насади се важни за квалитетот и растот на лозата. Соодветните климатски услови и географската локација се главните фактори за производство на винова лоза. Генерално, лозјата се наоѓаат во термички појас каде има помала веројатноста за појава на мраз.

- **Карактерот на пејсажот и поврзаност со лозјето** - Визуелната и физичката врска со пејсажот е од суштинско значење во процесот на производство на вино за лоцирање на влезните/ излезни точки, проширените области за ресторани и поврзувањето со услугите.

- **Големина и распоред** - Генерално 25% од просториите во винаријата се наменети за дегустација а останатите за преработка/складирање. Единиците кои се суштински, т.е подлогата за дробење и товарното место треба да бидат со доволна големина и пропорција за да товарењето и растоварувањето се одвиваат непречено. Големината на винаријата може да се одреди според приближните литри што ќе ги произведува.

Големина на Винарија (галони)	Површина во метри квадратни
2000 (4,760)	279
5000 (11,900)	372
10 000 (23,800)	697
50 000 (119,000)	2601

Табела 1. Приближна големина на винарија

- **Квалитена изолација** - Одржувањето на специфични временски услови во објектот/винаријата е суштинско за процесот на правење на вино. Ако температурата постојано флукутира поради ефтината и несоодветна изолација тоа може да ја попречи ферментацијата на виното и може целосно да уништи повеќе количини на вино. Немањето на висококвалитетна изолација може да го зголеми прекумерниот трошок за греење и ладење а со тоа и да се зголемат вкупните трошоци за водење на винаријата.

- **Избор на правилни подови и материјали** – Винариите бараат издржлив под кој може да издржи секојдневно абење и кинење. Исто така тој треба да биде направен од високо непорозен и антимицробен материјал за да ги издржи флукутирачките температури во винаријата. Подот исто така треба да биде отпорен на влага и корозија, лесно да се одржува чист и да биде исклучително цврст за да не се скрши од тешката опрема за производство на вино.

- **Добра комуникација со комунални инсталации** - Винарските визби треба да бидат поврзани со ефективни системи за одводнување на отпад и вода и електрични приклучоци поради значителната употреба на преработени течности и спецификациите за температура во работните станици. Пример за одлична опција е системот за одвод со одводни канали под благ наклон. Над одводниот канал има покривка од решетка која спречува поголеми предмети да паднат во каналот и да го олесни процесот на чистење.

- **Одвод на отпадна вода** - Водата е неизбежен дел од секоја винарија, а исто така и нејзиното одводнување.

Четири најчести начини на третман на отпадните води се површинско ширење, аеробно биолошко пречистување, септичка јама или комунална канализација. Овие системи треба да бидат добро поврзани и редовно одржувани.

- **Комерцијален аспект на индустриската единица** - Визијата на проектот треба да ја вклучи и комерцијалната компонента. Тоа подразбира вклучување во проектот на ресторани, простории за дегустација, продавница, изложбени простории или саем. Ваквите активности можат да го зголемат економскиот раст и да ја подобрат финансиската состојба на винаријата.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

7. Постоечки винарии во РСМакедонија

- **Тиквеш** - Првото споменување на „Тиквеш“ во пишан документ се поврзува со годината 1885та, која се смета и за година кога за прв пат започнува организираното производство и продажба на вино во РСМакедонија. Во винскиот подрум на кавадаречката винарија „Тиквеш“ кој се простира на 1.500 квадратни метра и каде има 670 француски дабови буриња се прават најголемите приходи и добивки во овој бизнис во земјава. 43.7% од приходите што ги прават десетте најголеми винарии отпаѓа на приходи направени во оваа кавадаречка винарска визба.

- **Стоби** - Винаријата „Стоби“ е најновата и најмодерно конципирана македонска винарија, лоцирана во општина Градско, веднаш до античкиот локалитет Стоби по што го добива своето име.

Винаријата „Стоби“ произведува висококвалитетни вина со потполно избалансиран сооднос квалитет и цена. Годишно се произведуваат 4.5 милиони литри висококвалитетно македонско вино.

- **Бовин** - Основана е во 1998 год. од браќата Кирил и Ѓорѓи Богоевски е првата приватна винарија во Македонија. Започнувајќи со капацитет од 120.000 литри, денес оваа винарија располага со капацитет од милион литри. Бовин моментално поседува околку 60 хектари, а останатото потребно грозје го купуваат од проверени кооперанти со кои соработуваат години наназад.

Бовин одигра огромна улога во трансформација на македонскиот вински пазар и во поместувањето на фокусот од квантиет кон квалитет.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

8. Примери на винарии од светот

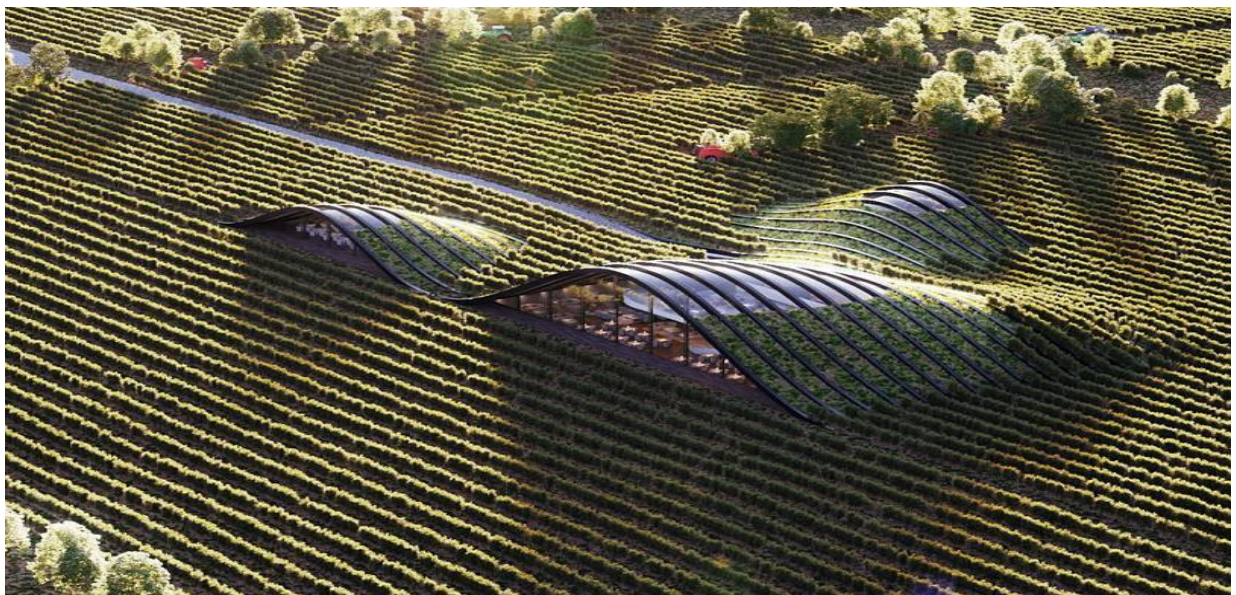
- Bodegas Ysios

Слика 2. Винаријата Bodegas Ysios

Оваа винарија е дизајнирана од Сантијаго Калатрава во регионот Ла Риоха во Шпанија .

- Винарија Georgia - Shilda

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Слика 3. Винаријата Georgia - Shilda

Оваа винарија е проектирана од англиска компанија X- Architecture и е карактеристична по тоа што формата на винеријата е прилагодена и споена со пределот. Важи за пример на зелена архитектура.

- **Chateau Margaux**

Слика 4. Винаријата Chateau Margaux

Винаријата Chateau Margaux претставува една од најпознатите винарски визби во светот која произведува вино од 16 век. Палатата што го симболизира Марго е изградена во 19 век во неопаладиски стил од архитектот Луис комб. Фасадата на винаријата не е само амблем на нивните вина тука и симбол на големината и моќта на Бордо.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

- **Mission Hill**

Слика 5. Винаријата Mission Hill

Фокусот на оваа канадска винарија е 12-катната камбанарија чија цел е да ги пречека гостите со звуците на звоното.

- **Bodegas Sommos**

Слика 6: Винаријата Bodegas Sommos

Винаријата Бодегас е една од најпознатите винарии во Шпанија. Целта на дизајнот е да претставува пеперутка.

9. Заклучок

Освен уметноста и технологијата да се произведе квалитетно вино, една од најтешките работи е дизајнирање на самиот објект на винаријата.

Проектирањето на винарија како индустриски објект подразбира огромно познавање на историјата на виното, индустрискиот процес, регулативите на просторна организација како и на постоечките примери од блиската околина но и од светот.

Токму во ова е предизвикот на архитектот за изградба на винарија кои ќе претставува спој на традицијата на производство на вино и на современата архитектура.

10. Користена литература

- [1] Betasped. Retrieved 2 February 2022, from <https://www.betasped.org/mk/blog/article/music-of-the-soul>
- [2] *Academic Journals - Scientific Research and Essays*. (n.d.). Academic Journals. Retrieved 2 February 2022, from <https://academicjournals.org/SRE>
- [3] Lelova, Z. L. (n.d.). /. Eprints. Retrieved 2 February 2022, from <http://eprints.ugd.edu.mk/22187/1/%D0%92%D0%9E%D0%92%D0%95%D0%94%20-Zorica%20Lelova%20-%20nov.pdf>
- [4] U. (2015, February 6). *Историја на македонското вино*. Угостителство. Retrieved 2 February 2022, from <https://www.ugostitelstvo.mk/2015/01/istorija-na-makedonskoto-vinoto/>
- [5] *You searched for винарија*. (n.d.). Порта3 - градежништво, архитектура и екологија. Retrieved 2 February 2022, from <https://www.porta3.mk/?s=%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%98%D0%B0>
- [6] *Групации при Комората*. (n.d.). СТОПАНСКА КОМОРА НА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА. Retrieved 2 February 2022, from <https://www.mchamber.mk/Default.aspx?mId=19&id=14&lng=1>

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

- [7] Дарудова, С. К. (n.d.). *Тиквешкиот регион како коленка на лозарството и винарството*. МИА. Retrieved 2 February 2022, from <https://mia.mk/tikveshkiot-region-kako-kolepka-na-lozarstvoto-i-vinarstvoto/>
- [8] *Дејуре, платформа за консолидирање на закони*. (n.d.). DejureMK. Retrieved 2 February 2022, from <https://dejure.mk/zakon/pravilnik-za-pobliskite-uslovi-vo-pogled-na-prostoriite-i-opremata-za-proizvodstvo-na-vino-1>
- [9] *Комора на овластени архитекти и инженери на РМ - | Информации, Ап.* (2022, February 3). КОМОРА НА ОБЛАСТЕНИ АРХИТЕКТИ И ОБЛАСТЕНИ ИНЖЕНЕРИ. Retrieved 2 February 2022, from <https://www.komoraoui.mk/>
- [10] *Нацрт стратегија за лозарство и винарство*. (n.d.). Agencija.Gov.Mk. Retrieved 2 February 2022, from https://agencija.gov.mk/download/%D0%A0%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0/2720534313Nactstrategijazalozarstvoivinarstvo_2010-2015.pdf

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

REVOLUTIONIZING THE HOSPITALITY INDUSTRY – TRENDS AND INNOVATIONS IN MODERN HOTELS

Vangjel Dunovski ^{a*}, Medi Selmani ^{b*}

^{a*} Professor, MIT University - Skopje, Faculty of Architecture (RNM)

^{b*} d.i.a., MIT University - Skopje, Faculty of Architecture (RNM)

vduni@mt.net.mk

selmanimedi@hotmail.com

Abstract

This paper explores the dynamic landscape of the hospitality industry, focusing on the latest trends and innovations that are reshaping the hotel experience. In an era of rapidly evolving technology, changing consumer preferences and increased global connectivity, hotels are being forced to adapt and adopt new strategies to remain competitive.

The paper looks at key areas such as technology integration, sustainability practices, personalized services and the impact of the COVID-19 pandemic on the hotel sector. By examining these factors, we aim to provide insight into how hotels can thrive in the ever-changing hospitality landscape.

Keywords: *Hotels, integration, practices*

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

РЕВОЛУЦИОНИЗИРАЊЕ НА УГОСТИТЕЛСКАТА ИНДУСТРИЈА – ТРЕНДОВИ И ИНОВАЦИИ ВО МОДЕРНИТЕ ХОТЕЛИ

^{a*} Ванѓел Дуновски ^a, Меди Селмани ^{b*}

^{a*} Професор, МИТ Универзитет – Скопје, Р.С. Македонија

^{b*} д.и.а, МИТ Универзитет – Скопје, Р.С. Македонија

vduni@mt.net.mk

selmanimedi@hotmail.com

Апстракт

Овој труд го истражува динамичниот пејзаж на туристичката индустрија, фокусирајќи се на најновите трендови и иновации кои го преобликуваат хотелското искуство. Во ера на технологија која брзо се развива, менување на преференциите на потрошувачите и зголемена глобална поврзаност, хотелите се принудени да се прилагодат и да прифатат нови стратегии за да останат конкурентни.

Трудот ги разгледува клучните области како што се интеграцијата на технологијата, практиките за одржливост, персонализираните услуги и влијанието на пандемијата COVID-19 врз хотелскиот сектор. Со испитување на овие фактори, имаме за цел да обезбедиме увид за тоа како хотелите можат да напредуваат во постојано менување на пејзажот на гостопримството.

Клучни зборови: *Хотели, интеграција, практики*

1. Вовед

Угостителската индустрија беше сведок на значајни трансформации во последниве години, поттикнати од технолошкиот напредок, менувањето на однесувањето на потрошувачите и зголемениот акцент на одржливоста. Хотелите, како интегрални компоненти на угостителскиот сектор, играат клучна улога во обликувањето на искуствата на гостите. Овој труд навлегува во најновите трендови и иновации кои влијаат на дизајнот, работењето и севкупната динамика на модерните хотели. Архитектурата на хотелите стои на пресекот на формата и функцијата, каде што дизајнот не само што ги обликува физичките простори, туку и создава извонредни искуства за оние кои поминуваат низ нив. Хотелите, како архитектонски ентитети, ја отелотворуваат уметноста на сместување, беспрекорно комбинирајќи ја естетиката со практичноста на гостопримството. Тие служат како динамични платна каде архитектите ги сплетуваат елементите на стил, култура и иновација за да создадат простори што го надминуваат конвенционалното и го подигнуваат искуството на гостите.

Во ова истражување на хотелската архитектура, тргнуваме на патување низ еволуирачкиот пејзаж на дизајнерски трендови и размислувања кои го карактеризираат модерното угостителство. Од иконски структури кои ги рedefинираат хоризонтите до интимните бутици сместени во културните енклави, хотелите ја отелотворуваат различноста на архитектонскиот израз. Освен што се обични сместувања, тие се раскажувачи, раскажуваат приказни за култура, луксуз, одржливост и технолошка интеграција. Додека истражуваме во сложеноста на хотелската архитектура, ги разоткриваме нишките што ги поврзуваат иновациите и функционалноста.

Од пространите фасади кои ги воодушевуваат гледачите до прецизно дизајнираните ентериери кои ги привлекуваат гостите во удобност, хотелите стојат како доказ за креативната моќ на архитектите и нивната способност да ги трансформираат просторите во извонредни средини. Дешифрирање на јазикот на дизајнот што ги обликува нашите средби со овие минливи живеалишта. Преку објективот на архитектурата, ги откриваме приказните зад структурите, инспирациите кои вдишуваат живот во просторите

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

и симбиотската врска помеѓу хотелите и заедниците во кои живеат. Како што тргнуваме на ова патување, ве покануваме да бидете сведоци на спојот на уметноста и функционалноста, каде што хотелите престануваат да бидат обични згради и наместо тоа стануваат искусвени светилишта кои оставаат неизбришлива трага во сеќавањето на патникот.

2. Практики за одржливост

Со зголемената свест за еколошките прашања, хотелите се повеќе прифаќаат одржливи практики. Ова вклучува енергетски ефикасни дизајни, иницијативи за намалување на отпадот и еколошки погодности. Гостите покажуваат предност за еколошки свесни хотели, а усвојувањето на одржливи практики не само што е од корист за животната средина, туку и ја подобрува репутацијата на хотелот и лојалноста на гостите.

2.1. Зелена зграда и дизајн

Одржливите хотели често започнуваат со еколошки свесен архитектонски дизајн. Употребата на еколошки градежни материјали, оптимизацијата на енергетски ефикасните распореди и вклучувањето на обновливи извори на енергија, како што се соларни панели, придонесуваат за намалување на јаглеродниот отпечаток на хотелот. Сертификациите за зелени згради, како што е LEED (Лидерство во енергетскиот и еколошки дизајн), демонстрираат посветеност на принципите на одржлив дизајн.

Сл. 1. Хотел дизајниран од vincencallobautarchitectures

2.2. Енергетска ефикасност

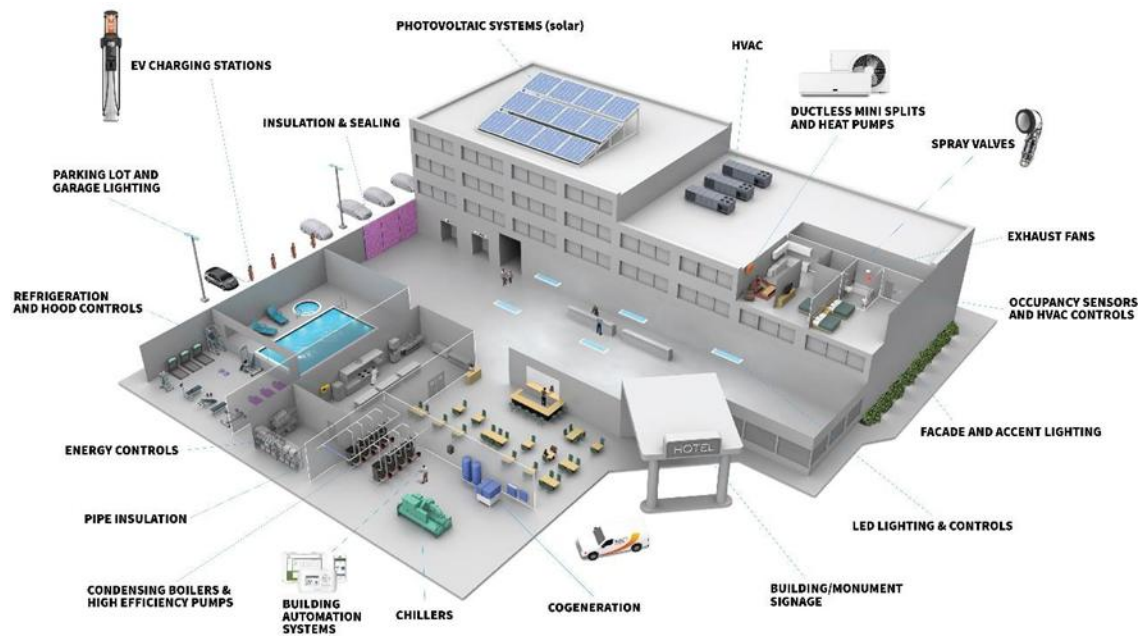
Хотелите имплементираат енергетски ефикасни технологии за да ја минимизираат потрошувачката на енергија. Ова вклучува употреба на енергетски ефикасно осветлување, интелигентни системи за контрола на климата и интеграција на сензори за движење за

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

автоматско прилагодување на осветлувањето и температурата во ненаселените простори.

Енергетските контроли и системите за следење им помагаат на хотелите да ги идентификуваат областите за подобрување и да ја оптимизираат употребата на енергија.

Сл. 2. Енергетска ефикасност кај хотелите

<https://www.riseengineering.com/hotel>

2.3. Заштеда на вода

Одржливите хотели даваат приоритет на заштедата на водата со инсталирање славини со низок проток, туш кабини и тоалети со двојно испирање. Паметните системи за наводнување и техниките за собирање дождовница дополнително ја намалуваат потрошувачката на вода. Дополнително, хотелите инкорпорираат иницијативи за ангажирање гости, како што се програми за повторна употреба на постелнина и пешкири, за промовирање на зачувување на водата кај гостите.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Сл. 3. Намалување и рециклирање на отпад

<https://wastecompostingmachine.wordpress.com/2019/06/25/further-hotel-waste-management-tips/>

2.4 Намалување и рециклирање на отпад

Хотелите имплементираат сеопфатни стратегии за намалување на отпадот преку минимизирање на пластиката за еднократна употреба, промовирање програми за рециклирање и партнерство со локалните капацитети за рециклирање.

Компостирањето органски отпад и повторната употреба на материјали за уметност или декор придонесуваат за кружна економија. Некои хотели дури прифаќаат цел за нула отпад, со цел да пренасочат поголем дел од нивниот отпад од депониите.

2.5. Одржливи набавки

Одржливите хотели даваат приоритет на одговорните извори со избирање добавувачи кои се придржуваат до етичките и еколошките стандарди. Ова вклучува избор на локални и органски производи, поддршка на практиките на фер трговија и давање приоритет на производите со еколошки сертификати. Со усогласување на практиките за набавка со целите за одржливост, хотелите придонесуваат за глобалното движење кон одговорна потрошувачка.

2.6. Ангажирање на заедницата и општествена одговорност

Одржливите хотели активно се ангажираат со локалните заедници, поддржувајќи иницијативи за социјален и економски развој. Ова може да вклучи локално вработување, инвестиции во проекти во заедницата и соработка со локални бизниси. Создавањето партнерства со организации во заедницата им овозможува на хотелите позитивно да придонесат за благосостојбата на регионите во кои работат.

2.7. Зачувување на биолошката разновидност

Некои хотели се посветени на зачувување и подобрување на биолошката разновидност на нивните имоти. Ова вклучува зачувување на зелените површини, засадување автохтона вегетација и создавање живеалишта за диви животни. Иницијативите за биолошка разновидност не само што придонесуваат за напорите за зачувување, туку им обезбедуваат на гостите извонредни и природни искуства.

2.8. Еколошка едукација и свест за гостите

Одржливите хотели се трудат да ги едуцираат гостите за нивните напори за зачувување и да поттикнат одговорно однесување за време на нивниот престој. Ова може да вклучува обезбедување информации за одржливи практики во собите за гости, организирање еколошки активности и нудење тури кои го истакнуваат природното и културното наследство на околината. Создавањето свест поттикнува чувство на споделена одговорност за управување со животната средина.

2.9. Неутрализирање на јаглеродот и намалување на емисиите

Некои хотели инвестираат во програми за офсет на јаглерод за да ги компензираат нивните емисии на јаглерод. Дополнително, тие спроведуваат мерки за намалување на потрошувачката на енергија и емисиите на стакленички гасови преку иницијативи како што се енергетски ефикасни транспортни опции, проекти од отпад до енергија и учество во програми за сертификација за намалување на јаглеродот.

3. Технолошка интеграција

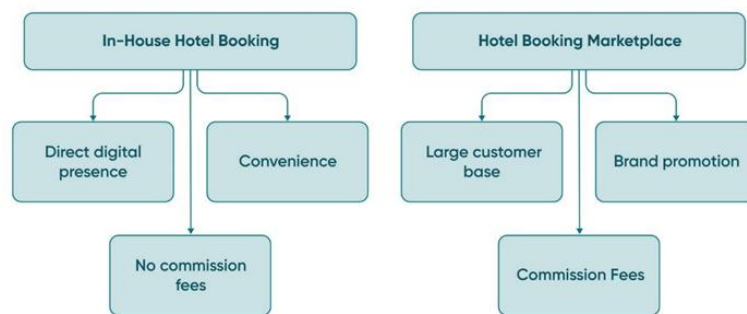
Во дигиталната ера, технологијата е во првите редови на револуција во хотелската индустрија. Од автоматско пријавување и влез во соба без клуч до паметни контроли во собите и виртуелни консиерж услуги, хотелите ја користат технологијата за да ја подобрат удобноста и задоволството на гостите. Интеграцијата на уредите за вештачка

интелигенција (AI) и Интернет на нештата (IoT) создава беспрекорно и персонализирано искуство за гостите, од претходна резервација до повратни информации по престојот.

3.1. Платформи за дигитални резервации

Во дигиталната ера, хотелите ги прифатија платформите за онлајн резервации и резервации, обезбедувајќи им на гостите удобност да ги истражуваат опциите, цените и удобностите на собите од удобноста на нивните уреди. Корисничките интерфејси,

Types Of Hotel Booking Website

безбедните портали за плаќање и ажурирањата за достапност во реално време придонесуваат за рационализирано искуство за резервации.

Сл. 3. Видови веб-страници за резервации на хотели

<https://wastecompostingmachine.wordpress.com/2019/06/25/further-hotel-waste-management-tips/>

3.2. Мобилно пријавување и пристап до дигитален клуч

Сл. 4. Партнер на Criton и TLJ Access Control за бесконтактно пријавување и мобилен клуч

<https://www.boutiquehotelier.com/criton-and-tlj-access-control-partner-for-contactless-check-in-and-mobile-key/>

Мобилното пријавување стана стандардна понуда во многу хотели, дозволувајќи им на гостите да ги заобиколат традиционалните редици пред бирото. Понатаму, пристапот со дигитален клуч преку

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

мобилните апликации им овозможува на гостите да ги отклучат своите соби, зголемувајќи ја безбедноста и намалувајќи ја зависноста од физичките клуч картички.

3.3. Паметни контроли на собите

Технологијата го трансформира искуството во собата со паметни контроли во просторијата. Гостите можат да ги приспособат системите за осветлување, температура и забава преку интуитивни интерфејси или гласовни команди. Ова ниво на персонализација ја подобрува удобноста, поставувајќи ја основата за попријатен престој.

3.4. Вештачка интелигенција (ВИ) и виртуелни асистенти

Сл. 5. Машинско учење во хотелската индустрија

https://toerismevlaanderen.be/sites/default/files/atoms/files/GlobalData_CasestudyMachinelearninginthehotelindustry_301017.pdf

Виртуелните асистенти со вештачка интелигенција се пробиваат во хотелските операции, помагајќи им на гостите со прашања, барања за услуга во соба и локални препораки.

Чет-ботови опремени со можности за обработка на природен јазик обезбедуваат моментални одговори, зголемувајќи го ангажманот и задоволството на гостите.

3.5. Интернет на нештата (IoT) за удобност на гостите

Интеграцијата на IoT уредите им овозможува на хотелите да понудат низа персонализирани услуги. Од поврзани термостати кои се прилагодуваат на преференциите на гостите до паметни огледала со приспособливо осветлување, хотелите го користат IoT за да создадат извонредна и технолошки подобрена околина.

3.6. Бесконтактни услуги и плаќања

Како одговор на глобалните настани, хотелите се повеќе прифаќаат бесконтактни услуги и плаќања. Мобилното одјавување, опциите за бесконтактно плаќање и дигиталните сметки ги минимизираат физичките интеракции, придонесувајќи за побезбедно и похигиенско искуство на гостите.

3.7. Искуства со зголемена реалност (AR) и виртуелна реалност (VR)

Технологиите на AR и VR го подобруваат ангажманот на гостите преку обезбедување виртуелни обиколки низ хотелските капацитети, прегледување на конфигурациите на собите и нудење на извонредни дестинации. Хотелите ги користат овие технологии за да ги покажат своите понуди и да создадат привлечно искуство пред престој за гостите.

3.8. Анализа на податоци за персонализација

Хотелите користат аналитика на податоци за да соберат увид во преференциите и однесувањата на гостите. Овие информации овозможуваат персонализирани услуги, насочен маркетинг и очекување на потребите на гостите, што на крајот го подобрува целокупното искуство на гостите и ја поттикнува лојалноста на гостите.

3.9. Роботска помош и автоматизација

Некои хотели воведуваат роботска помош за задачи како што се испорака на услуга во соба, услуги на консиерж и домаќинство. Автоматизацијата во резервните операции, како што се управувањето со залихи и распоредот за одржување на домаќинството, ја подобрува ефикасноста и ги намалува оперативните трошоци.

Сл. 6. Роботите ретко земаат боледување и не се жалат дека работат 24/7. Постепено како што луѓето се навикнуваат на нив, тие ќе ја изгубат својата морничавост.

3.10. Засилени безбедносни мерки

Технологијата игра клучна улога во подобрувањето на безбедноста на хотелот. Биометриската автентикација, системите за надзор и безбедното шифрирање на податоците придонесуваат за заштита на информациите за гостите и одржување на безбедна средина во просториите на хотелот.

3.11. Виртуелни состаноци и капацитети за конференции

Со порастот на далечинската работа и виртуелните настани, хотелите интегрираат напредни капацитети за видео конференции и виртуелни простори за состаноци. Ова им овозможува на гостите беспрекорно да одржуваат деловни состаноци или да присуствуваат на конференции додека уживаат во гостопримството на хотелски амбиент.

3.12. Повратни информации и критики од гостите со технологија

Хотелите ги користат технолошките платформи за да собираат повратни информации од гостите во реално време, овозможувајќи брзи одговори на грижите и континуирано подобрување. Платформите за преглед на интернет и следењето на социјалните медиуми придонесуваат за управување со репутацијата и задоволството на гостите.

4. Заклучок

Како заклучок, угостителската индустрија минува низ трансформативен период, со хотелите во првите редови на иновациите. Со прифаќање на технологијата, инкорпорирање на одржливи практики, нудење персонализирани услуги и прилагодување на предизвиците што ги носи пандемијата COVID-19, хотелите можат да се позиционираат за успех во пејзажот што се развива. Бидејќи гостите продолжуваат да

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

бараат уникатни и незаборавни искуства, хотелите мора да останат агилни и проактивни во исполнувањето на овие очекувања кои се развиваат.

5. Референци

- [1] <https://apaleo.com/blog/industry-trends/back-to-basics-hotels-pen-and-paper>
- [2] <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2444569X1830009X>
- [3] https://www.irjmets.com/uploadedfiles/paper//issue_7_july_2023/43152/final/fin_irjmets1690028285.pdf
- [4] https://www.irjmets.com/uploadedfiles/paper//issue_7_july_2023/43152/final/fin_irjmets1690028285.pdf
- [5] https://www.irjmets.com/uploadedfiles/paper/volume2/issue_3_march_2020/276/1628082965.pdf
- [6] <https://www.telegraph.co.uk/travel/hotels/articles/hotel-robot-room-service/>

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

SCHOOL ARCHITECTURE - DESIGN PROCESS, PROCEDURES

Vangjel Dunovski a, Suad Ajdinoski b

a* Professor, MIT University - Skopje, R.S. Macedonia

b* d.i.a., MIT University - Skopje, R.S. Macedonia

vduni@mt.net.mk

suadajdinoski1@gmail.com

Abstract

Discussions about the quality of school buildings go beyond questions of minimum design standards and maintenance of facilities. School architecture should provide spatial qualities and positive experiences for its users, including aspects of environmental comfort. Buildings should be designed in accordance with short, educational methods and perceived socio-cultural values. The design of public buildings must also be flexible to meet needs. In the case of schools, the anticipation of change is related to the dynamics of education.

The international literature on school architecture is vast, from pedagogical trends to architectural responses and offers insight into an adequate design process and the application of appropriate parameters for design proposals. Subjective and objective (functional and technical) issues are discussed and a safe school is described through design parameters and studies.

Keywords: *quality, school buildings, architecture, design, procedures*

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

УЧИЛИШНА АРХИТЕКТУРА - ПРОЦЕС НА ДИЗАЈНИРАЊЕ, ПРОЦЕДУРИ

Ванѓел Дуновски а , Суад Ајдиноски б

а* Професор, МИТ Универзитет – Скопје, Р.С. Македонија

б* д.и.а., МИТ Универзитет – Скопје, Р.С. Македонија

vduni@mt.net.mk

suadajdinoski1@gmail.com

Абстракт

Дискусиите за квалитетот на училишните згради ги надминуваат прашањата за минималните стандарди за дизајн и одржувањето на објектите. Училишната архитектура треба да обезбеди просторни квалитети и позитивни искуства за своите корисници, вклучително и аспекти на еколошката удобност. Зградите треба да бидат дизајнирани во согласност со кратките, едукативни методи и согледуваните социо-културни вредности. Дизајнот на јавните згради исто така мора да биде флексибилен за да ги задоволи потребите. Во случајот на училиштата, предвидувањето на промените е поврзано со динамиката на образованието.

Меѓународната литература за училишна архитектура е огромна, од педагошки трендови со архитектонски одговори и нуди увид во адекватен процес на дизајнирање и примена на соодветни параметри за предлози за дизајн. Се дискутираат субјективни и објективни (функционални и технички) прашања и е опишано безбедно училиште преку параметрите на дизајнот и студиите.

Клучни зборови: *квалитет, училишни згради, архитектура, дизајн, процедури*

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

1. ВОВЕД:

Оценувањето на физичката средина за учење е важно да се поддржат новите дизајни, засновани на студии кои применуваат различни методи и динамика со корисниците. За да го информираме процесот на дизајнирање на училиштето, има преглед на прашањата како список на прашања на кои треба да се одговори при анализа и сумирање на фазите на дизајнерскиот процес, оценувани користејќи студии со своите корисници за понатамошни повратни информации. Главните проблеми се однесуваат на стилските на учење, здравјето, безбедноста, и благосостојбата на корисниците. Треба да се разгледаат високи перформанси и одржливи згради, како и интегрирана технологија.

Други важни прашања што треба да се земат предвид при развивање на постапка за дизајн на училиште се оние што се однесуваат на педагогијата и стилските на настава. Повеќето училишни литератури за дизајн се поврзани со дизајнерските размислувања со педагошките концепти, нивните образовни цели и стилови на настава.

Се наведуваат 18 препорачани модели на учење за современо образование. Овие ги надминуваат аранжманите во училницата и вклучуваат различни специфични простори. Училиштето како целина и неговата поврзаност со заедницата е исто така дел од овие размислувања за дебата за пред-дизајн. Кога се анализира дизајнот без да се суди за споредување на другите, може да се повикаат имплицитни референци за да се препознаат сличностите и разликите.

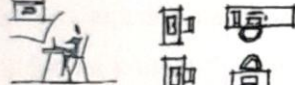

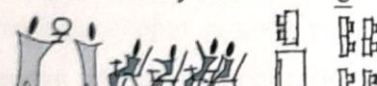

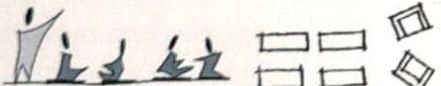

Секоја пресуда претпоставува споредба помеѓу реалниот дизајн во фаза на развој и референтен пример. Оценките треба да ги изнесат на виделина предвидените влијанија (како што е наведено во краткиот извештај) и оние несаканите. Несаканите ефекти, или влијанијата, обично ќе бидат очигледни поради специфични моменти за решавање проблеми во процесот на дизајнирање. Ефектите (наманети и несакани) треба да се разгледуваат во однос на контекстот (културен, економски, технички, еколошки итн.).

Главната цел на развивањето на оваа постапка за анализа е да се поддржи, на структуриран начин, фазата на евалуација пред-дизајнирање на процесот на дизајнирање.

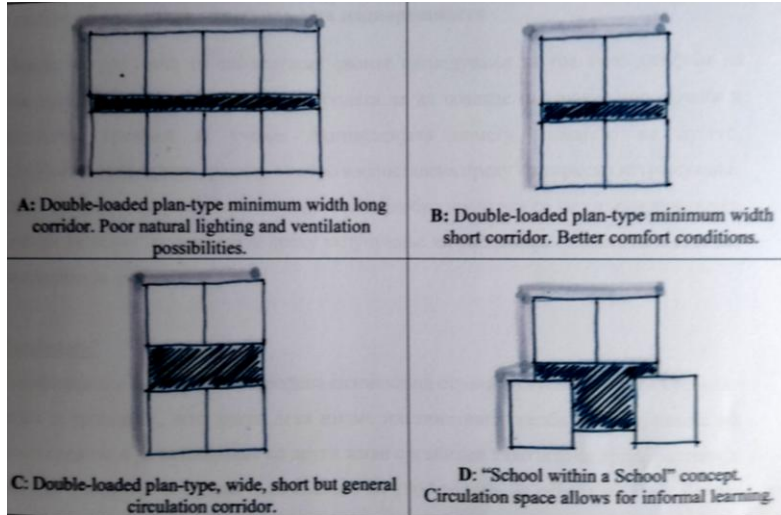
MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Училишните згради треба да ги поддржат нивните педагошки потреби и потреби на заедницата и да одговорат на најновите препораки за дизајн заснован на докази.

<p>1. Independent study</p> 	<p>2. Peer tutoring</p>
<p>3. Collaborative team work in small and mid-size groups (2–6 students)</p> 	<p>4. One-on-one learning with the teacher</p>
<p>5. Lecture format with the teacher or outside expert at centre stage</p> 	<p>6. Project-based learning</p>
<p>7. Technology-based learning with mobile computers</p> 	<p>8. Distance learning</p>
<p>9. Research via the Internet with wireless networking</p> 	<p>10. Student presentations</p>
<p>11. Performance and music-based learning</p> 	<p>12. Seminar-style instruction</p>
<p>13. Community service learning</p> 	<p>14. Naturalist learning</p>
<p>15. Social/emotional learning</p> 	<p>16. Art-based learning</p>
<p>17. Storytelling (floor seating)</p> 	<p>18. Learning by building—hands-on learning</p>

Сл.1 Илустрација – начин на едуцирање

Главните научени лекции од оваа постапка за анализа се дека може да се искористи за да се анализира предлог за дизајн во курсеви и примери за да се добијат информации и да се стимулира процесот на дизајнирање, особено во фазата на партиципативно програмирање. Структурираната споредба го подобрува не само специфичниот процес на дизајнирање, туку дизајнерот ќе стекне искуство и репертоар на решение. Предлозите за дизајн можат да бидат оправдани пред клиентите и корисниците, особено за партиципативните процеси на дизајнирање. Дизајнерите ефикасно можат да го проверат бројот на препорачани параметри и минималните барања со кои се согласува предлогот за да се утврди вредноста на дизајнот, неговата флексибилност за употреба и видови потреби.

Сл. Бр.2. специфични конфигурации во училиницата

Компаративната анализа на тестови покажала дека повеќето училишни дизајни се засноваат на специфични конфигурации во училиницата, како што е претставено на слика бр.2.

Како резултат на анализата на дизајнот на тестот, биле идентификувани односите во училиница / коридор како што е прикажано на слика бр.2. Видови А и Б од слика 2. Ги исполнуваат условите за намалување на просторот за циркулација, но не дозволуваат независно проучување или упатства за вршење за области во циркулација.

Овој модел на настава е важен и просторот за такви активности ќе треба да се најде на други начини кога ќе се усвојат такви планови за подот. Во некои случаи, ова може да

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

резултира со дополнителна распределба на неопходната област, така што овој тип на план не мора да преставува економско решение. Анализата на тестот, исто така, покажала дека препорачаните конфигурации во училиницата веќе не се ограничени на традиционалните форми како што е прикажано на сл.2.

Ова потврдува дека постапката за анализа е важен придонес за процесот на дизајнирање во време кога квалитетот на образованието е под дебата и промените за подобрување на системот вклучуваат училишна архитектура, конфигурации на просторот за учење и нивно деталзирање.

Развојот на постапката и нејзиниот тест покажале дека процесот на дизајнирање со специфична аналитичка фаза на преддизајн може да ја затвори јамката и да донесе искуства од предходните дизајни во процесот на донесување одлуки. Квантитативните резултати, како резултат на студија на случај обезбедиле релевантни индикатори за специфични решенија за дизајн. Во процесот на дизајнирање, квалитативните и квантитативните резултати треба да бидат документирани за да формираат заедничка основа за споредби, а квалитативните резултати од процедурата за структурирана анализа треба да бидат регистрирани како препораки за училишен дизајн.

2. Нов дизајн на училиште – внесување на надворешноста

Повеќе истражувачи ги споделуваат своите согледувања за тоа како дизајнот на образовни проекти може да ја вметне природата за да создаде поздрави, поповрзани и поподржувачки средини за учење. Асоцијацијата помеѓу здравјето на луѓето, благосостојбата и природната средина е добро воспоставена преку емпириско истражување. Во контекст на архитектурата, импликациите за најдобра практика се јасни; поддржувајќи повеќе дизајн заснован на природата преку вклучување на биофилија е важно за живеење, работа и средина за учење.

Што е биофилија ?

Биофилијата е опишана како вродена склоност од страна на луѓето да се фокусираат на животот и процесите, што значи дека имаме инстинктивна желба да се

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

дружи́ме во природната средина и да се поврземе со други живи организми како што се дрвја, растенија или животни. Теоријата за првпат е измислена во 1964 година од страна на Ерих Фром, американски социјален психолог и популаризирана во 1984 година од Едвард Вилсон, биолог од Универзитетот Харвард, кој потенцира дека врската со природата доведува до подобар одговор во однос на човековото функционирање, здравје и благосостојба.

Зошто е важно

Движењето на населението е експоненцијално. Конкуренцијата за простор произведува повеќе високи згради, вклучително и училишта. Отечената урбанизација, политиките за густина на (градско планирање), работните средини и дигиталната интеграција се некои детерминанти што влијаат на времето поминато во и надвор од природните средини. И покрај позитивната врска помеѓу времето поминато во природа и подобрувањето на здравјето на заедницата, луѓето поминуваат значително време (>80%) во згради, одделени од придобивките што ги дава природата. Тие, исто така, поминуваат се повеќе време во неактивен режим /залепен/ на екраните.

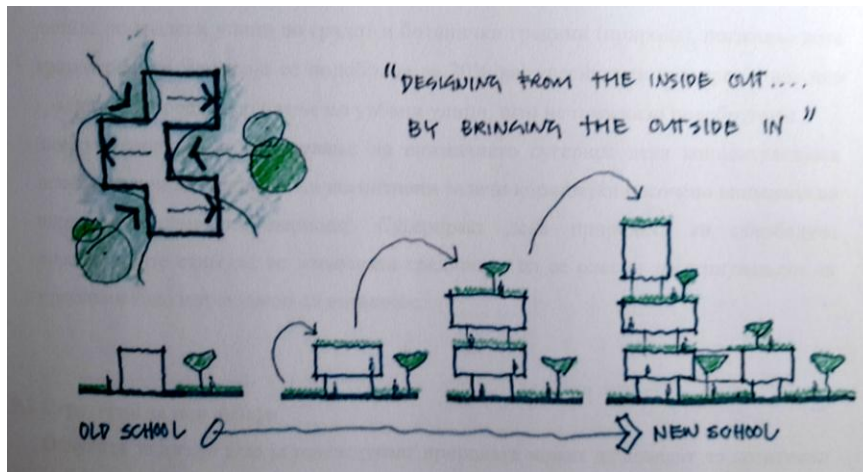
Биофилен дизајн

Биофилниот дизајн има за цел да посредува во некои од негативните последици што може да ги имаат изградените средини врз здравјето на луѓето (вклучително и психолошко и физиолошко здравје) преку олеснување на модификациите на дизајнот на зградата во согласност со потребите на човекот. Здравствените аспекти поврзани со пристапот до свеж воздух, природната дневна светлина и погледот кон природата, се покажа дека го подобруваат респираторното здравје, го намалуваат менталниот замор, чувството на стрес и го враќаат капацитетот за внимание. Дизајнот на зградата може да се подобри со разбирање повеќе за биофилијата и нејзините придобивки за станарите во зградите. Принципите на биофилниот дизајн вклучуваат (но не се ограничени на тоа): пристап до природна дневна светлина, пристап до свеж воздух, директен пристап до жива

природа, погледи на зелените простори, употреба на природни материјали, дизајнирање на (акустична) звук, присуство на вода и близина на ресторативни (и природни) надворешни простори.

Примената на овие и други биофилни принципи може да помогне во подобрувањето на дизајнот на новите училишта и да ги поддржи бразовните заедници. Архитектурата што ја рефлектира природата може да придонесе кон искуството за учење на студентите преку врамување на просторот во кој се јавува образованието. Големината, обликот и аспектот на просториите и изборот на градежни материјали и внатрешни ткаенини се некои карактеристики што можат да го подобрат просторот за учење на студентите.

Балансирањето на присуството на технологија со природата е важен осврт за интегрирање на ученичкиот ангажман и кохерентност во поставките во училищата. Скромните интервенции, како што е опцијата за отворање или затворање на прозорец, можат да обезбедат можност за прилагодување на непосредните услови на животната средина, поддршка на здравјето и благосостојбата во училиниците.

Сл.3. Принципи на биофилчен дизајн

4.Учење во природа

Асоцијациите помеѓу затворен и отворен простор и влијанието врз резултатите од учењето се развива област на истражување, сепак некои студии покажале дека има корелации помеѓу повеќе контакт со природата и подобрени академски перформанси. Како пример, се покажало дека учениците кои се изложени на поприродна дневна светлина во училиниците имаат подобри академски резултати во споредба со учениците со помал пристап до природната светлина. Биофилниот дизајн е важен во образованието, особено во областите поврзани со:

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- Социјално и емоционално учење: Докажано е дека искуствата од природна средина поддржуваат поголема социјална и емоционална обнова, ја намалуваат напнатоста и вознемиреноста, конфузијата и лутината, како и заморот во споредба со урбаните средини, помагајќи во ставовите, однесувањето и академските перформанси на учениците.
- Меморија и внимание: Еден час во природата ги подобрува перформансите и вниманието на меморијата за 20%. Истражувањето кое вклучувало ученици кои шетале по градски улици во градот и ботанички градини (природа), покажало дека краткотрајната меморија се подобрила за 20% кај учениците кои прошетале низ градини во споредба со одење по урбани улици, што не покажало подобрување.
- Замор: Теоријата за обновување на вниманието сугерира дека концентрацијата исчезнува при извршување на когнитивни задачи користејќи насочено внимание во одржливи временски периоди. Сугерираат дека природата ги обезбедува специфичните стимули во животната средина за да се олесни закрепнувањето од проблеми како што е замор.

3. Стратегии за нов дизајн

Одлуките за дизајн што ја разгледуваат природата можат да доведат до позитивни резултати во изграденото опкружување. Четири ефективни стратегии што можат да промовираат квалитети на подобрување на училишниот дизајн и да помогнат во поддршката на учењето насочено кон учениците, како и здравјето и благосостојбата вклучуваат:

Поврзаната фасада: да се обезбедат отворени врати и прозорци во сите згради. Ова може да има значително влијание кога постои директна врска помеѓу затворената училница и зелениот отворен простор, што обично се наоѓа на нивото на приземјето на училишните згради, каде ученичките групи можат да се движат на отворено за да играат и

да учат. Работните компоненти можат соодветно да се прилагодат за да се постигне потребниот квалитет на внатрешната средина, вклучително и акустиката.

Седиштето / ќошот на прозорецот: интимна поставка за охрабрување на учењето меѓу врстници и само – насочено учење за учениците. Дневните светлосни погледи на природата на удобно седиште во прозорецот се ефективна употреба на добро дизајниран простор што може да поддржи позитивни резултати во однесувањето и учењето. Ова, исто така, го подобрува чувството за територијална приватност, но сепак е во рамките на набљудувањето што го прават надзорниците.

Двор: добро воспоставена архитектонска типологија, дизајнот на дворот создава безбеден комунален надворешен простор кој е заштитен и поврзан со затворени простори за учење (ова може да биде на ниво на земја или на повисоко ниво на висококатници). Атрибутите на биофиличен дизајн се добро поддржани во рамките на моделот на дворот, каде што пристапот до отворено, свеж воздух, дневна светлина, зелен простор и присуство на вода лесно се сместуваат во приватна средина, погодна за повеќе намени, вклучувајќи групни собири, училници на отворено и индивидуално прибежиште. Особено, наметката и / или верандата и колонадите или аркадите, исто така, обезбедуваат премин од внатре кон надвор, со овој преоден простор идеален за активности ориентирани кон природата во лоши временски услови.

Природни материјали: употребата на природни материјали во архитектурат е успешна поради тактилната природа, богатството во текстура и боја, особено кога станува збор за дрво. Употребата на дрва за мебел, дограма и внатрешни површини, вклучувајќи подови, сидови и тавани, може да го подобри квалитетот на ентериерот во училиштата и да ја донесе природата во срцето на средината за учење. Се користат нови техники на градење што ја комбинираат најновата технологија со природни материјали како што е вкрстено ламинирани дрва сега се разгледуваат за нивните придобивки во монтажа и прецизноста, брзината на изградбата и што е најважно нивниот материјал, дрво. Употребата на изложени дрва во голема мера може да ја подобри внатрешната естетика на

објектите за учење, додавајќи квалитет на боја, текстура, мирис и акустика и подобрување на целокупното просторно искуство за занимање.

4. Заклучок:

За да се подобрат училишните згради, презентирана е постапка за анализа на архитектонски дизајн, со цел да се поддржи рефлектирачки процес на дизајнирање. За да се подобри квалитетот на средините на учење, на различни фактори треба да се разгледаат во дебатата за дизајнот. Овие фактори не се само технички, туку допираат и до различни области: педагогија, развој на детето и психологија. Разновидноста на педагошките методи и комплексноста на реагирање на динамиката во образованието повеќе не можат да ја намалат училишната средина на низа училници во иста форма и големина по тесен ходник и обезбедување на некои поспецијализирани простори како што се кафетерија и големи области за спортски и рекреативни активности. Литературата за училишна архитектура веќе некое време дискутира за одговорен пристап кон создавање средини за учење. Модалитетите на стилови на учење и настава станаа основа за дискусија за училишен дизајн. Овие дебати мора да бидат ценети и аналитичката фаза (програмирање или брифинг) на процесот на дизајнирање мора да биде поддржана од структурирани информации за да се фокусираат на важните прашања.

5. Користена литература

- [1] Wilson, E. O. (1984) *Biophilia*. Massachusetts.
- [2] Fromm, E. (1964) *The heart of man > Its genius for good and evil*.
- [3] Grahn, P., & Stigsdotter, U.A. (2003). *Landscape planning and stress. Urban forestry & urban greening*, 2(1), 1-18
- [4] Tanner, C,K (2008). *Explaining relationships among student outcomes and the school's physical environment. Journal of advanced academics*.
- [5] http://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1678-86212018000300375

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

- [6] NAIR, P.;FIELDING, R.;LACKNEY, J. **The Language of School Design: design patterns for the 21th century school.** 2nd. Ed. Washington: National Clearinghouse for Educational Facilities, 2009. [Links]
- [7] <https://core.ac.uk/download/pdf/236625203.pdf>
- [8] https://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S2236-34592019000100300
- [9] https://www.pedocs.de/volltexte/2012/6090/pdf/CEPSJ_2011_2_Sigurdardottir_School_buildings_D_A.pdf
- [10] Kaplan, R., & Kaplan, S. (1989). The experience of nature: A psychological perspective.
- [11] <https://www.edutopia.org/articl/architecture-ideal-learning-environments>

DNA CODING ALGORITHMS

Magdalena Puceva Marina, Ninoslav Marina, Agim Rushiti

Abstract

Coding algorithms have traditionally been used for data error-correction and data compression among other. These techniques have been developed for data, represented in a binary format. With the recent advancements in DeoxyriboNucleic Acid (DNA) sequencing and also DNA synthesis, DNA strands are regarded as potential new solution for massive data storage. Consequently, the question of finding efficient coding algorithms for error-detection and error correction on one side and also data compression on the other side, specifically for DNA data is a challenging problem. The aim of the error-correction algorithms is to add redundant bytes in order to assure reliable storage in presence of errors, and the aim of the data compression algorithms is to minimize the number of bytes required for storage in order to optimize the use of DNA memory resources. Therefore, these two types of algorithms sometimes seem to be, mutually contradicting. While DNA storage looks quite appealing, there are fundamental challenges that makes the topic quite attractive for fruitful research and innovation. One of the most significant challenges is the complexity of synthesis, i.e., producing a DNA molecule from the sequences that represent the data. Current technologies are able to produce short strands of synthetic DNA. These short strands are in the range of 60 – 180 nucleotides, while the DNA of the human genome is believed to have 3.2 billion nucleotides. Hence the synthesis (writing to the DNA memory) is quite expensive process. Other challenges include the errors that are produced during synthesis, storage and sequencing (reading from DNA memory). Since all of these processes include chemical processes, the estimation of the aforementioned errors as well as modeling of the so called DNA storage channel is non-trivial. That is however a crucial step to design efficient and reliable error-correcting codes. Another interesting parameter of interest is the storage capacity of the DNA. That is the quantity of useful data that can be

reliably stored per unit mass. Theoretically it goes up to 455 exabytes (1 exabyte = 10^{18} bytes) per gram. In this paper, we provide a survey of the algorithms that are suitable for DNA storage. We compare them with the newly proposed solutions and outline the open issues and directions for future work.

1. Introduction

In recent years, novel types of DNA based data storage are starting to emerge as an answer to the ever-increasing amount of data that is being generated at an unprecedented rate. The data synthesis technique that recently became more affordable, offers a revolutionary novel approach towards storing massive data on an extremely small space, which are durable for extended periods of time. Traditional media, store the data in binary formats, that means, all data is being represented with the binary symbols 0 and 1 which are stored on various media such as electrical or magnetic charges. In DNA based storage, all data is represented as a sequence of four nucleobases, namely, adenine (A), cytosine (C), guanine (G) and thymine (T). The *read* operation is being performed with a laboratory-based procedure known as *DNA sequencing*. The *write* operation is being performed through a procedure known as *DNA synthesis*. Therefore, all data that need to be stored should be translated into a specific sequence composed of these four bases A, T, G and C.

All the stored data need to be coded first before storage, in order to: 1) be protected against errors and 2) be compressed in order to optimally use the storage resource. There are numerous coding algorithms that are proposed both for error-correction and compression which are designed for textual data translated in binary formats however they may not perform equally well for DNA data. Furthermore, DNA data must be protected against cyber-attacks and thus some cryptographic methods are needed to achieve this goal.

In this paper, we provide a survey and show which properties need to be satisfied by the compression and error-correction algorithms in order for them to be applied successfully for storage on the DNA. At the same time, we discuss some of the most prominent algorithms that

are proposed for DNA data, compare them and outline the directions for future research regarding possible combination of such methods.

The paper is organized as follows: in Section 2 we formulate the problem, in Section 3 we discuss the compression algorithms, in Section 4 we present error-correction algorithms, while in Section 5 we give some overview of the cryptographic methods for data protection. Section 6 concludes the paper and provides directions for future work.

2. Problem formulation

In order to provide sufficient level of efficiency and accuracy regarding the DNA data storage, several solutions have been proposed for the specific phases of clustering, reconstruction and error-correction during the process of information retrieval. In addition during the phase of information storage, solutions have been proposed for data compression and information security and privacy. The goal is to analyze and conclude whether and perhaps which steps can be combined together in order to come up with a solution for more efficient DNA data storage regarding both density of the stored information and accuracy of the data access and reads. DNA offers a great potential for long time data storage because it is omnipresent, it is long lasting and does not consume energy to survive. It also occupies quite small physical space related to the data that may be stored on it. Its structure that is represented by a sequence of billions of quaternary nucleotides (A, C, G, T), which naturally hints to an idea that each nucleotide may be encoded by two bits, e.g., 00, 01, 10, and 11. Since almost all of the data today is stored as a digital signal that is composed of a sequence of binary digits (bits), it means that the data can be also represented as a sequence of four letters A, C, G, and T, with the appropriate mapping of every pair of bits. The first big challenge is to create a new DNA from that sequence. This operation is called DNA synthesis and is still considerably more expensive than the DNA sequencing, which is needed to read the stored data. While the price of the DNA sequencing dropped by a factor of 1 billion in the last 20 years, the price of the DNA synthesis dropped only by a factor of 1 thousand. This makes roughly the synthesis 12 million times more expensive than the sequencing.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

3. Data compression

The process of data compression consists of encoding raw data with a goal to use less memory for storing the data. Raw data are compressed before storage and before use, conveniently removing the natural redundancy into it. The compression operation is reversed at the end by a decompression of the data into its original format. The compression algorithms are qualitatively classified into two main classes: lossless compression algorithms and lossy compression algorithms. With the lossless compression the aim is to compress in such a way that no data is lost during the compression and the decompression results in data identical to the original. In other words, a strong lossless compression algorithm removes most of the redundancy. With the lossy compression algorithms, it is permitted for certain part of the data to be lost or changed, however during the decompression phase the lost data does not significantly affect the quality of the service provided by the data. In other words, the effect on the eye from the images and videos and the effect on the ear from the audio will be hardly noticed. Different compression algorithms are developed for different types of data such as text, images, audio and video files. The text compression algorithms are either based on probability of appearance of sequences of characters. Some well-known algorithms include the Shannon-Fano coding algorithm [18, 19], Huffman coding algorithm [9], and Lempel-Ziv compression algorithm [10], that is based on pointers to previous appearances of prefixes in the whole sequence.

The choice of the compression algorithm depends on the type of data, and the compression of DNA data is among the most challenging tasks. There are several data compression algorithms proposed for DNA data. At this point, it is important to highlight two scenarios. The first case is the compression of human DNA data that originate from various databases for research purposes such as GenBank [6] or EMBL. In this case the challenge for the proposed algorithm is to take into consideration the repeating patterns, which are discovered to be present in the DNA data. The second case corresponds to synthetic DNA data, in which case the data source may correspond to any random data, that are stored as DNA data through the DNA synthesis process. Regarding the first case, several algorithms have been either proposed or adapted from previous textual compression algorithmic solutions.

One of the first compression algorithms proposed for DNA data was proposed in 1993 and is known as Biocompress [7], followed by Biocompress-2 in 1994 [8]. Human DNA data is considered as a special kind of textual data, since it is regarded as a very long text composed of only four characters A, T, C and G. Human genome has over 3 billion characters over 23 chromosomes. This algorithm discovers palindromes and achieves compression rate slightly above 10%. Another algorithm based on context tree weighting (CTW) and Lempel-Ziv (LZ) encoding was proposed in 2000 by Matsumoto et al. [11]. In [12] the authors propose an algorithm GenCompress-1. In [4], a compression algorithm based on normalized maximum likelihood is being proposed.

4. Error-correction algorithms

The goal of error-correction algorithms is to correct specific errors that may occur while writing/storing or reading the data. The error-correction algorithms achieve this goal with using redundant data. Usually these algorithms are designed for correcting specific errors that are shown to be statistically more frequent for specific data and files, such as textual data, images, audio and video files. DNA data is fundamentally different than the previous well researched data types and files, since it is specifically characterized by high rate of errors during sequencing and synthesis. In Press et al [15], the authors argue that in DNA data, three types of errors are usually present, namely substitutions, insertions and deletions. Substitution means when the external noise switches the bit from 0 to 1 or vice-versa. Deletion occurs if a bit is erased, while insertion occurs when an inexistant bit is added somewhere in the sequence. While this situation describes these three ways of altering the binary sequence, in the case of the DNA, we have slightly different situation. Substitutions will alter some of the nucleotides A, C, G, T into another nucleotide, deletions will delete certain nucleotide, while insertion will happen when an inexistant nucleotide is added to the DNA sequence. All of these modifications will be detected during the sequencing phase, however the only way to know the errors is to make a comparison with the original sequence. In practice, we want only to have the sequence read by DNA

sequencing and we want it to be reliable, i.e., the error rate to be very low. One has to note that all three modifications, namely, substitution, insertion, or deletion, may happen during the three basic phases of DNA based storage. These phases include the synthesis (writing of the digital data), storage itself (holding of the nucleotides that represent that data) and sequencing (reading of the DNA sequence that will produce the stored digital data).

While most standard error-correction coding algorithms deal mostly with substitutions, it is to be expected that these codes do not perform well when deletions or insertions occur. In their proposed algorithm, called Hedges authors propose a design that corrects both insertions and deletions. The decoding algorithm succeeds with certain probability, and reports success or failure. Decoding failures are then regarded as erasures and are further corrected by Reed-Solomon code. In order to decide which existing algorithms are best to be adapted or which novel methods should be proposed, it is essential to understand the DNA data channel, which means to statistically describe the nature and the types of errors with an estimate of their probabilities. In Heckel et al. [16], a detailed analysis of the frequent types of errors that occur during synthesis and sequencing are presented, in an attempt to characterize the DNA data channel. They also elaborate on the possible sources of such errors and conclude that two types of error-correcting codes may be used to correct the most frequent errors: outer and inner codes. These two types basically differ according to how they add redundancy. Outer codes are codes that add additional sequences and inner codes add redundancy within each sequence. Therefore, an outer code is needed for a loss of entire sequence while an inner code is needed for an error inside a sequence such as substitution error. The authors however conclude that as the DNA storage becomes more widespread, the sequencing and synthesis techniques will become more affordable and thus the need for error-correcting codes will become higher.

Besides the fact that the DNA storage has still many opened challenges, it is quite promising as a future secure storage technology. Some of the parameters may be compared to the classical storage systems, such as magnetic hard-drives, optical flash-drives or magnetic tape. We can specify the parameters that are of greatest significance regarding the economic justification for a scalable use of DNA storage:

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- Cost of writing
- Cost of reading
- Speed of reading
- Speed of writing
- Cost of material
- Data density per volume of storage medium
- Age of data
- Energy for maintenance and sustainability
- Reliability (error rates)
- Security
- Error correction codes in use
- Security algorithms in use
- Compression Algorithms

Initially, we compare the cost of writing (synthesis) versus the cost of reading (sequencing) into DNA. During the years both costs dropped dramatically in price.

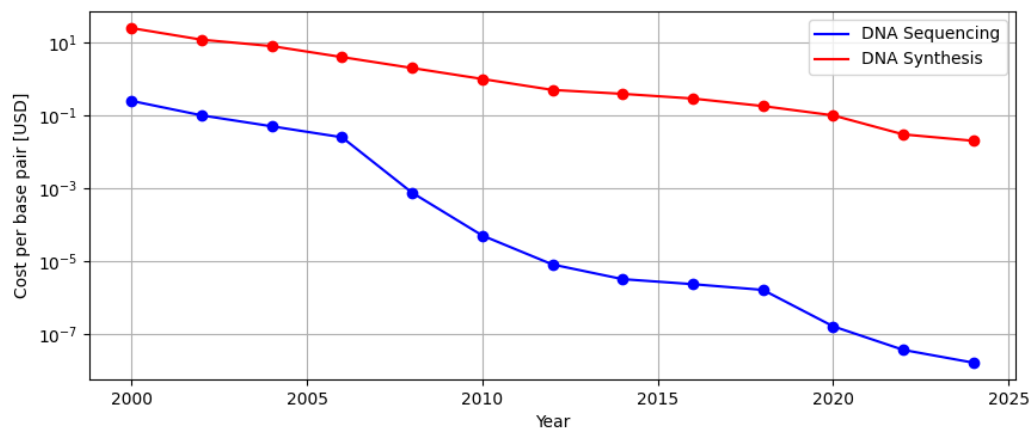

Figure 1 - Cost per base in US dollars over the years, between 2000 and 2024.

In Figure 1, we present the cost per base for sequencing and synthesis over the years 2000 – 2024, respectively [20]. The total cost of the entire genome will be obtained by multiplying this number with the number of base pairs in the whole genome, that is 3.2 billion. Note however that it might be more interesting to show the cost per data unit of writing and reading to a DNA. Since the number of bits per byte is 8 and each base pair can encode two bits, we can get this number if we multiply the cost per base pair in Figure 1 by 4 million. This cost is shown in Figure 2. From the shape of these curves we may conclude that the price for DNA storage is still high, however the price decrease is inferior to the Moore’s law, i.e., inferior to exponential decrease.

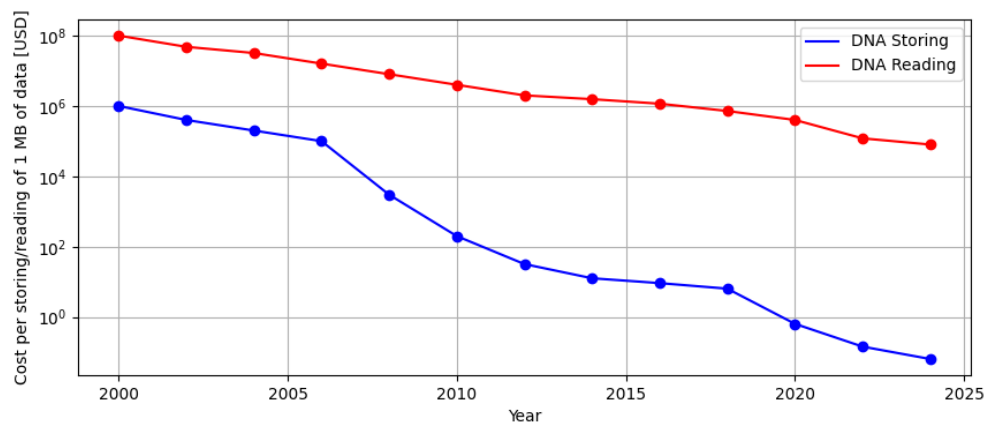

Figure 2 - Cost per megabyte (MB) of data over between 2000 and 2024.

Next we want to compare several parameters among the existing storage media versus the DNA storage. In the comparison we include the magnetic hard disk drive (HDD), optical media (CD, DVD, etc.) and DNA. The comparison is displayed in Table 1.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Table 1 - Comparison of the four major storing technologies regarding seven parameters.

	Magnetic HDD	Solid State Drive (SSD)	Optical Media	DNA
Cost	Medium	High	Very Low	Extremely Low
Capacity	High	Medium	Very Low	Extremely High
Durability	Medium	High	Medium	Eternal
Reliability	Medium	High	Very High	Low
Portability	Medium	High	Very High	Very high
Writing Speed	High	Very high	Low	Very Low
Reading Speed	High	Very high	High	Low
R/W Cost	Moderate	Low	Low	Extremely High

The qualitative data in Table. 1 may be visualized by using the radar chart in Figure 3. Looking at this data we see that DNA storage is quite promising as it has extremely high capacity, extremely low cost and eternal durability. On the other hand since it is still of research interest the reliability and the construction of optimal codes is still at the beginning. Clearly, the writing and reading speed are still quite slow and the process is quite expensive. Note however that the decrease in price is faster than exponential, so in several years the adoption of DNA storage will become scalable.

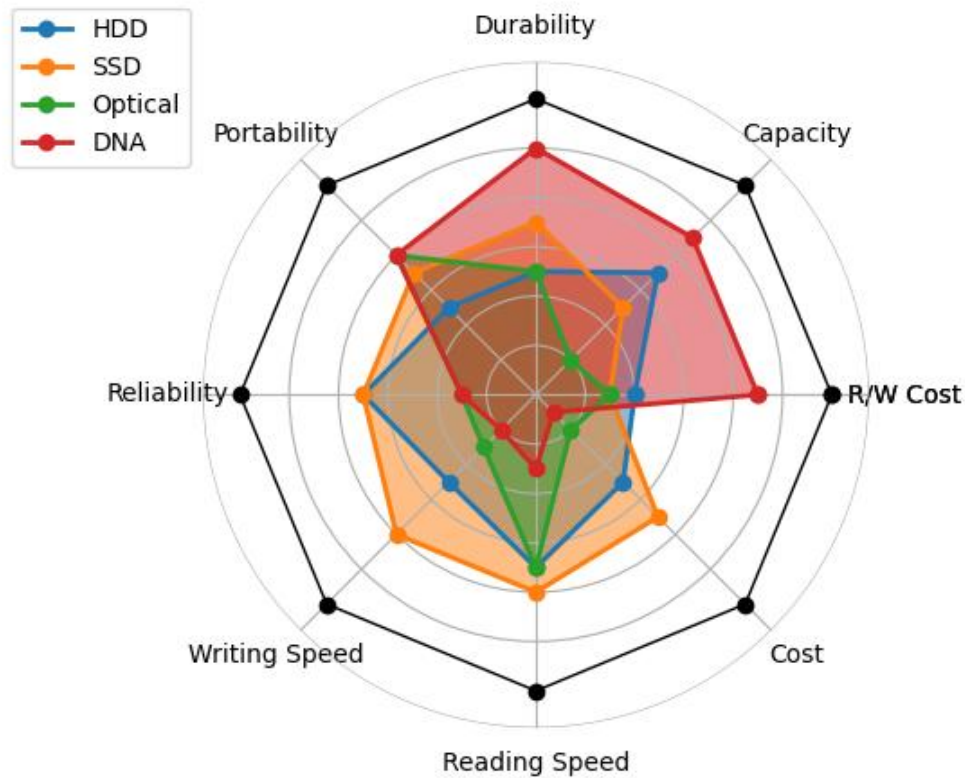

Figure 3 - Radar chart of the qualitative comparison between the four storage technologies (for the scaling the following mapping is used: 0 = none, extremely low = 0.1, very low = 0.2, low = 0.3, moderate = 0.4, medium = 0.5, high = 0.7, very high = 0.8, extremely high = 0.9, eternal = 1.).

5. Cryptographic algorithms for protecting data

In addition to the compression and error correcting, one might be interested in a secure storage of the data. In that case the data could be encrypted by various cryptographic algorithms using cryptographic keys. The purpose of the cryptographic algorithms is to hide the original

information, such that it becomes incomprehensible to a potential intruder, unless he has the necessary cryptographic key to decipher it. According to the modern cyber security standards, any data storage, and also the DNA data, should guarantee confidentiality (C), integrity (I) and availability (A) requirements, known as the CIA triad for the data. Another even more interesting approach is to use information-theoretic security. Information-theoretic security is a fundamental concept that uses mathematics and coding that allows reliable and secure storage of the original data. This is done by adding additional redundancy, however the adversary should get (almost) zero knowledge about the stored content.

6. Conclusions and future work

DNA storage is a promising novel concept for massive and long-term solution for storing the ever-increasing amounts of data. Recent approaches, such as Boruchvosky et al. [13] propose combining several steps together to optimize the DNA encoding algorithms, instead of performing them sequentially. The three steps of information retrieval for DNA storage are clustering of reads, reconstruction and correcting with the error-correction codes and the authors propose considering these steps together. Although most of the proposed DNA storage solutions are for archival storage in [17] authors discuss rewritable random-access solution.

We compared the DNA storage solutions with traditional media storage solutions, and outlined the differences among them and the advantages of the novel DNA based solutions. We discussed the main current challenges that need to be addressed in order to open up the possibilities for a more widespread usage of this novel data storage technology.

References

- [1] N. Goldman, P. Bertone, S. Chen, C. Dessimoz, E. M. LeProust, B. Sipos and E. Birney, Towards practical, high-capacity, low-maintenance information storage in synthesized DNA Nature, vol. 494, no. 7435, pp. 77–80, 2013.
- [2] G. M. Skinner, K. Visscher and M. Mansuripur, Biocompatible Writing of Data into DNA, Journal of Bionanoscience, Volume 1, Number 1, pp. 17-21(5), June 2007.

- [3] E. R. Mardis, Next-generation DNA sequencing methods, *Annual Review on Genomics and Human Genetics*, 2008; 9:387-402, 2008.
- [4] G. Korodi and I. Tabus, An Efficient Normalized Maximum Likelihood Algorithm for DNA Sequence Compression, *ACM Transactions on Information Systems*, January 2005.
- [5] A. Mehta and B. Patel, DNA Compression Using Hash Based Data Structure, *International Journal of Information Technology and Knowledge Management* July-December, Volume 2, No. 2, pp. 383-386, 2010.
- [6] D. A. Benson, M. Cavanaugh, K. Clark, I. Karsch-Mizrachi, J. Ostell, K.D. Pruitt and E. W. Sayers, Genbank, *Nucleic Acids Res.* 46 (2018) D41–D47.
- [7] S. Grumbach, and F. Tahi, Compression of DNA sequences. In *Proceedings of the Data Compression Conference*. 340–350, 1993.
- [8] S. Grumbach, F. Tahi, A New Challenge for Compression Algorithms: Genetic Sequences, *J. Inform. Process. Manage.* 30, 6, 875–886.
- [9] D. A. Huffman, A Method for the Construction of Minimum-Redundancy Codes, In *Proc. IRE*, volume 40, pages 1098-1101, 1952.
- [10] A. Lempel and J. Ziv, On the complexity of finite sequences. *IEEE Trans. Information Theory* 22(1): 75-81, 1976.
- [11] T. Matsumoto, K. Sadakane, and H. Imai, (2000) Biological sequence compression algorithms, *Genome Informatics Workshop*, Universal Academy Press, pp. 43–52.
- [12] X. Chen, S. Kwong, and M. Li (2001) A compression algorithm for DNA sequences. *IEEE Engineering in Medicine and Biology Magazine*, 20, 61–66.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

- [13] A. Boruchvosky, D. Bar-Lev, E. Yaakobi, DNA-Correcting Codes: End-to-end Correction in DNA Storage Systems, 2023 IEEE International Symposium on Information Theory (ISIT), 579-584.
- [15] W. H. Press, J. A. Hawkins, S. K. Jones Jr., J. M. Schaub, and I. J. Finkelstein, HEDGES error-correcting code for DNA storage corrects indels and allows sequence constraints.
- [16] R. Heckel, G. Mikutis and R. N.Grass, A Characterization of the DNA Data Storage Channel, Sci Rep 9, 9663 (2019). <https://doi.org/10.1038/s41598-019-45832-6>
- [17] S. M. H. T. Yazdi, Y. Yuan, J. Ma, H. Zhao, and O. Milenkovic, "A rewritable, random-access DNA-based storage system," *Nature Scientific Reports*, vol. 5, no. 14138, Aug. 2015
- [18] C. E. Shannon, "A Mathematical Theory of Communication [reprint with corrections]". Bell System Technical Journal. 27: 379–423, 1948.
- [19] R. M. Fano, "The transmission of information". Technical Report No. 65. Cambridge (Mass.), USA: Research Laboratory of Electronics at MIT, 1949.
- [20] D. Mehta, "Writing our genome. A near-outsider's thoughts on Human Genome Project-Write", Medium 2016.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

SOCIAL SCIENCE AND HUMANITIES

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

FACTORS INFLUENCING THE CHOOSING OF A PARTNER ACCORDING TO THE THEORY OF DAVID BASS VERIFIED ON THE MACEDONIAN POPULATION

Маргарита Николовска, Емилија Бошковска

МИТ Универзитет, Р.С.Македонија

emilijau@yahoo.com, margarita_mk_2000@yahoo.co.uk

Abstract

This paper tests evolutionary psychologist David Bass's Mate Selection Theory. The research was conducted on a sample of 105 respondents, who were given a Mate Preference Questionnaire containing 18 factors for which each respondent declared how important it was for their partner to have that factor. The purpose of the research was to find out which factors have the most influence when choosing a partner in our country and whether there are differences in the choice of factors among men and women. It was found that the most important factors for the entire sample are: emotional stability and maturity of the partner, reliability and responsibility, as well as mutual attraction and love. The least preferred are: virginity, similar political background, similar education and good household qualities. Different preferences have been found among men and women.

Keywords: mate choice, David Bass, MPQ

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

ФАКТОРИ КОИ ВЛИЈААТ ВО ИЗБОРОТ НА ПАРТНЕР СПОРЕД ТЕОРИЈАТА НА ДЕЈВИД БАС ПРОВЕРЕНА НА МАКЕДОНСКА ПОПУЛАЦИЈА

Маргарита Николовска, Емилија Бошковска

МИТ Универзитет, Р.С.Македонија

emilijau@yahoo.com, margarita_mk_2000@yahoo.co.uk

Апстракт

Овој труд ја тестира Теоријата за преференци при избор на партнер на еволуцискиот психолог Дејвид Бас. Истражувањето беше спроведено на примерок од 105 испитаници, на кои им беше зададен прашалник за Преференции на партнер (Mate Preference Questionnaire) кој содржи 18 фактори за кои секој испитаник се изјаснуваше колку им е битно тој фактор да го поседува нивниот партнер. Целта на истражувањето беше да се констатираат кои фактори најмногу влијаат при избор на партнер кај нас и дали постојат разлики во изборот на факторите кај мажите и жените. Добиено е дека најважни фактори за целокупниот примерок се: емоционалната стабилност и зрелост на партнерот, сигурноста и одговорноста, како и взаемната привлечност и љубов. Како најмалку преферирани се јавуваат: невиноста, сличната политичка позадина, сличното образование и добри домаќински квалитети. Констатирани се различни преференции кај мажите и жените.

Клучни зборови: избор на партнер, Дејвид Бас, MPQ

1. ВОБЕД

Изборот на партнер за долгорочна врска е една од најважните одлуки кои ги носи човекот во текот на својот живот. Но како го правиме и дали потполно свесно одлучуваме за тоа или во позадина со таа одлука владеат потполно несвесни психолошки механизми?

Никаде луѓето немаат подеднаква желба за сите припадници на спротивниот пол. Секогаш некои потенцијални партнери се претпочитаат, други се избегнуваат

Науката досега развила различни теории кои се обидуваат да разрешат како човекот прави избор на партнер за љубовна врска и репродукција.

Теорија на поврзаност смета дека луѓето бараат партнери кои можат да ги исполнат нивните потреби за приврзаност. Така на пример, оние со избегнувачки стил на приврзаност иако имаат потреба од партнери кои обезбедуваат емоционална поддршка и чувство на безбедност, потсвесно сепак не го одбираат тоа. Теоријата на социјални улоги смета дека социјалните улоги и родовите очекувања ги обликуваат нашите преференциите кон одреден партнер. Така може да бидеме привлечени кон партнери кои одговараат на традиционалните родови улоги или ги надополнуваат нашите сопствени улоги во врската. Теорија на филтер имплицира дека луѓето поставуваат свесно критериуми или филтри за да ги одберат потенцијалните партнери. Оваа листа на критериуми може да вклучува: физичка привлечност, особини на личноста, заеднички интереси и социо-економски статус. Според Теориите за биолошка компатибилност, се смета пак дека луѓето потсвесно се привлечени од партнери со биолошки компатибилни особини, како што се комплементарни имунолошки системи. Теориите за социоекономски статус (СЕС) сметаат дека луѓето може да бидат привлечени од партнери со слично социоекономско потекло или оние кои го надополнуваат нивниот сопствен статус. Заедничкиот СЕС може да придонесе за сличности во вредностите, начинот на живот и можностите.

Теориите за културно и социјално влијание, сметаат дека културните и социјалните фактори играат значајна улога во обликувањето на преференциите на партнерот. На пример, културните норми, религиозните верувања и општествените очекувања можат да влијаат на квалитетите и карактеристиките што се сметаат за пожелни кај партнерот.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Фројд (види Freud & Strachey 1964), сметал дека луѓето бараат партнери кои личат на нивните родители од спротивен пол. Winch (1958) (1958) пак вели дека луѓето бараат партнери кои поседуваат квалитети што недостигаат кај нив самите, дека се во потрага по комплементарност. Неколку теории сметаат дека луѓето бараат партнери кои се слични на нив (на пример, Cattell & Nesselroade 1967). Теориите за размена и капитал поставуваат дека луѓето ги бараат оние со кои размената на вредни ресурси ќе биде во приближна рамнотежа или еквилибриум (на пр., Berscheid & Walster 1974, Clark & Reis 1988), иако она што се квалификува како вреден ресурс и се мери останува неодредено во теоријата.

Важно е да се забележи дека овие теории даваат општи рамки и дека индивидуалните преференции може да варираат во голема мера. Личните искуства, вредности и културен контекст, исто така, придонесуваат за различноста на преференциите на партнерот забележана кај поединците и општествата.

Од друга страна, сите познати видови кои сексуално се размножуваат - вклучително и овошни мушички, пајаци, жаби, пингвини, делфини, павијани и шимпанза - се обликувани со сексуална селекција (Andersson 1994, Arnqvist & Rowe 201). Сите имаат еволуирани преференци за партнер. Сите се натпреваруваат за посакуваните партнери. Не би било во согласност со научната логика кога луѓето би биле единствениот вид на земјата, меѓу околу 1,3 милиони сексуално репродуцирани видови, чија психологија на парење била целосно недопрена од сексуалната селекција, без целосно еволуирани преференции на партнерот и целосно заобиколена од процесот на интрасексуална конкуренција.

Обилните научни докази откриваат дека луѓето не се исклучок. Не сме ги избегнале моќните сили на сексуалната селекција во текот на 6 милиони години или повеќе, откако сме се поделиле од нашиот заеднички предок - шимпанзата. Меѓутоа, бидејќи луѓето еволуирале повеќе стратегии за парење кои имаат многу уникатни карактеристики, нашите еволуирани преференции и форми на конкуренција на партнери се сложени и се разликуваат во некои клучни аспекти од оние на другите видови кои сексуално се размножуваат, вклучително и тесно поврзани примати (Греј 2013).

Еволутивните теории за избор на партнер произлегуваат од теоријата за сексуални стратегии (SST) на (Buss & Schmitt 1993). Таа се состои од повеќе хипотези;

Првата хипотеза се однесува на тоа дека луѓето еволуирале повеќе стратегии за спарување кои вклучуваат долгорочно посветено спарување, краткорочно спарување, сериско спарување и дополнително спарување. Иако се променливи по форма и функција, долгорочните парови имаат тенденција да се карактеризираат со високи нивоа на посветеност, поврзување во пар и емоционална вклученост, додека краткотрајните парови како што се дружења за една ноќ, кратки спојувања и привремени врски имаат тенденција да ги немаат овие карактеристики. Опишаниот временскиот континуум е од груба рамка и не ги опфаќаат целосно психолошките комплексности на пакетот стратегии за спарување што лежат по овој континуум (Бус и Шмит 1993).

Предмет на ова истражување е изборот на партнер за долгорочно посветено спарување според теоријата за сексуални стратегии (SST) на (Buss & Schmitt 1993. Во овој момент добро е да се напомене дека еволуциските психолози во ова време не се согласуваат околу фундаменталните стратегии за спарување меѓу луѓето. Некои тврдат дека луѓето се исклучиво дизајнирани за доживотна моногамија (Hazan & Zeifman, 1999). Други тврдат дека луѓето се дизајнирани да се спаруваат со повеќе од една личност истовремено, обично во форма на полигамни или вонбрачни врски (Симонс, 1979). Трети дека луѓето поседуваат мешан или плуралистички репертоар за парење (Belsky, Steinberg, & Draper, 1991) и дека мажите и жените еволуирале различни стратегии (Бус и Шмит, 1993).

Меѓувидовите и меѓукултурните споредби од антрополози, бихејвиорални екологисти, човечки етолози, приматолози и репродуктивни биолози произведоа спротивставени извештаи за адаптации за парење на луѓето (Low, 2000; Mealey, 2000). Како резултат на тоа, дефинитивната карактеризација на основната стратегија за парење на човештвото останува неостварлива.

Сепак, овој труд ја тестира Теоријата за преференци при избор на партнер на еволуцискиот психолог Дејвид Бас, бидејќи истата како хипотеза е тестирана во обемно

мултиетничко и кроскултурно истражување кое опфаќа 37 земји, на популација од 10 000 мажи и жени во период од шест години, а резултатите се објавени 1989 година, и истото до денес е предмет и интерес на бројни истражувања ширум светот.

Според еволуциската психологија манифестното однесување зависи од основните психолошки механизми, организмот и мозокот како уред за процесирање, а во врска со внатрешни и надворешни влезови на информации.

Според Бас, мажите и жените имаат различни преференции во избор за долгорочен партнер и тие потекнуваат од различните адаптациски проблеми пред кои се исправени двата пола. Имено многу различна е биолошката репродуктивна задача на двата пола, каде двата пола имаат различна инвестиција. Инвестицијата најмногу се однесува на време и енергија кои за Бас се најважни човечки ресурси. По ова прашање жената вложува минимум месеци гестациски период и голем ангажман во текот на првите години на детето, додека мажот вложува само неколку минути полова интеракција. За тоа време жената не е во состојба самата да собира храна, да лови, да се брани (ова кај првобитните заедници) или да оди на работа и заработува без помош од друго лице, во денешното општество. Другите различни инвестиции на двата пола потекнуваат и од физичката сила и гоплемина на пример. Во првобитните заедници тие играле огромна улога во преживувањето, во смисла на нивната употреба за доаќање до храна, територија партнер и сл, но психолошките механизми за преференции за физичка сила од страна на жените кон мажите останала иста без свесно да се знае потеклото. Во долунаведената табела се поставени особеностите кои се највисоко на хиреархијата на преференции на особини кај жените кон мажите, поставени во однос на тоа коју адаптациски проблем решаваат.

2. МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Истражувањето беше спроведено на примерок од 105 испитаници, на кои им беше зададен прашалник за Преференции на партнер (Mate Preference Questionnaire). Во оригиналната верзија прашалникот содржи два дела: биографски и евалуационен дел. Евалуациониот дел има 18 фактори (описни карактеристики) за кои секој испитаник се

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

изјаснува колку им е битно тој фактор да го поседува нивниот партнер одбирајќи од опциите: незаменлив со 3 бода, важен но не незаменлив со 2 бода, пожелен но не многу важен со 1 бод и небитен со 0 бодови. Прашалникот беше испратен на 160 испитаници (80 жени и 80 мажи)

Целта на истражувањето беше да се констатираат кои фактори најмногу влијаат при избор на партнер кај нас и дали постојат разлики во изборот на факторите во зависност од полот, образованието и возраста на испитаниците.

Примерокот беше одговорен од 105 лица, од кои 73,3% жени и 26,7% мажи. Најголем дел од примерокот се на возраст од 25 до 50 години и тоа 74,3%, до 25 години се 18,1% и најмалку на возраст над 50 години (7,6%). Според брачниот статус најголем дел од испитаниците во примерокот се во брак (36,2%) и во врска (31,4%), 21% се самци, 10,5% се разведени и 1% вдовци. Дури 61% од испитаниците ја одбираат возраста од 28 до 35 години за возраст која би ја избрале за стапување во брак, 30,5% ја бираат возраста од 24 до 27 години, 6,7% ја одбираат возраста над 35 години а само 1,9% би одбрале да стапат во брак од 18 до 24 години. Испитаниците беа прашани и за тоа која разлика во години ја преферираат во однос на партнерот, при што најголем дел бираат разликата во години со партнерот да биде 4-5 години (37,1%), подеднакво застапени со 7,6% се оние кои не сакаат разлика во години и оние на кои не им е воопшто важно дали има и колкава е разликата во години со партнерот. При тоа констатирана е статистички значајна разлика во изборот на тоа кои преференции ги имаат мажите и жените во поглед на тоа кој сакаат да биде повозрасен во парот. Така, мажите најчесто бираат да бидат постари во врската а жените бираат постар партнер од нив.

3. РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Во истражувањето беа добиени податоци за факторите кои лицата кај нас ги сметаат за важни при избор на партнер за долга врска. Така, добиено е дека најважни фактори за целокупниот примерок се: емоционалната стабилност и зрелост на партнерот, сигурноста и одговорноста, взаемната привлечност и љубов, милост и нежност и

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

друштвеноста на партнерот.. Како најмалку преферирани се јавуваат: невиноста, сличната политичка позадина, сличното образование и добри домаќински квалитети.

Табела 1. Ранг листа на преферирани фактори при избор на партнер на цел примерок

	М
Емоционална стабилност и зрелост	2,88
Сигурност и одговорност (да можеш да се потпреш на него/неа)	2,86
Взаемна привлечност – љубов	2,82
Милост и нежност	2,65
Друштвеност	2,63
Има желба за дом и деца	2,59
Амбициозност и трудољубивост	2,51
Добро здравје	2,5
Образованост и интелигенција	2,43
Префинетост, уредност	2,21
Има потенцијал за заработка	2,19
Поволен социјален статус	2,05
Добар изглед	2,04
Слична религиска позадина	1,87
Добар готвач и домаќинка	1,71
Со слично образование	1,7
Слична политичка позадина	0,9
Невиност (без претходно сексуално искуство)	0,7

Со оглед на нееднаквиот број на машки испитаници во вкупните одговори доминираа изборите на женската популација, па затоа беа направени дополнителни испитувања во поглед на можните разлики помеѓу различните полови. Така, добиено е дека има статистички значајна разлика во изборот на некои преферирани фактори кај партнерот во поглед на полот. Разлики се најдени кај следните фактори: потенцијал за заработка, слично образование и поволен социјален статус.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Табела 2. Анализа на варијанса во однос на полот

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Добар готвач и домаќинка	Between Groups	,049	1	,049	,087	,768
	Within Groups	57,380	103	,557		
	Total	57,429	104			
Милост и нежност	Between Groups	1,832	1	1,832	7,222	,008
	Within Groups	26,130	103	,254		
	Total	27,962	104			
Друштвеност	Between Groups	1,527	1	1,527	5,829	,018
	Within Groups	26,987	103	,262		
	Total	28,514	104			
Со слично образование	Between Groups	9,185	1	9,185	9,215	,003
	Within Groups	102,662	103	,997		
	Total	111,848	104			
Префинетост, уредност	Between Groups	,170	1	,170	,276	,600
	Within Groups	63,221	103	,614		
	Total	63,390	104			
Има потенцијал за заработка	Between Groups	14,632	1	14,632	23,712	,000
	Within Groups	63,558	103	,617		
	Total	78,190	104			
Невиност (без претходно сексуално искуство)	Between Groups	2,913	1	2,913	3,095	,082
	Within Groups	96,935	103	,941		
	Total	99,848	104			
Сигурност и одговорност	Between Groups	,779	1	,779	4,440	,038
	Within Groups					

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

(да можеш да се потпреш на него/неа)	Within Groups	18,078	103	,176		
	Total	18,857	104			
Емоционална стабилност и зрелост	Between Groups	,014	1	,014	,067	,797
	Within Groups	21,377	103	,208		
	Total	21,390	104			
Има желба за дом и деца	Between Groups	1,001	1	1,001	1,895	,172
	Within Groups	54,390	103	,528		
	Total	55,390	104			
Поволен социјален статус	Between Groups	7,408	1	7,408	9,864	,002
	Within Groups	77,354	103	,751		
	Total	84,762	104			
Добар изглед	Between Groups	,055	1	,055	,092	,762
	Within Groups	61,792	103	,600		
	Total	61,848	104			
Слична религиска позадина	Between Groups	6,182	1	6,182	5,688	,019
	Within Groups	111,951	103	1,087		
	Total	118,133	104			
Амбициозност и трудољубивост	Between Groups	,943	1	,943	2,144	,146
	Within Groups	45,286	103	,440		
	Total	46,229	104			
Взаемна привлечност – љубов	Between Groups	,419	1	,419	2,041	,156
	Within Groups	21,143	103	,205		
	Total	21,562	104			
Добро здравје	Between Groups	1,832	1	1,832	3,123	,080

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

	Within Groups	60,416	103	,587		
	Total	62,248	104			
Образованост и интелигенција	Between Groups	3,117	1	3,117	7,537	,007
	Within Groups	42,597	103	,414		
	Total	45,714	104			
Слична политичка позадина	Between Groups	1,792	1	1,792	1,357	,247
	Within Groups	136,055	103	1,321		
	Total	137,848	104			

Всушност, за жените е многу позначајно партнерот да има потенцијал за заработка и добар социјален статус одколку за мажите, на кои овие фактори не им се пресудни при избор на партнер.

Табела 4. Избор на фактори според полот

Фактори	Машки (М)	Женски (М)	Вкупно (М)
Амбициозност и трудољубивост	2,36	2,57	2,51
Взаемна привлечност – љубов	2,71	2,86	2,82
Добар готвач и домаќинка	1,75	1,70	1,71
Добар изглед	2,00	2,05	2,04
Добро здравје	2,29	2,58	2,50
Друштвеност	2,43	2,70	2,63
Емоционална стабилност и зрелост	2,86	2,88	2,88
Има желба за дом и деца	2,43	2,65	2,59
Има потенцијал за заработка	1,57	2,42	2,19
Милост и нежност	2,43	2,73	2,65

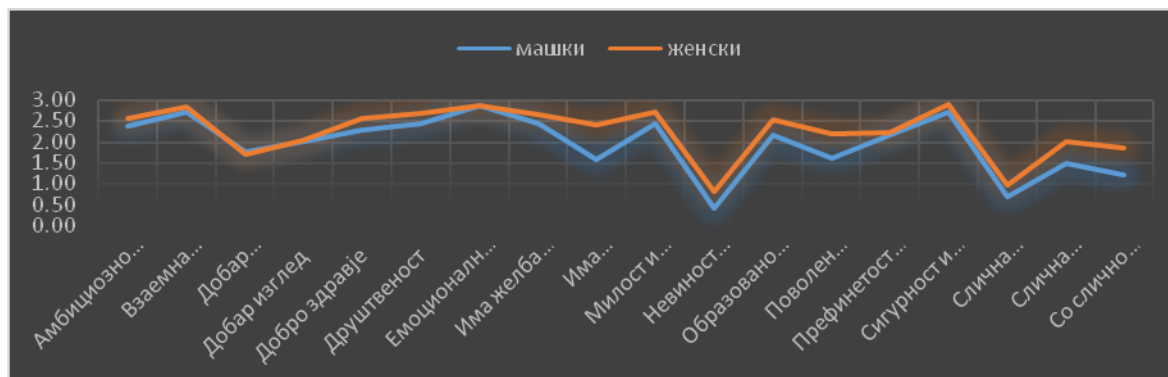

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Невиност (без претходно сексуално искуство)	0,43	0,81	0,70
Образованост и интелигенција	2,14	2,53	2,43
Поволен социјален статус	1,61	2,21	2,05
Префинетост, уредност	2,14	2,23	2,21
Сигурност и одговорност (да можеш да се потпреш на него/неа)	2,71	2,91	2,86
Слична политичка позадина	0,68	0,97	0,90
Слична религиска позадина	1,46	2,01	1,87
Со слично образование	1,21	1,88	1,70

Петте преферирани фактори кај партнерот за мажите: емоционалната стабилност и зрелоста на партнерот, сигурноста и одговорноста на партнерот, взаемната привлечност-љубов, елбата за дом и деца, милоста и нежноста и друштвеноста на партнерот. Невиноста, политичката припадност и сличноста во образование ги сметаат за неважни фактори.

Жените при избор на партнер ги преферираат следните фактори: сигурност и одговорност, емоционална стабилност и зрелост, љубовта, милост и нежност кај партнерот и друштвеноста. Од друга страна, за најмалку важни ги сметаат невиноста, сличната политичка позадина и добрите домаќински квалитети.

Графикон 1. Графички приказ на разликите во преферираните фактори кај партнерот меѓу мажите и жените

4. ЗАКЛУЧОК

Спроведеното истражување покажа дека и двата пола ценат едни исти вредности кај спротивниот пол, кога станува збор за избор на партнер за долгорочна врска, но истите вредности се јавуваат по различен хиерархиски редослед. Интересно е дека љубовта и взаемната привлечност кај двата пола се наоѓа на трето место, наспроти раширеното мислење дека взаемната привлечност и љубов се наоѓа на прво место при избор на партнер.

Она што е прво на листата што мажите го бараат кај жените е емоционалната стабилност додека на прво место како фактор што жените го бараат кај мажите е сигурноста и одговорноста. Емоционалната стабилност како вредност обезбедува дека жената нема да ја оптоварува врската со емоционални изливи, дека нема да создава проблеми каде ги нема и дека во иднина би била добра мајка која ќе се грижи за своето потомство. Од друга страна факторот-сигурност и стабилност зборува за интегрирана личност на која другиот може да се потпре во секоја околност и дека нема да ги троши своите најголеми ресурси, време и енергија на други односи и надвор од заедницата која ја создаваат партнерите.

Фактори по кои мажите одбираат жена за долготрајна врска се: емоционална стабилност и зрелост, сигурност и одговорност, взаемната привлечност-љубов, желбата за дом и деца, милост и нежност и друштвеност. Невиноста, политичката припадност и сличноста во образование ги сметаат за неважни фактори.

Жените при избор на партнер ги преферираат сигурност и одговорност, емоционална стабилност и зрелост, љубовта, милост и нежност кај партнерот и друштвеноста. Најмалку при избор на партнер жените ги сметаат се невиноста, сличната политичка позадина и добрите домаќински квалитети.

За жените е многу позначајно партнерот да има потенцијал за заработка и добар социјален статус одколку за мажите, и овој заклучок е ист како и кај други слични истражувања кои се правени во бројни култури. Во сите истражувања како и кај нас овој

фактор се јавува со статистички значајна разлика меѓу различните полови освен во Шпанија, каде повторно постои разлика, но не е статистички значајна. Високиот социјален статус како преференца при избор на партнер корелира со наодите на слични студии во светот. Од друга страна физичкиот изглед на партнерот е поважен за мажите отколку кај жените и ова е заедничко низ сите култури и е наод во нашето истражување. Образованието како фактор се забележува повисоко на листата на преферирани особини на партнерот кај жените, отколку кај мажите.

5. КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- [1] Buss, David M. 1989. "Sex Differences in Human Mate Preferences: Evolutionary Hypotheses Tested in 37 Cultures." *Behavioral and Brain Sciences*
- [2] Buss, D. M. (1985). Human mate selection. *American Scientist*, 73, 47-51.
- [3] Buss, D. M., & Barnes, M. L. (1986). Preferences in human mate selection. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 559-570.
- [4] Buss, D. M. (1987). Sex differences in human mate selection criteria: An evolutionary perspective. In C. Crawford, et al. (Eds.), *Sociobiology and Psychology: Issues, Ideas, and Findings*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- [5] Buss, D. M., & Angleitner, A. (1989). Mate selection preferences in Germany and the United States. *Personality and Individual Differences*, 10, 1269-1280.
- [6] Buss, D. M., Abbott, M., Angleitner, A., Biaggio, A., Blanco-Villasenor, A., Bruchon-Schweitzer, M [& 45 additional authors]. (1990). International preferences in selecting mates: A study of 37 societies. *Journal of Cross Cultural Psychology*, 21, 5-47.
- [7] Buss, D. M. (1992). Preference mechanisms in human mating: Implications for mate choice and intrasexual competition. In J. Barkow, K. Cosmides, & J. Tooby (Eds.), *The Adapted Mind*. New York: Oxford University Press.
- [8] Buss, D. M. (1992). Mate preferences in Spain, Europe, and the World. *El Pais*, 200-203.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

- [9] Buss, D. M. (1992). Do women have evolved preferences for men with resources? *Ethology and Sociobiology*, 12, 401-408.
- [10] Gangestad, S. W., & Buss, D. M. (1993). Pathogen prevalence and human mate preferences. *Ethology and Sociobiology*, 14, 89-96.
- [11] Buss, D. M., & Schmitt, D. P. (1993). Sexual Strategies Theory: A contextual evolutionary analysis of human mating. *Psychological Review*, 100, 204-232
- [12] Shackelford, T.K., Schmitt, D.P., & Buss, D.M. (2005). Universal dimensions of mate preferences. *Personality and Individual Differences*, 39, 447-458

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

DETERMINING THE BASIC VALUES ACCORDING TO SCHWARZ'S THEORY OF VALUES

Емилија Бошковска, Маргарита Николовска

МИТ Универзитет - Скопје, Факултет за психологија

emilijau@yahoo.com, margarita_mk_2000@yahoo.co.uk

Abstract

The thesis that lately the values have been lost and mixed in our society, prompted us to check it using Schwartz's Theory of Values. For this purpose, the TwIVI inventory was used, which refers to the ten basic values. The obtained data show that the most prioritized values in our society are self-direction, universality and benevolence, and power and tradition are at the bottom of the list. This research confirmed that the same values dominate in our society as in other cultures and the thesis that Schwartz's ten values are universal and prioritized in the same way as in other cultures.

Keywords: values, TwIVI, Schwartz theory

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

УТВРДУВАЊЕ НА ОСНОВНИТЕ ВРЕДНОСТИ СОГЛАСНО ТЕОРИЈАТА НА ВРЕДНОСТИ НА ШВАРЦ

Емилија Бошковска, Маргарита Николовска

МИТ Универзитет - Скопје, Факултет за психологија

emilijau@yahoo.com, margarita_mk_2000@yahoo.co.uk

Апстракт

Тезата дека во последно време во нашето општество се изгубени и измешани вредностите, не поттикна да ја провериме истата користејќи ја Теоријата на вредности на Шварц. За таа цел беше користен TwIVI инвентарот кој се однесува на десетте основни вредности. Добиените податоци покажуваат дека најприоретизирани вредности во нашето општество се самонасочувањето, универзалноста и добронамерноста, а моќта и традицијата се на дното на листата. Со ова истражување се потврди дека и во нашето општество доминираат истите вредности како и кај останатите култури и тезата дека десетте вредности на Шварц се универзални и исто приоретизирани како и во другите култури.

Клучни зборови: вредности, TwIVI, теорија на Шварц

1. ВОВЕД

Во средиштето на секоја индивидуа лежи се наоѓа збир на водечки принципи кои тивко ги диктираат изборите што ги правиме, дејствијата што ги преземаме и идеалите што ни се драги. Овие принципи, познати како основни вредности, се основата на која се градат нашите личности. Тие се длабоко вкоренетите верувања и убедувања кои го обликуваат нашиот идентитет и го дефинираат она што навистина ни е важно. Вредностите се една важна, особено централна компонента на нашето јас и личност,

различна од ставовите, верувањата, нормите и особините. Вредностите се критични мотиватори на однесувањата и ставовите. Тие ги надминуваат културните, општествените и ситуационите влијанија, служејќи како стабилно сидро во постојано променливите мориња на животот. Збирот на основни вредности на секој поединец е единствен како отпечаток од прст. Тие се длабоко лични и ја одразуваат кулминацијата на нашите животни искуства, културното потекло, воспитувањето и личните размислувања. Додека некои вредности може да се слични или исти со оние на други лица, комбинацијата и приоритизирањето на овие вредности се она што нè прави различни.

Според Шварц, индивидуалните вредности се одговори на три универзални барања на човековото постоење, имено потребите на луѓето како биолошки организми, за договор во општествените дејства и за опстанокот и благосостојбата на групите (Шварц, 1992).

Индивидуалните вредности се субјективни верувања на поединци и имаат заеднички карактеристики кои воедно ја илустрираат важноста на вредностите:

1. Вредностите се верувања нераскинливо поврзани со афектот. Кога вредностите се активираат, тие се влеваат со чувство.

2. Вредностите се однесуваат на посакуваните цели кои мотивираат акција.

3. Вредностите ги надминуваат конкретните акции и ситуации. Ова ги разликува вредностите од нормите и ставовите кои обично се однесуваат на конкретни дејства, предмети или ситуации.

4. Вредностите служат како стандарди или критериуми. Вредностите го водат изборот или евалуацијата на акции, политики, луѓе и настани. Луѓето одлучуваат што е добро или лошо, оправдано или нелегитимно, вреди да се прави или избегнува, врз основа на можните последици за нивните негувани вредности. Но, влијанието на вредностите во секојдневните одлуки ретко е свесно. Вредностите влегуваат во свесноста кога дејствијата или пресудите што некој ги разгледува имаат спротивставени импликации за различни вредности што некој ги негува.

5. Вредностите се подредени според важноста во однос една на друга. Вредностите на луѓето формираат уреден систем на приоритети кои ги карактеризираат како поединци.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

6. Релативната важност на повеќе вредности ја води акцијата. Секој став или однесување обично има импликации за повеќе од една вредност. Размената меѓу релевантните, конкурентни вредности ги води ставовите и однесувањата. Вредностите влијаат на акцијата кога се релевантни во контекст (оттука веројатно ќе бидат активирани) и се важни за актерот.

Шварц и неговите колеги теоретизираа и покажаа емпириска поддршка за постоењето на 10 основни индивидуални вредности (Шварц, 1992; Шварц и Боенке, 2004).

Теоријата на Шварц за основните човечки вредности нуди универзален модел кој наведува десет широки вредности кои го насочуваат човечкото однесување. Тие вклучуваат моќ, достигнувања, хедонизам, стимулација, самонасочување, универзализам, добронамерност, традиција, усогласеност и безбедност.

- **Моќта** се однесува на потрагата по социјален статус, доминација и контрола врз луѓето и ресурсите.
- **Постигнувањето** е лична потрага по успех, покажувајќи компетентност според општествените стандарди.
- **Хедонизмот** опфаќа стремеж кон задоволство, уживање и сетилно и емоционално задоволување.
- **Стимулацијата** бара новина и предизвик во животот, вреднувајќи ја возбудата, разновидноста и авантурата.
- **Самонасочувањето** се однесува на независна мисла и акција - избирање, создавање и истражување.
- **Универзализмот** го отелотворува разбирањето, ценењето, толеранцијата и заштитата за благосостојбата на сите луѓе и природата.
- **Добронамерност** претставува зачувување и подобрување на благосостојбата на оние со кои е во чест личен контакт („во групата“).
- **Традицијата** се однесува на почитување, посветеност и прифаќање на обичаите и идеите што традиционалната култура или религија ги обезбедуваат себеси.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- **Усогласеноста** е воздржаност на акции, склоности и импулси кои веројатно ќе ги вознемират или наштетат другите и ќе ги нарушат општествените очекувања или норми.
- **Безбедноста** ја опфаќа безбедноста, хармонијата и стабилноста на општеството, односите и себе.

Шварц ги подреди овие вредности користејќи циркумплекс модел, концептуална структура која често се користи во психологијата за да ги претстави кружните односи помеѓу променливите. Во овој модел, вредностите блиски една до друга на кругот споделуваат мотивациони цели, додека вредностите на спротивните страни се во конфликт една со друга. На пример, вредностите на самонасочување и стимулација се соседни, што укажува на заедничка мотивација за независност и новина, додека овие вредности се спротивни на безбедноста и усогласеноста, што укажува на конфликт помеѓу желбите за автономија и стабилност.

Теоријата за вредности на поединечно ниво идентификуваше десет основни, мотивациски различни вредности кои луѓето во речиси сите култури имплицитно ги препознаваат. Валидноста на ова тврдење не зависи од начинот на кој ги мериме вредностите.

Теоријата на вредности се применува кај популациите ширум светот. Посебно впечатлива е појавата на истата кружна структура на односи меѓу вредностите меѓу земјите и мерните инструменти. Луѓето насекаде доживуваат конфликт помеѓу стремежот за отвореност за промена на вредностите или вредностите за зачувување. Тие, исто така, доживуваат конфликт помеѓу стремежот кон само-надминување или вредностите за само-подобрување. Конфликтите помеѓу специфичните вредности (на пример, моќ наспроти универзализам, традиција наспроти хедонизам) се исто така речиси универзални.

Теоријата на Шварц, сепак, тврди дека универзалните вредности научени во социјален контекст го водат однесувањето. Додава уникатна перспектива на овие теории со тоа што предлага овие вредности да се интернализираат од поединците додека ги

набљудуваат последиците од акциите водени од вредности во нивните општествени средини и ги перцепираат одредени вредности како најкорисни или најнаградувачки.

2. МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

TwIVI е инвентар од 20 ајтеми на десетте лични вредности на Шварц, адаптирани од PVQ-40 на Шварц. Овој краток инструмент е развиен со цел полесно да се интегрираат мерките на вредности во научните студии.

TwIVI е составен од кратки вербални портрети на поединци. Задача на испитаникот е да оцени на скала од 1 („воопшто не е како мене“) до 6 („многу е како мене“) колку се слични или различни со личноста која е опишана. При тоа, за секоја вредност се зема просекот на ајтемите. **Усогласеност:** 1, 11; **Традиција:** 2, 12; **Добронамерност:** 3, 13; **Универзализам:** 4, 14; **Самонасочување:** 5, 15; **Стимулација:** 6, 16; **Хедонизам:** 7, 17; **Постигнување:** 8, 18; **Моќ:** 9, 19; **Безбедност:** 10, 20.

Инвентарот беше зададен по случаен избор на 107 лица, постари од 18 години, вработени македонци. Поголемиот дел од испитаниците се жени, а 21,5% се мажи. Во поглед на возраста најзастапени во примерокот се лица на возраст од 25 до 35 години со 43% и од 36 до 50 години со 35,5%. Најмалку застапени во примерокот се лица под 25 години со 8,4% и над 50 години со 13,1%. Според завршеното образование повеќе од половина од примерокот се со високо образование, а подеднакво застапени се оние со средно и со постдипломско образование (по 20%). Само 5% од испитаниците во примерокот се невработени, а најголем дел (40%) од примерокот имаат примања кои се надпросечната плата во моментот. 36% од испитаниците имаат минимални и потпросечни примања, а само 17,8% имаат примања во висина на просечна плата. Во поглед на религиозноста 51,8% се изјасниле дека не се религиозни а 48,2% дека се религиозни.

3. РЕЗУЛТАТИ

Луѓето систематски се разликуваат во нивните оценки за важноста на вредностите. Некои луѓе високо ги оценуваат само неколку вредности, други високо ги оценуваат

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

повеќето вредности, а некои седат на средина. Од клучно значење е да се контролираат овие разлики со цел да се задржи точноста на мерењето на вредностите кога се споредуваат поединци или групи (Шварц, 2004). Приоритетите на вредностите (или релевантната размена меѓу вредностите) имаат силен ефект врз однесувањето и ставовите и затоа мора точно да се доловат.

Од спроведеното истражување добиени се податоци за вредностите во нашата земја, односно на кои од десетте вредности даваме приоритет а на кои не толку многу.

Табела 1. Ранг листа на вредностите

ранг	вредности	М
1	САМОНАСОЧУВАЊЕ	5.11
2	УНИВЕРЗАЛИЗАМ	5.07
3	ДОБРОНАМЕРНОСТ	4.83
4	БЕЗБЕДНОСТ	4.68
5	ПОСТИГНУВАЊЕ	4.64
6	ХЕДОНИЗАМ	4.64
7	СТИМУЛАЦИЈА	4.48
8	УСОГЛАСЕНОСТ	4.44
9	МОЌ	3.78
10	ТРАДИЦИЈА	3.22

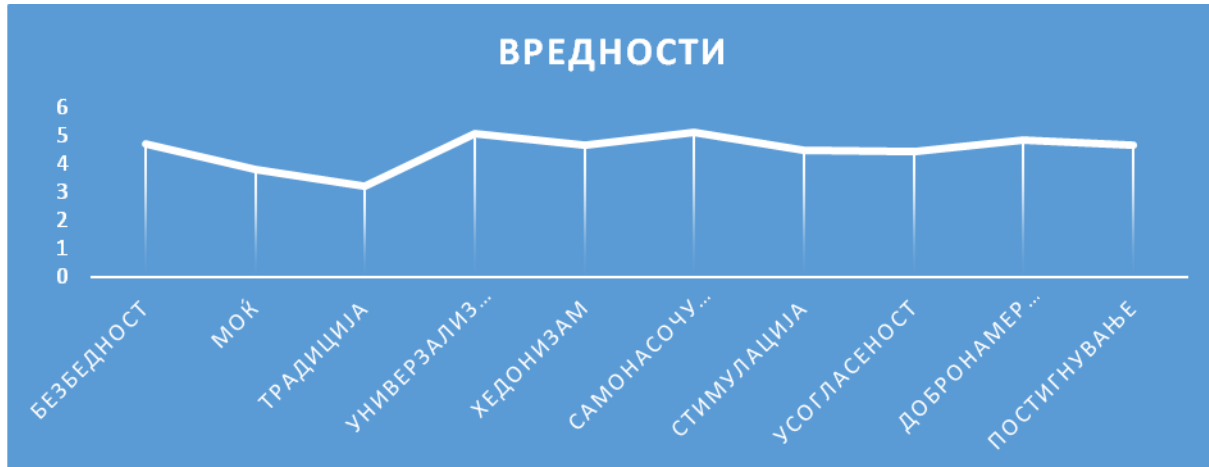
Самонасочувањето, универзалноста и добронамерноста се добиени како најважни вредности, а моќта и традицијата на дното на листата.

Рангираните вредности го потврдуваат кроскултуралниот консензус во однос на релативната важност на овие вредности. Во истражувањата меѓу културите најдено е високото ниво на консензус во однос на релативната важност на десетте вредности низ општествата. Во огромното мнозинство на проучувани нации, добронамерноста, универсализмот и вредностите на самонасочување се појавуваат на врвот на хиерархијата, а моќта, традицијата и вредностите за стимулирање се појавуваат на дното.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Ова имплицира дека аспектите на човековата природа и општественото функционирање кои ги обликуваат индивидуалните вредносни приоритети се широко споделени низ културите.

Графикон 1. Графички приказ на распределба на вредностите

Дополнително беше проверено дали во ваквото прифаќање на вредностите влијаат и други фактори како што се полот, образованието, финансиската сигурност, возраста и религиозноста.

Табела 2. Анализа на варијансата за варијаблата пол

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
БЕЗБЕДНОСТ	Between Groups	,019	1	,019	,017	,896
	Within Groups	115,607	105	1,101		
	Total	115,626	106			
МОЌ	Between Groups	,659	1	,659	,501	,480
	Within Groups	137,930	105	1,314		
	Total	138,589	106			
ТРАДИЦИЈА	Between Groups	,258	1	,258	,121	,729
	Within Groups	223,859	105	2,132		
	Total	224,117	106			
УНИВЕРЗАЛИЗАМ	Between Groups	4,108	1	4,108	5,704	,019
	Within Groups	75,617	105	,720		
	Total	79,724	106			
ХЕДОНИЗАМ	Between Groups	7,336	1	7,336	8,721	,004
	Within Groups	88,332	105	,841		
	Total	95,668	106			
САМОНАСОЧУВАЊЕ	Between Groups	1,369	1	1,369	1,669	,199
	Within Groups	86,145	105	,820		
	Total	87,514	106			

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

	Total	87,514	106			
СТИМУЛАЦИЈА	Between Groups	1,653	1	1,653	1,726	,192
	Within Groups	100,539	105	,958		
	Total	102,192	106			
УСОГЛАСЕНОСТ	Between Groups	,035	1	,035	,026	,873
	Within Groups	140,629	105	1,339		
	Total	140,664	106			
ДОБРОНАМЕРНОСТ	Between Groups	,121	1	,121	,181	,671
	Within Groups	69,931	105	,666		
	Total	70,051	106			
ПОСТИГНУВАЊЕ	Between Groups	,017	1	,017	,017	,897
	Within Groups	107,590	105	1,025		
	Total	107,607	106			

Најдено е дека во однос на хедонизмот како вредност се јавуваат статички различни разлики кога се зема во предвид полот. Односно, стремеж кон задоволство, уживање и сетилно и емоционално задоволување е избор на мажите значајно повеќе одколку на жените. За останатите вредности полот не предизвикува разлики.

Табела 3. АНОВА за варијаблата образование

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
БЕЗБЕДНОСТ	Between Groups	2,058	2	1,029	,942	,393
	Within Groups	113,568	104	1,092		
	Total	115,626	106			
МОК	Between Groups	15,993	2	7,996	6,783	,002
	Within Groups	122,596	104	1,179		
	Total	138,589	106			
ТРАДИЦИЈА	Between Groups	8,222	2	4,111	1,980	,143
	Within Groups	215,895	104	2,076		
	Total	224,117	106			
УНИВЕРЗАЛИЗАМ	Between Groups	2,732	2	1,366	1,845	,163
	Within Groups	76,993	104	,740		
	Total	79,724	106			
ХЕДОНИЗАМ	Between Groups	3,116	2	1,558	1,751	,179
	Within Groups	92,552	104	,890		
	Total	95,668	106			
САМОНАСОЧУВАЊЕ	Between Groups	2,987	2	1,494	1,838	,164
	Within Groups	84,527	104	,813		
	Total	87,514	106			
СТИМУЛАЦИЈА	Between Groups	12,100	2	6,050	6,984	,001
	Within Groups	90,092	104	,866		
	Total	102,192	106			
УСОГЛАСЕНОСТ	Between Groups	2,186	2	1,093	,821	,443
	Within Groups	138,477	104	1,332		

	Total	140,664	106			
ДОБРОНАМЕРНОСТ	Between Groups	,714	2	,357	,535	,587
	Within Groups	69,337	104	,667		
	Total	70,051	106			
ПОСТИГНУВАЊЕ	Between Groups	10,753	2	5,376	5,773	,004
	Within Groups	96,855	104	,931		
	Total	107,607	106			

Образованието влијае да се појават индивидуални разлики на статистички значајно ниво кај три од вредностите: постигнување, стимулација и моќ.

Табела 4. Tukey тест за вредностите постигнување, стимулација и моќ

Dependent Variable (I)		(J) Образование	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
Образование						Lower Bound	Upper Bound
ПОСТИГНУВАЊЕ	средно	високо	,7698*	,2432	,006	,192	1,348
		Постдипл.	,2971	,2913	,566	-,395)	,990
	високо	средно	-,7698*	,2432	,006	-1,348)	-,192)
		Постдипл.	-,4727)	,2351	,115	-1,032)	,086
	Постдипл.	Средно	-,2971)	,2913	,566	-,990)	,395
		високо	,4727	,2351	,115	-,086)	1,032
СТИМУЛАЦИЈА	Средно	Високо	,7540*	,2345	,005	,196	1,312
		Постдипл.	,1480	,2809	,858	-,520)	,816
	Високо	Средно	-,7540*	,2345	,005	-1,312)	-,196)
		Постдипл.	-,6059*	,2267	,024	-1,145)	-,067)
	Постдипл.	Средно	-,1480)	,2809	,858	-,816)	,520
		Високо	,6059*	,2267	,024	,067	1,145
МОЌ	Средно	Високо	,9524*	,2736	,002	,302	1,603
		Постдипл.	,4068	,3277	,432	-,372)	1,186
	Високо	Средно	-,9524*	,2736	,002	-1,603)	-,302)
		Постдипл.	-,5455)	,2645	,103	-1,174)	,083
	Постдипл.	Средно	-,4068)	,3277	,432	-1,186)	,372
		високо	,5455	,2645	,103	-,083)	1,174

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

Лицата со завршено средно образование многу повеќе ја истакнуваат вредноста на постигнувањето, одколку оние со високо образование.

Лицата со завршено високо образование се разликуваат од оние со средно и од оние со постдипломски студии во поглед на приоритизирање на вредноста стимулација.

Моќта како вредност е поважна за лицата со средно образование одколку оние со високо образование.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Табела 5. АНОВА за варијаблата религиозност

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
БЕЗБЕДНОСТ	Between Groups	7,742	3	2,581	2,464	,067
	Within Groups	107,884	103	1,047		
	Total	115,626	106			
МОЌ	Between Groups	1,835	3	,612	,461	,710
	Within Groups	136,754	103	1,328		
	Total	138,589	106			
ТРАДИЦИЈА	Between Groups	76,464	3	25,488	17,780	,000
	Within Groups	147,653	103	1,434		
	Total	224,117	106			
УНИВЕРЗАЛИЗАМ	Between Groups	2,648	3	,883	1,180	,321
	Within Groups	77,076	103	,748		
	Total	79,724	106			
ХЕДОНИЗАМ	Between Groups	,465	3	,155	,168	,918
	Within Groups	95,203	103	,924		
	Total	95,668	106			
САМОНАСОЧУВАЊЕ	Between Groups	,823	3	,274	,326	,806
	Within Groups	86,691	103	,842		
	Total	87,514	106			
СТИМУЛАЦИЈА	Between Groups	4,059	3	1,353	1,420	,241
	Within Groups	98,132	103	,953		
	Total	102,192	106			
УСОГЛАСЕНОСТ	Between Groups	11,072	3	3,691	2,933	,037
	Within Groups	129,592	103	1,258		
	Total	140,664	106			
ДОБРОНАМЕРНОСТ	Between Groups	1,389	3	,463	,695	,557
	Within Groups	68,662	103	,667		
	Total	70,051	106			
ПОСТИГНУВАЊЕ	Between Groups	,832	3	,277	,268	,849
	Within Groups	106,776	103	1,037		
	Total	107,607	106			

Религиозноста е тесно поврзана со традицијата што во овој случај се покажа и статистички значајно, односно религиозните лица ги негуваат традиционалните вредности.

4. ЗАКЛУЧОК

Во нашето општество доминираат истите вредности како и кај останатите култури и со ова истражување се потврди тезата дека десетте вредности на Шварц се универзални и исто приоритизирани како и во другите култури.

Одредени социодемографски варијабли како што се религиозноста, полот и образованието се покажаа како важни во изборот на индивидуални вредности на лицата. Така, лицата со завршено средно образование многу повеќе ја истакнуваат вредноста на постигнувањето, односно лична потрага по успех, и повеќе се трудат да ја покажат компетентноста според општествените стандарди, одколку оние со високо образование. Во исто време лицата со средно образование повеќе ја вреднуваат потрагата по социјален статус, доминација и контрола врз луѓето и ресурсите. Во овој случај вредностите кои се избрани се чини дека се однесуваат на она кое не го поседуваат или им е недостижно, но кон кое е стремат.

Лицата со завршено високо образование се разликуваат од оние со средно и од оние со постдипломски студии во поглед на приоритизирање на вредноста стимулација, односно тие бараат новина и предизвик во животот и повеќе ја вреднуваат возбудата, разновидноста и авантурата.

Ова истражување потврдува дека резултатите покажуваат слична хиерархија кај нас и во светот. Системот на вредности се менува кај поединците во текот на животот, зашто не ни е важно и ни немаат смисла истите работи од детство до пензионирање. Но тој е врзан за општествено политичкиот и културниот развој и како таков се менува и кај луѓето низ времето. Во нашата популација честа тема на разговори е дека се „изгубени“ вредностите и дека не постои систем на вредности. Ова истражување покажува дека традицијата сега е на десето место наспроти самонасочувањето кое е на прво место на хиерархијата на вредности и тоа е системот на вредности во ова време кај нас, а чувството за изгубени вредности најверојатно го дава симнувањето на традицијата надолу по хиерархијата. Сепак, се забележува дека моралот не е изгубен, зашто и покрај негувањето на либерализмот преку вредноста на самонасочување на прво место, на второ и на трето место доаѓа уневерзализмот и добронамерноста.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

5. БИБЛИОГРАФИЈА:

- [1] Sandy, C. J., Gosling, S. D., Schwartz, S. H., & Koelkebeck, T. (2016). The development and validation of brief and ultra-brief measures of values. *Journal of Personality Assessment*.
- [2] Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advantages and empirical tests in 20 countries. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental and social psychology* (Vol. 25, pp. 1–65). New York, NY: Academic Press.
- [3] Schwartz, S. H. (2003). A proposal for measuring value orientations across nations. In *Questionnaire development report of the European Social Survey* (pp. 259–319).
- [4] Schwartz, S. (2004). Evaluating the structure of human values with confirmatory factor analysis. *Journal of Research in Personality*, 38, 230–255.
- [5] Marion Steininger, (2005). Critical questions for the psychological foundations of value theory, *Zygon*, 10.1111/j.1467-9744.1983.tb00507.x, **18**, 2, (183-185)

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

MODERN REGIONAL ORGANIZATIONS

Biljana Buzlevski, PhD

MIT University - Skopje, Republic of North Macedonia

biljana.buzlevski@gmail.com

Natasha Georgieva, PhD

MIT University - Skopje, Republic of North Macedonia natashageorgievaivanovska@gmail.com

Abstract

Regional organizations and integrations are therefore an extremely significant segment of the science of international relations, which deals with the relations between individual states (although in today's global constellation it is definitely clear that states are not and cannot be the only actors and participants in international relations) , trying to offer better, more functional and more efficient instruments and mechanisms for regulating the relations between their residents (citizens), institutions, that is, their economies, which points to the conclusion that in the study of their phenomenology one should penetrate precisely into the sphere of international relations. At the same time, the broader concept of international relations refers to the relations established between states, political movements, political, economic, non-governmental, cultural and other organizations and individuals, while international relations in a narrower sense implies the political and other relations established by states on a bilateral basis and multilateral basis, as well as within international organizations.

Keywords: regional organizations and integrations, free trade zones, European Union

СОВРЕМЕНИ РЕГИОНАЛНИ ОРГАНИЗАЦИИ

д-р Билјана Бузлевски

МИТ Универзитет - Скопје, Република Северна Македонија biljana.buzlevski@gmail.com

д-р Наташа Георгиева

МИТ Универзитет - Скопје, Република Северна Македонија

natashageorgievaivanovska@gmail.com

Апстракт

Регионалните организации и интеграции се значи исклучително значаен сегмент на науката за меѓународните односи, кој се занимава со односите меѓу одделните држави (иако во денешнава глобална констелација дефинитивно е јасно дека државите не се и не можат да бидат единствените актери и учесници во меѓународните односи), настојувајќи да понудат подобри, пофункционални и поефикасни инструменти и механизми за регулирање на односите меѓу нивните резиденти (граѓани), институции, односно нивните економии, што упатува на заклучок дека во проучувањето на нивната феноменологија треба да се навлезе токму во сферата на меѓународните односи. Притоа, поширокото поимање на меѓународните односи упатува на односите што се воспоставуваат помеѓу државите, политичките движења, политичките, економските, невладините, културните и другите организации и поединци, додека меѓународните односи во потесна смисла ги подразбираат политичките и другите односи што ги воспоставуваат државите на билатерална и мултилатерална основа, како и во рамките на меѓународните организации.

Клучни зборови: регионалните организации и интеграции, слободни трговски зони, Европска Унија

1. Вовед

Примената на современите напредни технолошки решенија во производството наложува ангажирање на сè пообилни и поразновидни фактори на производството, при еднавремена потреба од експандирачки пазар за производите и услугите, при што процесите на меѓународното поврзување (и регионалните економски интеграции) се всушност резултат на овие движења. Клучен развоен чинител на овие процеси претставува слободната трговија, која со вршењето на посредничката функција меѓу производството и потрошувачката врши усогласување на просторните, временските, квантитативните и квалитативните разлики меѓу понудата и побарувачката. Придонесувајќи за ширењето на пазарот и за создавањето дополнителни можности за развој на производството, таа овозможува подобро позиционирање на државите во размената за максимирање на економските ефекти и за минимизирање на нивната ранливост, која може да произлезе од нивната зависност од другите земји во меѓународната размена, заради што ќе биде од особено значење разјаснувањето на поимите поврзани со трговските стратегии и режими. Притоа економската димензија на организирањето и на интегрирањето на земјите, како носители на тие процеси во меѓународни рамки, ќе биде основното гледиште, кое ќе биде проширено со важните историски, политички, правни и други релевантни аспекти.

Суштината на современиот економски развој фактички сè повеќе се манифестира преку воспоставување ефикасен индустриски систем во процесот на репродукција, со оглед на фактот што факторот технички прогрес се материјализира со најголеми економски ефекти токму во рамките на индустрискиот сектор. Воведувањето нови современи технолошки решенија во производството овозможува динамизирање на производствените активности до невидени граници и подобрување на квалитетот на продукцијата при еднавременно намалување на производствените трошоци по единица производ. Новите технологии притоа го детерминираат и економскиот оптимум зголемувајќи ја величината на производствените единици во сите фази на производствениот процес, како и на вкупните капацитетни големини на индустриските објекти.

2. Причини за регионално поврзување на државите

Во историскиот развој на меѓународните економски односи се правени обиди за надминување на постојните проблеми преку различни билатерални и мултилатерални спогодби за регулирање на односите меѓу државите и за овозможување непречено одвивање на меѓународните економски текови. Со тие конвенции најпрво се настојувало да се обезбеди заедничко решавање на одделни конкретни прашања во меѓународните односи, како на пример прашањето на трговската размена, на меѓународните плаќања и сл. Но бидејќи со овие прашања не се исцрпувале содржината и сложеноста на меѓународните економски односи во целина, се настојувало да се изнајдат поцелосни решенија за вкупниот развој на меѓународните економски односи, односно за создавање поцврсти целини преку поврзување и интеграција на стопанствата на одделни земји и создавање поширок пазар, кој иако сè уште не светски, сепак претставувал значаен чинител за развојна експанзија на земјитеучеснички во тие интегративни процеси. Всушност така и се доаѓа до идејата за регионално економско поврзување што обезбедува економско заедништво на определен број земји и на тој начин создавање услови за проширување на пазарот и економскиот простор во чии рамки ќе може да се обезбеди подинамичен економски развој на земјите членки на таа регионална економска групација. Оваа тенденција кон регионално поврзување се интензивира особено по Втората светска војна и со неа се отвора нова фаза во развојот на меѓународните економски односи, фазата на институционализацијата на меѓународните економски односи. Значи, апсолвирана е тезата дека јакнењето на меѓузависноста на националните економии, почнувајќи од втората половина на минатото столетие, е основната карактеристика на современото светско стопанство и на постојните меѓународни економски односи и дека оваа меѓузависност не е ни идентична ни симетрична, туку нагласено асиметрична. И наспроти мултилатерализмот, кој подразбира поставеност на меѓудржавните односи на спогодба помеѓу поголем број земји со која се регулираат меѓусебните економски односи во глобални рамки и чија основна претпоставка се слободната трговија и конвертибилноста на валутите како услови за непречена циркулација на стоките, капиталот, работната сила и

на услугите и кој е карактеристичен за услови на релативна стабилност на светското стопанство, регионализмот претставува регулирање на односите во потесни рамки и се јавува вообичаено во ситуации на нарушени економски и политички односи на поширок глобален план.

Ако само за миг повторно се навратиме на економската димензија на меѓународната соработка, неколку објективни чинители, независно од моменталните интереси на одделните земји, претставуваат основна движечка сила на нејзиниот развој:

- упатеноста на земјите во современиот свет на трговска размена и на економска соработка;
- реалноста на постоењето на економски врски, и тоа не само во облик на размена на стоки и на услуги туку и во многу поразвиени и потрајни форми на економска соработка;
- силната детерминираност на развојот на меѓународната економска соработка од научниот и техничко-технолошкиот развој и од појавата на „информатичкото општество“.

Нагласената меѓузависност на националните стопанства и воспоставувањето економски односи, и тоа не само во облик на размена на стоки и на услуги туку и во многу поразвиени и потрајни форми на економска соработка (долгорочна производствена поврзаност и комплементарна меѓузависност, врски во сферата на стопанската инфраструктура и сл.), се реалност и обележје на актуелниот историски момент. Тие позитивни ефекти од објективната условеност и високиот степен на поврзаност и меѓузависност на националните стопанства и нивната резистентност на определени и од привремен карактер неповолни движења на светскиот пазар или меѓу одделни земји овозможуваат дефинитивно нивна трансмисија и силно влијание врз кумулативниот развој на светското стопанство во целина.

Раководејќи се од суштинските елементи и од институционалните облици на денешните меѓународни организации, тие би можеле да се дефинираат како тела формирани со мултилатерални спогодби како трајни облици на институционализирана

соработка на повеќе држави, при што со посебен основачки акт и во рамките на постојани органи (на начин предвиден со основачкиот и со другите акти на организацијата) се одвиваат процеси на мултилатерално преговарање и заедничко одлучување на државите-членки во одредени области на меѓусебната соработка.⁵

3. Видови меѓународни организации и интеграции

Меѓународните организации ги опфаќаат организациите формирани од држави (International Organizations), влади (Intergovernmental Organizations), како и од приватни здруженија и институции од повеќе држави од областа на социјалната дејност, културата, економијата, хуманитарната работа, религијата - т.н. невладини организации (Non-governmental Organizations).

Поделбата на универзални, регионални и секторски организации (интеграции) е од аспект на целта на која е подредена нивната активност, или, пак, од аспект на географското подрачје на кое организацијата ја реализира.

Најважната универзална меѓународна организација се ОН, во чии рамки дејствуваат големиот број специјализирани агенции од областа на економијата, трговијата, финансиите, културата, науката, здравството, образованието, како и 30 нејзините помошни органи (институти, програми, канцеларии) како институции од универзално значење.

Регионалните организации (интеграции) се определуваат врз основа на географски критериуми, па како покарактеристични се издвојуваат регионот на Африка, Јужна Америка и Карибите, Азија и Пацификот и особено европскиот континент.

Секторските организации покриваат само одреден сектор, како на пр. нафтата, па најпозната е Организацијата на земјите-извознички на нафта – ОПЕС; Меѓународната агенција за енергија што е нејзин пандан, во рамките на Организацијата за економска соработка и развој - OECD, организирана од страна на земјите-увознички на нафта.

⁵ Benčina Dragoljub, Simoniti Iztok „Mednarodne organizacije“, Priručnik in vodič, Delavska enotnost, Ljubljana, 1994.

Транснационалните и мултинационалните компании што иако по својот карактер не се ни меѓувладини ни невладини организации можат да иницираат формирање меѓународни невладини организации, како што е Меѓународната бродска комора (International Chamber of Shipping).

Трансвладиите организации (Transgovernmental organizations) не се подредени на централните органи на надворешната политика на матичните земји и со тоа имаат наднационален карактер, како што се ИНТЕРПОЛ (International Criminal Police Organization) и Интерпарламентарната унија (Interparliamentarian Union).⁶

4. Современи регионални интеграции

Регионалните интеграции се составен дел на функционирањето на светското стопанство, односно на системот и механизмите на меѓународните економски односи што водат кон заеднички или координирани активности на земјите од дадениот регион, поврзување на пазарите, специјализација и поделба на трудот и координација на нивните економски политики, односно кон нивна цврста поврзаност за остварување економски и политички интереси и за наоѓање патишта за поефикасна соработка на економските субјекти. Зачетоците на овие интегративни процеси беа во повоена Западна Европа, кои преку регионално поврзување во рамките на ЕУ ги постигнаа своите највисоки дострели.

Во Западна Европа денес се Европската Унија (European Union - EU) како носител на интегративните процеси во целосната нивна комплексност, Европската зона на слободна трговија (European Free Trade Area - EFTA) и Европската економска зона (European Economic Area - EEA). Во Централна и Југоисточна Европа е Централноевропскиот договор за слободна трговија (Central European Free Trade Association - CEFTA). Овие процеси се проширија и во другите делови во светот, достигнувајќи бројка од 110 регионални економски интеграции.

Во Северна Америка се Северноамериканскиот договор за слободна трговија (North American Free Trade Agreement - NAFTA) и Слободната американска трговска зона (Free

⁶ Биљана Секуловска - Габер „Меѓународни организации и интеграции“, Економски факултет Скопје, 2003.

Trade Area of the Americas - ФТАА). На територијата на Латинска Америка се Асоцијацијата за слободна трговија на Јужна Америка (Latin American Free Trade Association - LAFTA), трансформирана подоцна во Латиноамериканската интеграциска асоцијација (Latin American Integration Association-LAIA), Централноамериканскиот заеднички пазар (Central American Common Market - САСМ), Заедничкиот пазар на југот (Common Market of the South - MERCOSUR), Андската слободна царинска зона (Andean Free Trade AreaAFTA).

Во Азија и на Пацификот се Комисијата за Јужен Пацифик - (South Pacific Commission), подоцна Јужнопацифичка заедница (South Pacific Community), Здружението на земјите од Југоисточна Азија (Association of Southeast Asian Nations-ASEAN), Јужнопацифичкото биро за економска соработка (SPEC), Организацијата за Азиско-пацифичка економска соработка (АПЕС). На Средниот Исток се Заливскиот корпоративен совет (Gulf Cooperation Council - GCC), Арапската унија на Магребот (Arab Magreb Union - AMU) и Арапскиот корпоративен совет (Arab Cooperation Council). На африканскиот континент се Економската заедница на државите од Западна Африка (Economic Community of West African States - ECOWAS), Економската заедница на Источна Африка (East African Cooperation) и Јужноафриканската развојна заедница (South African Development Community - SADC).

Ноторен факт е дека близината си го чини своето и поврзувањето во регионални рамки е многу логичен економски епилог, во чии рамки се вршат над 60% од светската трговија.

Од големиот број познати дефиниции на економскиот регионализам, најблиску до суштината на поимот е дека е тоа политика насочена или водена од потребата од намалување на трговските ограничувања помеѓу одделните национални економии.⁷ Тоа значи дека економскиот регионализам ќе биде разгледуван низ призмата на поврзувањето на различните национални економии за развој на меѓусебната трговска размена преку намалување, односно укинување на трговските бариери. Очигледно станува збор за еден

⁷ Кокчоски М., Меѓународни организации и интеграции, УГД,Штип, 2013.

вид трговска либерализација помеѓу земји што му припаѓаат на одреден регион или ги поврзуваат други заеднички (пред сè територијални) карактеристики и интереси. Ваквата трговска либерализација се реализира преку т.н. мултилатерални преференцијални трговски договори што во својот опфат носат погодности за земјите што ги склучиле, но кои не можат да се пренесат на трети земји. Иако меѓународното економско поврзување во регионални рамки се реализира со засилен интензитет, одреден број регионални интегративни шеми не ги даваат очекуваните резултати, со што се доведува во прашање самата смисла на нивното постоење во услови на засилен развој на мултилатералниот трговски систем.

5. Подрачја на регионални интеграции

И покрај противречноста на ставовите за вистинските придобивки на процесите на економското поврзување во регионални рамки, неоспорен е фактот дека регионалните интеграции како водечка сила во денешниот глобален систем на тргување што почнуваат најпрвин во примарните сектори (енергија, јаглен и челик), подоцна во земјоделството, транспортот, науката, технологијата, екологијата, некои преработувачки индустрии, заедничкиот развој на проекти од областа на инфраструктурата, преку зајакнувањето на заедничките институции водат до економија од обем, зголемување на конкуренцијата на целиот обединет економски простор и ефикасност на алокацијата на ресурсите, специјализација на производството, пристап до иновациите, реалокација на производството и трговијата, ефикасност на производството и единствена надворешнотрговска политика и тарифи кон трети земји.

Сепак на самиот почеток би било упатно вниманието да се задржи на појавните форми на економско поврзување во меѓународни рамки - секторската соработка и преференцијалните трговски аранжмани.

За секторска соработка станува збор кога две или повеќе земји ќе се договорат да воспостават меѓусебна соработка во одредени специфични сектори што се од особен интерес за заинтересираните страни. Може да добие облик на слободна трговска зона или

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

на царинска унија, каква што беше Европската заедница за јаглен и челик (The European Coal and Steel Community) кога предметот на најголемите воени конфронтирања во поновата европска историја (јагленот и челикот) стана окосница на една развиена секторска соработка во регионални рамки.

Преференцијалните трговски аранжмани како најлабава форма на економско поврзување им обезбедуваат на земјите-потписнички пониски трговски бариери, односно ограничувања во меѓусебната трговска размена, од оние што ги имаат со други земји со кои немаат склучено вакви аранжмани. Како пример за ваков преференцијален трговски аранжман може да се зема преференцијалната шема на Британскиот комонвелт, која во 1932 година ја имаше направено Обединетото Кралство со некои од нејзините поранешни колонии; Но доколку станува збор за регионалното економско поврзување, би требало да се истакнат неколкуте јасно дефинирани институционални облици (слободните трговски зони, царинските униии, заедничкиот пазар и монетарната унија)⁸.

Наједноставниот облик на регионално економско обединување претставува преференцијалното подрачје кога се воведуваат пониски царини во меѓусебната трговска размена, потоа слободната трговска зона или зоната на слободна трговија кога заинтересираните земји се спогодуваат за целосна либерализација на стоковните текови во меѓусебната трговска размена (отстранување на сите царински и нецарински бариери), при што секоја од земјите има право на сопствена и автономна надворешнотрговска политика со земји што не се опфатени со овој преференцијален трговски договор.

Многубројни се примерите за слободни трговски зони низ светот (European Free Trade Association - EFTA, North American Free Trade Area - NAFTA, Latin-American Integration Association - LAIA) и за нив повеќе ќе стане збор во продолжението. Царинската унија претставува повисока форма на регионално интегрирање во која, покрај целосната либерализација на режимот на стоковната размена помеѓу земјите-членки (и отстранувањето на сите бариери во меѓусебната трговска соработка), земјите-членки договараат заеднички екстерни бариери т.е. применуваат заедничка трговска политика во

⁸ Giulio Querini „Ekonomski razvitak i nerazvijenost“, Stvarnost Zagreb 1978

размената со земји надвор од унијата (се откажуваат од самостојното водење надворешнотрговска политика во размената со трети земји).

Пример за царинска унија на територијата на Европа беше онаа формирана од страна на Белгија, Холандија и Луксембург уште во далечната 1948 година, позната како Бенелукс, но исто така е позната Јужноафриканската царинска унија (Southern African Customs Union – SACU), потоа MERCOSUR (Common Market of the South) формирана од страна на Бразил, Аргентина, Уругвај, Парагвај и Чиле како придружен член. Заедничкиот пазар е уште повисок облик на регионално поврзување, кој во целост ги опфаќа придобивките на царинската унија и обезбедува целосна мобилност на факторите на производството во рамките на интегрираниот пазар.⁹ Во него, покрај целосната либерализација на меѓусебната размена на стоки, во целост се либерализираат и пазарите на услуги, како и движењето на капиталот и работната сила.

Заради задоволување на споменатите услови, земјите-членки имаат обврска да извршат хармонизација, усогласување на националните законодавства и во делот на техничките стандарди за стоките што треба да бидат задоволени пред нивното пуштање во прометот, унификација на стандардите за услугите, насоките на вложувањето на капиталот, легислативата од областа на социјалната политика и образованието како услови за непреченото движење на работната сила. Пример за ваков тип регионално поврзување беше Европската Унија по донесувањето на Единствениот европски акт во 1987 година. Доколку земјите обединети во заеднички пазар ги усогласат и националните фискални политики, со што го отстапуваат и националниот суверенитет во оваа исклучително чувствителна област, тогаш станува збор за уште повисок степен на економско интегрирање познат како економска унија, при што најпозната регионална интеграција од овој вид е Европската Унија до воведувањето на еврото како заедничка валута (2002 г.).

⁹ Dominik Salvatore, „Međunarodna ekonomija“, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, 2009

6. Република Македонија и современите регионални интеграции

Нашата држава од основањето до денес со силно темпо е фокусирана кон современите регионални интеграции.

Република Северна Македонија е членка на Централната европска иницијатива - ЕИ од јули 1993 година. Во 2002 и 2015 година беше претседавач со ЦЕИ и организираше Самит на шефови на влади (13-15 ноември 2002, Скопје) и состаноци на министрите за надворешни работи, за внатрешни работи, за култура и за информации и медиуми, како и редовни средба на политички директори и на национални координатори. Беа одржани Економски форум и Младински форум.

Во рамките на македонското претседавање со Централно европската иницијатива во 2015 година акцентот беше ставен врз афирмација на предностите кои ги има Регионот (земјоделските капацитети, културното наследство, туризмот, итн.) и особено врз развојот на неопходната инфраструктура (пред се енергетска и транспортна) како клучна за одржлив развој на Регионот, што придонесува за економската и безбедносна стабилност на Европа; Значаен дел беше посветен и на зацврстувањето на бизнис релациите во земјите на ЦЕИ преку реализација на Бизнис Форум 2015 со кој се заокружи нашето претседавање.

Основна цел на ЦЕИ е да ја интензивира меѓусебната соработка на нејзините земји –ЦЕИ располага со неколку фондови: Фонд за соработка за финансирање на проекти, Солидарен фонд, Фонд за трансфер на знаење и Фонд на ЦЕИ при ЕБРД. Од фондовите на ЦЕИ се поддржуваат проекти поднесени од јавни и невладини организации од членките во следните области: наука и технологија, културна соработка и медиуми, малцинства, образование, животна средина и туризам.¹⁰

Во Процесот на соработка во Југоисточна Европа кој започна во 1996 година во Софија, нашата држава е членка. Полноправни учесници во Процесот се Северна Македонија, Албанија, Босна и Херцеговина, Бугарија, Грција, Молдова, Романија,

¹⁰ <https://www.mfa.gov.mk/mk/page/9/regionalni-inicijativi>

Србија, Турција, Хрватска, Црна Гора, Словенија и Косово*. Република Северна Македонија се третира како основач, а во периодот јуни 2000-јуни 2001 г. и во периодот јуни 2012-јуни 2013 год. беше претседавач со ПСЈИЕ. Самитот во Скопје во 2001 година имаше силна економска димензија преку одржувањето на Економскиот форум и усвојувањето на Планот за акција за регионална економска соработка. Планот претставува акционо ориентиран документ и е камен темелник на натамошната регионална економска соработка.

Приоритети на нашето претседавање со ПСЈИЕ во периодот јуни 2012 – јуни 2013 беа: промоција на принципот на добрососедство; парламентарната соработка меѓу земјите од ПСЈИЕ; посилен економски развој и зголемување на трговијата и странските директни инвестиции во земјите од ЈИЕ; заштита и превенцијата од природни и човечки непогоди; јакнење на соработката меѓу локалните и регионални власти во областа на земјоделието, миграциите, здравство, науката итн.; прекуграничната соработка и регионалното поврзување; промоција на културните и религиозни разлики во ЈИЕ и соработка во областа на одбраната заради постигнување на степен на развој одбранбените капацитети согласно НАТО стандардите.

Покрај редовниот, се одржа и вонреден Самит на 25 октомври 2000 година заради актуелните настани во регионот и внатрешните промени во Србија и Црна Гора. Советот за регионалната соработка е официјално инициран на состанокот на Министрите за надворешни работи на земјите членки на ПСЈИЕ, во Софија на 27 февруари 2008 година, како продолжение на работата на Пактот за стабилност во ЈИЕ.

Во СРС членуваат 46 држави и учесничките во ПСЈИЕ, државите–донатори, неколку меѓународни финансиски институции, како и Советот на Европската Унија, Европската комисија и Советот на Европа. Генерален секретар на СРС е Мајлинда Брегу (Албанија) со мандат од 3 години, а нејзин наследник ќе биде црногорскиот кандидат Игор Лукшиќ.

Главна определба на СРС е да го помага ПСЈИЕ, да ги следи регионалните активности, да координира со останатите форми на регионална соработка, да мобилизира

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

донаторски капацитети и да придонесе во искористувањето на Европските инструменти за поддршка и развој (ИПА програмите) и развој на цивилното општество во регионот на ЈИЕ.

Фокусот на СРС е во приоритетните области на економијата и социјален развој, енергијата и инфраструктурата, правдата и внатрешните работи, безбедносната соработка, развој на човечкиот капитал, парламентарната соработка, но и актуелните прашања како миграции, тероризам, поврзаност, транспорт, култура и сл.

Регионалната иницијатива за миграција, азил и бегалци –МАРРИ - формирана е во 2003 година, а од 2004 година, МАРРИ функционира преку два механизми: МАРРИ Регионалниот форум - обезбедување политичка рамка за поддршка на иницијативата и МАРРИ Регионалниот центар во Скопје – практичната соработка и активности на МАРРИ со поддршка за спроведувањето на одлуките донесени од страна на Регионалниот форум. Целта на МАРРИ е промовирање на регионална соработка во насока на сеопфатен, интегриран и кохерентен пристап кон прашањата на миграцијата, азилот, граничното управување, визната политика и конзуларна соработка, враќање на бегалците и порамнување со цел да се исполнат меѓународните и европски стандарди.

Центарот за спроведување на законот во Југоисточна Европа, СЕЛЕК- има за цел преку надлежните органи да обезбеди поддршка на земјите-членки во насока на зајакнување на координацијата со цел спречувањето и борбата против организираниот криминал и прекуграничната соработка, со седиште во Букурешт.

Задачи на СЕЛЕК се: координација на регионалните операции и поддршка на истрагите и активностите за спречување на криминалот на земјите-членки во прекуграничните случаи; размена на информации и криминални разузнавачки информации и оперативна помош на брз и навремен начин; собирање, анализирање, обработување и ширење информации и криминални разузнавачки информации; стратешко анализирање и проценка на законите; воспоставување, управување и одржување на компјутеризиран информациски систем. Оперативните активности на СЕЛЕК се спроведуваат во рамките на осум работни групи.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Здравствената мрежа на Југоисточна Европа (ЗМЈИЕ): седиштето на Секретаријатот на здравствената мрежа за земјите од Југоисточна Европа е отворен на 07.03.2013 г. во Скопје. Целта на мрежата е зајакната соработка меѓу 10 земји-членки, во поглед на развој на јавното здравство, на организирање или имплементација на заеднички проекти и соработка на сите нивоа на здравството и здравствената услуга. Основна цел на мрежата е соработка, како составен дел од развојот на добрососедските односи, стабилност и просперитет и подобрување на здравјето во регионот, преку спроведување на националните истражувачки проекти во областа на јавното здравство. Мрежата ги поддржува дванаесет учеснички партнери - донатори (Белгија, Франција, Грција, Унгарија, Италија, Норвешка, Словенија, Шведска, Швајцарија, Холандија и Велика Британија) и пет меѓународни организации (Регионалната канцеларија на Светската здравствена организација за Европа, Советот на Европа Советот на Европа банка за развој, Меѓународната организација за миграција, Советот за регионална соработка).

Фондот за Западен Балкан/Western Balkan Fund е основан на 13 ноември 2015 година во Прага на состанок на министрите за надворешни работи на државите од Западниот Балкан (Северна Македонија, Косово, Србија, БиХ и Црна Гора) и Вишеградската група, кога беше потпишан Договор за основање на Фондот за Западен Балкан. Секретаријат на ФЗБ е во Тирана. Главна мисијата на Фондот е да ги промовира: развојот на поблиска соработка помеѓу државите од Западен Балкан; зајакнување на врските меѓу државите на Западен Балкан; интеграција на договорните страни, државите од Западен Балкан во Европската Унија и нивна заедничка презентација во трети земји. Целите на фондот се спроведуваат преку финансиска поддршка на активностите во која било област што придонесува за прекугранична и меѓурегионална соработка и за зајакнување на регионалната кохезија.

Јадранско-Јонската Иницијатива (ЈИ) е основана на 19 и 20 мај 2000. Целта на иницијативата е јакнењето на регионалната соработка промовирање на политичка и економска стабилност, со што ќе се создаде солидна основа за процесот на европска

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

интеграција. Постојаниот Секретаријат на ЈЈИ беше инаугуриран во Анкона на 19 јуни 2008 со цел да се зајакне соработката меѓу државите и да се направи иницијатива ориентирана кон конкретна проектна соработка. На 24.05.2018 година Република Северна Македонија беше примена за членка на ЈЈИ.

7. ЗАКЛУЧОК

Современите регионални интеграции имаат многу позитивни ефекти. Позитивните ефекти, именувани како креирање на трговијата (trade creating effect), се искажуваат, се манифестираат преку генерирањето нови текови на трговската размена, односно преку зголемување на интензитетот на слободната размена на стоки во рамките на царинската унија. Отстранувањето на царинските бариери меѓу трговските партнери доведува до реалокација на ресурсите што ги поседува една земја кон оние сектори во кои таа има компаративни предности. На тој начин се креира трговија, се елиминираат помалку ефикасните производители, односно домашното производство во земја-членка на царинската унија се заменува со увоз на истото тоа произведено по пониски производствени трошоци во друга земја-членка на царинската унија. Земјите се специјализираат за оние производства за кои имаат компаративни предности и не ги произведуваат оние производи каде што се трошочно инфериорни, туку до нив доаѓаат во слободна размена со производи каде што се трошочно супериорни, односно конкурентни. На тој начин се доаѓа до зголемување на потрошувачкиот вишок и до подобрување на благосостојбата во земјите-членки на интеграцијата. Царинската унија што ја развива, ја забрзува трговијата и која генерира ефекти од поголемата специјализација базирана на компаративни предност, ги зголемува овие ефекти и кај земјите што не се нејзини членки, бидејќи порастот на нејзиниот реален доход се прелева и во другите земји преку можностите за нејзино зголемување на увозот.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

8. КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- [1] Benčina Dragoljub, Simoniti Iztok „Mednarodne organizacije“, Priročnik in vodič, Delavska enotnost, Ljubljana, 1994.
- [2] Биљана Секуловска - Габер „Меѓународни организации и интеграции“, Економски факултет Скопје, 2003.
- [3] Кочоски М., Меѓународни организации и интеграции, УГД, Штип, 2013.
- [4] Giulio Querini „Ekonomski razvitak i nerazvijenost“, Stvarnost Zagreb 1978
- [5] Dominik Salvatore, „Međunarodna ekonomija“, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, 2009
- [6] <https://www.mfa.gov.mk/mk/page/9/regionalni-inicijativi>

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

A COMPARATIVE APPROACH TO CORRUPTION IN RUSSIA AND BELARUS

Natasha Georgieva, PhD

MIT University - Skopje, Republic of North Macedonia natashageorgievaivanovska@gmail.com

Biljana Buzlevski, PhD

MIT University - Skopje, Republic of North Macedonia

biljana.buzlevski@gmail.com

Abstract

Corruption erodes trust, weakens democracy, inhibits economic development and, in addition, exacerbates inequality, poverty, social division and the environmental crisis. Corruption can only be exposed if we understand the way it works and the systems that enable it. Corruption can occur anywhere, in business, government, courts, media, health, education, sports, etc. It can include anyone, politicians, government officials, public servants, business people, etc.

Keywords: corruption, anti-corruption authorities.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

КОМПАРАТИВЕН ПРИСТАП НА КОРУПЦИЈАТА ВО РУСИЈА И БЕЛОРУСИЈА

д-р Наташа Георгиева

МИТ Универзитет - Скопје, Република Северна Македонија

natashageorgievaivanovska@gmail.com

д-р Билјана Бузлевски

МИТ Универзитет - Скопје, Република Северна Македонија biljana.buzlevski@gmail.com

Апстракт

Корупцијата ја нагризува довербата, ја слабее демократијата, го кочи економскиот развој и дополнително ја влошува нееднаквоста, сиромаштијата, социјалната поделеност и еколошката криза. Корупцијата може да се разоткрие само доколку го разбереме начинот на кој функционира таа и системите кои што ја овозможуваат. Корупцијата може да се појави насекаде, во бизнисот, владата, судовите, медиумите, здравството, образованието, спортот и сл. Таа може да вклучи секого, политичари, владини службеници, јавни службеници, деловни луѓе и сл.

Клучни зборови: корупција, Органи за борба против корупцијата.

1.ВОВЕД

Корупцијата е закана за основите права и слободи на граѓаните гарантирани со Уставот на државата и со меѓународните документи, пред сè со Универзалната декларација за правата и слободата на граѓаните и со Европската декларација за правата и фундаменталните слободи на граѓаните.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Корупцијата се манифестира низ разни форми и на толку софистициран начин, што само професионалци можат да ја препознаат.

Корупцијата е една од најтешките и најраспространетите криминални форми во модерните општества.

Поимот корупција има повеќе значења.

Тој се врзува за изразите:

- расипаност;
- расипан;
- изопаченост;
- разврат;
- поткупување;
- подмитување;
- расипување;
- подрасипување;
- гниење;
- распаѓање;
- фалсификување и сл.¹¹

Во досегашниот историски развој се покажа дека корупцијата е тешка болест на општеството, чија вистиска дијагноза упатува на малигни процеси кои брзо се развиваат во правец на:

- концентрација на функциите, богатството и престижот;
- потиснување на демократијата и јакнење на автократските режими;
- тотална ерозија на начелото на законитост и другите основни постулати на правната држава;

¹¹Вујаклија, М., Лексикон страних речи и израза, Просвета, Београд, 1996/97.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- експанзија на бирократизмот, изразен преку сè поголемата административна контрола;
- монополите;
- непотизмот и сл.

За сето тоа примордијална улога игра материјалистичката концепција за стекнување на сè поголема моќ и богатство.¹²

Фактори кои најчесто влијаат на појавата и продорот на корупцијата:

- недостаток на силна законска основа;
- непримена на постоечките закони;
- недостаток на искуство и професионална способност за борба против корупцијата;
- реформи во администрацијата;
- концентрација на власта, богатство и статус;
- недемократски и автократски режим, трома бирократија;
- лоша административна ревизија;
- трговски пазарни рестрикции;
- монополи;
- индустриски и инфраструктурен развој;
- слабо организирана и слабо платена јавна служба;
- слаба поставеност и ефикасност на судовите;
- систем каде што власта, парите и политиката играат водечка улога.¹³

Корупцијата може да се доведе на толерантно ниво, но не и да биде целосно отстранета од општествениот живот.

¹²Камбовски, В., Спречување на корупцијата, год.5. бр. 1, 1998.

¹³Лабовиќ, М., Николовски, М., Организиран криминал и корупција, Скопје, 2010.

Сепак - Дали, воопшто, постои лек против оваа девијантна појава?

Според некои теоретичари, постои можност да се спречи, да се открие и да се зададе удар, само доколку оваа борба се третира во пошироки размери, како што се: законодавството, културата, обичаите, средината, верата, моралот, медиумите и образованието. Корупцијата, како современа болест, особено ги загрозува кривките организми на земјите кои се наоѓаат во транзиција.

2. ПОИМ НА КОРУПЦИЈА

Според *Декларацијата на Обединетите нации против корупцијата и подмитувањето во меѓународните комерцијални трансакции, под поимот корупција подразбира* – понуда, ветување или давање на некое плаќање, подарок или друга погодност, директно или индиректно, од страна на некоја приватна или јавна корпорација, вклучувајќи и транснационална корпорација или поединец од државата на некој јавен службеник или избран претставник од друга држава како несоодветен начин за извршување или воздржување од извршување на должностите на тој јавен службеник во врска со меѓународни комерцијални трансакции.¹⁴

Според *Казнената конвенција за спречување на корупцијата* – корупцијата се дефинира како барање, нудење, ветување или прифаќање на незаслужена корист, на посреден или непосреден начин, заради прибавување на незаслужена корист или ветување на таква незаслужена корист, а сето тоа да се чини со попречување на нормалното вршење на одредена функција или пропишаното однесување на корисникот на незаслуженото чинење или незаслужената корист.¹⁵

Според *Цивилната конвенција за спречување на корупцијата* – под корупција се подразбира барање, нудење, давање или прифаќање, посредно или непосредно, на недозволено чинење и прибавување на незаслужена корист, со што се попречува

¹⁴Resolution 51/191 of the General Assembly of the UN, 16 December, 1996, United Nations Declaration Against Corruption and Bribery in International Commercial Transactions.

¹⁵Казнена конвенција за спречување на корупција. www.nacionalnakomisija.gov.mk

нормалното вршење на некоја функција или пропишано однесување на корисникот на незаконитото чинење или незаконитата корист.¹⁶

Според *Конвенцијата на Обединетите нации против корупција*, таа се дефинира како:

- ветувањето, понудувањето или давањето на некој државен службеник, директно или индиректно, незаслужена имотна корист, за него самиот или за друго лице или ентитет, за да изврши или се воздржи од извршување на некое дело во рамки на вршењето на неговите службени функции;
- барањето или прифаќањето од некој државен службеник, директно или индиректно, незаслужена имотна корист за него самиот или за друго лице или ентитет, за да изврши или да се воздржи од извршување на некое дело во рамки на вршењето на неговите службени функции.¹⁷

Меѓународната група на Советот на Европа во 1990 година, во Стразбург корупцијата ја определи како официјална корупција, како и секое друго дејствување на лица со одговорност во општествениот или приватниот сектор.¹⁸

Според *Обединетите нации* – корупцијата е злоупотреба на задачи заради лични придобивки или групни придобивки како и придобивки на државните службеници како последица на нивната службена позиција што тие ја имаат.¹⁹

Генералното Собрание на ООН на меѓународниот семинар во Савана одржан во 1990 година, корупцијата ја дефинира како – злоупотреба поради лични придобивки или групни придобивки, како и придобивки на државните службеници како последица на нивната службена позиција што тие ја поседуваат. Се работи само за материјални придобивки, карактеристични за кривичните дела на подмитување.²⁰

¹⁶Цивилна конвенција за спречување на корупција. www.jpacademy.gov.mk

¹⁷Конвенција на Обединетите нации против корупција. www.un.org

¹⁸www.customs.gov.mk

¹⁹Зејнели, И., Некои карактеристики на корупцијата во Република Македонија, Статија.

²⁰www.customs.gov.mk

Според *Светска банка* – корупцијата е злоупотреба на јавни ресурси поради лични интереси.²¹ Светската банка разликува две главни форми на корупција: Државна контрола²² и Административна корупција²³.

Меѓународна кризна група (МКГ), - потенцира дека корупцијата е сериозна причина за загриженост. Корупцијата во јавните служби е широко распространет проблем и го разјадува кредибилитетот на политичките и на управните институции.²⁴

Пактот за стабилност на Југоисточна Европа – корупцијата е симптом на лошото управување и пречка за законско практикување на власта, преку економските, социјалните и политичките инструменти.²⁵

Според *Мултидисциплинарната група за корупција (GMS-Multy-disciplinaru Group of Corruption)* – корупцијата претставува чин на подмитување и други постапки за извршување на должности од страна на лица во државната администрација и приватниот сектор, кога таквата постапка претставува кршење на должностите кои произлегуваат од работното место на службеното лице, лицето од приватниот сектор или независен службеник, со цел добивање на незаконита корист за себе или за трето лице.²⁶

Како заеднички елементи на дефинициите за корупција може да се споменат:

- незаконитост, односно противзаконска дејност на одредени субјекти;
- дејност која е спротивна на моралните норми;
- противправно богатење, стекнување на противправна имотна корист;

²¹www.worldbank.org

²²Државната контрола уште се нарекува „Заробеност на државата“. Ова подразбира дека поединци, групи или фирми во јавниот или приватниот сектор имаат можност преку поткупување, да влијаат на формулирањето на законите, прописите, одлуките и другата владина политика, во нивна сопствена полза. Заробените држави се помалку одговорни и политичките фактори можат да им служат на посебните интересни групи повеќе отколку на интересите на оние што ги избрале.

²³Административната корупција значи дека примената на постоечките законски прописи и правила е под влијание на поткупувањето на јавните служби, вклучувајќи такви примери, како што е поткупување за добивање на дозволи, полесни царински олеснувања, победа на конкурси за јавни набавки, или добивање на приоритет во обезбедување на разни владини услуги, кои се чести.

²⁴Витларов, Т., Казнено – правна заштита од корупција, Одбранета докторска дисертација, Скопје, 2005.

²⁵Витларов, Т., Казнено – правна заштита од корупција, Одбранета докторска дисертација, Скопје, 2005.

²⁶Бошковиќ, М., Актуелни проблеми сузбивања корупције, Београд, 2000.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- негативно влијание врз економскиот развој, економските односи и предизвикување на негативни промени во економската сфера;
- негативна слика за општеството со самото непочитување на законските норми;
- остварување на личен интерес, политичка, финансиска или некоја друга моќ во државата;
- губење на доверба во државните институции и сл.²⁷

3. ИСТОРИСКИ РАЗВИТОК НА КОРУПЦИЈАТА

Корупцијата се појавува од почетокот на пишаната правна историја, односно од почеток на формирање на државата и државните организации.

Можеме со право да констатираме дека корупцијата како појава е стара колку и самата држава, и дека не постои држава започнувајќи од античката цивилизација, па до денес, која на различен начин, со различна динамика, не се соочува со разни облици и видови на корупција.

Библија (Стар завет) - И во Библијата, може да сретнат грешноста, осудата, презирот и казната за поткуп. Во неа исто така запишани се основните принципи според кои треба да се однесуваат луѓето.²⁸

Хамурабиев законик – Овој законик името го добил според вавилонскиот цар Хамураби, кој бил донесен за време на неговото владеење. Според старата хронологија е донесен во 1793 г.п.н.е. – 1750 г.п.н.е. а според новата хронологија, 1709 – 1669 г.п.н.е.

Хамурабиевиот законик е напишан на академски јазик, и содржи делови од старото обичајно право. Истиот ги опфаќа стварното, облигационото, брачното, семејното, наследното, казненото и процесното право.

Во него се содржани одредби кои се однесуваат на казнување на судиите за незаконско донесување на судска одлука.²⁹

²⁷Бошкович, М., Актуелни проблеми сузбивања корупције, Београд, 2000.

²⁸Barker, K., The NIV Study Bible, Michigan, USA, 1995.

Римска држава – Злоупотребата и корупцијата не се карактеристични за Римската држава како една од најголемите империи која што оставила печат во развитокот на општеството и државата, и воопшто на човештвото.

Меѓутоа, со нејзиниот развој, со освојувањето на нови територии, зголемување на популацијата, се појавуваат и се развиваат различните видови на злоупотреба, од страна на државните службеници.

Многу материјални средства биле потребни за раскошен живот, чести забави, игри, настани, желба за богатство и престиш. Поради тоа државните службеници започнале се повеќе да ја злоупотребуваат својата службена положба.

Како последица на овие појави започнало поднесување на приватни тужби. Оваа постапка е наречена *quaestiones* (судски истраги).

Овие приватни тужби со текот на времето биле преименувани во кривични тужби. Ваквата промена е направена со донесување на *законот lex Acilija*.

Подоцна е донесен и *законот lex Servilija* кој за сторителите на злоупотреби, освен надомест на штета во двоен износ, предвидувал и губење на политичките права.

Закон на 12 Таблици – Законот на 12 Таблици е донесен во Рим, 451 – 450 г.п.н.е., и е објавен на форум на дванаесет таблици.

Истиот содржи: семејно право, таторство и наследно право, соседски односи и меѓи, деликти, јавно и религиозно право.³⁰

Салијски закон – Првобитната верзија на Салијскиот закон од 65 члена, била создадена кон крајот на 5 и почетокот на 6 век, за време на владеење на Клодовик (481 – 511), и бил напишан на искварен латински јазик со многу вметнати франски зборови и изрази. Салијскиот закон содржи норми од кривично право, а помалку одредби од: стварно, облигационо, брачно, семејно, наследно и процесно право. Одредбите за граѓанските права во законот имаат второстепено значење.

²⁹<https://ucionicaistorije.files.wordpress.com>

³⁰Николич, Д., Горѓевич, А., Законски текстови старог и средњег века, Таблица 9, Ниш, 2010, стр. 46.

Душанов законик – Овој законик е донесен во 1349 – 1354 година, како најзначаен пишан правен споменик на средниот феудализам во Европа, во кој се предвидуваат повеќе коруптивни кривични дела.³¹

Кривичен законик на Германија од 1532 – Поради раширеноста на злоупотребите од привилегираниот царски staleж и други извршители на државната власт, во 1532 година, во Германија е донесен законикот *Constitutio Criminalis Carolina*.

Со овој законик се опфатени следниве кривични дела: кривични дела во случај кога еден застапник во ист спор дава правна помош на двете странки, кривични дела кога државен службеник ќе пушти од затвор осуденик на слобода и кога во казнена постапка судијата прима награда од обвинетиот.

4.КОРУПЦИЈА ВО РУСИЈА

Русија е полупретседателска федерација во Источна Европа. Таа има површина од 17.098.242 квадратни километри и 142.257.519 жители.

Главен град на Русија е Москва.

Во Кривичниот законик на Русија, во глава 30 „Кривични дела кои се насочени против државната власт, интересите на државната служба и служба во органите на локалната самоуправа“, се предвидени следниве коруптивни кривични дела: Член 290 – Примање поткуп, Член 291 – Давање поткуп, Член 291.1 – Посредување при поткуп и Член 291.2 – Ситен поткуп.

4.1.Органи за борба против корупција

4.1.1.Истражен комитет

Истражниот комитет ги има следниве функции:

³¹Гурич, Ж., Јовашевич, Д., Ракич, М., Корупција – изазов демократији, Београд, 2007, стр. 298 - 299.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

1. Спроведување и контрола на работата на истражните органи на Истражниот комитет;
2. Определување на околностите кои придонесуваат за извршување определено злосторство, како и усвојување мерки за нивното отстранување;
3. Спроведување меѓународна соработка во областа на работата на Кривичниот суд;
4. Развој на мерки за спроведување на државната политика во областа на имплементирање на кривичното процесно законодавството на Русија;
5. Подобрување на законската регулатива во одредена област;
6. Утврдување на редоследот за изработка и објавување статистички извештаи за истражувачка работа и постапка за нивна контрола;
7. Соработка со надлежните органи на други држави;
8. Соработка со меѓународни организации согласно со меѓународните договори и учество во развојот на меѓународните договори потпишани од страна на Русија во утврденото поле на активности;
9. Согласно со утврдената процедура на претседателот на Русија и Владата, подготовка и доставување федерални уставни нацрт-закопи, федерални закони, нормативно-правни акти и други документи за прашања поврзани со одредена дејност.³²

4.1.2. Министерство за внатрешни работи

Министерството за внатрешни работи, покрај своите задачи, ги има и следниве функции:

1. Развој и имплементација на државната политика во сферата на надлежност на Министерството за внатрешни работи;

³²<http://sledcom.ru/>

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

2. Имплементирање на нормативно-правните акти во сферата на надлежност на Министерството за внатрешни работи;
3. Обезбедување на заштитата на животот, здравјето, правата и слободите на граѓаните на Русија, странските државјани, лицата без државјанство, борба против криминалот, заштита на јавниот ред, сопственоста, јавната безбедност;
4. Управување со органите за внатрешни работи и внатрешните сили на Министерството за внатрешни работи;
5. Обезбедување социјална и правна заштита на работниците во органите на Министерството за внатрешни работи, внатрешните сили, федералните државни цивилни службеници на Министерството за внатрешни работи и на професионалците, социјална и правна поддршка на вработените во Министерството за внатрешни работи, граѓаните отпуштени од служба од Министерството за внатрешните работи, нивните семејства и други лица чија материјална поддршка е обврска на Министерството за внатрешни работи, согласно со законодавството на Русија;
6. Спроведување на законодавството на Русија за борба против корупција во системот на Министерството за внатрешни работи.³³

4.1.3. Федерална служба за безбедност

Федералната служба за безбедност во областа на борбата против корупцијата ги има следниве функции:

1. Разработка на мерки во рамките на својата надлежност во соработка со други федерални органи на извршната власт во борбата против корупцијата;
2. Организација и спроведување оперативно-истражни активности со цел да се идентификуваат, спречат и откријат коруптивни кривични дела;

³³<http://mvd.ru/>

3. Учество во работата на координативните тела за спречување корупција формирани во согласност со одлука на претседателот на Русија;
4. Интеракција со други безбедносни органи, јавни и парламентарни комисии за борба против корупција, како и граѓански организации и институции на граѓанското општество;
5. Учество во меѓународна соработка во областа на борбата против корупцијата;
6. Во рамките на меѓународната соработка во областа на антикорупциската политика, Русија соработува со странски разузнавачки агенции и меѓународни организации со цел идентификација и откривање коруптивни кривични дела, следење на осомничените (обвинети) и идентификација на имотот стекнат на криминален (незаконски) начин;
7. Информирање на персоналот на одделите на федералните служби и државните органи, државните органи на власта на субјектите на Русија и на локалната власт за спречување корупција и други прекршоци;
8. Спроведување оперативно-истражни активности со цел да се потврди веродостојноста на информациите поднесени или доставени во Федералната служба за безбедност во согласност со правилата на Законот за борба против корупција од страна на функционери, како и нивната усогласеност со барањата за спречување или решавање на судир на интереси и спроведување на обврските утврдени со руското законодавство.³⁴

Русија е потписничка на:

1. Конвенцијата против корупција на Обединетите нации;
2. Кривичноправната конвенција за корупција на Советот на Европа.

Русија ја ратификувала:

1. Конвенцијата за борба против корупција на ОЕЦД.

³⁴<http://www.fsb.ru>

Русија е членка на Групата држави против корупција (ГРЕКО).

5.КОРУПЦИЈА ВО БЕЛОРУСИЈА

Белорусија е претседателска република во Источна Европа. Таа има површина од 207.600 квадратни километри и 9.549.747 жители.

Главен град на Белорусија е Минск.

Во Кривичниот законик на Белорусија, во глава 35 „Кривични дела против услугата“, се предвидени следниве коруптивни кривични дела: Член 430 - Земање поткуп, Член 431 – Давање поткуп, Член 432 – Посредување во поткуп и Член 433 – Незаконско земање награда.

5.1.Органи за борба против корупција

5.1.1.Генерално обвинителство

Генералното обвинителство е државен орган одговорен за организирање на борбата против корупцијата.

Генералното обвинителство на Белорусија:

1. Собира информации и факти за настани поврзани со корупција;
2. Анализира ефикасност на мерки за борба против корупција;
3. Ја координира дејноста на другите државни органи кои се борат против корупцијата;
4. Ја надгледува работата на раководителите на државните органи и почитувањето на законодавните акти за борба против корупција и, во случај на правни прекршоци, презема мерки за започнување кривични постапки во согласност со законодавните акти;
5. Подготвува предлози за унапредување на законската регулатива за борба против корупција;

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

6. Врши и други надлежности во борбата против корупцијата.³⁵

Во Генералното обвинителство, во Министерство за внатрешни работи и во Државната безбедност се формираат Специјални единици за борба против корупција. Претседателот на Белорусија ја утврдува постапката за формирање на Специјалните единици за борба против корупција.

Специјалните единици за борба против корупција имаат право:

1. Да добиваат информации од државните органи и други државни организации кои се неопходни за борба против корупцијата, како и податоци од други информатори, информациски агенции и банки;
2. Слободно да ги преминуваат контролните пунктови преку државната граница на Белорусија и местото каде што се врши граничната контрола, со службени легитимации издадени од страна на Граничната полиција;
3. Со одлука на генералниот обвинител да ги суспендира целосно или делумно финансиските трансакции на физички или правни лица, како и да се ограничи нивното право на располагање со имотот за истиот период ако се има доволна основа за сомневање дека паричните средства и (или) имотот ги добиваат од лица вклучени во корупција или легализација на доходите добиени по нелегален пат;
4. Да поднесуваат барање до државните органи и други државни организации за престанување, поништување на специјалните дозволи за извршување одредени активности.

Истражниот комитет, органите на Државна контролна комисија, Државниот царински комитет и Царинската управа, Државниот граничен комитет и другите органи на граничната служба, Министерството за даноци и неговите инспекции, Министерството за финансии и неговите територијални тела,

Народната банка, други банки и небанкарски финансиски институции, како и други државни органи и државни организации се вклучени во борба против корупцијата во

³⁵<http://www.prokuratura.gov.by/ru/>

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

рамките на својата надлежност во согласност со законите и прописите. Исто така и јавните здруженија се вклучени во борба против корупцијата.

Државните органи и други државни организации се обврзани да ги информираат органите вклучени во борба против корупцијата за факти кои укажуваат на корупција. Органите вклучени во борба против корупцијата, врз основа на меѓународните договори склучени од страна на Белорусија, можат да разменуваат потребни информации со странски институции кои се борат против корупција.

Државните органи и други државни организации, нивните службеници во рамките на својата надлежност, како и граѓаните на Белорусија, странските државјани и лицата без државјанство кои се на територијата на Белорусија се должни да бидат од помош на органите вклучени во борба против корупцијата.

Информации, документи и други материјали од областа на борбата против корупцијата, побарани од страна на органите вклучени во борба против корупцијата се обезбедуваат од страна на државните органи и други државни организации и нивните службени лица. Обезбедување на информациите, документите и другите материјали кои содржат доверлива информација се врши во согласност со законските прописи.

Со цел да се соберат, чуваат, анализираат и сумираат информации за факти и докази за корупција на физички и правни лица, во Специјалните единици за борба против корупција се спроведува оперативна контрола и се формира централизирана база на податоци.

Во Генералното обвинителство се водат заеднички бази на податоци за борба против корупција кои се формираат врз основа на информации доставени до органите на Обвинителство, Министерство за внатрешни работи и Државната безбедност, на начин и во рокови утврдени од страна на генералниот обвинител и во координација со Министерството за внатрешни работи и Комитетот за државна безбедност.

Контрола во работата на Специјалните единици за борба против корупција, во органите на Обвинителството, во органите на Министерството за внатрешни работи и

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Државната безбедност вршат генералниот обвинител, министерот за внатрешни работи и претседателот на Државната комисија за безбедност.

Белорусија ги ратификувала:

1. Конвенцијата против корупција на Обединетите нации;
2. Кривичноправната конвенција за корупција на Советот на Европа;
3. Граѓанскоправната конвенција за корупција на Советот на Европа;
4. Конвенцијата против транснационален организиран криминал на Обединетите нации.³⁶

6.ЗАКЛУЧОК

Од почетокот на формирање на државата и државните организации, односно од почетокот на пишаната правна историја, се појавува корупција, под различен назив, со различен опис и карактеристики, различни видови и мерки на пропишани казни.

Со право можеме да кажеме дека корупцијата е појава која е стара колку и самата држава.

Нема држава, започнувајќи од античката цивилизација, па сè до денес, која на различен начин, со различна динамика, не се соочува со разни облици и видови на корупција.

Корупцијата е општествена негативна појава која од аспект на нејзините феноменолошки обележја се смета за најтежок облик на загрозување на демократската правна држава.

Секој облик на злоупотреба на власта заради лична или колективна корист, било во јавниот или приватниот сектор, претставува корупција.

Корупцијата постои доколку намерно се крши принципот на непристрасност во случај на намерно донесување на одлука за присвојување на некое добро.³⁷

³⁶<http://www.business-anti-corruption.com/country-profiles/belarus>

³⁷Георгиева, Н., Криминологија, интерна скрипта, Скопје, 2020.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Корупцијата е мултидимензионален феномен од криминолошка, антрополошка – психолошка, економска, социјална, правна и политичка природа, која не смее да се идентификува со организираниот криминал.

Таа е во тесна врска со организираниот криминал, и тоа преку организираниите облици на корупција во сферата на приватизација, јавните набавки, илегалното финансирање на политичките партии и сл.

Поимот корупција има повеќе значења. Тој се врзува за изразите: расипаност; расипан; изопаченост; разврат; поткупување; подмитување; расипување; подрасипување; гниење; распаѓање; фалсификување и сл.

За да имаме успешна борба против корупцијата, треба да се има општ третман, континуитет, издржливост, сила во спроведувањето и сето тоа врз основа на претходно познати правила и одговорности.

Корупцијата географски не познава граници и упатува на одредена криза, пред сè криза на моралот на конкретната професија.

Во последниве години, корумпираноста се почесто се појавува во поопасни форми, особено доколку во одредени области се здружуваат криминалното подземје и политичката елита.

Сиромаштијата и општ пад на економијата се производ на корупцијата. Таа доведува до намалување на ефективност на функционирањето на државната власт и минимизирање на вербата на граѓаните во органите на државните, јавните служби.

Корупцијата како феномен ја минира политичката стабилност, вербата на луѓето во политичкиот и судскиот систем, во правна држава, економскиот развој, странските инвестиции и интегрирањето на земјата.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- [1] Abjorensen, H., Combating Corruption, Tokyo University, 2014.
- [2] Barker, K., The NIV Study Bible, Michigan, USA, 1995.
- [3] Бошкович, М., Актуелни проблеми сузбивања корупције, Београд, 2000.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [4] Витларов, Т., Казнено – правна заштита од корупција, Одбранета докторска дисертација, Скопје, 2005.
- [5] Вујаклија, М., Лексикон страних речи и израза, Просвета, Београд, 1996/97.
- [6] Георгиева Х.К.Н., Криминолошки карактеристики на корупцијата во Република Македонија, Скопје, 2016.
- [7] Граѓанскоправна конвенција за корупција на Советот на Европа.
- [8] Ѓурич, Ж., Јовашевич, Д., Ракич, М., Корупција – изазов демократији, Београд, 2007.
- [9] Зејнели, И., Некои карактеристики на корупцијата во Република Македонија, Статија.
- [10] Казнена конвенција за спречување на корупција. www.nacionalnakomisija.gov.mk
- [11] Камбовски, В., Спречување на корупцијата, год.5. бр. 1, 1998.
- [12] Конвенција на Обединетите нации против корупција. www.un.org
- [13] Конвенција против транснационален организиран криминал на Обединетите нации.
- [14] Кривичноправна конвенција за корупција на Советот на Европа.
- [15] Лабовиќ, М., Власта корумпира, Де Гама, Скопје, 2006.
- [16] Лабовиќ, М., Николовски, М., Организиран криминал и корупција, Скопје, 2010.
- [17] Маневски, М., Корупцијата во Република Македонија, превентивни и казнени мерки за спречување, Скопје, 2005.
- [18] Nacional Integrity System, The Transparency International Source Book, 2nd, ed. 1997.
- [19] Николич, Д., Ѓорѓевич, А., Законски текстови старог и средњег века, Таблица 9, Ниш, 2010.
- [20] Reolution 51/191 of the General Assambly of the UN, 16 December, 1996, United Nations Declaration Against Corruption and Briberiy in International Commercial Transactions.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

[21] Цивилна конвенција за спречување на корупција. www.jracademy.gov.mk

Интернет страници:

- www.customs.gov.mk
- www.worldbank.org
- www.customs.gov.mk
- <https://ucionicaistorije.files.wordpress.com>
- www.u4.no/dokument
- <http://sledcom.ru/>
- <http://mvd.ru/>
- <http://www.fsb.ru>
- <http://www.prokuratura.gov.by/ru/>
- <http://www.business-anti-corruption.com/country-profiles/belarus>

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

PUBLIC REVENUES OF THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA

Biljana Buzlevski, PhD

MIT University - Skopje, Republic of North Macedonia

biljana.buzlevski@gmail.com

Aleksandra Cibreva Jovanovska, PhD

acibreva@gmail.com

Abstract

This paper offers an overview of the trends and structure of budget events in Macedonia in the period from 2006 to 2022. Furthermore, the paper performs an empirical analysis of the country's fiscal position exposed to budgetary events. In the case of net-tax events, they find no positive effect on short-term output, while long-term effects are negative. Higher incidences also encourage an increase in taxes, so it indicates that attempts to achieve fiscal consolidation by increasing the tax burden may not be possible. give results. A shock to the net-tax income results in a negative short-term effect on inflation, while the effects through interest rates are positive and profound.

Keywords: budget, public revenues, budget revenues in the Republic of Macedonia.

ЈАВНИ ПРИХОДИ НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

д-р Билјана Бузлевски

МИТ Универзитет - Скопје, Република Северна Македонија

biljana.buzlevski@gmail.com

д-р Александра Цибрева Јовановска

acibreva@gmail.com

Апстракт

Овој труд нуди поглед на трендовите и структурата на буџетските приходи во Македонија во периодот од 2006 до 2022 година. Понатаму, трудот врши емпириска анализа на фискалната позиција на земјата со осврт на буџетските приходи. Во однос на нето-даночните приходи, тие наоѓаат ниска позитивна реакција на аутпутот на краток рок, додека на среден рок ефектите се негативни. Поголемите приходи поттикнуваат зголемување и на расходите, така што се укажува дека обидите за постигнување фискална консолидација преку зголемување на даночниот товар можно е да не дадат резултати. Шок на нето-даночните приходи резултира со негативна краткорочна реакција на инфлацијата, додека ефектите врз каматните стапки се позитивни и трајни.

Клучни зборови: буџет, јавни приходи, буџетски приходи во Република Македонија.

1. ВОВЕД

Јавните финансии се поле од економијата во врска со плаќањето на колективни или владини активности и со администрацијата и нацртот на тие активности. Полето најчесто е поделено на прашања кои владата или колективните организации треба да ги прават или прават и прашања од типот како да се плати за тие активности. Поширок термин е јавна економија и потесен термин, исто така често употребуван, е терминот владини финансии. Јавни приходи се приходите што се наплаќаат од граѓаните и стопанството заради обезбедување на средства за финансирање на функциите на државата за задоволување на

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

општите и заедничките потреби. Во повеќето земји државата обезбедува и сопствени приходи од имотот во државна сопственост. Но, тие приходи најчесто не се доволни за финансирање на сите функции кои се од интерес на граѓаните и на државата во целост. Затоа во сите земји, покрај приходите од својот имот, државите се обврзани да наплатуваат и приходи од други извори.

Буџетските приходи, слично на расходите, беа највисоки во првите години од осамостојувањето. Така, просечното ниво на буџетски приходи во периодот 1991 – 1994 година изнесуваше 42% од БДП. Во 2007 година високиот раст на приватната потрошувачка резултирало со значителен раст на приходите по основ на ДДВ. Поврзано со директните даноци, беа направени промени во однос на даночните стапки, поточно се премина од дотогашното прогресивно оданочување на доходот кон пропорционално оданочување, со истовремено намалување на законската стапка на 12%.

2. Основни карактеристики на јавните приходи

Јавните приходи државата во прв ред ги остварува од даноците : директните даноци, како што се персоналниот данок на доход, данокот на профит и други и, индиректните даноци, како што се данокот на додадена вредност, акцизите, царините и др. Даноците претставуваат најзначаен, најдоминантен облик на јавни приходи во современите економии. Околу 70-80% од вкупните јавни приходи современите држави ги прибираат од даноците. Државите остваруваат буџетски средства и од т.н. неданочни приходи : профите од јавните претпријатија, различни такси (парични, судски, административни) и слично. Државата е единствена институција која располага со моќ за оданочување, односно со сила граѓаните, на претпријатијата и на институциите да им наметне обврска за плаќање на јавни давачки. Средствата прибрани преку јавните давачки се влеваат во буџетот на државата, односно во државната благајна и ја чинат неговата приходна страна.³⁸

³⁸ Атанасовски Живко– Јавни финансии, Економски факултет – Скопје 2003, стр. 65

Јавните приходи претставуваат финасиски средства кои ги остварува државата и другите јавни - правни тела заради покривање на јавните расходи , кои произлегуваат од извршувањето на нивните функции. Јавните приходи , според тоа, имаат свое оправдување во постоењето на јавните органи и нивните функции , кои се истакнуваат . Една од карактеристиките на јавните приходи, е тоа што дека тие се финасиски средства кои ги остваруваат и ги користат државата и другите - јавни правни тела исто така карактеристично за нив е тоа што се наменети за финасирање на јавните расходи и за остварување на посебни цели на економската и на социјалната политика на општеството.³⁹ Инаку, тие се остваруваат континуирано. Нивниот обем и нивната структура се условени од јавните функции што ги извршува државата. Меѓу изворите на јавните приходи првенствено значење има БДП. Државата наплатува различни видови на даноци т.е. директни и индиректни даноци со што врши зафаќање на еден дел од БДП за потребите на јавното финасирање . Индиректни даноци се : (данокот за дадена вредност , акцизите , царините и фискалните монополи , ако постојат), се вклучени во продажните цени на добра и услуги , т.е. во вредноста на БДП и се прибираат директно од државата. Во Република Македонија земајќи го предвид ниското ниво на економска развиеност и големите потреби за социјални потреби и инвестиции,, јавните приходи и расходи се движат од 35 до 40 % од домашниот бруто - производ . Индиректните даноци се плаќаат од доходите на физичките и правните лица, кои се крајни потрошувачи на тие добра и услуги.

Директните даноци, односно даноците на доход и даноците на имот се наплатуваат, исто така, од доходите на физичките и на правните лица, кои се дел од националниот доход. Обемот на јавните приходи е во тесна врска во големината на БДП. Тоа значи дека објективната граница во кои може да се формираат финасиските ресурси на државата, односно на јавниот сектор се детерминирани со реалните матријални можности на општеството. Најчесто преку даноците се прибираат од 30 до 50% од БДП . Во Република

³⁹ Marco Cangiano, Teresa Curristine, and Michel Lazare, Public Financial Management and Its Emerging Architecture, International Monetary Fund. Not for Redistribution, 2013, <https://www.elibrary.imf.org/downloadpdf/book/9781475531091/9781475531091.pdf>

Македонија земајќи го предвид ниското ниво на економска развиеност и големите потреби за социјални потреби и инвестиции, јавните приходи и расходи се движат од 35 до 40 % од домашниот бруто – производ.

Јавните приходи можат да се јават во различни облици и тоа:⁴⁰

- 1) фискални приходи, како што се даноците, таксите, придонесите и парафискалните приходи,
- 2) приходи од активноста на државните органи и установи, од користење на јавниот имот и од работа на државните препријатија,
- 3) јавни заеми,
- 4) средства од монетарната емисија и
- 5) помошти и донаци, кои можат да произлезат од домашните извори или од трансфер на доходот од други земји.

Поточно приходите се поделени на:⁴¹

- приходи од државата, јавни препријатија и институции
- даноци
- придонеси
- царини
- такси
- јавни заеми
- подароци и помош и др.

Во структурата на приходите на современата држава доминираат фискалните приходи, односно даноците со кои се обезбедуваат повеќе од 70 %, а во оделни земји и до 90% од вкупните јавни приходи. Ваквата состојба претставува последица не само на фискалната функција на даноците туку и на нивното значење за остварување на своите цели и задачи.

⁴⁰ Јавни финансии, Д – р Панче Јовановски – Скопје 2005, стр. 45

⁴¹ Marco Cangiano, Teresa Curristine, and Michel Lazare, Public Financial Management and Its Emerging Architecture, International Monetary Fund. Not for Redistribution, 2013, <https://www.elibrary.imf.org/downloadpdf/book/9781475531091/9781475531091.pdf>

3. Буџетски приходи во Република Македонија од 2006-2011

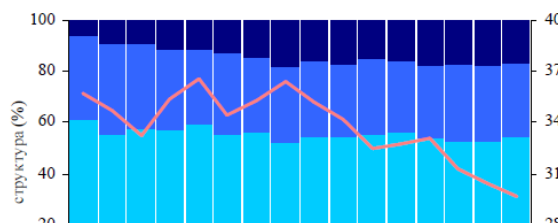
Буџетските приходи, слично на расходите, беа највисоки во првите години од осамостојувањето. Така, просечното ниво на буџетски приходи во периодот 1991 - 1994 година изнесуваше 42% од БДП. Во наредните години, вкупните буџетски приходи, и покрај постепено апсолутно зголемување, изразени во процент од БДП регистрираа надолан тренд, достигнувајќи 33,3% во 1998 година.

Во 2002 и 2003 година, нивото на вкупни приходи беше зголемено, по што следеше тренд на намалување на фискалниот товар, достигнувајќи 32,5% од БДП во 2006 година. Во 2007 година високиот раст на приватната потрошувачка резултираше со значителен раст на приходите по основ на ДДВ. Поврзано со директните даноци, беа направени промени во однос на даночните стапки, поточно се премина од дотогашното прогресивно оданочување на доходот кон пропорционално оданочување, со истовремено намалување на законската стапка на 12%. Исто така, намалена беше законската стапка на данокот на добивка, односно беше изедначена со истата за ПДД.⁴²

Реформираната политика на оданочување не создаде негативни фискални ефекти. Наплатата на приходите по основ на директни даноци беше зголемена за околу 13%. Генерално, растот на буџетските приходи го рефлектираше поволниот макроекономски амбиент, отсликан преку високиот економски раст воден од домашната побарувачка, позитивните движења на пазарот на трудот и слично.

Во 2008 година растот на буџетските приходи продолжи со исто темпо, изнесувајќи 33,1% од БДП. Даночните стапки на ПДД и на данокот на добивка беа дополнително намалени на 10%. Во однос на фискалните ефекти, беше забележан пад на

Графикон бр. 1 Буџетски приходи, вкупни (десна скала) и структура

⁴² Интернет извор: Public Financial Management Reform Programme, <https://finance.gov.mk/public-financial-management-reform-programme-2018-2021-5/?lang=en>

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

приходите кај ПДД од 2,2% и покрај високиот раст на платите. Позитивните перформанси на пазарот на труд, сепак, позитивно се одразија врз наплатата на социјалните придонеси, кои пораснаа за 14,3% споредено со претходната година. Наплатата на данокот на добивка беше зголемена за околу 45%, како резултат на зголемената профитабилност на фирмите. Позитивните фискални резултати во однос на данокот на добивка поттикнаа преземање дополнителни чекори во насока на намалување на даночниот товар на фирмите. Така, почнувајќи од 2009 година почна со примена даночното решение според кое само добивката распределена за дивиденда подлежи на оданочување. Ова, како и падот на економската активност доведоа до значително намалување од 48,3% на приходите по основ на данок на добивка истата година. Во однос на давачките кои го товарат личниот доход беше регистриран раст на наплатата, што се објаснува со реформата Бруто-плата . Нивото на вкупни буџетски приходи во 2009 година изнесуваше 31,3% од БДП.

Во 2010 година, дополнителното намалување на стапките на придонеси за социјално осигурување на 27% веќе резултираше со благ пад на наплатата. Приходите по основ на данок на добивка забележаа дополнителен пад од 16,8%, а наплатата беше намалена и кај приходите од увозни давачки. Позитивни остварувања беа забележани кај приходите од домашни даноци на стоки и услуги (ДДВ и акцизи) и ПДД. Свкупно, буџетските приходи во 2010 година беа зголемени за 2,8% и изнесуваа 30,4% од БДП. Во 2011 година беше забележан раст од 3,8% на вкупните приходи, но нивното учество во БДП се намали на 29,7%.⁴³

4. Буџетски приходи во Република Македонија од 2012-2022

Вкупните приходи во Буџетот на Република Северна Македонија во периодот од 2012-2020 година просечно изнесуваа 28,8% од БДП и се меѓу најниските во Европа. Приходите во буџетот на државата се состојат од: даноци, придонеси, царински давачки, акцизи, такси, приходи од јавни претпријатија и институции, заеми и донации. Даноците и

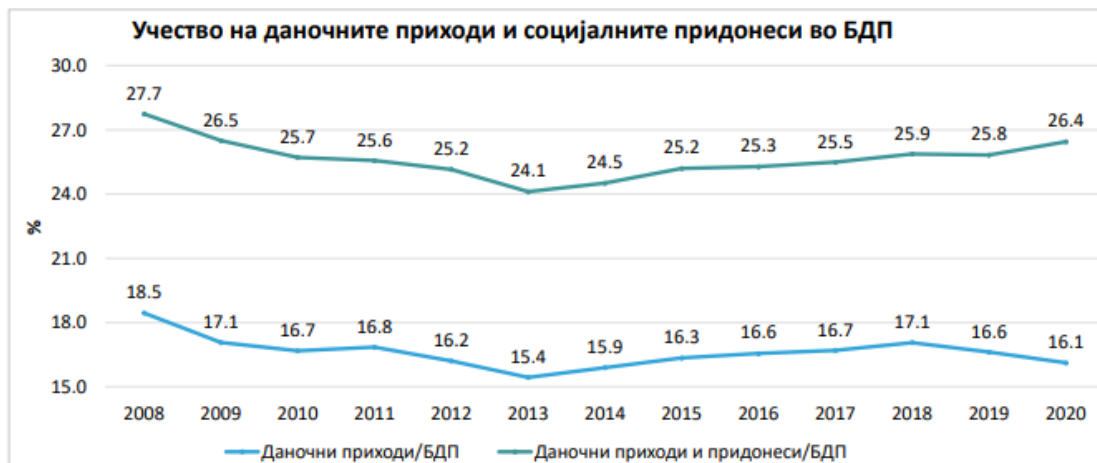
⁴³ Интернет извор: Public Financial Management Reform Programme, <https://finance.gov.mk/public-financial-management-reform-programme-2018-2021-5/?lang=en>

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

придонесите просечно учествуваат со 88,9% во вкупните буџетски приходи, а додека пак само даночните приходи учествуваат со 57,5% во вкупните приходи. Даночните приходи и придонеси како процент од БДП просечно изнесуваат 25,7% во однос на БДП, а само даночните приходи изнесуваат 16,6% од БДП.⁴⁴

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Даночни приходи	76.559	70.754	72.938	78.206	75.619	77.478	83.845	91.357	98.457	103.217	112.774	115.114	105.713
Даночни приходи и придонеси	115.103	109.860	112.440	118.669	117.382	120.991	129.310	140.826	150.362	157.537	170.994	178.895	173.464
БДП	414.890	414.622	437.296	464.186	466.703	501.891	527.631	558.954	594.795	618.106	660.878	692.683	655.931
Даночни приходи/БДП	18,5	17,1	16,7	16,8	16,2	15,4	15,9	16,3	16,6	16,7	17,1	16,6	16,1
Даночни приходи и придонеси/БДП	27,7	26,5	25,7	25,6	25,2	24,1	24,5	25,2	25,3	25,5	25,9	25,8	26,4

Слика бр. 1 Учество на даночните приходи и социјалните придонеси во БДП

Извор: Министерство за финансии, https://masit.org.mk/wp-content/uploads/2022/09/danochni-reformi_prezentaci-a-komori_04.08.2022_seopfatnaverzi-a-dopolneta-so-progresivno-odanochuva-e-1.pdf

⁴⁴ Интернет извор: План за фискална одржливост и поддршка за економскиот раст: политики, препораки, мерки, и индикатори, <https://finance.gov.mk/wp-content/uploads/2021/10/%D0%A4%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%B0-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B0.pdf>

Во периодот јануари - април 2021 година, вкупните приходи на Буџетот на Република Северна Македонија се реализирани во износ од 67.840 милиони денари или околу 31,9% од Буџетот за 2021 година, односно истите се повисоки за 11,7% во однос на наплатените за истиот период претходната година. Од овој износ, 39.743 милиони денари се даночни приходи и истите бележат пораст од 17,7% во однос на минатата година. Приходите од ДДВ се реализираа на ниво од 18.510 милиони денари и истите доминираат во структурата на даночните приходи со 46,6%. Приходите од персоналниот данок на доход се остварија во износ од 6.156 милиони денари, приходите од данокот на добивка се наплатени во износ од 4.756 милиони денари, додека акцизите достигнаа ниво од 7.190 милиони денари. Сите видови на даночни приходи забележаа пораст споредено со анализираниот период во минатата година. Приходите од социјални придонеси се остварија во износ од 22.527 милиони денари и истите се за 1.222 милиони денари или 5,7% повисоки од соодветниот период во 2020 година. По основ на пензиско осигурување реализирани се 15.226 милиони денари, додека по основ на здравствено осигурување наплатени се 6.373 милиони денари.⁴⁵

Во текот на 2021 година Министерството за финансии во насока на зголемување на фискалната транспарентност креираше нова алатка за транспарентност Фискален бројач, која на дневна основа ги прикажува реализираните приходи и расходи, како и извршувањето на капиталните расходи, додека на месечна основа го прикажува државниот долг. Вкупните приходи на Буџетот на РСМ (централен буџет и фондови) за периодот 2022-2026 година се планирани во висина од околу 31,3% од БДП. Проекциите на приходите во наредниот среднорочен период се на база на реализираните приходи од претходни години и ефектите од планираните реформи во даночната сфера.

5. Буџетски приходи на локалната самоуправа

Децентрализација на надлежностите до локалните власти и подобрувањето на нивниот капацитет е еден од приоритетите кои произлегуваат од Пристапното

⁴⁵ Согласно Буџетот на РСМ за 2021 година (Службен весник број 307/20)

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

партнерство на Република Северна Македонија со ЕУ и Рамковниот договор. Сите општини (освен Пласница) од 2012 година ги финансираат пренесените надлежности со блок дотации со што заврши фазниот пристап за пренесување и управување со материјалните и финансиски ресурси за пренесените надлежности во образованието, културата, детската и социјалната заштита.⁴⁶

Преземените надлежности во повеќе области од страна на општините го зголемија административниот и фискален капацитет и ги зајакнаа капацитетите за управување со поголем обем на финансиски средства. Со успешно администрирање и наплата на сопствените приходи продолжува процесот на пораст на сопствените приходи на општините и капацитетот за менаџирање на средствата, извршувањето на пренесените надлежности и управувањето со финансиските средства и другите ресурси потребни за нивно извршување. Дополнително, општините успешно администрираат нови надлежности на управувањето со градежното земјиште, постапување со бесправно изградени објекти со соодветно обезбедување приходи. Успешното спроведување на фискалната децентрализација со целосно воспоставена законска и институционална рамка на локалната самоуправа, обезбедува развиени, одговорни и функционални единици на локалната самоуправа и ниво на локална демократија што ги доближува граѓаните до институциите на локалната самоуправа. Напредокот во достигнувањето на целите на децентрализацијата е оценет како успешен од повеќе меѓународни институции со чија помош во рамките на повеќе проекти се извршени подобрувања во системот на управување, контрола, транспарентност и координација на управувањето со реформите на локалната самоуправа.

Истовремено, пристапот до пазарот на капитал стана подостапен врз основа на полиберални и потранспарентни услови за задолжување со што се зголеми и интересот на општините за финансирање на инвестиционите проекти преку задолжување. Во оваа

⁴⁶ Минаистерство за финансии, Фискална стратегија на Република Македонија, 2019-2021, <https://finance.gov.mk/wp-content/uploads/2009/03/%D0%A4%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D1%98%D0%B0-2019-2021-.pdf>

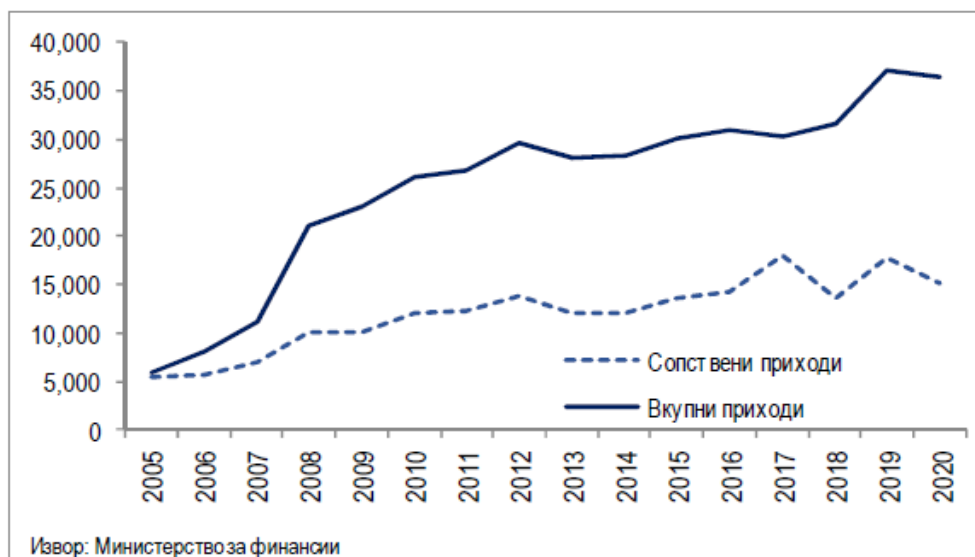

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

насока, Владата обезбеди кредитни линии од меѓународни финансиски институции (Светска банка, ЕИБ, КфВ и ЕБОР) со кои се имплементираат значителни инвестициони вложувања и тоа во: реконструкција и рехабилитација на локални улици, патишта и мостови, изградба и реконструкција на водоводни и атмосферски мрежи, подобрување на јавната хигиена и подигнување на енергетската ефикасност во општинските јавни објекти и просторно локално уредување.

Република Северна Македонија, во однос на нивото на децентрализација според податоците за реализацијата на расходите во 2020 година (учество од 5,3% во БДП), влегува во групата земји што се средно децентрализирани. Понатаму, споредено со 2005 година кога започна процесот на трансфер на надлежности и фискалната децентрализација, приходите на општините се зголемија за повеќе од шест пати (во 2005 година реализација од 5,9 милијарди денари, во 2020 година над 36 милијарди денари). Во истиот период, даночните приходи врз кои општината има автономија на наплатата се зголемија за повеќе од два пати (Графикон бр. 1).

Графикон бр. 2 Сопствени и вкупни приходи во периодот 2005-2020 година (во милиони денари)

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Општините во Република Северна Македонија се финансираат од сопствени извори на приходи, дотации од Буџетот на РСМ за пренесените надлежности во образованието, културата, социјалната заштита и противпожарната заштита, приходи кои се утврдени во посебни закони, приходи од даноци кои се наплатуваат на централно ниво, трансфери од Буџетот на Република Северна Македонија и други институции, приходи од донации и кредити и други приходи.⁴⁷

Сопствени приходи на општините се локалните даноци (данок на имот, данок на наследство и подарок, данок на промет на недвижности), локални такси утврдени со закон (комунални такси, административни такси и други такси утврдени со закон), локални надоместоци (надоместок за уредување на градежно земјиште, надоместоци за комунални дејности, надоместоци за просторни и урбанистички планови), приходи од сопственост и други приходи утврдени со закон. Општините добиваат приходи во висина од 3% од наплатениот персонален данок на личните примања од плати на физички лица со постојано место на живеење во општината и 100% од персоналниот данок на доход од физичките лица кои се занимаваат со занаетчиска дејност, регистрирани на подрачјето на општината.

Дополнителни приходи се обезбедуваат преку дотации од Буџетот на Република Северна Македонија и тоа: приходи од дотација од ДДВ (во висина од 4,5% од наплатениот ДДВ во претходната фискална година), капитални трансфери, наменски и блок дотации за пренесените надлежности во образованието, културата, социјалната заштита и противпожарната заштита. Средствата од овие дотации се распределуваат според критериуми кои се утврдени во уредби што ги донесува Владата на Република Северна Македонија.

⁴⁷ Минаистерство за финансии, Фискална стратегија на Република Македонија, 2022-2026, <https://finance.gov.mk/wp-content/uploads/2021/06/%D0%A4%D0%98%D0%A1%D0%9A%D0%90%D0%9B%D0%9D%D0%90-%D0%A1%D0%A2%D0%A0%D0%90%D0%A2%D0%95%D0%93%D0%98%D0%88%D0%90-%D0%9D%D0%90-%D0%A0%D0%95%D0%9F%D0%A3%D0%91%D0%9B%D0%98%D0%9A%D0%90-%D0%A1%D0%95%D0%92%D0%95%D0%A0%D0%9D%D0%90-%D0%9C%D0%90%D0%9A%D0%95%D0%94%D0%9E%D0%9D%D0%98%D0%88%D0%90-2022-2026-1.pdf>

6. ЗАКЛУЧОК

Јавните приходи државата во прв ред ги остварува од даноците: директните даноци, како што се персоналниот данок на доход, данокот на профит и други и, индиректните даноци, како што се данокот на додадена вредност, акцизите, царините и др. Вкупните приходи во Буџетот на Република Северна Македонија во периодот од 2006-2022 година просечно изнесуваа 28,8% од БДП и се меѓу најниските во Европа. Приходите во буџетот на државата се состојат од: даноци, придонеси, царински давачки, акцизи, такси, приходи од јавни претпријатија и институции, заеми и донации. Даноците и придонесите просечно учествуваат со 88,9% во вкупните буџетски приходи, а додека пак само даночните приходи учествуваат со 57,5% во вкупните приходи. Даночните приходи и придонеси како процент од БДП просечно изнесуваат 25, 7% во однос на БДП, а само даночните приходи изнесуваат 16,6% од БДП.

За подобрувањето на ефикасноста и ефективноста на системот за наплата на јавните приходи потребно е да се обезбеди поголема наплата на приходите и подобрување на приходната страна на буџетот. Оттука, за постигнување на оваа цел потребно е да бидат преземени низа мерки и активности во насока на подобрување на постојната даночна регулатива, намалување на даночната евазија, воведување на напредни технологии, зајакнување на капацитетите на институциите за прибирање на приходи, зголемена и поефикасна наплата на даночните приходи, модернизација и автоматизација на работните процеси, зајакнување на институционалната координација. Дополнително, преку носење на транспарентни и кредибилни политики поткрепени на темелна анализа и компарација со најдобрите даночни практики, Министерството за финансии ќе ја гарантира правната сигурност како еден од главните столбови за креирање на зголемен раст и развој. Главна цел на мерките кои се однесуваат на оптимизација на даночниот систем е да се обезбеди праведен, ефикасен, транспарентен и современ даночен систем кој ќе се темели на современи дигитални технологии и иновации во оданочувањето, во функција на постигнување на забрзан, инклузивен и одржлив економски раст.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

7. КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- [1] Marco Cangiano, Teresa Curristine, and Michel Lazare, Public Financial Management and Its Emerging Architecture, International Monetary Fund. Not for Redistribution, 2013, <https://www.elibrary.imf.org>
- [2] Атанасовски Живко– Јавни финансии, Економски факултет – Скопје 2003, стр. 65
- [3] Богоев Ксенте; Атанасовски Живко, Даночниот систем на Македонија, теоретски и практични аспекти, Мисла, Скопје, 1994
- [4] Јовановски Панче, Јавни финансии, Скопје 2005
- [5] Фити Таки , Современите макроекономски концепции и економски политики, Економски факултет, Скопје, 2001
- [6] Фити Таки, Современите теоретски контроверзи за значењето и досегот на фискалната политика, Научен собир Макроекономската политика со областа на финансиите, МАНУ, Скопје, 2001
- [7] Стратегија за Северна Македонија 2019-2024 година, <https://www.ebrd.com/documents/strategy-and-policy-coordination/north-macedonia-strategy-in-macedonian.pdf>
- [8] Public Financial Management Reform Programme, <https://finance.gov.mk/public-financial-management-reform-programme-2018-2021-5/?lang=en>
- [9] Буџетот на РСМ за 2021 година (Службен весник број 307/20)
- [10] Миниастерство за финансии, Фискална стратегија на Република Македонија, 2019-2021, <https://finance.gov.mk>
- [11] Миниастерство за финансии, Фискална стратегија на Република Македонија, 2022-2026, <https://finance.gov.mk>
- [12] План за фискална одржливост и поддршка за економскиот раст: политики, препораки, мерки, и индикатори, <https://finance.gov.mk>

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

CONNECTION BETWEEN THE PERCEIVED AUTHORITARIAN PARENTING STYLE AND PERFECTIONISM

Andromahi Naumovska¹, Vesna Blazevska², Mirjana Jovanovska Stojanovska³, Teodor
Todorovski⁴

MIT University – Skopje, st. Treta Makedonska Udarne Brigada bb

¹andromahi_n@yahoo.com

²vesna.blazhevska@mit.edu.mk

³mstojanovska2002@yahoo.com

⁴t.todorovski00@gmail.com

Abstract

Authoritarian parenting, characterized by a high number of demands and low responsiveness, appears to be positively related to the development of perfectionism. Children raised in authoritarian households may internalize unrealistic standards, fostering a fear of failure and a constant need for validation from the environment. whether there is a relationship between the individual perceived parenting styles and the subscales of perfectionism and the differences between them. The research was conducted on 130 respondents (N = 130) and with the obtained results it was established that there is a positive connection between the perceived authoritarian parenting style and perfectionism.

Keywords: parenting style, perfectionism

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

ПОВРЗАНОСТ НА АВТОРИТАРЕН СТИЛ НА РОДИТЕЛСТВО СО ПЕРФЕКЦИОНИЗМОТ

Андромахи Наумовска¹, Весна Блажевска¹, Мирјана Јовановска Стојановска³, Теодор
Тодоровски⁴

МИТ Универзитет-Скопје, Трета Македонска Ударна Бригада бб

¹andromahin@yahoo.com

²vesna.blazhevaska@mit.edu.mk

³mstojanovska2002@yahoo.com

⁴t.todorovski00@gmail.com

Апстракт

Авторитарното родителствување, кое се одликува со голем број барања и ниска респонзивност се чини дека е позитивно поврзано со развивање на перфекционизмот. Децата израснати во авторитарни домаќинства може да ги интернализираат нереалните стандарди, поттикнувајќи страв од неуспех и постојана потреба за потврда од околината. Главна цел на ова истражување е да се истражи поврзаноста на перцепираните родителски стилови со перфекционизмот кај лица во рана зрелост, како и да се испита дали постои поврзаност помеѓу поединечните перцепирани стилови на родителство со потскалите на перфекционизмот и разликите помеѓу истите. Истражувањето е спроведено на 130 испитаници (N = 130) и со добиените резултати е утврдено дека постои позитивна поврзаност помеѓу перцепираниот авторитарен родителски стил и перфекционизмот.

Клучни зборови: *стил на родителствување, перфекционизам*

1. Вовед

Почнувајќи уште од детството, семејството влијае врз развојот на личноста на детето, со тоа што создава средина во која се поставуваат одредени очекувања и цели за

неговиот развој и живот (Dinkmeyer & McKay, 1973). Семејството ги поставува темелите на личноста и го обликува детето од биолошко во социјално суштество, а според тоа, детето ја формира неговата личност. Влијанието на семејството може да се забележи и во понатамошниот живот, така што младите луѓе формираат одредени форми на однесување базирани на нивното искуство во текот на детството.

Родителскиот стил најчесто се определува како збир од постапки со кои родителите, на начин кој им е најдобро познат ним, ги остваруваат своите воспитни цели, без притоа да се наруши емоционалниот однос помеѓу нив и нивното дете, што значи дека постапката произлегува или од основното чувство на прифаќање и љубов или од отфрлувањето и условената љубов (Todorović, 2005, Baumrind, 1966). Родителите со авторитарен стил на родителство, имаат за цел да го обликуваат, контролираат и оценуваат однесувањето на детето, како и неговите верувања и ставови, во согласност со одреден стандард на однесување, кој најчесто поттикнува од религиозната определба и верувања на родителите, или пак од некој повисок, „тоталитарен“ авторитет. Овие родители ја ценат послушноста како доблест и се служат со казнени, а понекогаш и насилни мерки, за да се ограничи самостојното размислување и делување на детето, во оние сфери каде што неговите верувања или постапки се косат со она што тие сметаат дека е правилно однесување. Тие веруваат дека „детето треба да си го знае своето место“ и дека неговата автономија треба да биде ограничена. Авторитарните родители со доделувањето на домашни обврски на детето, веруваат дека ќе всадат почит кон работата, а зачувувањето на редот и традиционалната структура ги сметаат како високо ценета цел сама по себе. Тие не поттикнуваат рамноправна дискусија, цврсто верувајќи дека детето треба да го прифати нивниот збор за тоа што е правилно, а што не (Baumrind, 1966; 1967).

Родителите со авторитативен стил на родителство се обидуваат да го насочат своето дете кон развивање на самостоен, рационален став. Овој стил е исто така познат и како демократски стил на родителство, родителите се служат со различни алатки, како разумност, авторитет и обликување преку режим за да ги постигнат своите цели, а своите одлуки не ги засноваат според одредени групни определби и верувања, ниту пак според

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

индивидуалните желби на детето (Baumrind, 1966; 1967). Родителите со попустлив стил на родителство своето дете го прифаќаат такво какво што е, му помагаат при остварување на неговите нагони, желби и дејствија, а грешките не ги казнуваат. Попустливите родители се служат со резонирање и манипулација при постигнување на своите цели, а не со авторитет (Baumrind, 1966; 1967).

Според психоаналитичарот Зигмунд Фројд, особено важно за психичкиот развој на личноста е детството. Во текот на првите шест години, детето се соочува со многу бурен психосексуален развој – секое дете во периодот од раѓањето, па сè до адолесценцијата се соочува со големи и брзи промени, кои се неопходни за тоа да порасне во здрава, зрела личност. Според психоаналитичката теорија, аналната фаза се јавува на возраст од 18 месеци и трае до третата година. Во овој стадиум, детето учи да оди и да зборува, и во овој период се воспоставуваат комплексни невролошки врски помеѓу централниот нервен систем и аналниот сфинктер, обуката за тоалет станува возможна (Benveniste, 2015). Ова е период кога детето ја истражува својата независност, прифаќање на сопствената моќ, учење и изразување на непријатните чувства, како што се агесија и бес, и тоа оди кон патот на социјализација. Во овој период се формираат темелите за сопствена вредност, како и начини за прифаќање и подредување кон некои дадени правила. Во оваа фаза детето се навикнува на контролирање на работата на дебелото црево и мочниот меур, се навикнува на чистота на хигиенските навики (Манасова-Јовановиќ, 2019).

Ова претставува класичен конфликт помеѓу идот, кој се задоволува со исфрлање на телесните отпадоци, и егото и супер-егото, кои ги претставуваат практичните и социјалните притисоци за контрола на телесните функции. Конфликтни за дете од оваа возраст се барањата на неговите родители, како и неговите желби и физички можности, а за да се соочи со овој конфликт, детето се однесува на еден од два можни начини: а) се спротивставува на барањата на родителите или б) одбива да оди во тоалет. Детето кое сака да се спротивставува на барањата на родителите добива задоволство преку „злонамерно“ одење во тоалет, пред или откако ќе биде поставено на тоалетот. Доколку родителите се премногу попустливи и детето е успешно во неговите намери, тогаш доаѓа до развивање

на анално-експулзивна личност, која се карактеризира со неуредност, невнимание, неорганизираност и е склона кон емоционални испади. Спротивно на ова, детето може да одбива да се води по барањата на родителите и да добива задоволство преку тоа што ќе ги натрупува фекалиите во дебелото црево. Доколку оваа тактика се покаже како успешна, детето ќе развие анално-ретензивна личност, која се одликува со скржавост и тврдоглавост, има компулсивна потреба за ред и уредност и може да се смета за перфекционист (Elkatawneh, 2013). Оваа фаза неретко води кон конфликти помеѓу детската и родителската волја, а траумите што се поврзани за оваа активност можат да придонесат кон фалусна фиксација или во развивање на анална личност (Манасова-Јовановиќ, 2019). Психолошките последици од аналната фаза се широки и влијаат и по периодот на обука за одење во тоалет. Фројд предлага дека искуствата во овој период може да остават трајни последици врз развојот на личноста, влијаејќи на нивните ставови кон контрола, редослед и општествени очекувања. Од особен интерес е влијанието на аналната фаза врз развивањето на перфекцизмот – Фројд верувал дека децата кои ги не ги разрешуваат успешно конфликтите во аналната фаза, имаат тенденции да развијат склоност кон перфекцизам во подоцнежниот живот.

Перфекционизмот може да се дефинира на многу начини, но, секој кој е поврзан со „потрагата по совршенството“ би бил точен. Перфекционистите стремат кон извонредност на речиси секое поле во животот, трагаат по одлични резултати и се залагаат за сите сфери во кои би можеле да постигнат успех. Имаат потреба да го поправаат несовршеното, дури и кога станува збор за ситници и неважни детали. Најистакната карактеристика на перфекционизмот е поставување на претерано високи стандарди (Pacht, 1984, Hewitt & Flett, 1991). Во минатото, како што предлагаат раните концептуализации на перфекционизмот, се верувало дека тоа е едnodимензионален концепт (Burns, 1980), но, неодамнешни истражувања истакнуваат дека перфекционизмот е всушност повеќедимензионален (Frost, Marten, Lahart & Rosenblate, 1990; Hewitt & Flett, 1991; Terry-Short, Owens, Slade, & Dewey, 1995). Покрај севкупниот перфекционизам, Фрост и соработниците издвоиле уште шест потскали. Потскалата насловена *загриженост за*

грешки и несигурност во постапките се одликува со негативни реакции при неуспех, тенденција да се интерпретираат грешките како неуспех, и верување дека при неуспех, личноста ќе изгуби почит од другите. Потскалата за *претерано високи лични стандарди* се одразува со поставување на премногу високи стандарди и ставање на преголема важност на овие високи стандарди при самоевалуација. Тенденцијата да се верува дека родителите на личноста и поставуваат многу високи цели ја сочинува скалата за *прекумерна грижа за очекувањата на родителите*, а перцепцијата дека нејзините родители се прекумерно критични, ја сочинува скалата за *родителски критицизам*. *Сомнежи во работата* (Rachman & Hodgson, 1980) и го рефлектира степенот до кој луѓето се сомневаат во својата способност да сработат нешто успешно. Последната скала се состои од давање на прекумерно значење на редот и организацијата. Од тоа се состои скалата за *грижа за прецизност, ред и организација*.

Авторитарното родителствување, кое се одликува со голем број барања и ниска респонзивност се чини дека е позитивно поврзано со развивање на перфекционизмот. (McLeod et al., 2007). Децата израснати во авторитарни домаќинства може да ги интернализираат нереалните стандарди, поттикнувајќи страв од неуспех и постојана потреба за потврда од околината (Hewitt & Flett, 1991, Curran & Hill, 2019). Поточно, помеѓу 1989 и 2016 година, оценката за самоориентираниот перфекционизам се зголемува за 10%, социјално пропишаните се зголемуваат за 33%, а стандардите за другите луѓе се зголемуваат за 16%. Според Куран, порастот на перфекционизмот во новите генерации поттикнува од голем број фактори, како социјалните мрежи (кои ствараат притисок врз младите возрасни лица дека треба да се усовршат себеси преку споредбата со другите, што ги прави незадоволни со нивните тела и ја зголемува социјалната изолација). Покрај тоа, новите генерации сè повеќе се стремат кон високи примања, добро образование и напредок во кариерата, а за да го достигнат тоа, тие развиваат перфекционистички карактеристики (Curran & Hill, 2019, Watabe, 2018, Kawamura и соp., 2002, Levine и соp., 2017).

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

2. Метод

Цел на истражувањето

Истражувањето има за цел да се добијат сознанија за поврзаноста на перцепираните родителски стилови со перфекционизмот кај лица во рана зрелост.

Испитаници

Во ова истражување е користен пригоден примерок составен од вкупно 130 испитаници, од кои 87 се припадници на женскиот пол (66,9%), а 43 на машкиот (33,1%). Испитаниците се на возраст од 18 до 25 години. Просечна возраст на испитаниците е 21,32 година ($SD = 3,46$). Во однос на етничката припадност, од испитаниците: 118 се од македонска етничка припадност (90,8%), 2 се од албанска етничка припадност (1,5%), 3 се од српска етничка припадност (2,3%), 3 се од влашка етничка припадност (2,3%), и 4 се од друга (3,1%). Во однос на местото на раѓање: во Скопје се родени 104 од испитаниците (80%), а во други градови (Гевгелија, Гостивар, Кичево, Куманово, Охрид, Прилеп и Штип) се родени 26 (20%). Во однос на степенот на завршено образование: основно образование имаат 6 испитаници (4,6%), средно образование имаат 101 испитаник (77,7%), а високо образование имаат 23 испитаници (17,7%). Според работниот статус: 96 испитаници се ученици или студенти (73,8%), вработени се 23 (16,9%) и невработени се 12 (9,2%).

Мерни инструменти

Скала за перцепирани стилови на родителство (The Perceived Parenting Style Scale, 2013) е тест за самоевалуација, се состои од 30 прашања кои ја мерат перцепцијата на децата за однесувањето на нивните родители, односно, го определува нивниот стил на родителствување во однос на три димензии, како што се авторитарен, авторитативен и попустлив стил на родителство. Тестот е создаден од Дивија и Маникандан (Divya & Manikandan, 2013). Пресметан е Кронбах-Алфа коефициент за секој стил, со што е

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

откриено дека *авторитативниот стил* има коефициент $\alpha = 0,79$, за *авторитарниот стил* $\alpha = 0,81$ и за *попустливиот стил* $\alpha = 0,86$. Сите стилови на скалата на перцепираниот стил на родителство имаат прифатливо ниво на релијабилност. Проценката се врши со пет-степен Ликертова скала, со тоа што 1 – воопшто не се согласувам, а 5 – сосема се согласувам.

Повеќедимензионална скала за перфекционизам на Фрост (Frost Multidimensional Perfectionism Scale – FMPS, 1998) е тест за самоевалуација, се состои од 35 прашања и покрај севкупен перфекционизам, мери и четири потскали: Загриженост за грешки и несигурност во постапките; Прекумерна грижа за очекувањата на родителите; Претерано високи лични стандарди; Грижа за прецизност, ред и организација

Повеќедимензионалната скала за перфекционизам на Фрост е создадена во 1990 година и првично мерела шест потскали. Со последователна евалуација, преку анализа на главните компоненти, се покажало дека четири потскали се посоодветни. Стобер (1998) ја валидира скалата користејќи 243 студенти со просечна возраст од 26 години. Валидноста на скалата понатаму се утврдува преку конвергенција со други клинички значајни проблеми, како што се анксиозност кај студентите (Frost & Marten, 1990), несоница (Lundh, Broman, Hetta & Saboonchi, 1994), социјална фобија (Juster, Heimberg, Frost, Holt, Mattia & Faccenda, 1996), опсесивно-компулсивни симптоми (Rheaume, Freeston, Dugas, Letarte & Ladouceur, 1995) и анорексија нервоза (Bastiani, Rao, Weltzin & Kaye, 1995), се покажало дека перфекционизмот е основната особина во голем дел од овие презентации.

Проценката се врши со пет-степен Ликертова скала, со тоа што 1 – воопшто не се согласувам, а 5 – сосема се согласувам.

Резултатите се спресметати со помош на SPSS 26.

MIP UNIVERSITY
SKOPJE

3. Резултати

Табела 1 Перцепирани стилови на родителство (N = 130)

Варијабла	Min.	Max.	M	SD
Авторитативен стил на родителство	22	48	37,96	5,86
Авторитарен стил на родителство	11	44	26,48	8,49
Попустлив стил на родителство	10	40	21,20	7,35

Табела 2 Дескриптивни показатели за перфекционизам (N = 130)

Варијабла	Min.	Max.	M	SD
Перфекционизам	35	145	85,82	21,75
Загриженост за грешки и несигурност во постапките	13	65	37,93	12,47
Прекумерна грижа за очекувањата на родителите	9	45	22,65	9,55
Претерано високи лични стандарди	13	35	25,23	5,27
Грижа за прецизност, ред и организација	10	30	24,38	5,09

Табела 3 Поврзаност помеѓу стил на родителство и перфекционизам

Варијабла	Перфекционизам
Авторитативен родителски стил	-,482**
Авторитарен родителски стил	,607**
Попустлив родителски стил	,532**

** p < 0,01

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Постои статистички значајна, позитивна поврзаност помеѓу перцепираниот авторитарен стил на родителство и севкупниот перфекционизам ($r=,607$; $p<0,01$). Во однос на другите димензии, помеѓу перцепираниот попустлив родителски стил и севкупниот перфекционизам, исто така постои статистички значајна, но послаба, позитивна поврзаност ($r=,532$; $p<0,01$), а помеѓу перцепираниот авторитативен родителски стил и севкупниот перфекционизам постои статистички значајна, негативна поврзаност ($r=-,482$; $p<0,01$).

4. Дискусија

Според наодите на ова истражување постои статистички значајна, позитивна поврзаност помеѓу перцепираниот авторитарен родителски стил и севкупниот перфекционизам. Имено, колку повеќе лицата во рана зрелост го перцепираат родителскиот стил на нивните родители како авторитарен, толку повисоко рангираат на скалата за перфекционизам. Спротивно на ова, кај лицата во рана зрелост кои го перцепираат родителскиот стил на нивните родители како авторитативен, забележуваме негативна поврзаност со перфекционизмот, односно, колку повеќе испитаниците ги перцепираат нивните родители како авторитативни, толку пониско рангираат на скалите за перфекционизам. Ваквите наоди се во согласност со наодите на истражувачите Miller и соработниците (2012) кои меѓу другото, покажале дека постои статистички значајна поврзаност помеѓу авторитарното родителствување и општествено-пропишаниот перфекционизам, односно, дека повисоки нивоа на авторитарно родителствување може да бидат причина за развивање на перфекционизам. Исто така, резултатот е во согласност со истражувањето на Watabe (2018), кое покажало дека постои корелација помеѓу перфекционизмот, стиловите на родителство и др., односно, резултатите во ова истражување покажале дека постои позитивна поврзаност помеѓу димензиите на перфекционизмот, анксиозноста и авторитарниот стил на родителство, со што се увидело дека повеќето студенти перфекционисти имале авторитарни родители, за разлика од студентите неперфекционисти. Тие заклучиле дека големо влијание врз развојот на перфекционизмот имаат родителите, учителите, професорите, итн. и предложиле дека тие

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

треба да внимаваат какви навики развиваат кај нивните деца/ученици/студенти, со цел тие да развијат т.н. „здрав“ перфекционизам, со чија помош студентите перфекционисти ќе постигнат академски успех. Истите наоди се најдени во истражувањето на Kawamura и соработниците (2002) кои исто така покажале дека постои поврзаност помеѓу суровите и авторитарни родителски стилови со развивањето на перфекционизам. Како што беше споменато претходно во овој труд, ова истражување е релевантно, доколку авторитарниот стил на родителство го сметаме како суров, и доколку препораката за родителите би била да се придржуваат кон авторитативниот родителски стил како идеален.

5. Користена литература

- [1] Јовановиќ, Б. М. (2019). Психосексуалниот развој на детето. <https://deca.mk/psihoseksualniot-razvoj-na-deteto/>
- [2] Фрицханд, А., Киткањ, З. & Милошевска, С. (2017). Родителски стилови кај лица од рана возрасна доба со различен степен на образование и функционалност на семејството.
- [3] Фројд, С. (1920). „За принципот на задоволството“. Гурѓа, 2019.
- [4] Bastiani, A. M., Rao, R., Weltzin, T., & Kaye, W. H. (1995). Perfectionism in anorexia nervosa. *International Journal of Eating Disorders*, 17(2), 147–152.
- [5] Baumrind, D. (1966). Effects of authoritative parental control on child behavior. *Child Development*, 37(4), 887-907.
- [6] Baumrind, D. (1967). Child care practices anteceding three patterns of preschool behavior. *Genetic Psychology Monographs*, 75(1), 43–88.
- [7] Benveniste, D. (2015). Sigmund Freud and Libido Development
- [8] Burns, D.D. (1980, November) The Perfectionist's Script for Self-defeat. *Psychology Today*, 34-51.
- [9] Candelanza, A. & Queenilyn, E. & Buot, C & Merin, Jewish. (2021). Diana Baumrind's Parenting Style and Child's Academic Performance: A Tie-in. 58.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [10] Chao, R. K. (1994). Beyond Parental Control and Authoritarian Parenting Style: Understanding Chinese Parenting Through the Cultural Notion of Training. *Child Development*, 65(4), 1111–1119.
- [11] Cohen, E. D. (2020). Integrating Freud’s Psychodynamic Theory into Logic-Based Therapy
- [12] Curran, T., & Hill, A. P. (2019). Perfectionism is increasing over time: A meta-analysis of birth cohort differences from 1989 to 2016. *Psychological Bulletin*, 145(4), 410–429.
- [13] Dinkmeyer, D., & McKay, G. D. (1973). Raising a Responsible Child: Practical Steps to Successful Family Relationships. New York, NY: Simon and Schuster.
- [14] Divya, T. V., & Manikandan, K. (2013). Perceived Parenting Style Scale. Department of Psychology, University of Calicut, Kerala, India.
- [15] Dornbusch, S. M., Ritter, P. L., Leiderman, P. H., Roberts, D. F., & Fraleigh, M. J. (1987). The Relation of Parenting Style to Adolescent School Performance. *Child Development*, 58(5), 1244–1257.
- [16] Elkatawneh, H. (2013). Freud's Psycho-Sexual Stages of Development
- [17] Freud, S. (1905). Three essays on the theory of sexuality. Standard Edition, 7, 123-245.
- [18] Frost, R. O., & Henderson, K. J. (1991). Perfectionism and reactions to athletic competition. *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 13(4), 323–335.
- [19] Frost, R. O., & Marten, P. A. (1990). Perfectionism and evaluative threat. *Cognitive Therapy and Research*, 14(6), 559–572.
- [20] Frost, R. O., Marten, P., Lahart, C., & Rosenblate, R. (1991). The dimensions of perfectionism. *Cognitive Therapy and Research*, 15(5), 449-468.
- [21] Harlan R. Juster, Richard G. Heimberg, Randy O. Frost, Craig S. Holt, Jill I. Mattia, Karen Faccenda, Social phobia and perfectionism, *Personality and Individual Differences*, Volume 21, Issue 3, 1996, Pages 403-410, ISSN 0191-8869
- [22] Haslam, N. (2011). The Return of the Anal Character. *Review of General Psychology*, 15(4), 351-360.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [23] Hewitt, P. L., & Flett, G. L. (1991). Perfectionism in the self and social contexts: Conceptualization, assessment, and association with psychopathology. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60(3), 456–470.
- [24] Joseph M. V., John J. (2008). Impact of parenting styles on child development. *Global Academic Society Journal: Social Science Insight*, Vol. 1, No. 5, pp. 16-25. ISSN 2029-0365
- [25] Kawamura, K. Y., Frost, R. O., & Harmatz, M. G. (2002). The relationship of perceived parenting styles to perfectionism. *Personality and Individual Differences*, 32(2), 317–327.
- [26] Levine, S.L., Werner, K.M., Capaldi, J.S., Milyavskaya, M., Let's play the blame game: The distinct effects of personal standards and self-critical perfectionism on attributions of success and failure during goal pursuit, *Journal of Research in Personality* (2017)
- [27] Lundh, L.-G., Broman, J.-E., Hetta, J., & Saboonchi, F. (1994). Perfectionism and insomnia. *Scandinavian Journal of Behaviour Therapy*, 23(1), 3–18.
- [28] Mahler, M. S., Pine, F., & Bergman, A. (1975). *The Psychological Birth of the Human Infant*. New York: Basic Books.
- [29] McLeod, B. D., Weisz, J. R., & Wood, J. J. (2007). Examining the association between parenting and childhood depression: A meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 27(8), 986-1003.
- [30] Miller, A. & Dumford, A. & Neumeister, K. (2012). Parenting Style, Perfectionism, and Creativity in High-Ability and High-Achieving Young Adults. *Journal for the Education of the Gifted*. 35. 344-365.
- [31] Neumeister, K. L. S. (2004). Factors Influencing the Development of Perfectionism in Gifted College Students. *Gifted Child Quarterly*, 48(4), 259–274.
- [32] Pacht, A. R. (1984). Reflections on perfection. *American Psychologist*, 39(4), 386–390.
- [33] Rhéaume, J., Freeston, M. H., Dugas, M. J., Letarte, H., & Ladouceur, R. (1995). Perfectionism, responsibility and obsessive-compulsive symptoms. *Behaviour Research and Therapy*, 33(7), 785–794.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [34] Sharma, J. & Srivastav, A. S. (2023). Influence of Parent Child Relationship on an Individual's Personal Value and Social Maturity
- [35] Soenens, B., & Vansteenkiste, M. (2005). Antecedents and outcomes of self-determination in 3 life domains: The role of parents' and teachers' autonomy support. *Journal of Youth and Adolescence*, 34(6), 589-604.
- [36] Stöber, J. (1998). The Frost Multidimensional Perfectionism Scale revisited: More perfect with four (instead of six) dimensions. *Personality and Individual Differences*, 24(4), 481–491.
- [37] Terry-Short, L. A., Glynn Owens, R., Slade, P. D., & Dewey, M. E. (1995). Positive and negative perfectionism. *Personality and Individual Differences*, 18(5), 663–668.
- [38] Todorović, J. (2005). *Vaspitni stilovi roditelja i samopoštovanje adolescenata*, Niš: Prosveta
- [39] Maccoby, E. E., & Martin, J. A. (1983). Socialization in the Context of the Family: Parent-Child Interaction. In P. H. Mussen, & E. M. Hetherington (Eds.), *Handbook of Child Psychology: Vol. 4. Socialization, Personality, and Social Development* (pp. 1-101). New York: Wiley.
- [40] Watabe, A, "Exporing the Influence of Parenting Styles on Development of Perfectionism in a Reward and Punishment Computer-Based Learning Task Among College Students" (2018). Dissertations. 529.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

THE RELATIONSHIP BETWEEN PERSONAL VALUES AND LIFE SATISFACTION

Ana Đorđević^a

^aTeaching assistant PhD

MIT University, Faculty of Psychology

Skopje, R. N. Macedonia

dordevic_ana@hotmail.com

Abstract

The question of life satisfaction is a significant topic of study in positive psychology, primarily because of its connection to mental health, psychological well-being, and optimal psychological functioning. The relationship between values and life satisfaction is considered through the prism of the "top-down" approach, according to which stable personal structures are the leading factor for life satisfaction, as well as through the prism of understanding healthy and unhealthy values.

Key words: values, healthy values, unhealthy values, life satisfaction

ОДНОСОТ ПОМЕЃУ ЛИЧНИТЕ ВРЕДНОСТИ И АДОВОЛСТВОТО ОД ЖИВОТОТ

Ана Ѓорѓевиќ^a

^aАсистент д-р

МИТ Универзитет, Факултет за психологија

Скопје, Р. С. Македонија

dordevic_ana@hotmail.com

Апстракт

Прашањето за задоволството од животот е значајна тема за проучување во позитивната психологија, пред сè, заради нејзината поврзаност со менталното здравје,

психолошката добросостојба и оптималното психолошко функционирање. Односот на вредностите со задоволството од животот е разгледуван низ призма на пристапот „од врвот надолу“, според кој, водечки фактор за задоволството од животот се стабилните личносни структури, како и низ призма на сфаќањето за здрави и нездрави вредности.

Клучни зборови: вредности, здрави вредности, нездрави вредности, задоволство од живот

1. Вовед

Една од карактеристиките на зрелата личност е поседување на одредена философија за животот. Каква е философијата која секој човек ја има за својот живот, што е тоа што му дава смисла на човековиот живот, кон што човекот се стреми, што му е важно, што му носи задоволство, што му дава насоки за живеење, што се наоѓа на врвот на приоритетите на човекот, се прашања за кои интерес имаат бројни ненаучни и научни дисциплини кои го проучуваат човекот. Во основата на философијата за животот се наоѓаат *вредностите* кои поединецот свесно или несвесно ги усвојува, а кои се однесуваат на тоа како човекот треба да живее. Вредностите ѝ ја даваат на личноста рамката на нејзината животна философија – за што личноста е подготвена најмногу да се вложи себеси, најмногу да страда, најмногу да се избори и да истрае.

Прашањата за тоа што е добриот живот, како може да се живее живот вреден за живеење, што го прави човекот среќен, исполнет и задоволен од сопствениот живот, се во фокусот на интересот на позитивната психологија изминативе децении. Еден од централните претставници на позитивната психологија, Чикзентмихаљи [1], го сумира одговорот на овие теми низ исказот: „Ние не можеме да ја достигнеме среќата така што свесно и намерно ќе ја бараме. Треба да се посветиме на нешто што нам ни има смисла и вредност“.

Прашањето за поврзаноста на вредности со задоволството од животот е едно од водечките прашања од интерес во рамките на позитивната психологија. Идејата за нивната поврзаност произлегува од моделот „од врвот надолу“ [2], според кој клучен фактор за

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

задоволство од животот се стабилните структури на личноста. Од нив зависи на кој начин личноста ќе ги перципира, интерпретира и доживува своите постапки и случувањата околу неа. Целта на овој труд е да продлабочено да се разгледа концептуалната поврзаност помеѓу сфаќањата за вредностите и нивниот однос со задоволството од животот.

2. Сфаќањата за вредностите во психологијата

Човекот не е неутрално битие. Во контактот со стварноста тој има спонтанa потреба да припишува одредена вредност на себеси како личност, на начинот на кој го живее сопствениот живот, на другите и на светот околу него. Личноста формира одредена когнитивна структура која управува со евалуативните тенденции кој таа ги има. Така, личноста поседува основни принципи за тоа што е добро, а што е лошо, што ѝ е важно и приоритетно, а што не, што ѝ е прифатливо, а што не ѝ е, како и тоа што за неа има или нема смисла. Личноста се раѓа со предиспозиција да проценува и оценува дали нештата се добри или лоши. Таа предиспозиција низ личниот развоен циклус се оформува во вредносен систем кој на личноста ѝ ја дава вредносната рамка низ која таа ќе ги проценува нештата и ќе ѝ дава насока по која да се движи во животот. Вредносниот систем кој личноста го поседува, уште препознаен низ терминот животна философија, одредува што на човекот му е важно и значајно, за што вреди да го вложи своето време и труд, за што вреди да се бори, за што вреди да жртвува дел од својата комозија или во краен случај, за што вреди да го даде сопствениот живот.

Сите дефиниции за вредностите, било да станува збор за психолошки или за дефиниции произлезени од други научни подрачја, истакнуваат дека станува збор за нешто што е *важно* за личноста. Дополнително, вредностите секогаш вклучуваат *диспозиција за одредено однесување* и цели кон чие остварување е насочено однесувањето. Вредностите како личните критериуми за тоа што е добро и лошо, за што вреди да се живее или да се умре, се поврзани како со различни краткотрајни и долготрајни одлуки, како на пример, изборот на професија, така и со одлуки за постапки во сосема обични и секојдневни ситуации, како што се на пример, враќањето на позајмената книга или изборот на марка на одреден продукт при пазарењето [3].

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Покрај заедничките компоненти кои ги содржат различните дефиниции за вредностите, тие меѓусебно се разликуваат и во однос на акцентот кој го ставаат врз различните структурни или функционални аспекти на вредностите во структурата на личноста. Во Табела 1 е даден преглед на сфаќањата на различните автори во психологијата во однос на определбата и сфаќањето на вредностите.

Табела 1

Различни сфаќања на вредностите⁴⁸

Автор	Дефиниција
Kluckhohn, 1951	Имплицитна или експлицитна концепција за тоа што е пожелно, карактеристична за поединецот или за групата, а која влијае врз изборот помеѓу достапните начини, средства и цели на активностите.
Lewin, 1952	Вредностите влијаат врз однесувањето, но немаат карактер на цел (т.е. поле на сила) (...) тие одредуваат кои типови на активности имаат позитивни, а кои негативни валенци за личноста во конкретна ситуација (...) вредностите не се поле на сила, но тие можат да бидат предизвикани. Ова значи дека вредностите се конструкт кој има иста психолошка димензија како и силата на полето.
Allport, 1961	Уверувања според кои луѓето делуваат во склад со своите преференции.
England, 1967	Релативно трајна перципирана рамка која обликува и влијае општо врз природата на однесувањето на личноста.
Rokeach, 1973	Трајно уверување дека одреден начин на однесување или

⁴⁸ Адаптирано според [4].

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

	егзистенција е лично или социјално повеќе претпочитан отколку спротивниот или обратниот начин на однесување или егзистенција.
Rot & Havelka, 1973	Траен и изразито позитивен однос на личноста кон одредени објекти кои ги оценува како важни и за чие остварување постои изразито лично ангажирање.
Hofstede, 1980	Тенденција да се преферира одредена состојба на нештата, наспроти некоја друга.
Pantić, 1981	Релативно стабилни, општи и хиерархиски определени карактеристики на поединецот (диспозиции) и групата (елементи на општествена свест) кои меѓусебно формираат делување во историски, актуелно-социјални и индивидуални фактори, кои заради така пропишаната пожелност, го насочуваат однесувањето на своите носители кон одредени цели.
Schwartz, 1994	Посакувани натситуациски цели, кои варираат според значењето и кои служат како водечки принципи во животот на личноста или на други социјални ентитети.
Kuzmanović, 1995	Сфаќања (уверувања) за личните или општествените општи начини на однесување, видови на активности и релативно трајни состојби во природата, општеството или поединецот.
Feather, 1995	Апстрактни структури кои вклучуваат уверувања кои луѓето ги имаат за посакуваните начини на однесувања или крајните состојби.
Rohan, 2000	Судови за способноста на ентитетот да овозможи најдобар можен живот.
Marini, 2000	Евалуативни уверувања кои ги обединуваат афективните и когнитивните елементи, на тој начин ориентирајќи ги луѓето кон светот во кој живеат.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Higgins, 2016	Искуство на привлечните сили кон нешто или одбивност кон нешто.
Maio, 2017	Апстрактни идеали кои личноста ги смета за важни.
Roccas & Sagiv, 2017	Апстрактни посакувани цели кои се релативно стабилни со текот на времето и во различни ситуации и служат како водечки принципи.

Концептот за вредностите има значајна улога за објаснување на мотивациската основа на ставовите и на однесувањето. Тој е еден од најважните концепти во општествените науки, не само во психологијата, туку и во социологијата, антропологијата и сличните дисциплини. Диркем и Вебер [4] сметаат дека вредностите се клучни за објаснување на организацијата на личноста и општеството, како и за објаснување на нивното менување.

Теоријата на Шалом Шварц

Теоретскиот модел за структурата и динамиката на вредностите, денес познат како моделот на Шварц, започнува да се оформува и развива како плод на заедничките теоретски и емпириски истражувања на Шварц и Билски [6], за подоцна да се доразвие и надополни од страна на Шварц [7,5]. Во својата првична определба на вредностите, Шварц и Билски [6] издвојуваат пет карактеристики преку кои ги дефинираат вредностите: тие се концепти или верувања; посакувани состојби или однесувања; тие ги надминуваат специфичните ситуации; се водичи за селектирање или проценка на однесувањата или ситуациите и имаат различен меѓусебен распоред според нивната важност. Вредностите се когнитивни репрезентации во чија основа се наоѓаат три типа на универзални барања: биолошки засновани потребни на организмот, барања за социјална интеракција и интерперсонална координација; и социјални институционални барања за добросостојба и преживување на групата.

Поаѓајќи од листата на вредности од Рокич, Шварц и Билски [6], спровеле истражување во кое што на испитаниците им е задавана листата на вредности и е барано

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

од нив да ги рангираат истите според тоа колку им се важни во животот, а потоа и да ги распределат поблиску или подалеку една од друга, во зависност од тоа колку вредностите меѓусебно се слични, односно се различни. На тој начин тие дошле до заклучок дека е можно да се разликуваат десет мотивациски различни типови на вредности кои сочинуваат една целина.

Во својот подоцнежен труд, Шварц детално ја разработува и емпириски ја докажува динамичката структурална поврзаност на мотивациските типови на вредности, именувајќи ја како Теорија на универзални содржини и структурни вредности – денес водечката теорија на најшироко признаениот теоретски модел на функционирање на вредносните системи [7]. Во рамките на оваа теорија, вредностите се дефинираат како посакувани цели кои имаат различна важност и кои дејствуваат како насочувачки начела во животот на човекот. Во својата определба на вредностите, Шварц прави комбинација од сфаќањето на Рокич за когнитивното разбирање на вредностите како цели и на сфаќањето на Олпорт за мотивациската содржина на вредностите кои истовремено се и интереси и евалуативни ставови [8]. Како и Олпорт и Рокич, тој вредностите ги вбројува помеѓу конститутивните делови на личноста до тој степен, што го поставува прашањето дали треба да се прави концептуална разлика помеѓу вредностите и личноста, со оглед на тоа што на вредностите може да се гледа и како на вид на лична диспозиција [9].

Шварц ги опишува карактеристиките кои се заеднички за сите вредности [10], а тоа се:

- 1) Вредностите се уверувања кои се однесуваат на посакуваните крајни цели или состојби.
- 2) Кога вредностите ќе се активираат, тие побудуваат емоции.
- 3) Вредностите ги надминуваат специфичните активности и ситуации, тие се натситуациски. Тие се разликуваат од ставовите и нормите токму во тоа што се поопшти. Ставовите и нормите се однесуваат на специфични активности, објекти или ситуации.

- 4) Свесно или несвесно, вредностите мотивираат одредена перцепција, однесување или ставови.
- 5) Вредностите имаат улога на стандард или критериум за евалуацијата на активностите, луѓето или настаните.
- 6) Вредностите се хиерархиски организирани според нивната важност.

Наведените карактеристики се заеднички за сите вредности и истовремено се дистинктивни својства кои овозможуваат јасно да препознае границата помеѓу вредностите други слични личосни компоненти, како што се ставовите или нормите. Овие општи карактеристики на вредностите не овозможуваат разликување на вредностите една од друга. Вредностите меѓусебно се разликуваат во зависност од мотивациската содржина на вредностите, односно од насоката во која вредноста ја насочува активноста која на личноста ѝ е важна.

Врз основа на конзистентните резултати добиени од истражувањата спроведени во над 70 земји [1] издвоени се 10 универзални лични вредности⁴⁹: себенаоченост, стимулација, хедонизам, постигнување, моќ, сигурност, конформизам, традиција, бенеvolentност и универзализам (Табела 2).

Важно е да се нагласи дека универзалноста во теоријата на Шварц [7] се однесува на неколку аспекти. Прво, таа се однесува на распространетоста на овие десет вредности во сите земји во кои се спроведени истражувања. Поконкретно, сите овие вредности се присутни кај сите испитаници, без разлика од која земја тие потекнуваат. Второ, претпоставката за универзалноста се однесува и на структурата, односно на меѓусебната поставеност на различните вредности. Трето, универзалноста се однесува и на динамиката која меѓу себе ја имаат различните вредности. Тоа ја опфаќа меѓусебната компатибилност или конфликтност. Со други зборови, Шварц [7] не тврди дека сите луѓе во светот во иста мерка вреднуваат исти вредности, туку дека било каде во светот важи правилото за тоа дека доколку е високо вреднувана една вредност, може да се очекува да биде ниско

⁴⁹ Во 2017 година Шварц ја надополнува својата теорија идентификувајќи уште 9 нијанси на разлики помеѓу вредности во рамките на постоечките 10 вредности. Во овој труд ќе се користи теоретскиот модел предложен од Шварц и сор. за 10 универзални вредности [11].

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

вреднувана вредноста која е спротивна на неа. Универзалноста е последица на фактот дека сите луѓе во светот имаат исти потреби за егзистенција и дека нивните вредносни одговори се релативно слични. Односно, вредностите низ различните култури имаат слична смисла или значење во термините на мотивациските цели кои ги задоволуваат [7]. Универзална е структурата на вредностите и нивната содржина, а луѓето се разликуваат во однос на тоа колкаво релативно значење им придаваат на овие вредности.

Табела 2

Десетте универзални вредности според теоријата на Шалом Шварц

	Надредена димензија	Вредност	Опис
Личен фокус	Отвореност за промени	Себенасоченост	Независност во мислењето и дејствувањето, слобода во изборот на своите активности, креативност, самостојност, љубопитство, истражување.
		Стимулација	Претпочитање на новитети, барање на возбуда, потрага по предизвици и различности во животот.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

		Хедонизам	Задоволства, сетилно уживање и себеугодување.
	Себеподобрување	Постигнување	Личен успех манифестиран низ компетентност според стандардите во општеството. Амбициозност, способност, успешност.
		Моќ	Социјален статус, престиж, доминација или контрола врз други луѓе или врз одредени ресурси, вреднување на материјални добра.
Социјален фокус	Конзервација	Сигурност	Безбедност, хармонија и стабилност во општеството, во

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

			односите со другите и кај себеси; претпочитање на ред и поредок.
		Конформизам	Воздржување од активности кои можат да ги вознемират другите или кои се спротивни на социјалните очекувања и норми.
		Традиција	Почитување и прифаќање на културните и религиозни обичаи; увереност дека традицијата во културата или религијата се во основата на личноста.
	Себенадминување	Беневолентност	Грижа и подигнување на благосостојбата

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

			на другите луѓе со кои личноста има директен контакт.
		Универзализам	Разбирање, ценење, заштита и подобрување на благосостојбата на сите луѓе, без оглед на нивната различност, заштита и чување на природата.

Вредностите меѓу себе се поставени така што образуваат кружен континуум во кој вредностите преминуваат од една во друга, без да има строга граница помеѓу нив. Вредностите во овој модел образуваат стабилна структура која се темели врз степенот на *компатибилност* или *конфликтност* помеѓу целите кои се изразени преку вредностите. Вредностите кои се наоѓаат блиску една до друга се компатибилни, додека пак, вредностите кои се наоѓаат на спротивни страни се конфликтни. Компатибилните вредности се водени од слични перцепции, преференции и однесувања, следствено нивните цели се задоволуваат преку исти или слични активности. Конфликтните вредности се водени од спротивни перцепции, преференции и однесувања, па затоа активностите произлезени од овие вредности се инхибираат, односно се спречуваат една со друга. Со други зборови, не е можно да се изведуваат истовремено или паралелно активности кои произлегуваат од конфликти вредности.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Како додаток при идентификувањето на десетте основни вредности, теоријата укажува и на динамиката на поврзаноста помеѓу нив. Една основна карактеристика на поврзаноста помеѓу нив, е фактот дека вредностите помеѓу себе можат да бидат во конфликтна релација, или пак да бидат меѓусебно конгруентни. Тоа значи дека личноста може да презема активности кои се поттикнати од вредности кои меѓусебно се конгруентни, но на може истовремено да презема активности кои произлегуваат од вредности кои се во конфликтен однос. На пример, личноста која презема активности поттикнати од вредноста постигнување, има мала веројатност истовремено да преземе активности кои произлегуваат од вредноста бенеvolentност. Тоа е така бидејќи овие вредности меѓусебно имаат конфликтна поставеност. Ако личноста се однесува на начин кој е доминантно поттикнат од вредноста постигнување на свој личен успех, тогаш однесувањето насочено кон зачувувањето на добросостојбата на другите, е инхибирано. Потрагата по личен успех и вредноста моќ, се меѓусебно компатибилни вредности, бидејќи патот кон личниот успех подразбира и зајакнување на сопствената позиција во општеството и постигнување авторитет врз другите. За очекување е потрагата по новитети и промени да се коси со традицијата. Истовремено, традицијата е конгруентна со конформизмот и двете се субмисивни кон надворешните очекувања. Луѓето можат да дејствуваат на начин кој опфаќа спротивни вредности, но тоа не можат да го направат низ една активност, туку тоа се најчесто различни активности, манифестирани во различно време и различен контекст.

Кружниот континуум има и повисок ред, во кој вредностите се структурирани и во однос на уште неколку наредени биполарни димензии. Првата димензија е *отвореноста за промена* наспроти *конзервација*. Оваа димензија го одразува конфликтот помеѓу потребата за независност во мислењето, чувствувањето и однесувањето, како и подготвеноста за промена, за новитети и предизвици, наспроти потребата да се конзервира минатото, да се остане непроменет, да се остане во стабилна и позната состојба на функционирање. Вредностите кои гравитираат околу димензијата отвореност за промена

се: *себенасоченост* и *стимулација*, а вредностите кои гравитираат околу димензијата конзервација се: *сигурност*, *конформизам* и *традиција*.

Втората димензија е *себенадминување* наспроти *себеистакнување*. Оваа димензија го одразува конфликтот помеѓу потребата во прв план да се стават општото добро, другите и нивната добросостојба - наспроти ставање на себеси и сопствените интереси во фокусот. Вредностите кои гравитираат околу димензијата себенадминување се оние вредности кои подразбираат помагање и грижа за добросостојбата на другите, како за оние кои се во кругот на семејството и блиските (*беневоленост*), така и оние кои не ни се блиски и се различни од нас (*универзализам*). Вредностите пак, кои гравитираат околу димензијата себеистакнување се водени од мотивот да се биде над другите, да се доминира над нив, да се поседува социјален статус и/или материјално богатство, со што личноста ќе биде над другите. Тука спаѓаат вредностите *моќ* и *постигнување*. Вредноста хедонизам во себе вклучува елементи и од димензијата отвореност за промена и од димензијата себеистакнување.

Вредностите во кругот на вредности се разликуваат и во однос на биполарната димензија: *фокус врз себеси* наспроти *фокус врз другите*. Фокусот врз себеси подразбира мотив првенствено да се регулира сопственото однесување, поаѓајќи од личните интереси и потреби. Тука спаѓаат вредностите: *себенасоченост*, *стимулација*, *хедонизам*, *постигнување* и *моќ*. Фокусот врз другите подразбира ставање на другите (семејството, пријателите, општеството, културата, религијата) во преден план, а себеси во заден план. Вредностите кои имаат ваков фокус се: *сигурност*, *конформизам*, *традиција*, *беневоленост* и *универзализам*.

Земајќи ја за појдовна точка теоријата за мотивација на Маслов, Шварц и Билски (Schwartz & Bilksy, 1987) прават разлика помеѓу вредностите во однос на уште една надредена биполарна димензија. Таа се однесува на спротивставените цели кон кои може да се стреми личноста: цели насочени кон избегнување на анксиозност, превенција од неуспех и заштита на себеси од закана, т.н. *мотивација за заштита*, произлезена од потребите на недостаток, наспроти цели во чија основа се наоѓа мотивот за *личен раст и*

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

развој. Во рамките на потребите на недостаток се вбројуваат вредностите: *сигурност*, *конформизам*, *традиција* и *моќ*, а во рамките на потребата за личен раст и развој влегуваат потребите: *универзализам*, *беневоленост*, *себенасоченост*. Без цврсти и недвосмислени наоди, како блиски до оваа група се лоцираат и вредностите *постигнување* и *стимулација*.

Сите вредности распределени во моделот на кружен континуум на систематски начин се поврзани и со други варијабли (однесување, ставови, црти или демографски карактеристики). Односите на вредностите со друга варијабла (пример религиозноста) обично се намалуваат еднолично на двете страни од кругот, од најпозитивно поврзаната вредност (традиција), до најмалку позитивната или најнегативната поврзаната вредност (хедонизам). Отстапувањата од оваа шема укажуваат на тоа дека повеќе различни типови на мотивација влијаат врз ставот или однесувањето.

3. Задоволство од животот

Задоволството од животот е психолошки конструкт кој се однесува на когнитивната проценка за тоа колку сме задоволни од начинот на кој го живееме нашиот живот и од нашиот живот во целина [1]. Задоволството од животот не опфаќа нужно и афективна проценка на сопствениот живот, ниту пак нужно е поврзан со позитивните емоции кои ги доживува личноста. Задоволството од животот не е исто што и среќен и безгрижен живот. Шин и Џонсон [12] го дефинираат задоволството од животот како глобална евалуација која личноста ја прави за сопствениот живот, базирана врз лични критериуми. Тоа значи дека процената на задоволството од животот зависи од споредбата на постоечките околности со некој стандард, кој не е екстерно ориентиран, туку се темели на лични критериуми кои секоја личност си ги поставува за себе. Кампбел и сор. [13] задоволството од живот го дефинираат како перципирана разлика помеѓу личната аспирација и постигнувањето, кое се движи од перцепција на исполнетост, па се до перцепција на депривација.

Различните дефиниции на задоволството од животот укажуваат на тоа дека задоволството од животот може да се дефинира и како еднодимензионален конструкт (на

пример, глобално задоволство од животот) и како мултидимензионален конструкт, кој во себе вклучува задоволство од различни животни сфери [14]. Кај задоволството од животот станува збор за евалуациски процес во кој личноста го оценува квалитетот на својот живот според личносен на критериуми [15]. Проценка на сопственото задоволство од животот е субјективно и ѝ овозможува на личноста да ја користи било која информација која смета дека е релевантна за евалуација на својот живот.

Концептот задоволство од животот е близок до психолошките концепти субјективна добросостојба, квалитет на живот и среќа. Иако во литературата може да се сретне користење на овие термини како синоними, тие тоа не се. Субјективната добросостојба според Селигман [16] се однесува на пет области во животот: позитивни емоции, ангажираност, позитивни социјални врски, смисла во животот и постигнување. Субјективната добросостојба се однесува како на когнитивната проценка на сопствениот живот во целина, така и на балансот помеѓу позитивните и негативните емоции [1]. За разлика од неа, задоволството од животот е когнитивна проценка за областите во животот кои се релевантни за личноста, а кои може да се разликуваат од една до друга личност. Задоволството од животот е целосната перцепција и евалуација на својот живот и истата ја претставува когнитивната компонента на субјективната добросостојба.

Афективната компонента на субјективната добросостојба, од друга страна, е среќата и таа се однесува на фреквенцијата на доживувањето на позитивни емоции. Среќата пак, се однесува на искуството во моментот, на сè што во одреден момент е пријатно за личноста. Среќата е во поголем степен транзиторен конструкт и за разлика од задоволството од животот, среќата може да биде предизвикана од најразлични настани, активности или мисли [17].

4. Личните вредности и задоволството од животот

Односот помеѓу вредностите и задоволството од животот во психологијата е разгледуван низ призма на две групи на објаснувања. Првата група, која потекнува од раните теоретизирања и истражувања на Шварц [7], поврзаноста помеѓу вредностите и

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

личното задоволство ја толкува на следниов начин: Реализирањето, активирањето, исполнувањето на оние вредности кои се особено значајни за личноста и кои играат значајна улога во формирањето на нејзината слика за себе и нејзиниот личен идентитет, доведуваат до позитивни ефекти врз функционирањето на личноста и до зголемено задоволство од нејзиниот живот. Според ова сфаќање, било која вредност која на личноста ѝ е особено значајна, може да доведе до зголемено задоволство од животот. Со други зборови, не е важно која е вредноста, важно е дали е значајна за личноста и дали е реализирана. Оттука произлегува дека различни вредности за различни луѓе се во улога на значајни фактори за повисоко задоволство од животот. Во прилог на ова објаснување може да се наведат наодите од истражувањата на Оиши [18], во кое што се покажало дека личното задоволство е највисоко во оние денови во кои испитаниците постигнале успех во онаа вредносна сфера која за нив била особено важна, како и истражувањето [19] кое покажува дека испитаниците се чувствуваат потиштено и безволно кога се соочени со задача, против своја волја, да зборуваат спротивно на нивните преферираните вредности.

Според втората група на одговори, која потекнува од подоцнежните истражувања, не секоја вредност води кон позитивен ефект, следствено, не секоја вредност може да доведе до зголемено задоволство од животот. Со други зборови, постојат вредности чие исполнување кај сите луѓе доведува до повисок степен на позитивни ефекти, во споредба со други вредности. Оттука произлегува и теоретската перспектива за т.н. *здрави* наспроти т.н. *нездрави* вредности [9, 20].

Здравите вредности претставуваат когнитивни трансформации на потребите за личен раст и развој, додека нездравите вредности се когнитивни трансформации на потребите на недостаток. Вредностите кои изразуваат потреба за личен раст и развој се наречени „здрави“ вредности, заради можноста позитивно да влијаат врз психичкото функционирање, менталното здравје и добросостојбата. Оттука за „здрави“ се сметаат следниве вредности: универзализам, беневоленост, себенаоченост, стимулација, постигнување. Вредностите кои го нагласуваат личното растење, како што се себенаоченост или беневоленост, ја зајакнуваат личната добросостојба, бидејќи тие се

тесно поврзани со самоактуелизацијата на личноста. Во склад со оваа претпоставка е и претпоставката дека здравите вредности водат кон перцепции, ставови и однесувања кои повратно ја зголемуваат добросостојбата на личноста. Можно е, исто така, реализирањето на овие вредности да ја зголемува личната добросостојба на тој начин што се задоволуваат внатрешните, самоактуелизирачки потреби. Се разбира, можна е и обратната претпоставка, односно дека повисокото ниво на добросостојба доведува до зголемени когнитивни и емотивни капацитети, да се тежнее кон автономија, кон возбудлив живот, кон грижа за другите итн. [21]. Во своите понови трудови, Шварц ја застапува тезата дека вредностите кои се наоѓаат во повисокиот ред од кружниот континуум (ориентирани кон растење наспроти избегнување на анксиозност), како и фокусот врз себеси или врз другите, се од особена важност за личната добросостојба. Мотивацијата за растење, релативно ослободена од анксиозност, води кон задоволување на интринзичките потреби за автономија, поврзаност и компетентност и затоа е за очекување да поттикнува лична добросостојба. Слично, фокусирањето врз себеси и врз сопствените капацитети и интереси, наместо врз потребите, проблемите и очекувањата на другите, поттикнува добросостојба. Заради сето ова, вредностите од групата отвореност за промени, во комбинација со вредностите за раст и фокусираност врз себеси, позитивно се поврзани со личната добросостојба [22, 24].

Високото вреднување на вредностите на недостаток укажува на тоа дека луѓето се чувствуваат несигурно, без чувство на контрола врз својот живот или пак се чувствуваат загрошено во однос на другите. Преферирањето на вредностите од оваа група е негативно поврзано со менталното здравје и субјективната добросостојба и затоа тие се наречени „нездрави“ вредности. Во „нездрави“ вредности се вбројуваат вредностите: сигурност, конформизам, моќ, традиција.

Поделбата на здрави наспроти нездрави вредности може да се објасни и преку теоријата на самоопределеност [26]. Имено, според оваа теорија постојат три базични психолошки потреби: потреба за автономија, за компетентност и за поврзување. Задоволувањето на овие потреби доведува до зголемување на субјективната

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

добросостојба. Вредностите кои ги изразуваат овие потреби се: себенаоченост - потребата за автономија; постигнување – потребата за компетентност; беневоленост и универзализам – потребата за поврзување. Потребата за поврзување се изразува и низ вредностите сигурност, конформизам и традиција, но со таа разлика што овие потреби во основа изразуваат екстринзични цели, односно поврзувањето со другите е заради добивање на статус, признание или прифаќање од страна на другите или на средината, додека кај вредностите беневоленост и универзализам потребата за поврзување со другите е интринзичка цел. Оттука очекувано е дека личноста која повисоко ги рангира вредностите себенаоченост, универзализам, беневоленост или постигнување, има и повисоко задоволство од животот. За разлика од неа, за очекување е дека личноста која високо ги преферира вредностите моќ, сигурност, конформизам и традиција, има пониско задоволство од животот. Многу истражувања укажуваат на тоа дека искуствата за социјалната поврзаност се суштински важни за субјективната добросостојба (види: Diener & Seligman, 2002).

Можно е за доживувањето на субјективната добросостојба да е важно и прифаќањето на оние вредности кои ја поттикнуваат поврзаноста со другите. Оние кои повисоко ја вреднуваат вредноста себенадминување, имаат тенденција да забележуваат повеќе сличности помеѓу себе и другите, создавајќи на тој начин доживување на поврзаност со другите, што пак е инструмент за добросостојба. Во склад со оваа претпоставка се и претпоставките кои произлегуваат од теоријата за самоодредување, според која потрагата по интринзичките цели, како што се личниот раст и заедништвото, носи поголемо лично задоволство, отколку исполнувањето на екстринзичките цели, на пример, финансискиот успех. Во оваа насока е и истражувањето [27] кое покажало дека помеѓу студентската популација повисоко е вреднувањето на себенадминувањето, што е проследено со генерално повисоко ниво на субјективна добросостојба, во споредба со оние кои повисоко го вреднуваат финансискиот успех или престижот. Задоволувањето на интринзичките цели поврзани со себенадминувањето и отвореноста доведуваат до повисок степен на доживување на исполнетост [28].

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Меѓутоа, се покажува и дека вредностите кои се типично негативно поврзани со личната добросостојба, како што се вредностите сигурност или конформизам, можат да бидат позитивно поврзани со добросостојбата во ситуации кога постои изразена закана од средината (на пример, недостаток на ресурси, еколошка закана, присуство на репресивни институции), а истовремено, во културата не е високо вреднувана припадноста кон средината [23]. Со други зборови, поврзаноста помеѓу вредностите и задоволството или субјективната добросостојба, зависи и од различни контекстуални фактори, како што се различните закани од средината [23], или пак нивоата на развој и други показатели на културата [22, 21, 24, 25]. Во оваа смисла, особено важни се идентификувањата на потенцијалните механизми преку кои контекстуалните фактори имаат влијание. Такви се следниве два механизми. Првиот механизам се однесува на генералната складност или прилагоденост на вредностите на личноста со вредностите во општеството. Сагив и Шварц [20] претпоставуваат дека поголемата складност ќе има позитивни последици врз личната добросостојба, заради три теоретски причини [20]. Културниот контекст, како прво, ѝ овозможува на личноста да ги изрази своите вредности и да ги оствари своите цели, во оној степен во кој тие се во склад со вредностите во културата. Тоа значи дека личноста ќе има почесто позитивни искуства. Второ, придржувањето до вредностите кои се неконгруентни со вредностите во културниот контекст, го доведува во прашање погледот на светот кој другите луѓе го имаат, што пак може да резултира со пониска социјална поддршка, а тоа ја смалува субјективната добросостојба. На крај, таквата ситуација може да доведе до внатрешен конфликт заради придржување до вредности до кои другите не се држат, што доведува до помалку поткрепување и потврдување на сопствениот светоглед [20]. Меѓутоа, според едно поинакво гледиште, поврзаност помеѓу вредностите и благосостојбата не произлегува од степенот на сличност помеѓу личните вредности и вредностите во средината, туку од степенот до кој придржувањето кон одредена вредност може на личноста да ѝ овозможи компензација на тоа што општеството не успева да ѝ го обезбеди [24].

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

4. Заклучок

Проучувањето на стабилните структури на личноста со цел да се идентификува нивниот однос со задоволството од животот е значајна тема, пред сè, заради нејзина тесна поврзаност со менталното здравје, психолошката добросостојба и оптималното психолошко функционирање. Поттикнувањето на вредностите кои произлегуваат од потребите за личен раст и развој овозможуваат создавање на здрава и поволна клима во општеството, во кое личноста ќе се доживува себеси значајно, важно и задоволно.

5. Користена литература

- [1] Спасовски, О. (2012). *Позитивна психологија*. Скопје, Философски факултет.
- [2] Lachmann, B., Sariyska, R., Kannen, C., Błaszkiwicz K., Trendafilov B., Eibes, M., Markowetz, A., Li, M., Kendrick K. M. & Montag, K. (2017). Contributing to Overall Life Satisfaction: Personality Traits Versus Life Satisfaction Variables Revisited – Is Replication Impossible? *Behavioral Sciences*, 8, 1, 1-23.
- [3] Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. Free Press.
- [4] Pavlović, Z. (2021) *Psihologija vrednosti*. Institut za psihologiju.
- [5] Schwartz, S. H. (2012). An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1).
- [6] Schwartz, S. H., & Bilsky, W. (1987). Toward A Universal Structure of Human Values. *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 53, No.3, 550-562.
- [7] Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries. Во M. Zanna (Ур), *Advances in experimental social psychology*, Vol. 25, 1-65. Academic Press.
- [8] Cieciuch, J., Schwartz, S. H., & Davidov, E. (2015). Values, Social Psychology of. Во James D. Wright (editorin-chief), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Vol 25, 41-46. Elsevier.
- [9] Bilsky, W., & Schwartz, S. H. (1994). Values and personality. *European Journal of Personality*, 8(3), 163–181.

- [10] Schwartz, S. H., & Cieciuch, J. (2022). Measuring the Refined Theory of Individual Values in 49 Cultural Groups: Psychometrics of the Revised Portrait Value Questionnaire. *Assessment*, 29(5), 1005–1019.
- [11] Schwartz, S. H. (2017). The Refined Theory of Basic Values. Bo Roccas, S. & Sagiv, L. (Yp). *Values and Behavior: Taking a cross-cultural perspective*, 51-72. Springer International Publishing.
- [12] Shin, D. C., & Johnson, D. M. (1978). Avowed happiness as an overall assessment of the quality of life. *Social Indicators Research*, 5, 475-492.
- [13] Campbell, W. K., & Buffardi, L. E. (2008). The lure of the noisy ego: Narcissism as a social trap. Bo H. A. Wayment & J. J. Bauer (Yp.), *Transcending self-interest: Psychological explorations of the quiet ego*, 23–32. American Psychological Association.
- [14] Penezić, Z. (2006). Zadovoljstvo životom u adolescentnoj i odrasloj dobi. *Društvena istraživanja*, 15, 643-669.
- [15] Pavot, W., & Diener, E. (1993). Review of the Satisfaction With Life Scale. *Psychological Assessment*, 5(2), 164–172.
- [16] Seligman, M. E. P. (2011). *Flourish: A Visionary New Understanding of Happiness and Well-Being*. Free Press.
- [17] Wayment, H. A., & Bauer, J. J. (2017). The Quiet Ego: Concept, Measurement and Well-being. Bo Robinson, M.D. & Eid, M. (Yp) *The Happy Mind: The Cognitive Contributions to Well-being*, 77-94, Springer International Publishing.
- [18] Oishi, S., Diener, E., Suh, E., & Lucas, R. E. (1999), Value as a Moderator in Subjective Well-Being, *Journal of Personality*, 67, 157-184.
- [19] Cheung, W. Y., Maio, G. R., Rees, K. J., Kamble, S., & Mane, S. (2016). Cultural Differences in Values as Self-Guides. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 42(6), 769–781.
- [20] Sagiv, L., & Schwatz, S. H. (2000). Value priorities and subjective well-being: direct relations and congruiti effects. *European Journal of Social Psychology*, 30, 177-198.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [21] Schwartz, S. H., & Sortheix, F. M. (2018). Values and subjective well-being. Bo E. Diener, S. Oishi, & L. Tay (Yp). *Handbook of well-being*, 1-3. DEF Publishers.
- [22] Grosz, M. P., Schwartz, S. H., & Lechner, C. M. (2021). The longitudinal interplay between personal values and subjective well-being: A registered report. *European Journal of Personality*, 35(6), 881–897.
- [23] Boer, D. (2017). Values and affective well-being: How culture and environmental threat influence their association. Bo S. Roccas & L. Sagiv (Yp.), *Values and behavior: Taking a cross cultural perspective*, 191–218. Springer International Publishing.
- [24] Sortheix, F. M., & Schwartz, S. H. (2017). Values that underlie and undermine well-being: Variability across countries. *European Journal of Personality*, 31(2), 187-201.
- [25] Sortheix, F. M., & Lönnqvist, J.-E. (2014). Personal value priorities and life satisfaction in Europe: The moderating role of socioeconomic development. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 45(2), 282–299.
- [26] Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). The darker and brighter sides of human existence: Basic psychological needs as a unifying concept. *Psychological Inquiry*, 11, 319-338.
- [27] Kasser, T., & Ryan, R. M. (1996). Further Examining the American Dream: Differential Correlates of Intrinsic and Extrinsic Goals. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22(3), 280–287.
- [28] Sheldon, K. M., & Elliot, A. J. (1999). Goal striving, need satisfaction, and longitudinal well-being: The self-concordance model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(3), 482–497.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

YOUTH ANXIETY EPIDEMIC

Emilija Boshkovska PhD⁵⁰, Margarita Nikolovska Msc⁵¹

MIT University, Faculty of Psychology, R.N.Macedonia

emilijau@yahoo.com, margarita_mk_2000@yahoo.co.uk

Abstract

The purpose of the research was to determine the presence/absence of certain indicators of the mental health of young people. The research was conducted in seven high schools in the city of Skopje and the sample contained 397 students from 3rd and 4th year of high school. SCARED was used to determine the presence of anxiety in youth population. It was found that the mental state of young people is worrisome and requires the implementation of urgent measures for coping and prevention. Regarding anxiety we found that 47% of respondents have some form of anxiety and the most prevalent are psychosomatics and panic attacks with 32%, separation anxiety with 27%, school avoidance with 26% and generalized anxiety disorder with 17%.

Keywords: mental health, youth, anxiety

ЭПИДЕМИЈА НА АНКСИОЗНОСТ КАЈ МЛАДИТЕ

Emilija Boshkovska PhD⁵², Margarita Nikolovska Msc⁵³

MIT University, Faculty of Psychology, R.N.Macedonia

emilijau@yahoo.com, margarita_mk_2000@yahoo.co.uk

Апстракт

Целта на истражувањето беше да се утврди присуство/отсуство на одредени показатели за менталното здравје на младите. Истражувањето е спроведено во седум

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

средни училишта во градот Скопје и примерокот го сочинуваа 397 ученици од 3 и 4 година средно училиште. SCARED се користеше за да се утврди присуството на анксиозност кај младата популација. Утврдено е дека психичката состојба на младите е загрижувачка и бара спроведување на итни мерки за справување и превенција. Во однос на анксиозноста откривме дека 47% од испитаниците имаат некаква форма на анксиозност, а најзастапени се психосоматиката и нападите на паника со 32%, анксиозноста од одвојување со 27%, избегнувањето на училиште со 26% и генерализираното анксиозно растројство со 17%.

Клучни зборови: ментално здравје, анксиозност, млади

1.INTRODUCTION

Childhood, adolescence and especially teen years are critical points of human development, where young people are faced with difficult and complex developmental tasks that concern both the body and the mind. In every segment of their lives, children and young people encounter uncertainty and learn to deal with it and accept it. There is uncertainty in complex and uncertain social world which become very important to them, there is also social and parental pressure for success in school, there are their own needs which are changing daily ect.

Anxiety is generally a feeling of fear and worry as a reaction to an ongoing stressful situation. It is worrying when these feelings become too intense, when thoughts become irrational, a person's normal functioning is hindered or completely disabled.

Anxiety disorders are characterized by feelings of fear, panic or extreme anxiety in everyday situations. In the human brain, mainly two parts are involved in creating feelings of fear and anxiety: amygdala and hippocampus. The amygdala stores emotional memory and notifies the brain when danger is present and hippocampus – encodes specific dangerous situations into memory.

Symptoms of anxiety are a feeling of uneasiness and discomfort, muscle tension, fatigue, problems with concentration, insomnia, anxiety, increased fear, rapid heartbeat, and it often happens that anxiety reaches its peak in the form of anxiety panic attacks.

The psychological symptoms of anxiety are excessive fearfulness and worry, feeling of inner tension and restlessness, weakened concentration, irritability, increased sensitivity to noise, easy fatigue, poor memory that is often the result of reduced attention and concentration.

Physical symptoms that could appear are rapid heart rate, heavy breathing, feeling of lack of air, tightness in the chest, dry mouth, difficulty in swallowing ("lump in the throat"), increased sweating of the palms, frequent urination, dizziness, "butterflies" in the stomach, muscle pain, trembling of the whole body.

Moreover, very often there are behavioural disruption such as feeling blocked, exaggeration of experiences, difficulty sleeping in the sense of insomnia, frequent awakening or nightmares, avoidance behaviour, etc.

If a person has most of these symptoms for more than six months, that person is likely suffering from an anxiety disorder.

Anxiety in teenagers often looks like perfectionism. Anxious teens are different from anxious children. When they are younger, kids worry more about things like the dark, monsters, or something bad happening to their parents, on the other side, teenagers are more likely to be worried about themselves. Teens might fear not doing well in school or sports, and they may be very worried about what other people think about them. It is also common for kids to be worried about their bodies. Going through puberty before or after their friends is a big trigger. Children with an anxiety disorder may be clingy, follow their parents around the house, and be unable to sleep alone. Sleep is difficult and nightmares may occur. Children may be resistant to going to school because of the separation from their parents. They may want detailed planning of where the parents will be and when they will return home. Physical symptoms of stomach-aches and vomiting are common for children with separation anxiety. Adults with separation anxiety may fear being alone and constantly seek to know where their partner/child or parent is. That is why we choose Instrument that measures specific symptoms and behaviours of teenagers with anxiety

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

2. METHOD

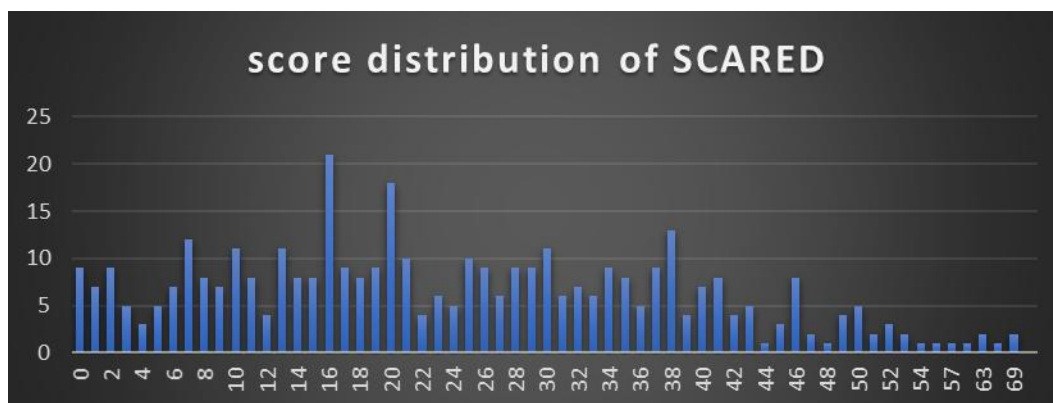
A survey was conducted to determine the state of mental health of young people. To the 3rd and 4th year students were given questionnaires SCARED whose purpose was to determine the presence of anxiety in this population of young people. 7 schools were involved in the project and it was planned that the questionnaires would be answered by 400 students from with the prior consent of a parent. Responses were received from 397 students from 5 schools.

The purpose of the research was to determine the presence/absence of certain indicators of the mental health of young people.

The instrument we used, the SCARED scale examines 5 factors: panic/somatic, generalized anxiety, separation anxiety, social phobia, and school phobia. In general, the total score and each of the 5 factors for both the child and parent SCARED demonstrated good internal consistency and discriminant validity (both between anxiety and depressive and disruptive disorders and within anxiety disorders). A reduced version of the SCARED yielded 5 items and showed similar psychometrics to the full SCARED.

3. RESULTS

The SCARED scale was used for the occurrence of anxiety among young people, which is a scale for children and young people and measures anxiety in general, but also provides data on certain specific anxiety states. According to the scale, scores ≥ 25 means the presence of anxiety, which gives us the result that 47% of the respondents have some form of anxiety.

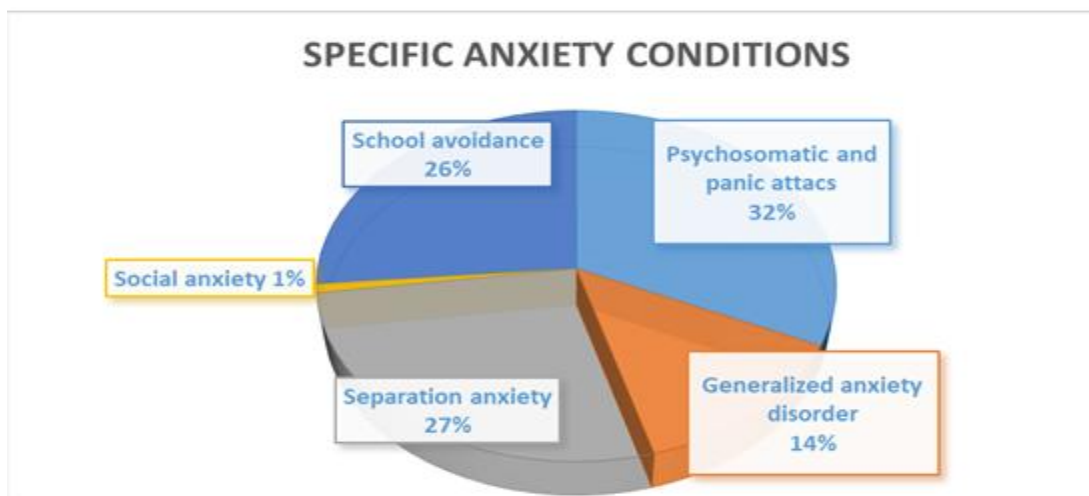
MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Graph 1. Distribution of scores obtained from the anxiety scale

In terms of gender, it can be noted that unlike depression, which is more typical among girls, here, there is no noticeable and significant difference in the intensity of anxiety according to gender.

Table 1. Presence of anxiety and the variable gender

	other	female	male	total
0-24	6	102	104	212
25-40		68	60	128
41-69	1	34	22	57
total	7	204	186	397

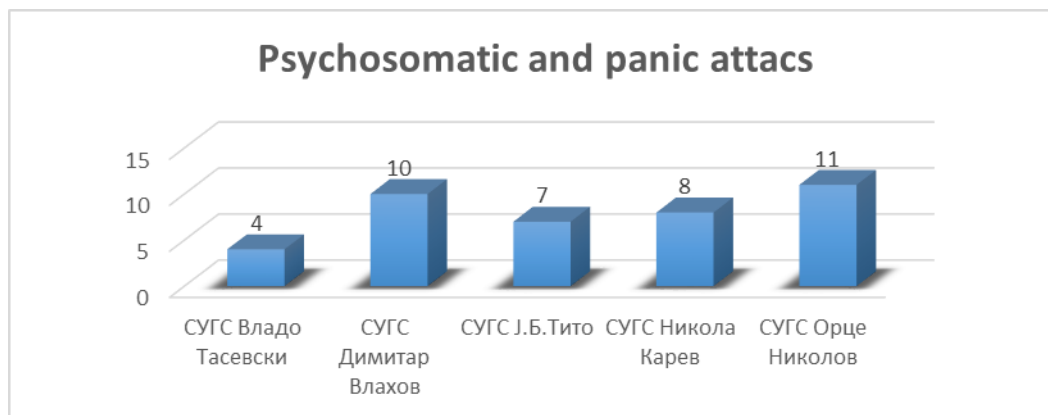

Graph 4. Occurrence of specific anxiety states

It was found that the most prevalent of the specific anxiety states are psychosomatics and panic attacks with 32%, separation anxiety with 27%, school avoidance with 26% and

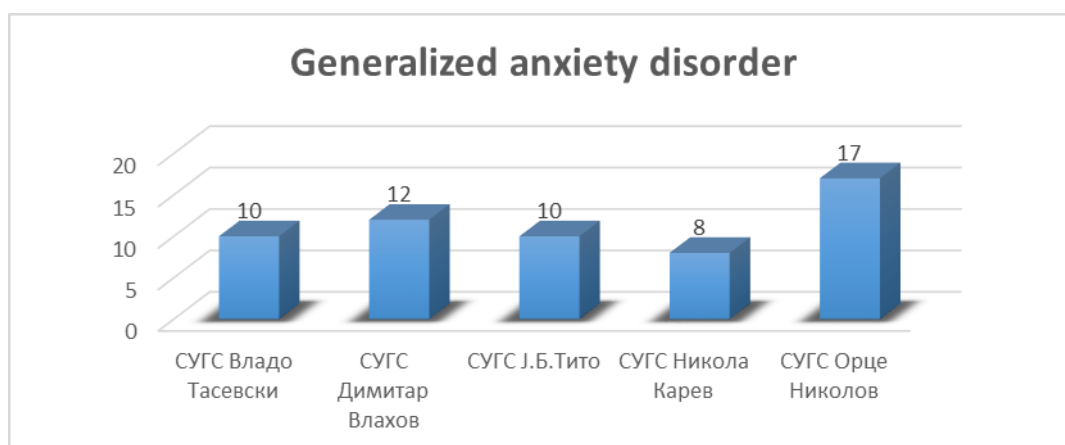
generalized anxiety disorder with 17%. The lowest incidence was found for social anxiety, that is, the presence of social anxiety was observed in only 1 child.

The following are graphic representations of the presence of specific anxiety states by schools that were included in the project.

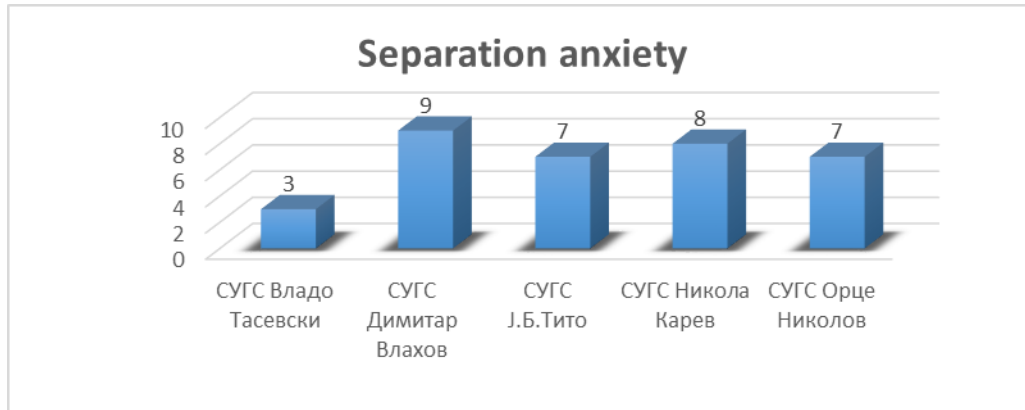
Graph 2. Occurrence of psychosomatics and panic attacks by school

As the most common anxiety state, psychosomatics and panic attacks occur in all schools, but mostly in SUGS Orce Nikolov and SUGS Dimitar Vlahov, and least in SUGS Vlado Tasevski.

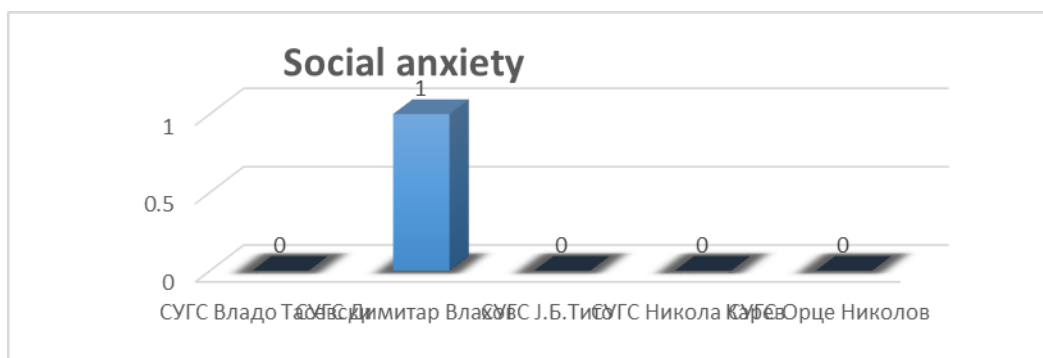
Graph 3. Incidence of generalized anxiety disorder by school

GAD shows the greatest presence in SUGS Orce Nikolov, with an average representation in other schools of 10 children per generation.

Graph 4. Incidence of separation anxiety by school

The appearance of separation anxiety or fear and anxiety due to separation occurs on average in 8 children in a generation. The exception is SUGS Vlado Tasevski, where only 3 children have been diagnosed with the disease.

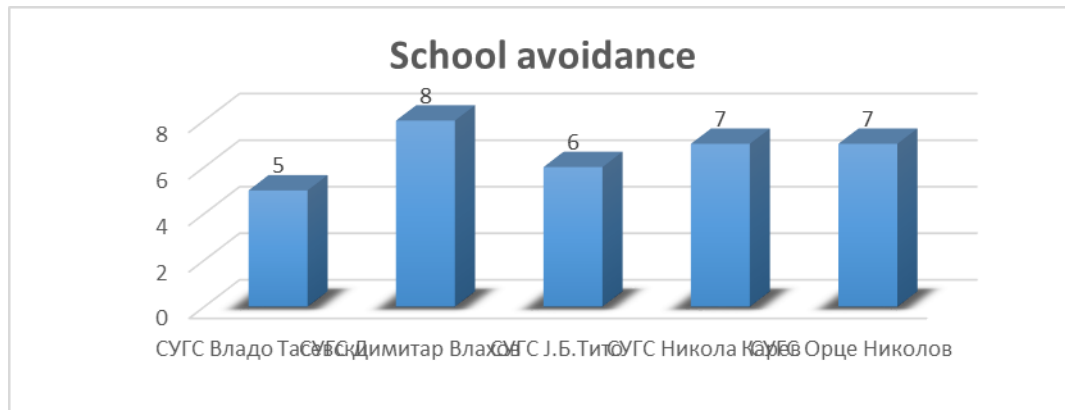

Graph 12. Incidence of social anxiety by school

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

An interesting finding was obtained regarding the presence or absence of social anxiety. Only 1 case of social anxiety was found in SUGS Dimitar Vlahov. Such situations do not occur in other schools.

Graph 13. Incidence of school avoidance among students from different schools

School avoidance as a specific anxiety state is present in all schools with an average occurrence of 7 students per generation.

Finally, it was checked how often anxiety and depression go together and form an anxious-depressive state in the young population. The following data were obtained:

Table 2. Cross tabulation for depression and anxiety

PHQ - SCARED	0-24	25-40	41-69	total
no depression	86	53	14	153
mild depression	55	33	17	105
moderate depression	33	21	11	65
moderately severe depression	24	19	7	50
severe depression	14	2	8	24
total	212	128	57	397

In 26 students, a more severe depressive picture appears simultaneously with anxiety, of which 15 young people have specific anxiety states along with severe depression.

38 young people have mild depression without anxiety symptoms, and 117 people have anxiety symptomatology without depression.

5. CONCLUSION

The results from this research shows a prevalence of anxiety disorders in adolescents is 47% out of which 14,4% are with severe anxiety. Similar study on adolescents shows that, about 8.3% had severe impairment. DSM-IV criteria were used to determine impairment. The prevalence of any anxiety disorder in adolescents was higher among girls (38.0%) than among boys (26.1%). In this research there was no significant difference between boys and girls.

Results from 600 US schools suggest rates of anxiety and depression among teenagers to be on the rise. In contrast, 2020 data showed that just under 40% of high school and college students reported clinically significant anxiety, and 2019 data showed that 37% of high school-aged youth reported clinically significant depression

Our study was similar on study shown above, conducted on 480, 17-year-old students, and very similar results were obtained. This means that the problems with the mental health of Macedonian students is just as worrying as it is for students in the United States.

It is noteworthy that we found highest scores for GAD and psychosomatics, and the lowest for social anxiety. Usually, social anxiety is higher for this population, but it may be a post-covid phenomenon when, after a longer period of isolation, social contacts represent a greater need. It would be interesting to do the same research on children aged 14-15 where, due to developmental challenges, it is assumed that social anxiety would be higher.

We conducted the research as part of a project on Mental Health among young people. After the obtained results, we discussed the problems with school psychologists where the research was carried out at joint workshops. Also workshops were organized for the students where they talked about the problems they have and how they deal with them. Well-designed

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

workshops by highly qualified people can help young people to feel understood and supported and to experience that they are not alone in the world with their problems, but that those problems are universal and not unique to them.

The problem of anxiety among youth is very serious and should be taken very seriously and therefore needs a thorough systematic and systemic approach.

6. REFERENCES

1. Michael A. Southam-Gerow, John R. Weisz, Philip C. Kendall (2010). Youth With Anxiety Disorders in Research and Service Clinics: Examining Client Differences and Similarities
2. Olivia Yin (2022). Persistent anxiety among high school students: Survey results from the second year of the COVID pandemic , Conceptualization, Data curation, Formal analysis, Writing – original draft, 1 Nadia Parikka, Conceptualization, Writing – review & editing, 1 Amy Ma, Investigation, 1 Philip Kreniske, PLoS One. 2022; 17(9): e0275292. Published online 2022 Sep 30. doi: 10.1371/journal.pone.0275292
3. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5-TR)
4. Kendall, P.C., Flannery-Schroeder, E.C.(1998) Methodological Issues in Treatment Research for Anxiety Disorders in Youth. *J Abnorm Child Psychol* **26**, 27–38 .
<https://doi.org/10.1023/A:1022630706189>
5. [Ned H. Kalin](#) (2021) Anxiety, Depression, and Suicide in Youth Published Online:<https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2020.21020186>
6. Marianne A. Villabø, Colleen M. Cummings, Martina K. Gere, Sverre Torgersen, Philip C. Kendall (2013) Anxious youth in research and service clinics, *Journal of Anxiety Disorders*, Volume 27, Issue 1, Pages 16-24, ISSN 0887-6185,
<https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2012.09.003>.
7. Diana Gurley, Patricia Cohen, Daniel S. Pine, Judith Brook,(1996). Discriminating depression and anxiety in youth: A role for diagnostic criteria, *Journal of Affective*

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Disorders, Volume 39, Issue 3, 1996, Pages 191-200, ISSN 0165-0327,

[https://doi.org/10.1016/0165-0327\(96\)00020-1](https://doi.org/10.1016/0165-0327(96)00020-1).

8. Christensen, H., Pallister, E., Smale, S. *et al.* (2010). Community-Based Prevention Programs for Anxiety and Depression in Youth: A Systematic Review. *J Primary Prevent* **31**, 139–170. <https://doi.org/10.1007/s10935-010-0214-8>
9. Kendall, P. C., Kortlander, E., Chansky, T. E., & Brady, E. U. (1992). Comorbidity of anxiety and depression in youth: Treatment implications. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, *60*(6), 869–880. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.60.6.869>
10. Baxter, A., Vos, T., Scott, K., Ferrari, A., & Whiteford, H. (2014). The global burden of anxiety disorders in 2010. *Psychological Medicine*, **44**, 2363–2374.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

SELF-COMPASSION AND BURNOUT AMONG MENTAL HEALTH WORKERS

Anastasija Georgievska, Andromahi Naumovska

Abstract

Burnout's impact on healthcare professionals has sparked concern for individuals and the healthcare system. This study examines the link between self-compassion and burnout in Macedonian mental health care professionals. Using a cross-sectional design, data from 77 participants were analyzed through the Self-Compassion Scale (SCS) and Maslach Burnout Inventory (MBI).

The literature review underscores burnout's prevalence and introduces self-compassion as a protective element. Objectives include understanding the relationship, gender/profession differences, and implications for healthcare. Results reveal significant correlations between self-compassion dimensions and burnout components. Higher self-compassion relates to lower burnout and depersonalization, while negative self-compassion aspects correlate with higher burnout.

Though offering empirical insight, this study acknowledges limitations, such as its design and sample size. It recommends longitudinal studies and broader samples for future research. In conclusion, this research highlights self-compassion's role in combating burnout and suggests interventions to bolster professional well-being. As the mental health field evolves, the study encourages further exploration of burnout and effective mitigation strategies.

1. Introduction

Burnout among healthcare professionals has become a pressing concern in recent years, as the demands and challenges of the healthcare industry continue to escalate. Healthcare professionals, including doctors, nurses, and other medical staff, face high levels of stress, emotional exhaustion, and a risk of professional burnout (Maslach et al., 2001; Shanafelt et al., 2015). Burnout is a complex syndrome characterized by emotional exhaustion,

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

depersonalization, and reduced personal accomplishment, leading to negative consequences for both individuals and the quality of patient care (Schaufeli et al., 2009; Maslach et al., 2001).

Understanding the factors that contribute to burnout and identifying potential protective factors are critical for addressing this growing issue. One such factor that has gained attention in recent research is self-compassion (Neff, 2003; Raab, 2014). Self-compassion refers to the practice of treating oneself with kindness, understanding, and acceptance during times of difficulty, failure, or personal suffering. It involves extending the same warmth, care, and compassion that one would offer to a close friend or loved one to oneself (Neff, 2003).

The relationship between burnout and self-compassion is an important area of study that has significant implications for the well-being and resilience of healthcare professionals. While burnout is associated with detrimental outcomes such as decreased job satisfaction, impaired performance, and increased turnover rates (Leiter & Maslach, 2004; Shanafelt et al., 2015), self-compassion has been found to enhance emotional well-being, reduce stress, and foster greater psychological resilience in various populations (Neff, 2003; Kelly et al., 2019).

The purpose of this research study is to explore the relationship between self-compassion and burnout among healthcare professionals. The primary objective is to examine whether higher levels of self-compassion are associated with lower levels of burnout in this specific population. Additionally, the study aims to investigate the potential mechanisms through which self-compassion may mitigate burnout, such as its influence on emotional exhaustion, depersonalization, and personal accomplishment.

The research questions guiding this study are as follows:

1. What is the relationship between self-compassion and burnout among healthcare professionals?
2. To what extent does self-compassion predict burnout, even when controlling for relevant demographic and job-related factors?
3. How do specific dimensions of burnout, such as emotional exhaustion, depersonalization, and personal accomplishment, relate to self-compassion?

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

4. The structure of the paper is as follows: The subsequent section will provide a comprehensive review of the existing literature on burnout, self-compassion, and their relationship. The methodology section will detail the study design, participant selection, data collection procedures, and statistical analysis methods. The results section will present the findings of the study, followed by a discussion section that will interpret the results, explore their implications, discuss limitations, and suggest avenues for future research.

By examining the relationship between self-compassion and burnout among healthcare professionals, this research aims to contribute to the understanding of factors that can promote well-being and resilience in the healthcare setting. The findings may have practical implications for interventions and programs aimed at supporting healthcare professionals in their efforts to mitigate burnout and enhance overall quality of care.

2. Literature Review

The escalating prevalence of burnout among healthcare professionals has ignited significant concerns in the medical community and beyond (Dyrbye & Shanafelt, 2016). This escalating issue not only jeopardizes the well-being of healthcare providers but also casts a looming shadow over the quality of patient care. Contributing factors to this pressing problem encompass hefty workloads, intense emotional demands, and systemic organizational challenges. Burnout, characterized by emotional exhaustion, detachment, and diminished accomplishment, inflicts a substantial toll on the mental and physical health of healthcare practitioners (Neff & Germer, 2013). The demanding nature of the healthcare profession predisposes individuals to heightened stress, exacerbating the risk of burnout. The emotional labor inherent in healthcare, coupled with limited resources and ceaseless work pressure, exacerbates vulnerability. Organizational factors, such as inadequate support systems and a dearth of effective work-life balance policies, further fuel the conditions conducive to burnout.

Amidst these multifaceted challenges, the concept of self-compassion emerges as a promising avenue for mitigating burnout's impact. Self-compassion, rooted in self-kindness,

common humanity, and mindfulness, has garnered substantial attention for its potential to alleviate burnout (Neff & Germer, 2013). Embracing self-compassion involves treating oneself with understanding and gentleness, acknowledging the shared human experience of suffering, and cultivating mindfulness.

Numerous studies underscore the pivotal role of self-compassion in bolstering well-being and resilience, offering a potential buffer against burnout. Elevated levels of self-compassion have been correlated with reduced psychological distress, heightened life satisfaction, and improved coping mechanisms (MacBeth & Gumley, 2012). Thus, integrating self-compassion practices into the toolkit of healthcare professionals presents a transformative means of tackling burnout's deleterious effects.

Research also highlights self-compassion's potential as a moderator in the stress-burnout relationship (Zhang & Xu, 2020). Acting as a buffer, self-compassion may mitigate the detrimental impact of stressors, effectively shielding individuals from the cascading consequences of burnout. Moreover, self-compassion surfaces as a mediator, influencing the effects of traits like perfectionism on burnout development. This suggests that nurturing self-compassion could serve as a preventive measure against the gradual emergence of burnout. Despite these promising insights, the landscape of self-compassion and burnout remains replete with gaps necessitating further exploration. Longitudinal studies could illuminate the temporal dynamics of the self-compassion-burnout relationship, unravelling causal pathways and mechanisms of influence. Further inquiry into the intricate mechanisms through which self-compassion exerts its therapeutic effects, coupled with investigations into the efficacy of interventions targeting self-compassion enhancement, stands as a crucial avenue.

Moreover, considering cultural nuances in the interpretation and adoption of self-compassion practices is imperative, warranting cross-cultural investigations to ensure the universal applicability and efficacy of such interventions across diverse healthcare settings.

In conclusion, the escalating concern of burnout among healthcare professionals mandates a holistic approach, with self-compassion emerging as a promising avenue for mitigating its detrimental effects. By buffering stressors and mediating predisposing traits' influence, self-

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

compassion holds the potential to alleviate burnout. However, further research is indispensable to unravel the intricacies of this relationship, elucidate underlying mechanisms, and customize interventions for varied cultural contexts. By venturing into this uncharted territory, evidence-based strategies can be harnessed to fortify well-being, enhance resilience, and counter burnout among healthcare professionals.

3. Methodology

The study employed a well-designed cross-sectional approach to explore the intriguing relationship between self-compassion and burnout among mental health care professionals in Macedonia, including psychologists and psychiatrists. This research aimed to shed light on the experiences of these dedicated professionals in their demanding roles.

Participants were thoughtfully selected through a convenient sampling method, ensuring representation from various regions across Macedonia. To be included, individuals had to be licensed psychologists, psychiatrists in the making or psychiatrists actively practicing in mental health care settings. A diverse sample of 77 passionate mental health professionals, comprising 18 males and 59 females, ranging from 26 to 61 years old, graciously participated.

Data collection involved the administration of two powerful and widely used questionnaires: the Self-Compassion Scale (SCS) and the Maslach Burnout Inventory (MBI). The Self-Compassion Scale, originally designed by Neff (2003), provided a comprehensive assessment of self-compassion, including dimensions like self-kindness, self-judgment, common humanity, isolation, mindfulness, and over-identification. The participants' responses were collected using an online survey platform, specifically Google Forms, which facilitated easy and efficient data collection. To ensure cultural appropriateness and linguistic clarity, the questionnaires were professionally translated into the Macedonian language, enabling participants to provide accurate and meaningful responses. The Self-Compassion Scale demonstrates robust psychometric properties, including internal consistency and convergent validity (Neff & Germer, 2013).

To gauge burnout levels, the Maslach Burnout Inventory (Maslach et al., 2001) was employed, offering valuable insights into emotional exhaustion, depersonalization, and reduced personal

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

accomplishment. The Maslach Burnout Inventory is widely recognized for its validity and reliability in assessing burnout across various professional settings.

Respecting ethical considerations, participants were fully informed about the study's purpose, procedures, and their rights. Informed consent was obtained from each participant, emphasizing their voluntary participation and data confidentiality. The research strictly adhered to ethical guidelines, protecting the rights and dignity of all involved.

Data analysis was conducted using the Statistical Package for the Social Sciences (SPSS 26.0) program. Descriptive statistics, such as means, standard deviations, and frequencies, provided a comprehensive overview of the sample's demographic characteristics and the scores on the self-compassion and burnout measures. Pearson correlation analysis was performed to explore the relationship between self-compassion and burnout dimensions, unraveling potential associations. In summary, this meticulously designed cross-sectional study aimed to explore the relationship between self-compassion and burnout among mental health care professionals in Macedonia, encompassing psychologists and psychiatrists. The questionnaires were translated into the Macedonian language for accurate assessment, and the data collection process was facilitated through Google Forms. Data analysis focused on descriptive statistics and Pearson correlation. Ethical considerations were upheld, and the study promises to provide a deeper understanding of the dynamics between self-compassion and burnout among mental health care professionals.

4. Results

Presentation of some of the quantitative data collected from the study

Table 2. Gender

Gender	Frequency	Percent
Female	59	76.6
Male	18	23.4
Total	77	100

There are 59 (76.6%) female and 18 male participants (23.4%).

Table 3. Profession

Profession	Frequency	Percent
Psychiatrist	37	48.1
Psychologist	40	51.9
Total	77	100

There are 37 participants who are psychiatrists, representing 48.1% of the total sample, and 40 participants who are psychologists, representing 51.9% of the total sample.

Table 4. Marriage Status

Marriage Status	Frequency	Percent
Married	38	49.4
Not Married	34	44.2
Divorced	5	6.5
Total	77	100

There are 38 participants who reported being married, accounting for 49.4% of the total sample, 34 participants who reported not being married, representing 44.2% of the total sample and 5 participants who reported being divorced, making up 6.5% of the total sample.

Table 5. Descriptive Statistics for Age and Years of Experience

	Age	Years Of Experience
Mean	35.19	6.77
Std. Deviation	7.94	7.19
Minimum	26	0
Maximum	61	39

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

The average age of the participants is 35.19 years, with a standard deviation of 7.94. The youngest participant in the study is 26 years old, while the oldest participant is 61 years old. On average, the participants have 6.77 years of experience in their profession, with a standard deviation of 7.19. The participant with the least experience has 0 years (indicating they are likely still in training or recently started their profession), while the participant with the most experience has 39 years.

Table 6. Descriptive Statistics for the subscales of Self-Compassion

	Self-Kindness	Self-Judgment	Common Humanity	Isolation	Mindfulness	Over-identification
Mean	17.3506	14.7532	14.2208	13.4286	15.1688	13.6364
Std. Deviation	3.98935	2.37949	2.98074	3.84033	2.76920	3.48270
Minimum	5.00	9.00	4.00	4.00	4.00	6.00
Maximum	24.00	21.00	20.00	20.00	20.00	20.00

In the self-kindness dimension, scores ranged from 5.00 to 24.00, reflecting variations in participants' self-compassion levels. Some showed a high degree of self-kindness, while others struggled with self-criticism. For self-judgment, scores varied from 9.00 to 21.00. Some participants exhibited self-acceptance, while others tended to be self-critical. Common humanity scores spanned 4.00 to 20.00, with some emphasizing shared experiences and interconnectedness, while others felt isolated. Isolation scores ranged from 4.00 to 20.00, indicating varying degrees of social connection and support. Mindfulness scores from 4.00 to 20.00 showcased participants' awareness of their thoughts and emotions, with varying degrees of presence. In the over-identification dimension, scores ranged from 6.00 to 20.00. Some participants tended to overly identify with emotions, possibly leading to stress, while others maintained healthier emotional distance.

Table 7. Descriptive Statistics for the subscales of Burnout

	Burnout	Depersonalizi on	Personal Achievement
Mean	15.8571	7.8182	36.2338
Std. Deviation	9.70582	8.29510	9.77362
Minimum	.00	.00	.00
Maximum	42.00	35.00	48.00

Regarding burnout, scores ranged from 0.00 to 42.00. Some participants showed higher levels, experiencing emotional exhaustion and reduced accomplishment, while others had no signs of burnout. Depersonalization scores varied from 0.00 to 35.00, with some participants exhibiting emotional detachment or cynicism towards patients, while others reported no depersonalization. For personal achievement, scores spanned from 0.00 to 48.00. Some participants experienced a strong sense of fulfillment, while others felt less accomplished in their work.

Table 8. Statistical analysis of the relationship between self-compassion and burnout

	Burnout	Depersonalization	Personal Achievement
Self-Kindness	-.213	-.227*	.471**
Self-Judgment	-.143	-.094	-.100
Common Humanity	-.179	-.109	.427**
Isolation	-.225*	-.396**	.180
Mindfulness	-.089	-.182	.435**
Over-identification	-.360**	-.408**	.269*

Significant correlations at 0.01 and 0.05 levels are marked with ** and *, respectively. Higher self-kindness relates to lower burnout and depersonalization, and higher personal achievement. Self-judgment has no strong correlation with burnout, depersonalization, or

personal achievement. Seeing shared experiences links to lower burnout, depersonalization, and higher personal achievement. Isolation is not strongly linked to burnout but correlates with higher depersonalization and potentially lowers personal achievement. While not strongly tied to burnout, mindfulness associates with reduced depersonalization and higher personal achievement. Over-identification is strongly linked to lower burnout, depersonalization, and moderately higher personal achievement.

5. Discussion

Our cross-sectional study explored the relationship between self-compassion and burnout among mental health care professionals in Macedonia, including psychologists/psychotherapists/counselors and psychiatrists/psychiatry residents/MDs.

The study revealed significant correlations between self-compassion and burnout dimensions. Professionals who scored higher in self-kindness, common humanity, and mindfulness tended to report lower burnout and depersonalization levels. This suggests that self-compassion may act as a protective factor against burnout, promoting emotional well-being and reducing feelings of depersonalization in mental health care professionals.

On the other hand, those who experienced higher self-judgment, isolation, and over-identification with their work showed higher levels of burnout and depersonalization. This highlights the importance of addressing these negative aspects of self-compassion to prevent burnout and its adverse effects on mental health professionals.

While gender and professional differences were observed in self-compassion levels, they were not statistically significant. However, these preliminary findings should be further investigated in larger samples to better understand any potential variations in self-compassion experiences among mental health care professionals based on gender and profession.

5Our findings align with previous research; supporting the notion that self-compassion is inversely related to burnout in healthcare professionals (Neff et al., 2020; Zhang et al., 2019). Moreover, the results reinforce the theoretical framework proposed by Neff (2003), which emphasizes the significance of self-compassion in promoting psychological well-being and resilience.

The study has practical implications for mental health care professionals, healthcare organizations, and intervention strategies:

Healthcare Professionals: Nurturing self-compassion practices can help professionals' better cope with the challenges of their roles and promote emotional resilience. Emphasizing self-kindness, recognizing common humanity, and fostering mindfulness can protect against burnout and improve overall well-being.

Healthcare Organizations: Creating a supportive environment that promotes self-compassion and well-being is crucial. Encouraging open discussions about burnout risks and providing resources for self-care can enhance employee satisfaction and retention.

Interventions: Tailored interventions should focus on self-compassion training and mindfulness exercises to equip mental health care professionals with effective coping mechanisms. These interventions may reduce burnout and enhance the quality of patient care.

Several limitations should be acknowledged:

The cross-sectional design limits causal inferences. Future longitudinal studies can provide a more comprehensive understanding of the dynamic relationship between self-compassion and burnout over time.

The reliance on self-report measures may introduce social desirability bias. Combining self-report data with objective measures can strengthen the study's validity.

The sample size was relatively small and confined to mental health care professionals in Macedonia, potentially limiting generalizability. Including larger and more diverse samples from various healthcare settings can enhance external validity.

The study did not explore potential mediators or moderators of the self-compassion-burnout relationship. Future research should investigate additional factors to gain a deeper understanding of the underlying mechanisms.

In conclusion, our study underscores the significant relationship between self-compassion and burnout among mental health care professionals. By understanding and cultivating self-compassion, professionals and organizations can promote a healthier work environment and, ultimately, improve patient outcomes.

6. Conclusion

In conclusion, this study establishes a robust connection between self-compassion and well-being, suggesting its potential in curbing burnout among mental health care professionals in Macedonia. The research underscores the importance of self-compassion interventions as a means to fortify professionals' resilience and emotional well-being. While the study's cross-sectional design limits the ability to ascertain causality, the call for more extensive and diverse studies is evident to uncover broader insights. This research significantly enriches our comprehension of burnout within mental health care, spotlighting self-compassion as a pivotal factor in upholding professionals' overall well-being.

7. References

- [1] Dyrbye, L. N., & Shanafelt, T. D. (2016). Physician burnout: a potential threat to successful health care reform. *JAMA*, 316(11), 1155-1156.
- [2] Kelly, A. C., Zuroff, D. C., Foa, C. L., & Gilbert, P. (2019). Who benefits from self-compassionate acts? An examination of trait self-compassion and the role of depressive symptoms and social anxiety. ***Journal of Social and Clinical Psychology*, 38(4), 295-316.**
- [3] Leiter, M. P., & Maslach, C. (2004). Areas of worklife: A structured approach to organizational predictors of job burnout. In P. L. Perrewe & D. C. Ganster (Eds.), ***Emotions and Organizational Dynamism*** (Vol. 3, pp. 91-134). JAI Press.
- [4] MacBeth, A., & Gumley, A. (2012). Exploring compassion: A meta-analysis of the association between self-compassion and psychopathology. *Clinical Psychology Review*, 32(6), 545-552.
- [5] Maslach, C., Jackson, S. E., & Leiter, M. P. (2001). ***Maslach Burnout Inventory Manual*** (3rd ed.). Consulting Psychologists Press.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [6] Maslach, C., Jackson, S. E., & Leiter, M. P. (2001). Maslach Burnout Inventory manual (4th ed.). Consulting Psychologists Press.
- [7] Neff, K. D. (2003). **Self-compassion: An alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself.** *Self and Identity*, 2(2), 85-101.
- [8] Neff, K. D., & Germer, C. K. (2013). A pilot study and randomized controlled trial of the mindful self-compassion program. *Journal of Clinical Psychology*, 69(1), 28-44.
- [9] Raab, K. (2014). **Mindfulness, self-compassion, and empathy among health care professionals: A review of the literature.** *Journal of Health Care Chaplaincy*, 20(3), 95-108.
- [10] Schaufeli, W. B., Leiter, M. P., Maslach, C., & Jackson, S. E. (2009). **MBI-General Survey.** In C. Maslach, S. E. Jackson, & M. P. Leiter (Eds.), **Maslach Burnout Inventory** (3rd ed., pp. 19-26). Consulting Psychologists Press.
- [11] Shanafelt, T. D., Hasan, O., Dyrbye, L. N., Sinsky, C., Satele, D., Sloan, J., & West, C. P. (2015). Changes in burnout and satisfaction with work-life balance in physicians and the general US working population between 2011 and 2014. ***Mayo Clinic Proceedings*, 90(12), 1600-1613.**
- [12] Zhang, X., & Xu, X. (2020). The relationship between self-compassion, burnout, and job satisfaction among clinical nurses: A cross-sectional study. *Journal of Nursing Management*, 28(2), 427-434.

QUALITY CONTROL IN THE MEAT INDUSTRY

Emanuela Esmerova¹Ivan Ramov²

Faculty of Economy, MIT University Skopje, R N Macedonia

Емаил контакт автор: emaesmerova@yahoo.com

Abstract

The word quality originates from the Latin word "qualitas" which translates as "what", but today quality is a multidisciplinary category that means the totality of the characteristics of a product or service that satisfy certain needs. Quality as a general term cannot be defined. **The aim** of our research was to gain a better understanding of the historical development of quality as well as to study the most popular world schools of quality. **Material and method:** Guided by the basic knowledge of the food industry as well as the knowledge of quality, and the set goals, we researched the available literature in electronic form, in order to obtain the necessary knowledge. **Keywords** with which we researched are: food industry and quality. As a research method, we used a retrospective analysis of the available data. **Results with discussion:** Certain activities for controlling and measuring have been observed even in primitive societies when people, gathering food, faced the dilemma of whether the fruits they came across were edible or not. Also, the first hunters chose wood with the best characteristics for their bows and arrows to be as efficient as possible in hunting. A wax figure was found in an Egyptian pyramid showing the measurement of the stone tablets. Japan's success in the world market, which is an event of the 20th century, is explained by Japan's approach to quality. The Japanese producers of the food industry as a part of the meat industry realized that the most important factor for ensuring quality is the human. They elevated this perception to a philosophy, so the employees with great commitment to the company accept their obligations and make the maximum contribution to its overall operation. **Conclusion:** Quality from the point of view of consumers is the level of the use value of products or services that satisfy a certain need of buyers from the food industry.

Keywords: food industry, quality

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

КОНТРОЛА НА КВАЛИТЕТОТ ВО МЕСНАТА ИНДУСТРИЈА

Емануела Есмерова,¹Иван Рамов²

Економски факултет, МИТ Универзитет, Скопје

Р С Македонија

Апстракт

Зборот квалитет потекнува од латинскиот збор „qualitas“ што во превод значи „каков“, но денес квалитетот е мултидисциплинарна категорија под која се подразбира целокупност на карактеристиките на некој производ или услуга што задоволуваат одредени потреби. Квалитетот како општ поим не може да се дефинира. **Цел** на нашето истражување беше да добиеме подобро сознание за историскиот развој на квалитетот како и да ги проучиме нај популарните светски школи за квалитет. **Материјал и метод:** Водејќи се од базичните сознанија за прехранбената индустрија како и знаењата за квалитетите, и поставените цели истражувавме од достапната литература во електронска форма, за да ги добиме потребните сознанија. Клучни зборови со кој истражувавме се: прехранбена индустрија и квалитет. Како метод на истражување употребивме ретроспективна анализа на достапните податоци. **Резултати со дискусија:** Определени активности за контролирање и мерење се забележани уште во примитивните општества кога луѓето собирајќи храна, се соочувале со дилемата дали плодовите на кои наидуваат се за јадење или не. Исто така, првите ловци одбирале дрво со најдобри карактеристики за своите лакови и стрели за да бидат што поефикасни во ловот.

Во една египетска пирамида е пронајдена слика на восок на која има преставено мерење на камените плочи. Јапонскиот успех на светскиот пазар, што е настан на 20 век, а се објаснува со пристапот на Јапонија кон квалитетот. Јапонските производители прехранбената индустрија како дел од месната индустрија сфатиле дека најбитен фактор за обезбедување на квалитет е човекот. Ова согледување го издигнале до филозофија, па вработените со голема посветеност кон претпријатието ги прифаќаат обврските и даваат максимален придонес во неговото целокупно работење. **Заклучок:** Квалитетот од аспект на

потрошувачите ниво на употребната вредност на производите или услугите со која се задоволува определена потреба на купувачите од прехранбената индустрија . Според купувачот, квалитетот на производот е неговата способност по најниска цена да има највисока употребна вредност.

Клучни зборови: прехранбена индустрија, квалитет

1. Вовед

Зборот квалитет потекнува од латинскиот збор „qualitas“ што во превод значи „каков“ , но денес квалитетот е мултидисциплинарна категорија под која се подразбира целокупност на карактеристиките на некој производ или услуга што задоволуваат одредени потреби.(1)

Квалитетот е поим кој е поврзан со сите области на човековото дејствување, индустрија, трговија, сообраќај, наука, образование, туризам, и затоа има универзално значење.

Квалитетот како општ поим не може да се дефинира. За да се определи што е квалитет, треба да се прецизира на што се однесува терминот. Имено, поимот квалитет како целина ако се поврзе со објект, па тогаш се зборува за квалитет на сировини, на полупроизводи, на готови производи, или, пак, за квалитет на процеси, машини, услуги, во прехранбената индустрија како дел од месната индустрија. Бидејќи потребата за квалитет е присутна во секој сегмент од работењето на секое претпријатие, за секој сегмент, квалитетот различно ќе се изрази.

Дефиницијата за квалитет треба да задоволи повеќе аспекти, т.е. технолошкиот, техничкиот, економскиот и психолошкиот. Затоа квалитетот секогаш се разгледува како технолошко-техничка категорија во рамките на економските карактеристики на работењето на некое претпријатие од прехранбената индустрија како дел од месната индустрија. Според современиот пристап кон квалитетот, тоа е систем чии основни елементи и потсистеми се меѓусебно зависни. Освен тоа, факт е дека и дефиницијата за

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

квалитет е менлива, т.е. се надоградува, во зависност од развојот на науката, техниката и општествените услови.

Цел на нашето истражување беше да добиеме подобро сознание за историскиот развој на квалитетот како и да ги проучиме нај популарните светски школи за квалитет.

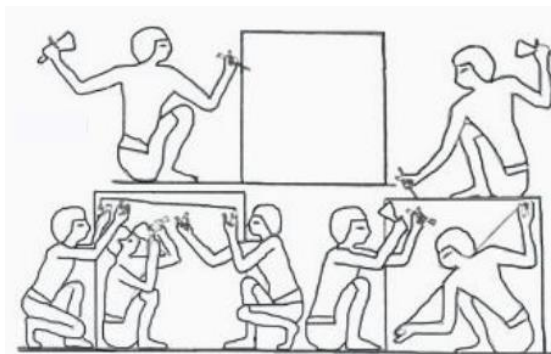
2. Материјал и метод

Водејќи се од базичните сознанија за прехранбената индустрија како и знаењата за квалитетите, и поставените цели истражувавме од достапната литература во електронска форма, за да ги добиме потребните сознанија. Клучни зборови со кој истражувавме се: прехранбена индустрија и квалитет

Како метод на истражување употребивме ретроспективна анализа на достапните податоци.

3. Резултати со дискусија

Историски ретспективи за квалитетот-Определени активности за контролирање и мерење се забележани уште во примитивните општества кога луѓето собирајќи храна, се соочувале со дилемата дали плодовите на кои наидуваат се за јадење или не. Исто така, првите ловци одбирале дрво со најдобри карактеристики за своите лакови и стрели за да бидат што поефикасни во ловот. Во една египетска пирамида е пронајдена слика на восок на која има престамено мерење на камените плочи.

Сл.1 Мерење на камените плочи во древниот Египет

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Со настанувањето на селските заедници се создадени услови за поделба на работата, па така, некои станале рибари, ловци, земјоделци, грнчари, итн. Бидејќи процесот на производство се повторувал, овие луѓе станувале сè повешти во користењето разновидни алатки и материјали, но и во познавањето на самите производи. Исто така, при продажба на овие производи тие добивале информации дали купувачите се задоволни од производите или не. Со текот на времето, производителите и купувачите станале добри познавачи на производите и нивниот квалитет го определувале без помагала.(2)Може да се забележи дека во тоа време, со контролата на производите се занимавале и произведувачите и продавачите. Како што одминуvalo времето, од селата настанале градови, па се отворила можноста за поголема трговија. Во овие околности произведувачите и купувачите веќе немале директен допир, туку продажбата сè повеќе се одвивала преку трговците. Оттогаш се јавува потреба за нови средства за обезбедување на квалитетот. На почетокот на 20 век Фредерик Тејлор, еден од духовните водачи на научниот менаџмент, воведува концепт на планирање при производството. Планирањето било во домен на менаџерите и инженерите, додека производството прехранбената индустрија како дел од месната индустрија во домен на работниците. Обезбедувањето на квалитетот станува задача на контролорите - лица кои ги издвојувале неисправните од исправните производи. Во овој период тоа бил единствениот начин за контрола на квалитетот. Подоцна се јавил проблем, кога претпријатијата се ориентирале кон производство на што поголем број производи, па поради тоа се јавила потреба од нов пристап кон квалитетот и негова контрола во прехранбената индустрија како дел од месната индустрија.

За процесите на унапредување на контролата на квалитетот се врзуваат имињата на стручните лица од WesternElectricCompany, како што се Валтер Шеварт, Едвард Деминг, Џорџ Едвардс и др. Тие први го употребиле терминот „обезбедување на квалитет“ и развиле голем број на техники за обезбедување и унапредување на квалитетот и за решавање на проблемите поврзани со квалитетот. Валтер Шеварт прв ја формулирал и ја применил постапката за статистичка контрола на квалитетот, која спаѓа во

најефикасните методи за идентификација и елиминација на причините за дефект на производите.

По завршувањето на Втората светска војна, за да му помогнат на разурнатото јапонско стопанство, американските консултанти, др. Џозеф Јуран и Едвард Деминг, ја вовеле статистичката процесна контрола како неизбежен дел од работата на јапонските компании. Исто така, тие посветиле многу време на образование на менаџерите и експертите за квалитет во јапонските компании прехранбената индустрија како дел од месната индустрија. Применувајќи ги советите на Јуран и Деминг, квалитетот се вградува во сите аспекти на работа на јапонските компании, со што се создава еден вид култура и начин на размислување, на непрекинато унапредување (на јапонски KAIZEN). Како резултат од напредокот на јапонските компании, во седумдесетите години на 20 век Јапонците се пробиваат на западниот пазар во електронската и во автомобилската индустрија.(3) Тогаш западниот свет а особено Американците ја воочуваат разликата помеѓу јапонските и домашните производи и почнува етапа на промена во разбирањето на поимот квалитет, а идеја водилка им станува поимот „извонредно“.

Светски школи за квалитет-Јапонскиот успех на светскиот пазар, што е настан на 20 век, а се објаснува со пристапот на Јапонија кон квалитетот. Јапонските производители прехранбената индустрија како дел од месната индустрија сфатиле дека најбитен фактор за обезбедување на квалитет е човекот. Ова согледување го издигнале до филозофија, па вработените со голема посветеност кон претпријатието ги прифаќаат обврските и даваат максимален придонес во неговото целокупно работење.(4) Тоа му овозможило на јапонското стопанство од слабо развиено, со евтина и неквалификувана работна сила, што произведувала ниско квалитетни производи, невидено брзо да прерасне во гигант и да заземе едно од челните места на светскиот пазар со висококвалитетно производство. Производството со најмали трошоци на работење, а висок квалитет, благодарение на т.н. тоталната контрола, односно контрола во секој сегмент од работењето на компаниите, е познато како јапонска школа за квалитет. Од друга страна, САД промовираат свој концепт за квалитет, воведувајќи тотално управување со квалитетот. Во него се внесени

процедурални постапки, т.е. секоја активност во производниот процес да биде документирана, односно секој вработен да биде одговорен за својот сегмент од работата на компанијата во прехранбената индустрија како дел од месната индустрија. Така во светот на „ стартоот“ на трката за квалитет, се појавуваат овие две „школи“. Подолу на едноставен начин може да се согледа големата разлика помеѓу американскиот и јапонскиот концепт за економичност во работењето во тоа време. Во јапонскиот концепт поголемиот профит е резултат на намалени трошоци.

Американски концепт Трошоци + профит = продажна цена

Јапонски концепт Продажна цена – трошоци = профит

На сликата бр.2 може да се видат резултатите од примената на различните пристапи кон квалитетот на производите во Јапонија и во западните земји.

Сл.2 Споредба на пораст на квалитетот на производите во Јапонија и западните земји

Но, и европските земји се вклучуваат во натпреварот за квалитетот. Европската економска заедница (ЕЕЗ), под насловот „Европа 92“ ги дефинира основите за поврзување и соработка меѓу земјите членки, а квалитетот е приоритет. Европската организација за квалитет (ЕОQ) издава стандарди со ознака ISO9000-9004.(5)

Со нив ги дефинира принципите за обезбедување квалитет преку тотално управување со квалитетот. Тоа е т.н. европска школа за квалитет која ги интегрира и надоградува позитивните елементи на јапонскиот и на американскиот став кон квалитетот. Промовира слободно движење на производи, капитал, знаење и информации во рамките на Европската економска заедница (ЕЕЗ). Издава таканаречена „Бела книга“ во која ги одредува однесувањето на европскиот пазар и условите за пристапување кон Европската

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

економска заедница (ЕЕЗ). Во актот „Европа денес“ (кој стапил во сила на 01. 01. 1993) се презентираат програмата и мерките за создавање единствен пазар. Воведува европски норми (EN) за квалитет како единствени стандарди за земјите - членки.

Денес во Америка, но и во целиот свет, во услови на силна конкуренција, обезбедувањето и унапредувањето на квалитетот стануваат основа за успешно работење. Пристапот кон квалитетот, преку управување со квалитетот, на земјите што ќе го прифатат им овозможува побрз развој и поефикасно стопанисување. (6)

Република Северна Македонија во својата стоковна размена најмногу е поврзана со Европа. За да биде успешна во размената на стоките, капиталот, информациите и работата, да има пристап до европскиот пазар, таа мора да има систем за квалитет што ќе го подржува европскиот, т.е. неопходно е интегрално управување со квалитетот во прехранбената индустрија како дел од месната индустрија.

4. Предвидени и очекувани ефекти од контролата и стандардизацијата на квалитет во месната индустрија

Да докажеме дека контролата е ориентирана кон задоволството и безбедноста на клиентите, бидејќи тие го хомогенизираат производството така што сите производи се еднакви и гарантираат дека се исполнети минималните стандарди за контрола на квалитет во прехранбената индустрија презентирани преку месната индустрија. (7)

Се работи дека тоа е деловна одлука, освен ако не се произведуваат производи што мора да ги исполнуваат безбедносните стандарди или да се прилагодат на одредени стандарди. На пример, ако произведувате маски, за да бидат сертифицирани со стандардите на ЕУ, тие мора да поминат серија контроли.

Контролата овозможува да се спроведе добро рамка за подобрување за деловните процеси. Нема универзално парвило за контрола на квалитет. Односно, не можеме да го имплементираме истиот систем за контрола на квалитетот или да користиме исти алатки за неколку различни индустрии. Секоја компанија треба да го прилагоди методот на своето производство особено во прехранбената индустрија презентирани преку месната

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

индустрија. (8) Контролата овозможува сертификација на производи и услуги. Ако тие мора да се придржуваат до стандард или норма, тогаш контролата на квалитетот е клучот за да се осигура дека е исполнет. Сето тоа ќе отскокне во начинот на кој се произведува, како функционира, а исто така ќе се рефлектира и во производствените и економските резултати.

Меѓутоа, не е секогаш практично или профитабилно да се спроведе систем за контрола на производството за одредени некритични индустрии или каде што квалитетот на резултатот не е толку зависен од производството.

Во случај кога примерокот што треба да се анализира нема да биде физички производ, тоа може да биде услуга или процес. На пример, може да биде софтвер ако е развојна компонента од месната индустрија. Во овој случај, само развиената верзија треба да се тестира, бидејќи остатокот ќе бидат точни копии што ќе бидат дистрибуирани до клиентите или корисниците. (9)

Преку стандардизација и преку методологија за контрола на квалитетот, треба да се одредат параметрите и променливите што треба да се проверат во прехранбената индустрија презентирани преку месната индустрија. Може да се дефинираат сите детали што можат да се анализираат, како што се софтверот, времето на испорака, работните процедури, комуникацијата со клиентот (на пример, ако станува збор за техничка услуга) итн. Потребно е да го направиме тестот: според горенаведеното, мора да ја примениме методологијата и алатките неопходни за нашата услуга. Во овие случаи, тестовите обично не се деструктивни, бидејќи тие се нематеријални услуги. Затоа, може да се прошири на сите случаи. Како и за производите, тие можат да бидат позитивни или не, во зависност од тоа дали ги исполнуваат очекувањата или не. Преку анализата на податоците добиени од услужните примероци може да се анализираме и научиме од нив. На овој начин ќе биде можно да се утврди што е погрешно во секој случај. Правилно да се одлучува и врз основа на овие податоци, може да се направат промени за подобрување на квалитетот или поправка на услугата. На пример, продолжувајќи со случајот на софтверот, грешката или ранливоста може да се лоцираат, да се развие и ажурира, за да се поправи.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Во овие случаи, каде не е производ, не е секогаш можно да се спроведе контрола на квалитетот пред испораката на услугата. Во тие случаи, може да доведе до незадоволство на корисниците или клиентите. Од друга страна, во други случаи, исто така, може да се подобри пред да се обезбеди наведената услуга.

Квалитетот на производите се испитува и утврдува повеќекратно во текот на производството, но и подоцна. Тешко дека е можно да се наведат сите испитувања што се вршат во тест лабораториите. (10) Секако не се испитува естетскиот изглед во смисла на допадливост и дизајн, туку на пример се мери рН, % на конзерванси, пестициди, отпорност на корозија, киселински број, се вршат голем број хемиски анализи, се испитува отпорност на разделување на месото, киселост, отпорност на оксидација итн. Со други зборови тест лабораторијата може да испитува суровини, меѓупроизводи, готови производи, методи, мерна и контролна опрема и друго.

Секоја лабораторија се декларира (при регистрирање и конкурирање) по кои методи, постапки и стандарди ги врши испитувањата. Изборот на методот на испитување пред сè зависи од видот на материјалот и природата на својството што се испитува, но и од стандардите според кои работи, како и амбиенталните услови на лабораторијата. Ако за некое испитување не постои пропишана процедура, тогаш се користат насоките на ISO, или пак лабораторијата развива свои методи и постапки.

Заради точност на резултатите, примероците за испитување треба да се одберат според пропишани процедури, правилно да се чуваат до моментот на користење, а и потоа, како докажен материјал, а секако при приемот се прави записник.

Во претпријатија односите со купувачите се од исклучително значење. Купувачите може да бидат привлечени кон вредноста од чисто комерцијална перспектива, а претпријатието треба да биде спремно да ги задржи. Од друга страна некои купувачи може да привлечат кон едно претпријатије од прехранбената индустрија презентирана преку месната индустрија откако ќе ја дознаат „додадената вредност“ која претпријатието ја носи во општеството. Понекогаш е важно социјалното влијание да биде присутно во односите со купувачите, а во други околности би било несоодветно. Како што спомнавме

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

претходно, ако мисијата е единственото нешто што го нудите на вашите купувачи, и ако производите/услугите што ги нудат се инфериорни, треба да се зголеми вредноста, или ако тие не се испорачани на време и за саканиот буџет, тогаш најверојатно е дека без разлика колку нашите клиенти ја сакаат нашата мисија, тие на крајот ќе одлучат дека, за жал, не се во можност да продолжат да бидат ваши клиенти.

Прашања за односите со клиентите во претпријатие од прехранбената индустрија презентирани преку месната индустрија се: (11)

- Каков вид на односи сакаат купувачите? Дали се заинтересирани и дали би можеле да бидат заинтересирани за нашето општествено влијание?

- Што ќе се случи ако купувачите се привлечат поради нашето влијание? Кои други улоги ќе бидат подготвени да играат ако се случи тоа?

- Дали односите со главните купувачи се различни?

- Што очекуваат тие кога „купуваат“ влијание од нас? Како можеме да се осигураме дека тие ќе се привлечат и во нашите производи/услуги?

- За што треба да бидеме свесни за да се осигураме дека ќе ги задржиме нашите купувачи?

На скоро сите претпријатија главен проблем им се изворите на приходи. Изворите на приходи овозможуваат социјалните претпријатија да го водат бизнисот и да го генерираат посакуваното влијание. (12) Некои луѓе тврдат дека претпријатијата од прехранбената индустрија презентирани преку месната индустрија треба да ги избегнуваат сите приходи освен оние од директната трговија или заработените приходи. Во идеален свет, ова би било одлично! По дефиниција, главниот дел од приходите на претпријатијата од прехранбената индустрија презентирани преку месната индустрија произлегуваат од трговија. Ова е тоа што ги прави тие да бидат претпријатија. Сепак, тие исто така треба да направат и општествено влијание со економската компонента, што

всушност и ги прави јако бонитетно и конкурентно способни претпријатија од прехранбената индустрија. (13)

Месната индустрија како животно егзистенцијална гранка за раст и развој на населението од вкупниот тотал учествува со 40 %заедно со по 5% од нејзината трговија и дистрибуција во прехранбената индустрија. Од анализите се гледа дека таргетна група како тотал е вкупната индустрија од која на месната опфаќаат 40% на трговијата во прехранбена индустрија опфаќаат 5% и дистрибуција во месна индустрија 5% (14)

Најпродуктивна работна сила во млечната индустрија е од 46 до 55 години и тоа вработени со 35% а менаџери со 37%. Во овој период се помотивирани , попродуктивни, доста економични и економско рентабилни како вработените така и менаџерите се со стекнато искуство, експертиза и применливо и практично знаење и умеење (14)

Со ниво на интензитет од над 87% применуваат за да допринесат за развој на квалитет на производите голем број мали, средни и големи претпријатија од целокупната прехранбена индустрија со посебен акцент на месната индустрија и тоа во проценти 81%. (15) Со ниво на интензитет од 9% претпријатијата најмалку применуваат и придонесуваат за развојот и квалитетот на производите . Со нивото на интензитет или трето ниво на јавувања на фреквенции применуваат 15% од месната претпријатијата. Претпријатија од месната индустрија кои придонесуваат за развојот и квалитетот на производите во прехранбената применуваат учествуваат се 15% и се во функција да се добие подобар квалитет на производ или услугата. (15) Обработката на податоците е според ифјус статистички модел базиран на внес на одговорите од анкетирани лица Постигнале со подобрување на надворешниот изглед на готовиот производ во прехранбената индустрија како дел од месната индустријасо 30% од вкупните испитаници кои го пополниле анкетниот прашалник или многу средно ниво на интензитет како прво ниво. Јаката фреквенција на ниво на интензитет е изразена со 85% дека претпријатијата од прехранбена индустрија со посебен акцент месната индустрија применуваат постојано и прават подобрување на надворешниот изглед на готовиот производ, со поедноставување

на изгледот заштита на човекот и околината, заштита на интересите на потрошувачите и државата. (15)

Намалување на цената на чинење на готовиот производ во функција да се добие подобар квалитет на производ или услуга. . Испитаниците кои се изразуваат со 56% се испитаници кои припаѓаат на третото ниво на интензитет или над 60% кои сакаат намалување на цената на чинење на готовиот производ. (15)

За базично ниво на употреба на бизнис модели во работењето во прехранбената индустрија се исјануваат 18% проценти од испитаниците, за средно ниво на бизнис модели 38% од испитаниците Стратешкото ниво е со четврто ниво на интензите 65% од испитаниците ги користат бизнис моделите во претпријатијата од прехранбената индустрија како стратешка алатка за делување и работење во насока на подобар квалитет на производите. (16) Менаџерите лидери во прехранбената индустрија со посебен акцент месната индустрија употребуваат ниво на стратешки бизнис модели од 29% , од овие одговори имаме не одговорени анкетни пополнети прашања и затоа е намален процентниот показател. (16)

Претпријатијата од прехранбената индустрија како дел од месната индустрија кои долго време донесуваат и применуваат системи за квалитет и и во континуитет применуваат системи за квалитет се изразени со четврто ниво на интензитет или над 97% од испитаниците се во функција да се добие подобар квалитет на производ или услуга преку HACCP и ISO 9000 стандардите. Испитаниците кои немале прилика за долгорочна примена се со 6% прво ниво на интензитет . Испитаници со 55% припаѓаат на одговорите дека тие применуваат по потреба согласно активностите за HALLAL и EAN стандардите

На Менаџмент системи за управување со квалитет преку контрола на хемискиот состав систем за менаџмент со квалитет во прехранбената индустрија со посебен акцент месната индустрија и ИСО стандард во прехранбената индустрија корисноста е над 99% од страна на вработените, менаџерите, директорите , лидерите и целокупниот персонал во претпријатијата од прехранбената индустрија се во функција да се добие подобар квалитет на производ или услуга. Застапеноста на интерни проверки на менаџмент

системот- алатка како статичка контрола на квалитет и тотална контрола на квалитет и за само вкупна контрола во прехранбената индустрија е околку 90% . (16)

Постојана примена на местото на производство и испорака на производите во претпријатијата од прехранбената индустрија со посебен акцент месната индустрија се исјаснуваат на 90% од испитаниците за користење на интегриран менаџмент систем за квалитет и стандарди во практика на работењето . Корисноста на овој систем по потреба е со 90%(16). Составот, димензиите, надворешниот изглед, хемиските, физичките и механичките својства на производот кога се применува нов производ и постоеен производ се користат стандардите во практиката на работење на прехранбената индустрија како дел од месната индустрија со систем на менаџмент на квалитет од околку над 95% . (16)

5. Заклучок

Квалитетот од аспект на потрошувачите ниво на употребната вредност на производите или услугите со која се задоволува определена потреба на купувачите од прехранбената индустрија . Според купувачот, квалитетот на производот е неговата способност по најниска цена да има највисока употребна вредност. За производителот, квалитетот е производ со најниски трошоци, најкучо време за изработка и испорака, усогласен со постојните стандарди и договори. Квалитетот на производот, не само што треба да биде целина на поединечни својства, туку тие својства треба и да се задржат на одредено, задоволително ниво во текот на употребата на производот/услугата, и тоа што подолго време. Карактеристиките на производите не се исти во почетокот на ставање во употреба, во текот на употребувањето и при крајот на „животниот век“ на производот. Тие се менуваат под влијание на различни фактори: атмосферски влијанија, стареење на материјалот, абење, оптоварување и слично. Карактеристиките се следат и нивната деградација зависи од материјалот, технолошките процеси и од опремата со која се произведени. Опаѓањето на квалитетот се толерира до гранична вредност, по која производот веќе не може да функционира.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

6. Литература

- [1] Публикации од предавања на различни автори одржани по повод „Европска недела на квалитетот“, 2004, 2006, 2007, 2009, 2010
- [2] Чепујновска В. Чепујновски Ѓ. Основи на управувањето со квалитетот, Економски факултет, Скопје, 2009, п.18
- [3] Чепујновска В. Чепујновски Ѓ. Основи на управувањето со квалитетот, Економски факултет, Скопје, 2009, п.19
- [4] Урошевиќ С. Комерцијално познавање рове општи део, Економски факултет, Београд, 2009, п. 57
- [5] Урошевиќ С. Комерцијално познавање рове општи део, Економски факултет, Београд, 2009, п. 59
- [6] Граматиков Д. Управување со производот, Економски факултет, 1997, п.68
- [7] Elenica Sofijanovа, Darko Andronikov, Dragana Lazarovа, [UNDERSTANDING AND QUALITY CONTROL THROUGH A NEW PRODUCT](#), [Journal of Economics: Vol. 5 No. 2 \(2020\): Journal of Economics](#)
- [8] Karipidis, P.I. (2011). Market evaluations of dimensions of design quality. *International Journal of Production Economics*, 129(2): 292–301.
- [9] Hueiju Yu, H., & Fang, W. Relative Impacts from Product Quality, Service Quality, and Experience Quality on Customer Perceived Value and Intention to Shop for the Coffee Shop Market. *Total Quality Management and Business Excellence*, 20(11), 1273-1285, (2009).
- [10] Schmitt, P. M. The impact of a marginal cost increase on price and quality: Theory and evidence from airline market strikes. *Marketing Management Journal*, 20(2), (2010).

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [11] Fortuna, R. (1990). The Quality Imperative, in Total Quality: An Executive Guide for the 1990s. Richard D. Irwin, Inc., Homewood, IL
- [12] Adida, E. & Perakis, G. (2007). A nonlinear continuous time optimal control model of dynamic pricing and inventory control with no backorders. Naval Research Logistics, 54(7): 767–795.
- [13] Gecevska V., Cus F., Lombardi F., Chiampo F.: Product Lifecycle Management Competitive Technology Solution, Chapter 15 in Scientific monograph, “TOWARDS TECHNICAL EDUCATION ON RESOURCES SAVINGS FOR INDUSTRIAL DEVELOPMENT”, June 2015
- [14] Др.Емануела Есмерова, Сопствени анализи и истражување за Квалитетот во месната индустрија како дел од прехранбената индустрија, преку комјутерски систем ифјус и тестирање на анкетен прашалник 2021
- [15] Др.Емануела Есмерова, Сопствени анализи и истражување за Квалитетот во прехранбената како дел од месната индустрија , преку комјутерски систем ифјус и тестирање на анкетен прашалник 2022
- [16] Др.Емануела Есмерова, Сопствени анализи и истражување за Квалитетот, стандардизацијата и контрола на квалитетот во индустриите преку комјутерски систем ифјус и тестирање на анкетен прашалник 2023

QUALITY CONTROL AND STANDARDIZATION

Emanuela Esmerova¹Ivan Ramov²

Faculty of Economy, MIT University Skopje, R N Macedonia

Емаил контакт автор: emaesmerova@yahoo.com

Abstract

Quality control is applied to offer customers a more satisfactory product with guarantees. For this to be possible, it must be applied to all company processes, or at least, the most critical ones. The purpose of the business model is to help entrepreneurs, investors and other partners understand how the business adapts to create and deliver value in the food industry represented by the meat industry. **The purpose** of our research was to study the basic concepts of quality control and standardization as well as to explore some of the more modern concepts of quality control. **Material and method:** Guided by the basic knowledge about quality, as well as the set goals, we researched the available literature in electronic form, in order to obtain the necessary knowledge. Key words with which we researched were: quality, quality control, standardization. As a research method, we used a retrospective analysis of the available data. **Results with discussion:** A company's quality control can be applied not only to physical products, but also to certain services or products of the food industry such as food processing software. It is a set of tools, actions or mechanisms applied in order to identify possible problems or errors in development. Control enables a good improvement framework for business processes to be implemented. There is no universal standard for quality control. That is, we cannot implement the same quality control system or use the same tools for several different industries. **Conclusion:** Quality is determined by the totality of properties, but, on the other hand, only one property (or its change) can significantly change the quality of the product. On the other hand, the quality of the product must not be understood as a degree of its perfection, but only as a measure of how well it fulfills the requirements of the agreement, the contract.

Keywords: quality, quality control, standardization

КОНТРОЛА НА КВАЛИТЕТОТ И СТАНДАРДИЗАЦИЈА

Емануела Есмерова,¹ Иван Рамов²

Економски факултет, МИТ Универзитет, Скопје

Р С Македонија

Апстракт

Контролата на квалитетот се применува за да им понуди на клиентите позадоволителен производ со гаранции. За да биде можно ова, мора да се примени во сите процеси на компанијата или барем, најкритичните. Целта на бизнис-моделот е да им помогне на претприемачите, инвеститорите и другите партнери да разберат како бизнисот се прилагодува за да создаде и испорача вредност во прехранбената индустрија презентирани преку месната индустрија. **Цел** на нашето истражување беше да ги проучиме основните концепти на контролата и стандардизацијата на квалитетот како и да истражиме некој од посовремените концепти за контрола на квалитетот. **Материјал и метод:** Водејќи се од базичните сознанија за квалитетот, како и поставените цели истражувавме од достапната литература во електронска форма, за да ги добиме потребните сознанија. Клучни зборови со кој истражувавме беа: квалитет, контрола на квалитет, стандардизација. Како метод на истражување употребивме ретроспективна анализа на достапните податоци. **Резултати со дискусија:** Контрола на квалитет на една компанија може да се примени не само за физичките производи, туку и за одредени услуги или производи од прехранбената индустрија како што е софтверот за процесирање на храната. Тоа е збир на алатки, дејства или механизми кои се применуваат со цел да се идентификуваат можните проблеми или грешки во развојот. Контролата овозможува да се спроведе добро рамка за подобрување за деловните процеси. Нема универзално парвило за контрола на квалитет. Односно, не можеме да го имплементираме истиот систем за контрола на квалитетот или да користиме исти алатки за неколку различни индустрии. **Заклучок:** Квалитетот е определен од целокупноста на својствата, но, од друга страна, само едно својство (или негова промена) може значително да го промени квалитетот на производот. Од друга страна, квалитетот на производот не смее да се сфати како степен на

негово совршенство, туку единствено како мерило за тоа колку ги исполнува барањата од спогодбата, договорот.

Клучни зборови: квалитет, контрола на квалитет, стандардизација.

1. Вовед за дефинирање на контролата на квалитетот

Контролата на квалитетот е да им понуди на клиентите позадоволителен производ со гаранции. За да биде можно ова, мора да се примени на сите процеси на компанијата или барем, најкритичните. Само на овој начин може да се најде намален број неуспеси и да ги исполнува стандардите за квалитет утврдени со закон или од самата компанија од прехранбената индустрија презентирани преку месната индустрија

Целта на бизнис-моделот е да им помогне на претприемачите, инвеститорите и другите партнери да разберат како бизнисот се прилагодува за да создаде и испорача вредност во прехранбената индустрија презентирани преку месната индустрија

Кога компанијата ќе одлучи да примени контрола на квалитетот за својот производ или услуга, мора одлично да се прилагодат системот и алатките, за да може да се спроведе контролата во прехранбената индустрија презентирани преку месната индустрија. Но, исто така треба да се одлучи како се спроведува контролата на квалитетот.

Без оглед на тоа дали се спроведува за да се постигнат стандарди или едноставно да се подобри квалитетот, контролата може да се спроведе на големи серии производи, на сите финални производи или само на некои примероци во прехранбената индустрија презентирани преку месната индустрија.

Цел на нашето истражување беше да ги проучиме основните концепти на контролата и стандардизацијата на квалитетот како и да истражиме некој од посовремените концепти за контрола на квалитетот.

2. Материјал и метод

Водејќи се од базичните сознанија за квалитетот, како и поставените цели истражувавме од достапната литература во електронска форма, за да ги добиме потребните

сознанија. Клучни зборови со кој истражувавме се: квалитет, контрола на квалитет, стандардизација. Како метод на истражување употребивме ретроспективна анализа на достапните податоци.

3. Резултати со дискусија

Контрола и стандардизација на квалитет

Контрола на квалитет на една компанија може да се примени не само за физички производи, туку и за одредени услуги или производи од прехранбената индустрија како што е софтверот за процеси за храна. Тоа е збир на алатки, дејства или механизми кои се применуваат со цел да се идентификуваат можните проблеми или грешки во развојот.(1) На овој начин, производствениот процес се подобрува за да се избегнат или намалат идните грешки или дефекти, како и да се добие многу похоложен резултат. И покрај едноставноста на дефиницијата, тоа не е лесен процес.

Секогаш се состои од различни фази (планирање, контрола и подобрување) и мора да се исполнат серија стандарди (исполнување на техничките барања за безбедност, барање продуктивност и зголемување на профитот). Покрај тоа, ако станува збор за комплексен производ составен од неколку потсистеми или делови на прехранбени процеси, на секоја од овие компоненти може да и биде потребна сопствена контрола на квалитетот.(2)

Самиот производител е тој што мора да обезбеди усогласеност на неговите производи со основните стандарди и со доволен квалитет како да има среќни клиенти (лојалност). Покрај тоа, овие контроли на квалитетот, исто така, и служат на индустријата како добри повратни информации за подобрување на производството и пониски трошоци што произлегуваат од неуспеси или поврат.(3) Контролата на квалитет стана уште една фаза во индустријата. И не само поради потребата производителите да ги прилагодат своите производи на безбедност или други норми и стандарди кои се наметнуваат според различните прописи. Исто така, да ги задоволи корисниците кои имаат поголем број алтернативи меѓу конкуренцијата, и се повеќе се информирани за квалитетот и карактеристиките на производите на пазарот.

Во моментот, за да ги исполниме овие цели, можеме да сметаме на компјутеризирани алатки и автоматизација кои во голема мера го рационализираат процесот на контрола на квалитетот.(4) Се разбира, постојат и модели кои можат да се применат за подобрување на процесите, како што е “Научи Производство”, модел на управување за да се минимизираат загубите и да се подобри задоволството на крајниот клиент, или “Монозукури”, уште една погенеричка практика за оптимизирање на синџирот процеси која следи по серија филозофии измислени во Јапонија.(5)

На пример, постојат синџирски производствени процеси во кои се произведуваат многу производи и не би било профитабилно или можно да се тестира секое од добиените парчиња. Во тој случај, примероците се избираат по случаен избор од секоја парцела и се врши тестирање. Во други случаи, тие можат да се направат во серии, или во сите производи произведени за поголема гаранција за одредени критични производи во индустријата за храна.

Во овој случај, невозможно е да се направи тоа на сите парчиња, или ќе се заврши со уништување на тоа што е произведено. Тестовите би можеле да се применат на вкупниот волумен или на многу репрезентативни примероци кога извршените тестови не се деструктивни. На пример, не е исто да се прават тестови за цврстина на Викерс или Роквел, кои се деструктивни тестови на делот, па дури и некои тестови за напнатост, торзија, флексибилност, кршливост итн. На други тестови кои вклучуваат само визуелна анализа, користејќи зраци X, итн.(6)

Во случај да не може да се изврши контрола на квалитетот во 100% од единиците или услугите, тогаш статистичките методи или стандарди како што се MIL-STD-105E треба да се изберат примероци и да се примени квалитетна анализа на нив. Овој воен стандард на Соединетите држави не е единствениот, туку е еден од најсофистицираните табели и математички модели за примероците.(7)

Од друга страна, можеме да избереме и да извршиме контрола на квалитетот во различни фази на производството или на крајот од истиот. На пример, ако се составува автомобил, најверојатно ќе треба да се извршат проверки на квалитетот на различни

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

делови, а потоа конечна проверка на квалитетот ќе се примени на собранието по завршувањето. Уште повеќе, ако некои од парчињата или деловите не се произведени во самата фабрика, туку потекнуваат од трета страна. Во тој случај, добавувачот треба да изврши сопствени проверки на квалитетот пред да го достави производот. На пример, производителот на гуми ќе мора да ги тестира гумите што потоа ќе бидат поставени на автомобилот.

Не треба да се мешаат тестирање на производи со развој на производи. Тие се две различни работи. Иако имаат сличности, развојните тестови се спроведуваат пред почетокот на масовното производство. На пример, по примерот на гуми, производителот на гуми мора да има генерирано компјутерски модел, со шема врежана на гумата што гарантира добра адхезија и евакуација на вода за да се избегне хидропланирање.(8)

Процесот на развој вклучува серија компјутерски симулации за да се осигура дека се е точно, а потоа ќе се создаде т.н примерок од инженеринг или фабрикуван тест на кој ќе се изведат неколку тестови под различни услови.(9) Откако ќе биде одобрен, тогаш ќе започне синџирното производство и ќе биде во тоа каде се применува контролата на квалитетот.

Според дефиницијата, усвоена со Резолуцијата на Советот на Меѓународната организација за стандардизација, стандардизацијата е процес на утврдување и подготовка на правила, норми и насоки со цел да се регулираат активностите во определена стопанска област, во корист и со учество на сите заинтересирани страни, а особено заради остварување оптимална заштеда, водејќи при тоа сметка за функционалноста и безбедноста.(10) Стандардизацијата (донесувањето стандарди) се темели на обединување на науката, техниката и практичните искуства.

Да напоменеме дека многу често поимот „стандардизација“ се користи не само за процесот на донесување стандарди туку и како синоним за примена на соодветните стандарди за некој производ, процес или услуга или за воведување системи за квалитет дефинирани во определен стандард итн.

Стандардизацијата може да се однесува за секој производ на прехранбената, текстилната, автомобилската, машинската или друга индустрија, на информациите, симболите, законите и слично.(11)

Стандардизацијата, исто така, ги опфаќа и активностите во работењето на претпријатијата, како што се: набавка, продажба, контрола, одржување итн. Со стандардизацијата треба да се постигнат неколку основни задачи и цели што се зависни и меѓусебно поврзани. Тие на производството ќе му обезбедат услови во согласност со можностите на производителот и потребите на потрошувачот, како што се: поедноставување, комуницирање, економичност, безбедност и заштита на човекот и на околината, заштита на интересите на потрошувачите и на државата.(12)

Ако погледнеме во суштината на едно претпријатие или бизнис, може да кажеме дека таа претставува сè околу размената на вредности. Преку бизнисот се создава нешто што има вредност за другите (купувачите/корисниците), а за размена тие (купувачите/корисниците) даваат нешто што бизнисот го вреднува (најчесто пари).(13) Забележуваме дека го користиме терминот купувачи/корисници наместо само купувачи. Ова е поради фактот што одредени бизнис-моделите имаат корисници како интернет медиуми каде корисниците се читатели, софтвер како услуга има исто така корисници кои може да бидат купувачи за една од варијантите на услуги кои ги нудат или пак само корисници кога тие сè уште не плаќаат, туку ја користат бесплатната верзија на производот/услугата.(14)

Во случај на претпријатие од месната индустрија и преработките од месо ова би значело како претпријатието ќе генерира финансиска и економска вредност и која би била врската помеѓу овие две вредности. Бизнис-моделот треба да се состои од една страна, а неговата содржина да се фокусира на бизнисот со што со таа една страна лесно ќе се види како бизнисот генерира приходи, која е вредноста што бизнисот ја нуди и на кого ја нуди таа вредност, односно кои се купувачите/корисниците, и зошто тие повторно би се вратиле кај тој бизнис од прехранбената индустрија презентирани преку месната индустрија.(15) Една ваква алатка ќе ни помогне да се разбере како и зошто функционира

компанијата и може да ни помогне да се дизајнира или внесе некоја иновација во него. При дизајнирање на бизнис-модел на претпријатие подобро е да се разделат социјалната и комерцијалната вредност. Иако тие може да бидат поврзани, сепак разделувајќи ги ќе може да видиме како секоја од нив е поврзана со различни сегменти на купувачи бидејќи едната ќе биде поважна за соодветен сегмент на купувачи.(16)

Доколку претпријатието сака да привлече донатори или филантропи, тогаш тие може ќе имаат поголем интерес за социјална вредност отколку за комерцијалната. Од друга страна пак, доколку имаме малопродажба, купувачите во тој малопродажен објект може, но и не мора да бидат заинтересирани за социјална вредност. На крај, доколку претпријатието од месната индустрија е успешно од финансиска перспектива, тогаш комерцијалната вредност ќе се одржи без разлика дали имаме паралелна социјална и економска вредност.(17) Правењето добро не е доволно доколку услугата и производот се лошо направени.

4. Предвидени и очекувани ефекти од контролата и стандардизацијата на квалитет

Да докажеме дека контролата е ориентирана кон задоволството и безбедноста на клиентите, бидејќи тие го хомогенизираат производството така што сите производи се еднакви и гарантираат дека се исполнети минималните стандарди за контрола на квалитет во прехранбената индустрија презентирани преку месната индустрија.

Се работи дека тоа е деловна одлука, освен ако не се произведуваат производи што мора да ги исполнуваат безбедносните стандарди или да се прилагодат на одредени стандарди. На пример, ако произведувате маски, за да бидат сертифицирани со стандардите на ЕУ, тие мора да поминат серија контроли.

Контролата овозможува да се спроведе добро рамка за подобрување за деловните процеси. Нема универзално парвило за контрола на квалитет. Односно, не можеме да го имплементираме истиот систем за контрола на квалитетот или да користиме исти алатки за неколку различни индустрии. Секоја компанија треба да го прилагоди методот на своето производство особено во прехранбената индустрија презентирани преку месната

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

индустрија. Контролата овозможува сертификација на производи и услуги. Ако тие мора да се придржуваат до стандард или норма, тогаш контролата на квалитетот е клучот за да се осигура дека е исполнет. Сето тоа ќе отскокне во начинот на кој се произведува, како функционира, а исто така ќе се рефлектира и во производствените и економските резултати. Меѓутоа, не е секогаш практично или профитабилно да се спроведе систем за контрола на производството за одредени некритични индустрии или каде што квалитетот на резултатот не е толку зависен од производството.

Во случај кога примерокот што треба да се анализира нема да биде физички производ, тоа може да биде услуга или процес. На пример, може да биде софтвер ако е развојна компонента од месната индустрија. Во овој случај, само развиената верзија треба да се тестира, бидејќи остатокот ќе бидат точни копии што ќе бидат дистрибуирани до клиентите или корисниците.

Преку стандардизација и преку методологија за контрола на квалитетот, треба да се одредат параметрите и променливите што треба да се проверат во прехранбената индустрија презентирани преку месната индустрија. Може да се дефинираат сите детали што можат да се анализираат, како што се софтверот, времето на испорака, работните процедури, комуникацијата со клиентот (на пример, ако станува збор за техничка услуга) итн. Потребно е да го направиме тестот: според горенаведеното, мора да ја примениме методологијата и алатките неопходни за нашата услуга. Во овие случаи, тестовите обично не се деструктивни, бидејќи тие се нематеријални услуги. Затоа, може да се прошири на сите случаи.

Како и за производите, тие можат да бидат позитивни или не, во зависност од тоа дали ги исполнуваат очекувањата или не. Преку анализата на податоците добиени од услужните примероци може да се анализираме и научиме од нив. На овој начин ќе биде можно да се утврди што е погрешно во секој случај. Правилно да се одлучува врз основа на овие податоци, може да се направат промени за подобрување на квалитетот или поправка на услугата. На пример, продолжувајќи со случајот на софтверот, грешката или ранливоста може да се лоцираат, да се развие и ажурира, за да се поправи.

Во овие случаи, каде не е производ, не е секогаш можно да се спроведе контрола на квалитетот пред испораката на услугата. Во тие случаи, може да доведе до незадоволство на корисниците или клиентите. Од друга страна, во други случаи, исто така, може да се подобри пред да се обезбеди наведената услуга.

Квалитетот на производите се испитува и утврдува повеќекратно во текот на производството, но и подоцна. Тешко дека е можно да се наведат сите испитувања што се вршат во тест лабораториите. Секако не се испитува естетскиот изглед во смисла на допадливост и дизајн, туку на пример се мери рН, % на конзерванси, пестициди, отпорност на корозија, киселински број, се вршат голем број хемиски анализи, се испитува отпорност на разделување на месото, киселост, отпорност на оксидација итн. Со други зборови тест лабораторијата може да испитува сировини, меѓупроизводи, готови производи, методи, мерна и контролна опрема и друго.

Секоја лабораторија се декларира (при регистрирање и конкурирање) по кои методи, постапки и стандарди ги врши испитувањата. Изборот на методот на испитување пред сè зависи од видот на материјалот и природата на својството што се испитува, но и од стандардите според кои работи, како и амбиенталните услови на лабораторијата. Ако за некое испитување не постои пропишана процедура, тогаш се користат насоките на ISO, или пак лабораторијата развива свои методи и постапки.

Заради точност на резултатите, примероците за испитување треба да се одберат според пропишани процедури, правилно да се чуваат до моментот на користење, а и потоа, како докажен материјал, а секако при приемот се прави записник.

Во претпријатија односите со купувачите се од исклучително значење. Купувачите може да бидат привлечени кон вредноста од чисто комерцијална перспектива, а претпријатието треба да биде спремно да ги задржи. Од друга страна некои купувачи може да привлечат кон едно претпријатије од прехранбената индустрија презентирана преку месната индустрија откако ќе ја дознаат „додадената вредност“ која претпријатието ја носи во општеството. Понекогаш е важно социјалното влијание да биде присутно во односите со купувачите, а во други околности би било несоодветно. Како што спомнавме

претходно, ако мисијата е единственото нешто што го нудите на вашите купувачи, и ако производите/услугите што ги нудат се инфериорни, треба да се зголеми вредноста, или ако тие не се испорачани на време и за саканиот буџет, тогаш најверојатно е дека без разлика колку нашите клиенти ја сакаат нашата мисија, тие на крајот ќе одлучат дека, за жал, не се во можност да продолжат да бидат ваши клиенти.

Прашања за односите со клиентите во претпријатие од прехранбената индустрија презентирани преку месната индустрија се:

- Каков вид на односи сакаат купувачите? Дали се заинтересирани и дали би можеле да бидат заинтересирани за нашето општествено влијание?

- Што ќе се случи ако купувачите се привлечат поради нашето влијание? Кои други улоги ќе бидат подготвени да играат ако се случи тоа?

- Дали односите со главните купувачи се различни?

- Што очекуваат тие кога „купуваат“ влијание од нас? Како можеме да се осигураме дека тие ќе се привлечат и во нашите производи/услуги?

- За што треба да бидеме свесни за да се осигураме дека ќе ги задржиме нашите купувачи?

На скоро сите претпријатија главен проблем им се изворите на приходи. Изворите на приходи овозможуваат социјалните претпријатија да го водат бизнисот и да го генерираат посакуваното влијание. Некои луѓе тврдат дека претпријатијата од прехранбената индустрија презентирани преку месната индустрија треба да ги избегнуваат сите приходи освен оние од директната трговија или заработените приходи. Во идеален свет, ова би било одлично!

По дефиниција, главниот дел од приходите на претпријатијата од прехранбената индустрија презентирани преку месната индустрија произлегуваат од трговија. Ова е тоа што ги прави тие да бидат претпријатија. (18)

Постојана примена на претпријатијата од прехранбената индустрија со посебен акцент млечната индустрија се исјаснуваат на 60% од испитаниците за користење на интегриран менаџмент систем за квалитет. Корисноста на овој систем по потреба е со

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

10% . Кога се применува нов производ се користи и интегрирам систем на менаџмент на квалитет од околку 25% . И ретко ваков систе се применува изразен само со 5%. (19)

На Менаџмент системи за управување со квалитет, систем за менаџмент со квалитет во прехранбената индустрија со посебен акцент млечната индустрија и ИСО стандард во прехранбената индустрија корисноста е над 90% од страна на вработените, менаџерите, директорите , лидерите и целокупниот персонал во претпријатијата од прехранбената индустрија се во функција да се добие подобар квалитет на производ или услуга. Застапеноста на . интерни проверки на менаџмент системот- алатка за само контрола во прехранбената индустрија е околку 10% но и кај овој одговор имаже многу незаокружени модалитети е малце е фрекфентен податокот. (19)

Радикалните иновации се застапени со над 50% од одговорите на испитаниците се во функција да се добие подобар квалитет на производ или услуга. Отворените иновации со 20% од одговорите. Затворените и пробивните иновации застапеност имаат во прехранбената индустрија со посебен акцент млечната индустрија со 25.% Мал е показателот на инкременталните иновации и тоа само 5% Со ниво на интензите од од над 85% применуваат голе број мали, средни и големи претпријатија претпријатија од прехранбената индустрија со посебен акцент млечната индустрија и тоа во проценти 80%. Со ниво на интензите од 5% претпријатијата применуваат поретко иновации. (19) Со нивото на интензите по нарачка или трето ниво на јавувања на фрекфенции применуваат 10% од претпријатијата од прехранбената индустрија. Претпријатија од прехранбената индустрија кои не применуваат иновации и работат по стар модел за бизнис и иновации и кои не толку иновираат се 5%. се во функција да се добие подобар квалитет на производ или услуга. (20)

Обработката на податоците е според ифјус статистички модел базиран на внес на одговорите од анкетираниите лица.

Од направените пресметките јасно се гледа дека најактивно учество во работата од менаџерите-сопственици предничат на возраст од 31-45 год., во значење тие во тој период се и најпродуктивни и ефикасни, исто така и самостојните менаџери кои работат

под притисок - пресија на нивните прдпоставени и нивните разни видови директори. Најголемо учество можат да дадат на 46-55 годишна возраст или изразено во процентуална застапеност од нашите анкетирани примероци тоа е 38%, а од 20-30 годишна возраст можат да дадат учество со 14% од менаџерите. (20) Помал придонес како сопствениците менаџери и менаџерите вработени во институциите на текот на работење во млечната индустрија даваат на возраст од 20-30 год. што е и реално станеш менаџер со сите вредносни белези и по сите правила, закони и прописи и способности и изразено учество во проценти е 8% за сопственици-менаџери, а 14 за менаџери. (20)

Вработените пак во стопанските дејности прехранбената индустрија со дел од млечната индустрија како трговија, та и дистрибуцијата нивна даваат придонес од 20-30 со процентуално учество од 105, на возраст од 31-41 со 33%, од 46-55 години со 34%, од 55 со 18% до 60 години и над 60 години со 7%. (21)

Млечната индустрија како двигателна гранка за раст и развој на населението од вкупниот тотал учествува со 40 %заедно со по 5% од нејзината трговија и дистрибуција во прехранбената индустрија. (21) Средните петпријатија од млечната индустрија во истражувањето се застапени со 40 проценти, што е добар показател за репрезентативноста на делот и влез на сите статистички единици во истражувањето (21)

Претпријатијата од прехранбената индустрија кои долго време донесуваат и применуваат системи за квалитет и и во континуитет применуваат системи за квалитет се изразени со четврто ниво на интензитет или над 85% од испитаниците се во функција да се добие подобар квалитет на производ или услуга. Испитаниците кои немале прилика за долгорочна примена се со 10% прво ниво на интензитет. (20) Испитаници со 5% припаѓаат на одговорите дека тие применуваат по потреба согласно активностите.

За базично ниво на иновации се исјануваат 12% проценти од испитаниците, за средно ниво на иновации 30% од испитаниците Стратешкото ниво е со четврто ниво на интензите 45% од испитаниците ги користат иновациите во претпријатијата од прехранбената индустрија како стратешка алатка за делување и работење во насока на подобар квалитет на производите. (21) Менаџерите лидери во прехранбената индустрија

со посебен акцент млечната индустрија користат ниво на иновации од 23% , од овие одговори имаме не одговорени доста и затоа е помал процентниот показател.(20)

Ретката примена на стандардите за квалитет е изразена само со 3% од вкупните испитаници кои го пополниле анкетниот прашалник или многу слабо ниво на интензитет како прво ниво. Јаката фреквенција на ниво на интензитет е изразена со 85% дека претпријатијата од прехранбената индустрија со посебен акцент млечната индустрија применуваат постојано стандарди за квалитет и ова е четвртото ниво на интензите се во функција да се добие подобар квалитет на производ или услуга. (21) Испитаниците кои се изразуваат со 10% се испитаници кои припаѓаат на третото ниво на интензитет или 10% кои користат стандарди за квалитет по потреба. (21) Кога се има линија на новитети се користи второто ниво на интензитет или 5% од испитаниците кои добиле прашалник во својата прехранбена индустрија се изјаснуваат 5 % од испитаниците (21) Овде кај овој одговор мораме да презентираме дека имаше многу малку заокружени одговори и затоа е добиен ваков показател како процент

5. Заклучок

Затоа квалитетот на производите е всушност целокупност на карактеристиките на некој производ што задоволуваат одредени барања, искажани преку договори, спецификации или друг документ, а опфаќа употребливост на производот, сигурност, погодност за одржување, економичност, услови за заштита на околината и сл. Освен што подразбира усогласеност со стандардите, квалитетот опфаќа дизајн, функционалност, погодна цена за потрошувачот и профит за производителот, одреден рок и сигурност на испорака.

Од друга страна, квалитетот на производот не смее да се сфати како степен на негово совршенство, туку единствено како мерило за тоа колку ги исполнува барањата од спогодбата договорот или колку ги задоволува барањата на купувачите.

Битно е дека квалитетот е определен од целокупноста на својствата, но, од друга страна, само едно својство (или негова промена) може значително да го промени квалитетот на производот.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

6. Литература

- [1] Adida, E. &Perakis, G. (2007). A nonlinear continuous time optimal control model of dynamic pricing and inventory control with no backorders. *Naval Research Logistics*, 54(7):
- [2] ElenicaSofijanova, DarkoAndronikov, DraganaLazarova, UNDERSTANDING AND QUALITY CONTROL THROUGH A NEW PRODUCT, *Journal of Economics: Vol. 5 No. 2 (2020): Journal of Economics*.
- [3] Karipidis, P.I. (2011). Market evaluations of dimensions of design quality. *International Journal of Production Economics*, 129(2): 292–301.
- [4] Hueiju Yu, H., & Fang, W. Relative Impacts from Product Quality, Service Quality, and Experience Quality on Customer Perceived Value and Intention to Shop for the Coffee Shop Market. *Total Quality Management and Business Excellence*, 20(11), 1273-1285, (2009).
- [5] Schmitt, P. M. The impact of a marginal cost increase on price and quality: Theory and evidence from airline market strikes. *Marketing Management Journal*, 20(2), (2010).
- [6] Hatten, T. S., *Small Business Management, Entrepreneurship and Beyond*, HoughtonMifflin Company, USA, 2006
- [7] Pearn, W.L., Su, R.H., Weng, M.W. & Hsu, C.H. (2011). Optimal production run time for two-stage production system with imperfect processes and allowable shortages. *Central European Journal of Operations Research*, 19(4): 533–545.
- [8] Fortuna, R. (1990). *The Quality Imperative*, in *Total Quality: An Executive Guide for the 1990s*. Richard D. Irwin, Inc., Homewood, IL.
- [9] Adida, E. &Perakis, G. (2007). A nonlinear continuous time optimal control model of dynamic pricing and inventory control with no backorders. *NavalResearchLogistics*, 54(7): 767–795.
- [10] Јованова, С. (2012). Воведување на НАССР во производството на храна и начини за контрола на усогласеноста, специјалистички труд, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

- [11] Депиновска, А., Илиевска, Б., Какуринов, В., Колевска, Л., Кацарев, П., Костадинова, К., Секуловски, П., Србиновска, С., (2006), Квалитет и безбедност на храна: речник на поими и изрази, Скопје.
- [12] Fortuna, R. (1990). The Quality Imperative, in Total Quality: An Executive Guide for the 1990s. Richard D. Irwin, Inc., Homewood, IL. п. 767–795.
- [13] Osterwalder A., Pigneur Y.: Business Model Generation: A Handbook for Visionaries, Game Changers, and Challengers, Wiley; First edition, July, 2010.
- [14] Carol Roth, Michael Port: The Entrepreneur Equation: Evaluating the Realities, Risks, and Rewards of Having Your Own Business, BenBella Books, March, 2012.
- [15] Gecevska V., Cus F., Polenakovic R., Chiabert P.: Process of Innovation in Product Lifecycle Management Business Strategy, International cross-industry research Journal of Perspectives of Innovation, Economics and Business, Volume 9, Issue 3, 2011.
- [16] Gecevska V., Cus F., Lombardi F., Chiampo F.: Product Lifecycle Management Competitive Technology Solution, Chapter 15 in Scientific monograph, “TOWARDS TECHNICAL EDUCATION ON RESOURCES SAVINGS FOR INDUSTRIAL DEVELOPMENT”, June 2015
- [17] Hackett, Nash, H., M (2004) Food Safety Management Principles, Chadwick House Group Limited 2nd ed., London.
- [18] Јаковски Б. Ристевска Ј. С. Економика на внатрешна трговија, Економски факултет, Скопје, 1996, п. 258
- [19] Др. Емануела Есмерова, Сопствени анализи и истражување за Квалитетот во месната индустрија како дел од прехранбената индустрија, преку компјутерски систем ифјус и тестирање на анкетен прашалник 2021
- [20] Др. Емануела Есмерова, Сопствени анализи и истражување за Квалитетот во прехранбената како дел од месната индустрија, преку компјутерски систем ифјус и тестирање на анкетен прашалник 2022
- [21] Др. Емануела Есмерова, Сопствени анализи и истражување за Квалитетот, стандардизацијата и контрола на квалитетот во индустриите преку компјутерски систем ифјус и тестирање на анкетен прашалник 2023

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

**THE CULTURAL IMPACT OF THE COPRODUCTION, ONCE AND NOW:
DUBROVSKY, THE EASTERN ROBIN HOOD, COPRODUCED BY VARDAR FILM**

Igor Pop Trajkov (MA)*

PhD candidate in cultural studies at Institute for Macedonian Literature, Grigor Prličev 5, Skopje

1000

igorpoptrajkov@yahoo.com

Abstract

This article examines the culture and its absorption into the public sphere relating the time the coproduction of Dubrovsky was filmed and today. The layers of social and cultural influence are those that can elevate one's particular oeuvre, or bring it down. This article captures the instability of the public sphere, which is also susceptible to corruptive behavior. From the time of the founding of Hollywood, when the floods of threatened, hungry thinkers arrived there, through the Cold War and various forms of oppression, this article in the course of the hermeneutic methodology presents the game of criterion and repression, artistic value and its appreciation or denial. The comparison between the time of Pushkin and the 20th century is inevitable, as the biographies of the 19th century writer and the 20th century film director of the screen adaptation.

Keywords: Cold War; black list; coproduction; transatlanticism; pan-Europeanism

1. Introduction

When I enrolled into the program for film and television direction course – which then, in the 90's was under the Bologna convention and a full member of the CILECT[1] chain of film schools – I was surprised that in it, was a history of modern Russian literature, since this chain of

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

film schools, in political terms, is known as western one. When I started I realized why this was so. It was because the vast majority of the writers included in the syllabi were also with something which is today very much defined as belonging to the western political thought-defined as cradle of rationality, humanity, tolerance and progress. However this group of writers, even if they were aristocrats, was “sentenced” on isolation, stagnation, prosecution or expatriation. All this was happening to them just because they had an open political presentation of their political convictions, and because they were condemning the regressive, the always secretive activities of the Russian political elite. They were criticizing the dark elements of the human soul which were damaging the structure, the image of Russia and were formed in order to construct a parasitic network all across the western world in order to exploit it in every way-financially, intellectually and strategically. If we take a better look Russia had almost no investments in its development sectors in the 19th century. On the other hand Western Europe had, although all 19th century is dominated with wars and revolutions. Than how come Russia in this period of time was the richest though scarcely developed entity? Because the Russians had their network in the significant European state owned bodies and banks, controlling them entirely with “their people” with a very strong system of extortion, dark secrets, by networking in all institutions, even in the hospitals. E.g. Nikolai Gogol in his novel *Dead Souls* (1842) is depicting a picture of a networking aristocrats or fake-satraps who are using the inefficiency of the administration, and are laundering money with the people that are actually dead; Ivan Turgenev in his novel *The Torrents of Spring* (1872) is presenting us a system of secret servants of the “great lady” for which they all have a sign for recognition, a particular ring; Ivan Bunin (the exiled writer) in his novel *The Village* (1910) explicates the non-existing notion for humanity of the bughouse elite which is exploiting the poor peasants, without any social, human, nor Christian responsibility. If we examine the situation with the human rights in Russia at the turn of the century, we would have to write a very negative report about it. There was no social security system, which we can see from the story collection by Turgenev, *The Hunter’s Sketches* (1852). So one can estimate, it was no surprise the ‘October Revolution’ happened in Russia. Of course all works from these writers are a work of fiction, and cannot be classified as

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

exact historical sources. However the new methodologies[2] are focusing on all writings even when there are reliable historical sources, because art is reflecting reality much more objectively than the archive or the journalist's source, which are more likely to be bought, in comparison with the poor, but persistent artistry of the artists – in this case of the writers. Of course there are many obstacles for this, since evidently the writers were afraid for their own security, not wanting to become subject of the king's dangerous prosecution machine, like in the time of Pushkin. In many cases the writers weren't revealing everything to the readers, and were using the narration stiles that allowed the somewhat gloomy but (usually) also comic view of the socially-political circumstances in which the novels were happening. That is why, while heading to the end of the century, they were usually created in that satirical, bitter mode typical for the fin-de-siècle novels.

That these writers were considered to be among the unwanted ones, which means- they were bad for the red revolution and the self-esteem of the proletariat, can be seen in the educational curricula in USSR in which these authors, although being the group of the greatest ones that this country ever had, were marginalized in the soviet education and culture. On the other hand, the authorities in Russia always happened to care how they were presenting (in the education, in the social events, in the media) the parts of the works of these writers that the communist authorities found as very productive for the social-realism. In other words those parts were presented as magnificent.

However even those writers didn't, or didn't dare to tell everything. E. g. in the novel *Dead Souls* is not explained from where that money that everyone wants to launder is coming from. The western, more recent researches[3] are showing the economic landscape of the undeveloped, agrarian Russia, in which the boyars were becoming unbelievably rich by landing the money fraudulently stolen from the western banks. They were always focusing on the mostly prohibited zones of the human endeavor which are the old families, the family firms, the aristocracy, the industry, the political and the intellectual elite. Not all of the elements quoted in the last sentence were rich entities, but were significant in controlling the public thought, and the consumers' attitudes. That's why, when becoming more and more greedy, these installations

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

were going higher and higher in the social structures. At one point they even intended in having the presidents as one of their own. Shortly after this activity had begun, somewhat in the middle of the 19th century, Europe was too small for this. So they (the Russian installations with their networks) switched to USA too, where they managed to organize many public lynch destructions or assassinations of the influential public figures, including some leading figures[4]. However even now, these academic lines – which portray the dark side of the western societies, which due to their big corruption, actually needed to be integrated with these Russian secretive networks – are not present as such in the academic curricula of the top universities. The explanation for this is usually that there was not enough evidence that these things were really happening, or that this disclosure wouldn't be diplomatically correct for the big brother Russia.

However this activity continued even in communist USSR; e.g. the assassinations' attempt (1919 United States anarchist bombings) stopped by J. Edgar Hoover. Is it perhaps that something of this is still going on? The behavior of the president Donald Trump can lead us to this conclusion, and also to the notion that nobody cares from where the money is coming, as long as it is big money. Namely Russia is the entity which 40 years already is giving half of its budget to the budget of its Ministry of Foreign Affairs[5].

2. The avant-garde[6] nature of the greatest poet

When compared with the above mentioned group of writers, Alexander Pushkin didn't have to be so revolutionary oriented since he was with aristocratic origin. Or maybe he had to? There aren't strict evidences about the color of his skin, but everything tells it wasn't as white as to all of the Russians. There are few direct portraits of him, which are mainly in silhouettes or sketches. However there are evidences that he had some African orthodox-Christian aristocratic origin. His maternal great-grand father was Major-General Abram Petrovich Gannibal, a nobleman of African origin who was kidnapped from his homeland Seraye, today's Eritrea by the Ottomans; was later liberated by the Russian Emperor[7] and raised in the Emperor's court as his own grandson. So it is possible that he was sensing a bit restrained from the society, or from

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

a part of it he was longing to. We can suppose this is the reason why he had certain anger in his prose and very deep melancholy in his verses. His characters are usually pushed to the limits of their biological existence as trying to surpass the bizarrely dangerous social obstacles. If we analyze in the terms of the plot, we can say *Dubrovsky* (1841) is most similar with *The Captain's Daughter* (1836), as again the character is striving towards his liberation so that he could help the ones he cares about. *Dubrovsky* is juxtaposed with the society which doesn't really give him a possibility to fully realize himself, which is of course the essence of the 19th century romanticism. At the same time – as also Pushkin richly explains in all of his works – it is not a very Christian value to stand up for yourself, but for the others. The characters in his poems are longing for a pure existence, but are ending like anybody else, many times tragically, as victims of the unsolicited circumstances, in a duel, in accidents, which is very ominous since Pushkin himself ended up in duel.

The romantic ideas of Pushkin vary from the unfulfilled love, till the impossibility one to support his family, and in that sense he is in the term of the social class a very liberated writer, even when compared with his western European contemporaries, and with the generation to come- the fin-de-siècle writers. As such he was undoubtedly very interesting for the socialists and the Marxists. We can even estimate that in the century to come he was one of the most popular writers in the Eastern Block and in all socialist countries of the Third World. His insisting on self-esteemed heroism, bravery, the action instead of the wisdom attitude, made him a top inspiration for all revolutionaries across the globe. Among his colleagues he was extremely popular. For example in *Humiliated and Insulted* (1861) by Fyodor Dostoevsky (which is a semi-autobiographical novel) one character is suggesting to the writer (which is an alter ego of the writer Dostoevsky himself) that he should write less but with very high quality and precision like Pushkin- less but perfect. Also Ernest Hemingway in his autobiographical narration *A Movable Feast* (1964) among the books that really impressed and influenced him as a writer, which he read in Paris, was *The Captain's Daughter* (1836).

3. The Red Hollywood

During its forming Hollywood was a place with open doors policy. In the pre-code period arrived many creative individuals, running from various persecutions, dictatorships or genocide. Undeniably their dominant political orientation in that time was the left one. Popularly they all called themselves Marxists. So when seeking material for good screenplay they were always turning for it in the leftist oriented literature. More or less as such were considered all narrations that were suggesting social activism, changes, revolutions. In this group were the English, French and Russian classics from the 19th century.

As he was someone running away from the Nazi persecution, William Dieterle[8] was also very fond of the leftist movement. He openly supported the partisan movements and the activities of the communist party, which was all OK up till the end of the WWII, when – although he was not directly on the McCarthy black list – he couldn't find engagements on a level he deserved. His reputation due to his leftism was not as it used to be before the war. For example the marvelous project *Duel in the Sun* (1946) was taken away from him; he was given to direct only the saloon scene at the beginning[9].

Before the WWII he was also very much interested in the works of the red-inspirers-writers, realizing the films: *The Life of Emil Zola* (1937), *The Hunchback of Notre Dame* [(1939), by the writer Victor Hugo]. However in the period after the war unfortunately he had to seek for finances outside of USA, which of course is a big injustice. Since he was of German decent he could also pursue financing in his native country Germany: that is how he realized his projects: *Mistress of the World* (1959), *Die Fastnachtsbeichte* (1960). He was also working in other European countries such as Italy- *Vulcano* (1950). Luckily for the then Socialist Republic of Macedonia, when seeking for locations, they estimated the most similar landscapes to those in Russia exist in Socialist Federalist Republic of Yugoslavia, and they decided to shoot in Vojvodina the somewhat very red oriented novel of Pushkin *Dubrovsky* (1841), which is popularly called the Russian (or the Eastern) Robin Hood.

Then the local cinematography was in its birth phase and much reliable on the help of the other republics of SFRJ. In this case, the local production of Vardar Film – as we can see from the titles – was being helped by Avala Film from Belgrade (Socialist Republic of Serbia). However the coproduction is strictly between Italy and Socialist Republic of Macedonia. It is also one of the first coproductions of Yugoslavian cinema. How can we describe the significance of this coproduction for the local culture, if possible more broadly in Europe? We should categorize it as an effort of the European left intellectuals to help the Eastern Bloc, for which they had empathy. Italy was one of the countries with strongest activities in this direction, as there the communist party was very strong. However in this first period after the WWII this was rather impossible, since the iron curtain was already founded. Yugoslavia was not with Russia, so it was possible the coproduction to be realized. The coproductions with the other Eastern European countries were possible much later in the second half of the 60's.

4. Cinematography of Socialist Republic of Macedonia and of SFRJ

Being a part of one of the least developed regions in Europe before the WWII- its South-Eastern part, Yugoslavia had to invest a lot in development and in after-war reparations. The major part of its infrastructure was severely damaged, while the industrial capacities were ruined in the bombardments. The main social facilities, such as schools and hospitals were also damaged. So in the period after the war everybody was thinking that culture, especially movies were luxury. The robust, badly educated staff from the communist apparatus couldn't possibly see the linkage between film and other industries. Rustically robust as ever, the Yugoslav cultural landscape (in a sense of the word as perceived in the West) was a focused vision in the capital cities of the republics, by which the bigger republics had much more to offer. In a local sense, Yugoslavia at the end of the 40's was having a rich cultural life which was consisted of the folk and amateurs' theater happenings, facilitated in the working agricultural and industrial environment in which the working class was the dominant audience. This was very much a copy of the similar events organized in the Russian kolkhozes. However after the Tito's no

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

(1948/49)[10], things begun somewhat rapidly to change – all of a sudden the interest was focused on the western cultural linkages with which the newly established socialist society was tending to catch up with everything (education, technology, industrialization etc.). One of the most popular films in this period was *Bathing Beauty* (1944) by George Sidney, with Esther Williams. The first Yugoslav film *Slavica* (1947) by Vjekoslav Afrić, was slightly inspired by it. Then the state somehow understood it has to catch up with the West, and begun to invest in its cultural sector. We don't know precisely how come the cultural politics in this period of time was so remarkably successful; perhaps because Tito- the mild dictator had some wisdom and knew how to select the real quality people as his advisers. For example Tito's adviser for culture was Ivo Andrić, who also advised him not to be too decisive or harsh, and to let people criticize him, since "all countries were having the relief vent, like football". With this strategy Tito could provide himself with long and calm mandate – which actually did happen, in the period after the informbiro (this is how the scandalous rejection of USSR by SFRJ was popularly called).

SFRJ won an Academy Award for a best short animated film, the first for a non-American author, and the first ever for a non-American production[11]. In the field of theater there was a guest on-tour performance of *Titus Andronicus* by Shakespeare Memorial Theatre in Yugoslavia (1957)[12], which according to the local and international press coincided with the informbiro violence going on in Yugoslavia at that time[13]. Of course from today's perspective all these seems as a mask of the dictatorial regime, which intended, and successfully managed to do so- to present the country to the western economic partners as a liberal democracy in which everybody can speak freely about everything without being punished, and where was a serious professional and ethical working competition. This was the way how Yugoslavia could attract the foreign investments and make people believe those investments (and trade agreements) were not financing some kind of dictatorship. However they were allowed – since all decision making was on ideological grounds – more particularly, on the basis of the interest of the communist elite which was closely connected with the marshal (the popular nickname for Tito). Probably this nickname seems to the today's readers as something associated with USA, which is truth. Since the Tito's propaganda machinery was making everything seem western – for example: like

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

the White House in USA, there was a White Court in Yugoslavia; USA was confederation, Yugoslavia was federation etc. The West indeed had a somewhat blind eye for the Yugoslav problems with democracy, as a consequence of which there was no isolation for this country. On its part Yugoslavia also knew very well how to play the game, by (falsely) competing with the West with liberality. Namely Yugoslavia, together with Netherlands had most liberal standards for film distribution. There wasn't any censorship of films, nor preselecting, which was case with everything else in the country. However the authorities were closely working with the secret service that was always providing them with useful information. As an output of this it was possible one to watch, read all, or participate in everything in which he/she liked, but it was well known nobody should speak or debate about it. There was no law for this, nonetheless everyone was aware this was the reality. There were many people who were disappearing or were returning after longer absence, everybody could see if their life was forever ruined. Those informers from the Yugoslav SS were telling to the authorities what the honest citizens were talking about them, behind their back; after this there always was an inevitable revenge. Sometimes even the president himself was directly informed what an honest citizen was speaking about him behind his back. For example the producer Branko Lustig liked to drink a lot in the nights after shooting films. Once a person set on his table asking him what is he thinking about the Palestinians. Branko answered that they (the Israelites) will all wipe them into the Mediterranean Sea, feeding the sharks with them. That person was an informer from the SS. Namely Tito and the Palestinian president Yasser Arafat were very good friends. Mr. Lusting could shoot no movies for a long period after this encounter.

5. The political climate for the coproductions vis-à-vis esthetics

In a political sense Yugoslavia was rather lucky since having that bilateral position in between the East and the West, and could gain much positive input from it. It could have been quite impossible, in economic and professional sense, for the local cultural landscape to reach the level required by the big names in the film industry that were present in the time after the WWII,

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

or to catch up the desired financial level and the one of the western human resources. Many of the names that were present in the cultural and academic life in this period in North Macedonia were blacklisted in one way or another. The big conductor Lovro von Matačić participated in the forming of the local opera, but was affordable because he was blacklisted as a collaborator of the Nazis. Many of the big names that were present in this time were locally affordable because they didn't want to go to jail, thus managed to reach an agreement with the court to contribute with their professionalism in the progress of the undeveloped regions and sectors of the country.

One of those names was William Dieterle who was gray listed because of his openly shown affinity for the communists. For him, unlike for the others who had similar destiny, the situation wasn't so harsh since his films weren't burdened with the leftist ideas, as it was the case with some authors from Hollywood from that time. It seems he was somewhat a stubborn guy, who didn't want to make compromise with nobody. He is one of the rare directors who had a big success in Hollywood but came to work in Europe. Similar to his, are the cases of Joseph Losey and Stanley Kubrick.

Considering the afore mentioned facts, there is no doubt there is a big injustice done to his name as he is not present neither in the American, nor in the European academic researches. Undeniably he gave significant contribution in the development of the film languages and forms, but from his really big opus are researched only the movies which he realized before the end of the WWII. What was he supposed to do? Be with the other side? It seems he wasn't intelligent enough to outplay the complicated situation he was involved in. There wasn't any direct reason for him to be persecuted, as there was for the other colleagues of his; to be hunted by the 'House Committee on Un-American Activities'.

As mentioned previously in this text, SFRJ had a very close relationship with USA. The close collaboration between the 2 countries and its notion of the anti-system activities, especially those in regard of the film as modern media, considering the transatlantic cultural movements, can be very well analyzed by the 2 books from Vladimir Dedijer [*Notes from America*, 1945 and *Parisian Peace Conference (Pariska konferencija)*, 1947/48]. In the first we can find lots of data about how did the European countries reach an agreement what to do with the war

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

criminals. Namely there was an agreement that all of them should be returned and legally persecuted in the countries of their origin. In the second book we can find information about some of the Hollywood stars in this period and how they were rethinking the war and the global system. One of those with whom Mr. Dedijer had a meeting with was Charlie Chaplin. He was also among those who were blacklisted. It is necessary this information to be considered, when we examine why there isn't enough data about the film *Dubrovsky* (1959), since for this period it is one of the most significant regional coproductions. This is so because the local governance was in a game of playing politics of equidistance towards the East and the West. Of course during the time of Yugoslavia there wasn't any free journalism, everything was controlled by the state. This means that Yugoslavia didn't want to earn any negative points, in political terms in USA, but at the same time was interested in developing its economy with the cheap, blacklisted professionals. There aren't any available written documents about this extraordinary body of work, or about the distribution, nor about its cultural impact. Much later, in the 80's, after the Tito's socialism fell apart, it could be found in the yellow press, during the period of time when the very popular TV series of *Dynasty* (whose main star is John Forsythe) were transmitted, that the local citizens liked reading Mr. Forsythe still had some of the friends he earned during the time he was filming in SR Macedonia, who were some stuntmen or technical personal, who later moved to Hollywood. One stuntman Spase Popovski (Steve Pop), not from the production of *Dubrovsky*, also became very successful in playing minor roles; typically for him was that he was always playing and choreographing the fighting scenes himself. When describing these cultural linkages we should add the role of the Yugoslav press while he was present in *Dynasty* and other popular series in the 80's, when he was regarded as someone who managed to take the part in *Dynasty* unlike Rade Šerbedžija. Recently Steve Pop returned to Kravari, his home village, which is south of Bitola[14].

The author of these positive lines is underlining these facts, as most unfortunately big part of the repressive elements in the now independent Republic of North Macedonia, inherited from SFRJ, are still going on, although this should have been thing of the past; communism is dead for a long time. Namely the local politics is still relying on the equidistance methodology

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

inherited from the time of the Cold War, since, unlike in the other eastern European countries, in North Macedonia there was no lustration; as the local communist elite managed to convince the western counterparts that the Yugoslav repression wasn't as scary as the one in the countries behind the iron curtain. Furthermore, when preparing this research, I was shocked to find out that the people, whom I asked for information about this coproduction, are still much afraid of speaking and giving data about this film. Although I explained what I am doing, they all told me that this was not good for them- in a bilateral sense, so to speak. Because "the director was blacklisted, we should focus more on the newer historical data, the coproductions realized when North Macedonia became independent (those from the 90's)". On the other hand it was also not good, they think, to present papers which are showing that there were film adaptations of the Russian classics on our soil- regarding the current situation in Ukraine. I think it is essential everything from the past to be revealed, so that the same mistakes won't happen again and will not continue. It is sad one to see what is still happening so long after the fall of the iron curtain. I told them they shouldn't be afraid and be free to tell me everything, because now we are a part of the western family and should feel protected, but they responded: Than how come you are still unemployed? So I won't give any names about this, but I can say that many of those who were working on this coproduction, and are still alive refer to the period of making this film as one of the happiest times of their lives. This is why I think this article is important, because it can influence the improvement of: the treatment of the western artists on local soil; the researches in relations with the culture of West in domestic circumstances; the better, more frequent communication and the increasing of the number of coproductions with the western colleagues. In the interest of truth the administration of the latest Minister of Culture was the first one to place the regulations of the prerogative for the western cultural orientation as an advice for the selection commission when giving the projects. Let's hope this will have a positive impact in the – by everyone desired – changes in the cultural politics in North Macedonia. When I said everyone here, I had in mind the vast majority, because unfortunately those who are the less still have much power as being helped by the hybrid installations.

6. The culture and repression during the filming

While examining the cultural situation in SR Macedonia during the realization of the coproduction, we should have in mind that although officially Tito's administration was against the Russian influence, there are significant proofs that he as a leader, together with his suite, was repressing only the western ideas. Specifically, according to the newly occurred testimonies, Tito was a big liar and was using the Russian intelligence to stay in power as long as possible. For example Tito's administration was claiming for placing in Goli Otok[15] those who were for the alliance with Russia, not those for the nonaligned movement. But the testimonies deliberated by the people of very old age (since many are still much afraid to speak about this) are confirming they were placed in this scary, deadly concentration camp because they were openly speaking about their liberal, somewhat western oriented ideas. Even when we see how the torture in this camp on an island was organized, we can see it was all in the ideological manner as in the Russian Gulag.

Insofar the EU mission in North Macedonia had a very strange function, because many times it was financing those artists who were for the strategy of forgetting, in a way- let us forget the bad things from the past, and start from 0. Although this is an entity which is desired by North Macedonia for the purpose of joining the western integrations, this body was sparingly advising the lustration of the collaborators of the Yugoslav secret service and similar of that sort issues. However when we see who is always winning EU grants or who is being promoted/financed by this very influential office, we can see that almost all of the promoted ones are of those included as participators in positive matters in the history books during the times of SFRJ, or those who were once a part of some dictatorship and acquired everything through it-like the Yugoslavia's or the Nikola Gruevski's one. In general, the office of the EU mission in North Macedonia was always sparingly speaking about the lustration, usually giving signals this was so for diplomatic reasons.

As much as joining the western welfare and living standards are desired now, the character of Dubrovsky and those of his sort were very popular in the time the film was

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

produced. In the after-the-war times people were simply hungry for outbursts of the ones against the established elites – then they were all in the mood for changes, for rebellions. The character of Dubrovsky was very much in this line. If we compare the situation then and now, it seems at that time the system was much more characterized with sustainable development, precision in the decision making, while now, according to what is presented by the EU mission we can say that we live in a situation of double standards. It is like- EU still doesn't want to get rid of the nasty money, since many of the people which are now holding local offices had obtained their position through the negotiation with those having access to the hybrid installments, and were working in their interest. Definitely EU is not preventing the dissemination of the hybrid solutions in its culture sector but is for the status quo, preventing the stability, instead the democracy. The monitoring of the previous period is showing that the cultural industries are producing the “cultural goods” which were/are promoting that cultural situation, while engaging the artists that were or were supposed to be lustrated long ago. The recent death of the writer Milan Kundera and its promotion in the EU platforms was a diplomatic effort of Brussels to strengthen its position in the East by forgetting the dark stains. Since now the strong border of Eastern Europe is necessary more than ever before. Only 10 years ago those same bodies – that are now pro-diplomacy, instead of pro-lustration – were underlining how important for the eastern European democracies was the deliverance from the dark past. In obtaining this pro-amnesia strategy the European bodies have forgotten that lustration is necessary not only in Eastern Europe. For example everybody knows that much of the Azure Coast's economy, as well as the one in some other parts of the Mediterranean region is based on the Russian mogul-mafia oriented money. Obviously EU expects from the honest citizens to have blind eye for this. The young people in the region of SE Europe don't want to be blind, so their only solution they see in abandoning their birth places, leaving their homeland hybrid economies and starting new life abroad. This is a very good example how EU contributes for the migration of the young people in other countries, while on the bilateral level is criticizing the local governments that they do nothing to keep them home. In Brussels they will simply tell you they cannot interfere in the editorial politics of the art business – an answer which simply makes no sense. Since the duty of every

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

state owned body is to interfere where it should, and not to interfere where it shouldn't. European market economy and cultural production relies on the logistics and subventions from the state. European cultural policy cannot rely just on the criteria of its audiences, since the market is not so big[16] and culturally unified as in USA, where the state doesn't have to interfere at all, since it doesn't have to give any money – at least not for the mainstream culture. In Europe the cultural market is divided into national and identity spheres, which require different cultural approach for each entity. EU has to give guidance and strengthen the policy for the coproductions which should lead in forming the more unified, in cultural sense, market interest of the audiences. Unfortunately EU governments are becoming more and more culturally centralized since this brings more votes for their political options or at least increases their possibilities for being reelected. This greedy inconsequential politics has never been an object of any public scrutiny, as it should be, since those who are supposed to stress about this issue (the NGO's, tin-tank organizations...) are also very much for this self-centered politics, as it increases more their chances in winning money from the local donors.

7. What we have to say and how to say it – both is important

Indisputably *Dubrovsky* (1959) is not a masterpiece of William Dieterle, as are some of his other films, with which he significantly contributed for the improvement of the innovation and the artistic value of the mainstream productions. This production is somewhat a routine adaptation of the quality literature, which is also perhaps not the best work of the genius of Pushkin. However the Italian red oriented film industry – when their chief was a member of the communist party, who played one of the leading parts[17] in Luchino Visconti's *Beautiful* (1951) – as well as the local authorities saw possibility for collaboration, but as well as for the promotion of – what was considered by them – the very good opportunity for formatting the masses in red mannerism. There are many other examples in which the two countries were closely collaborating in this direction. For example the first transmission on the TV in North Macedonia was the re-emission from the RAI[18]; than in this manner was one of the first

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

(co)productions in SFRJ by Branko Lustig, *The Year Long Road* (1958) by Giuseppe De Santis. Since these were the first years of the Cold War, the western politicians were not seeing this as a possibility for a positive economic output given that this was the way the communist entities were doing economy- by doing propaganda. Rarely these collaborations were bankable. Nobody ever did any market research, and if they did, they could see that nobody in the West would like to watch a metaphorical production about the metaphorical socialist rebellion. However the Westerners were letting this happen. Nonetheless in a technical, reproductive manner Yugoslavia had proven to be able to reach the high western standards. Such was the re-electrification system for USA produced in Bosnia which is used even now, which stopped the frequent appearance of the fires. The more technically oriented productions and inventions were more bankable and better distributed, as it was the case with the animations and the visual effects achievements.

8. Esthetics

The very respected director Steven Spielberg said some directors have style, like Martin Scorsese- in every shot you can see it is his work. Some, according to him, don't have a style but are very professional, like William Wyler or Victor Fleming. I am like them, he says, I don't have style. I would disagree with this since I think Mr. Spielberg has style, but indeed I think this is a very thoughtful generalization. Certainly many directors which have very sophisticated, unique style have difficulties in finding finances for their next mainstream production, even if the previous one was financially very successful. The producers are usually suspicious and believe that the solid, commercial director can sense the taste of the audience in certain timing and can film it in manner attractive to as many viewers as possible. However even if he/she is somewhat artistically oriented than his/hers film may have success, but that was because the taste of the audience coincided with the one of the director; it was pure luck. The ones that give money for the industry are afraid from the authors, or are very cautious towards them. Likewise they appreciate simple directors, who are good professionals, since they think they are not burdened with their own esthetics which can reject the desired audiences. Although this

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

classification is very much used in the film industry, it is very contradictory given that many of the professional directors (not those from the author-artistic type) also have certain elements of authorship recognizable and appreciated by the audiences, or can show it in the more independent, art oriented productions. Such was the case of Spielberg himself in *Schindler's List* (1993).

About William Dieterle we can say he was both at the same time. Since he moved from Europe in USA, he obviously had to work everything; or – since he found work almost immediately after he arrived – it is possible he was a type that was creating his opportunities, rather than waiting for them. Like many others in movie business he searched for the sort of contacts he had, in cultural sense, in the Old Continent. He later even reunited with another refuge from there- Max Reinhardt in whose theatrical troupe he used to be a member in. That is how he found his engagement with the screen adaptation of the *A Midsummer Night Dream* (1935). Even though he was an actor as well, he wasn't seeking for such a contract, but looked for a job as director.

In esthetical sense Dieterle was a serious sort of genre builder of the film industry, establishing very high standards in the film industry by each film he directed. In this sense he is very close to Rouben Mamoulian, who was epitomized like this from the academic critics. Dieterle was also working in very diverse genres, some of his films, like the Mamoulian's, were mainstream, and some were meant for the art oriented, cult audiences. However due to the McCarthyism his career was somewhat stopped much earlier; it seems he could have contributed much more for the film language and esthetics[19]. Namely if we use the hermeneutic methodology in regard the biography of the director, we can come up to a conclusion that unlike e.g. Rouben Mamoulian, Dieterle (more than him) believed in influencing. Whether he wanted to influence because he thought it is necessary or good for the society, or he was bought to influence is unarguably a big issue for the film historians, since big part of the data is still classified. However, we from ex-Yugoslavia (since this country was not with the USSR bloc) can confirm that indeed there were many attacks with the modifications of the public discourse by influencing the public sphere. Sadly, according to the researches done in the local archives,

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

we can say that after the 68th the Russian infiltrations indeed managed to enter the public sphere and the institutions, basically by the usage of the traditional cultural connections between the USSR and SR Serbia. If we examine carefully the titles of this movie we can come up to the conclusion that even in the time it was made there was a significant interference from Serbia, since there were enough professionals in SR Macedonia at that time, but again (as in many other cases and areas) a big part of the staff was taken from Serbia, and everything had to go through Avala Film (as if they were the base for the communist ideology). However at that time nobody was ignoring the opus of Dieterle, which now is surprisingly scarcely present in the academic researches, in global sense.

It seems one of the films Dieterle wanted to influence with mostly was *Blockade* (1938/39)[20]. The ideas in this movie were particularly suspicious for the 'House Committee on Un-American Activities', as they were openly conveying sympathy for the communists, and hate for the Nazis (the second was never mentioned as an obstacle in the seldom present researches on this subject matter). His close colleagues were also under suspicion. In the 30's William Dieterle, together with his wife, was helping the prosecuted left artists and individuals leave the horrors of Europe. One of those individuals was Berthold Brecht. The director said about this: Although I was never to my knowledge on any blacklist, I must have been on some kind of gray list because I couldn't find any work. While he was on the list he managed to realize few more productions, again contributing for the genre cinema: *Dark City* (film noir, 1950) or *Salome* (period drama, 1953).

Although William Dieterle worked a lot in theatre, unlike was the case with many of his colleagues, his movies are very cinematic. We cannot notice the theatricalities; in his films we cannot discern the declarative dialogues so present in the first talkies. His mise-en-scène is divided in greater part in depth, than horizontally, which is defining this director as one of the most contributive ones in global terms. His influence in films, and his impact in their modernity, can be compared of those of Orson Welles and Max Ophüls. This didn't make his movies too academic; on the contrary, the latest researches are suggesting he was very close to the audiences which were always buying many tickets for his movies. In a certain way the esthetical credo of

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

the director coincides with the modernism in the visual arts that is promoting the methodology that the artist shouldn't be afraid to be likable, nor even decorative[21]. Dieterle was one of the directors who believed that the good communication with the audience shouldn't be an obstacle for the esthetic level. It could be said this was the essence of his professionalism, and his main style is his very refined visual culture. Perhaps even today somebody could describe him as total perfectionist since he was insisting on the tiniest details while shooting, as a consequence of which the producers began to consider him risky.

One of the possible things why he was considered to be very suspicious for HUAC, if he was, was the fact that in almost all of his films, regardless of the genre, he was exploring social issues (which he contrasted with his sophisticated, very elegant visual style). That the visualization was very important to him, we can see in the visually very elegantly directed film *Portrait of Jennie* (1948) He is one of the inventors of the biopic genre, and proved that history can be very interesting for the mainstream audiences, therefore for the studios, which were always interested for few dollars more. Today many schools and colleagues are using his films for the improvement of their didactical outgrowth, not just for history of cinema, but for the other subjects, like: social sciences, history, human rights etc. Nobody before Dieterle thought history could be interesting endeavor for the desired commercial success. Everybody before him was omitting the fact the mainstream audience tends to be in a need for the somewhat tutorial effect from the conservative, puritan productions. With *The Hunchback of Notre Dame* (1939) he showed film adaptation of the literary classics can also be a big hit; with the stunning for-that-time visual effects in *The Devil and Daniel Webster* (1941), he displayed the director can be inventor-innovator as well as artistic director. Dieterle received recognition for his exceptional story-telling skills, artistic vision, and ability to bring out compelling performances from his actors[22].

9. Conclusion

The coproduction of *Dubrovsky* showed how big and influential can the cultural impact be while mixing different cultures and economies. Although it was not intended for that purpose this film strengthened the local believe in the Western values and culture. There was a similar attempt in North Macedonia in the 90's, though then big part of the local political and cultural elite did everything to stop it, like the Minister of Culture Slobodan Unkovski and the self-proclaimed filmologist Ilindenka Petruševska.

Bibliography

Books:

- [1] AITKEN, Ian. *Lukácsian film theory and cinema A study of Georg Lukács' writings on film, 1913–71*. Manchester: Manchester University Press, 2012.
- [2] BETHEA, David M. *Realizing Metaphors*. Madison: The University of Wisconsin Press, 1998.
- [3] BOOKER, M. Keith. *Historical Dictionary of American Cinema*. Lanham: The Scarecrow Press, 2011.
- [4] BORNEMARK, Jonna. RUIN, Hans. edited by. *Phenomenology and Religion: New Frontiers*. Södertörn, Södertörn Philosophical Studies 8, 2010.
- [5] COHEN, Marshall. BRAUDY, Leo. edited by. *Film theory and criticism: introductory readings*. New York: Oxford University Press, 2009.
- [6] DEDIJER, Vladimir. *Pariska konferencija*. Zagreb: Ognjen Prica, 1948.
- [7] ENGBERG-PEDERSEN, Anders. edited by. *Literature and Cartography Theories, Histories, Genres*. Cambridge: The MIT Press, 2017.
- [8] GAUDENZI, Bianca. *Fascismi in vetrina Pubblicità e modelli di consumo nel Ventennio e nel Terzo Reich*. Roma: Viella, 2023.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [9] GOLDSTEIN, Warren S. edited by. *Marx, Critical Theory, and Religion A Critique of Rational Choice*. Leiden: Brill, 2006.
- [10] GOSSMAN, Lionel. *Between History and Literature*. Cambridge: Harvard University Press, 1990.
- [11] GÜNSBERG, Maggie. *Italian cinema: gender and genre*. New York: Palgrave MacMillan, 2005.
- [12] KNIGHT-JADCZYK, Laura. *The Secret History of the World*. Grande Prairie: Red Pill Press, 2005.
- [13] LA POLLA, Franco. *Sogno e realtà americana nel cinema di Hollywood*. Milano: Editrice Il Castoro, 2004.
- [14] LEACH, Edmund. AYCOCK, D. Alan. *Structuralist Interpretations of the Biblical Myth*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- [15] LEPRINI, Marzia. *Le olimpiadi della bellezza Storia del concorso di Miss Italia 1946-1964 (PhD thesis)*. Urbino: Università degli Studi di Urbino Carlo Bo, 2018.
- [16] MCKENZIE, Steven L. *How to Read the Bible : history, prophecy, literature—why modern readers need to know the difference, and what it means for faith today*. New York: Oxford University Press, 2005.
- [17] MOLITERNO, Gino. *Historical Dictionary of Italian Cinema*. Lanham: The Scarecrow Press, 2008.
- [18] NELMES, Jill. edited by. *Introduction to film studies*. New York: Routledge, 2012.
- [19] POUCHKIN, Alexander. *The Prose Tales*. London: G. Bell and Sons, 1916.
- [20] SCHÜTZE, Larissa. *William Dieterle und die deutschsprachige Emigration in Hollywood Antifaschistische Filmarbeit bei Warner Bros. Pictures, 1930–1940*. Washington: Franz Steiner Verlag retrieved from BiblioScout, 21.10.2023.
- [21] SPICER, Andrew. *Historical Dictionary of Film Noir*. Lanham: The Scarecrow Press, 2010.
- [22] STERNBERG, Robert J. STERNBERG, Karin. MIO, Jeff. *Cognitive Psychology*. Belmont: Wadsworth Cengage Learning, 2012.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [23] THEIMER NEPOMNYASHCHY, Catharine. SVOBODNY, Nicole. TRIGOS, Ludmilla A. edited by. *Under the sky of my Africa: Alexander Pushkin and blackness*. Evanston: Northwestern University Press, 2006.
- [24] THOMAS, Dominic. BEHDAD, Ali. edited by. *A companion to comparative literature*. Chichester: Blackwell Publishing, 2011.
- [25] ДЕДИЈЕР, Владимир. *Белешке из Америке*. Култура: Београд, 1945.

Articles:

- [1] BELYAEVA, Natalia Vasilyevna. BERDYSHEVA, Larisa Romanovna. KRITAROVA, Zhanna Nikolaevna. SHAMCHIKOVA, Valentina Maksimovna. "Peculiarities of the Impact of Fiction on the Upbringing of Students (or Teenagers)" *Revista Espacios* (2018)
- [2] CHIROBOCEA, Olivia. "Perspectives on the Relation between History and Fiction" <https://www.researchgate.net/publication/322386239> (2017)
- [3] GARCIA-RODRIGUEZ, José Ángel. FRESNADILLO MARTINEZ, María José. "The Story of Louis Pasteur" *J Med Mov* (2005)
- [4] GILLESPIE, David. "The Art of Literary Adaptation and English-Language Film Interpretations of Russian Literature ('Anna Karenina')" *Procedia - Social and Behavioral Sciences* (2014)
- [5] HARRISON, Antonio. " "Dubrovsky" By Pushkin: Plot And History Of Creation " *Audiobooks Youtube Free* (2023)
- [6] HARRISON, Christine. SPOROPOULOU, Angeliki. "Introduction: History and Contemporary Literature. Synthesis: an Anglophone" *Journal of Comparative Literary Studies* (2015)
- [7] HOOGENBOOM, Hilde. "Sentimental Novels and Pushkin: European Literary Markets and Russian Readers" *Slavic Review* (2015)

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

- [8] RICHTER, Simon. "Practicing Critical Theory William Dieterle, Max Horkheimer, and Goethe's Faust in The Devil and Daniel Webster (1941)" *Schwerpunkt: Film & Literatur* (2013)
- [9] ROTHWELL, Kenneth S. "Looking for Mr Shakespeare : four films in search of a Hollywood identity; or the Hollywood four." <https://bibliotekanauki.pl/articles/648070.pdf> (2004)
- [10] SMITH, Jeff. "FilmStruck goes to The Devil: A guest post" *Observations on film art-* <http://www.davidbordwell.net/blog/> (2023)
- [11] WIRTSCHAFTER, Elise K. "Social Categories in Russian Imperial History" *Cahiers du monde russe* (2009)
- [12] ZAMBENEDETTI, Alberto. "Luca Barattoni Italian Post-Neorealist Cinema Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014. 228 pp." *Recensioni Biblioteca di rivista di studi italiani* (2014)

Online:

cultureoeuvre.com/

emanuellevy.com/oscar/200513/

hollisarchives.lib.harvard.edu/repositories/23

theshakespeareblog.com/2013/

wcelebrity.com

www.nientepopcorn.it/

zase.mk/articles

References

- [1] International Association of Cinema, Audiovisual and Films Schools
- [2] Here mentioned new methodologies are actually the oldest ones, since the ancient historians were digging historical sources in the epic literature. The roots of modernism, based in the

- skeptical and rationalistic theories denied this approach which was reborn by the structuralism, e. g. *Structuralist Interpretations of the Biblical Myth*, by Edmund Leach and D. Alan Aycock. From the newer examples we can mention *How to Read the Bible – History, Prophecy, Literature* by Steven L. McKenzie, *A Companion to Comparative Literature*, edited by Ali Behdad, Dominic Thomas, *Literature and Cartography- Theories, Histories, Genres*, edited by Anders Engberg-Pedersen, *Between History and Literature*, by Lionel Gossman, “Introduction: History and Contemporary Literature” by Christine Harrison, Angeliki Spiropoulou, “Perspectives on the Relation between History and Fiction” by Olivia Chirobocea
- [3] For this I am mostly indebted with Elise K. Wirtschafter, “Social Categories in Russian Imperial History”
- [4] I am referring here to the ‘First Red Scare’
- [5] The Russian Ministry of Foreign Affairs was founded in 1802 by Tsar Alexander I. The first info about Ministry’s megalomania appeared after the fall of the Iron Curtain
- [6] Here I am using the discourse of the etymology of the word derived from French, meaning the bravest unit from the army which goes before the regiment
- [7] Some sources contradict this, indicating he was given to Peter the Great as a gift from the Ottoman Sultan. Or, he was bought by the Russian ambassador in Istanbul and given to the tsar as present
- [8] According to other sources he was invited to come and stay in Hollywood, after Hal B. Wallis, Vice President of Production in Warner Brothers was impressed by his 4 German speaking versions of Hollywood films, in which he was acting
- [9] There are many versions about this. One is that he almost fully directed the whole movie, but was changed at the end since the producer David O. Selznick was angry at the director because, due to his perfectionism, he was losing too much money and filming too many takes
- [10] According to some sources Tito said to Stalin: We will build our socialism our way! – others: If you don’t stop sending killers, I’ll send one to Moscow, and I won’t have to send a second
- [11] For *Ersatz (or The Substitute)*, 1961 by Dušan Vukotić

[12] This performance was directed by Peter Brook, starring Vivien Leigh as Lavinia and Laurence Olivier as Titus

[13] “Brook’s production toured to Europe in 1957, including Yugoslavia, then under the violent regime of President Tito (who attended one of the performances). The audiences in Belgrade received it rapturously, the play’s horrors mirroring for them events in contemporary Yugoslavia.”- source: theshakespeareblog.com/2013/

[14] Source- zase.mk/articles

[15] Uninhabited island in the Adriatic Sea used as a political prison

[16] According to Eurostat figures, currently cultural and creative industries employ 8.7 million people, 3.8% of the total workforce in EU. Approximately 5.2% business goes to the cultural sector in EU, from the entire non-financial business economy

[17] Vittorio Musy Glori, who actually played himself, the boss of the studio. The scenes with him were covered with ironic opera music, to allude that he was on that position on political grounds, not because he deserved it professionally. He didn’t know about this, but according to the testimonies he wasn’t angry when he found out about this

[18] In 1958 through equipment on the mountain peak Pelister was emitted the first TV signal in then Socialist Republic of Macedonia, through the re-emission of the signal from the Italian television. The signal was received through the center Martina Franca; first the locals saw news, than entertainment show *Carosello*, World Football Championship...

[19] In the following paragraph the main source is: emanuellevy.com/oscar/200513/

[20] Ibid. This sentence and later in the paragraph

[21] See about this on p. 205,206 in *William Dieterle und die deutschsprachige Emigration in Hollywood- Antifaschistische Filmarbeit bei Warner Bros. Pictures, 1930-1940*

[22] Source wcelebrity.com

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

DEPRESSION AMONG HIGH SCHOOL STUDENTS

Emilija Boshkovska PhD⁵⁴, Margarita Nikolovska Msc⁵⁵

MIT University, Faculty of Psychology, R.N.Macedonia

emilijau@yahoo.com, margarita_mk_2000@yahoo.co.uk

Abstract

The purpose of the research was to determine the presence/absence of certain indicators of the mental health of young people. The research was conducted in seven high schools in the city of Skopje and the sample contained 397 students from 3rd and 4th year of high school. PHQ A (adolescent version) was used to determine the presence of depression in youth population. It was found that the mental state of young people is worrisome and requires the implementation of urgent measures for coping and prevention. The results shows that 19% of students have moderately severe and severe depression, which is a percentage identical to world statistics and is a serious indicator of impaired mental health among young people. An average of 12% of students in a generation face continuous feelings of sadness and depression and 20% of the students tried to harm themselves.

Keywords: mental health, youth, depression

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

ДЕПРЕСИЈА КАЈ СРЕДНОШКОЛЦИТЕ

Emilija Boshkovska PhD⁵⁶, Margarita Nikolovska Msc⁵⁷

MIT University, Faculty of Psychology, R.N.Macedonia

emilijau@yahoo.com, margarita_mk_2000@yahoo.co.uk

Апстракт

Целта на истражувањето беше да се утврди присуство/отсуство на одредени показатели за менталното здравје на младите. Истражувањето е спроведено во седум средни училишта во градот Скопје и примерокот содржел 397 ученици од 3 и 4 гимназијата година. PHQ A (адолесцентна верзија) беше искористена за да се утврди присуството на депресија кај младата популација. Утврдено е дека психичката состојба на младите е загрижувачка и бара спроведување на итни мерки за справување и превенција. Резултатите покажуваат дека 19% од учениците имаат умерено тешка и тешка депресија, што е процент идентичен со светската статистика и е сериозен показател за нарушено ментално здравје кај младите. Просечно 12% од учениците во една генерација се соочуваат со континуирано чувство на тага и депресија, а 20% од учениците се обиделе да си наштетат.

Клучни зборови: ментално здравје, младост, депресија

1.INTRODUCTION

Childhood, adolescence and young adulthood are critically important stages of life for the mental health and well-being of individuals, not only because this is when young people develop autonomy, self-regulation, social interaction and learning, but also because this is when skills and competencies are formed which directly affect mental health for the rest of their lives.

Mental health problems such as depression are common and treatable, but on the other hand, this does not reduce the severity of the symptoms and their consequences if left untreated.

Depression is not just the presence of temporary feelings of sadness or occasional lack of motivation. Most teenagers feel sad and unmotivated from time to time - it may even be considered normal and healthy demonstration of the existence of a range of emotions.

Changes in the methods of socialization and increased use of the technology, increased potential risk of medication overdose, global terror, climate change, political unrest and other world events that can promote a generally negative view of the future (enhanced by increased media pressures), as well as the poor standard of living, and many other factors are causing a big rise in the emergence of depression in youth population.

Depression - as it should be formally defined - is a condition which is characterized by at least two consecutive weeks of "bad mood." Low mood is that in which the individual feels deep sadness, lack of motivation, low energy and low self-confidence.

Depression implies a combination and interaction of several symptoms, at least five, which are present daily and hinder the functioning within at least two weeks.

Signs of depression in youth can be part of:

- Mood changes (mood disorder such as anxiety, irritability, frequent frustration or anger, anxiety or restlessness, unexpected mood changes)
- Errors in thinking (excessive self-blame or self-criticism, low self confidence, bad future perspective, excessive worry or thinking, problems with concentration or remembering, feelings of worthlessness, inferiority or excessive/inappropriate guilt)
- Physical symptoms (frequent complaints of unexplained pain, significant weight loss without dieting or weight gain, fatigue and loss of energy, insomnia or sleeping too much, less attention to personal hygiene or appearance etc)
- Impulse control (disruptive or risk behaviour, alcohol or drug use, technology overuse or addiction, self-injury)

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- Changes from norm or routine (decreased interest or pleasure in all or almost all activities, reduced school achievement, frequent absences from school, significantly different eating habits, reduction of physical movement)
- Changes in relationships (increased conflict with family and friends, more socially isolated, a significant change to the group of friends)

Also very often can be seen an atypical symptoms of depression such as: sensitivity to rejection or failure, excessive apologies, perfectionism, change of personality, happy mask or smiling depression, forgetting, extremely low tolerance of discomfort, e.g. sensitivity of noise, bored and indigestion problems.

2. METHODOLOGY OF THE RESEARCH

The purpose of the research was to determine the presence/absence of certain indicators of the mental health of young people.

A survey was conducted to determine the state of mental health of young people. To the 3rd and 4th year students were given the questionnaire PHQ A whose purpose was to determine the presence of depression in this population of young people. Seven schools were involved in the project and it was planned that the questionnaires would be answered by 400 students with the prior consent of a parent.

Responses were received from 397 students from 5 schools.

3. RESULTS

To ascertain the prevalence of depression in this population, was used PHQ-A, depression scale - adapted version for adolescents, which in the original version also contains additional questions related to suicidal thoughts and attempts. These additional scale questions were adapted by replacing the word suicide with self-harm. The scale gives results that place the respondents in 5 categories: absence of depression, mild depression, moderate depression, moderately severe depression and severe depression.

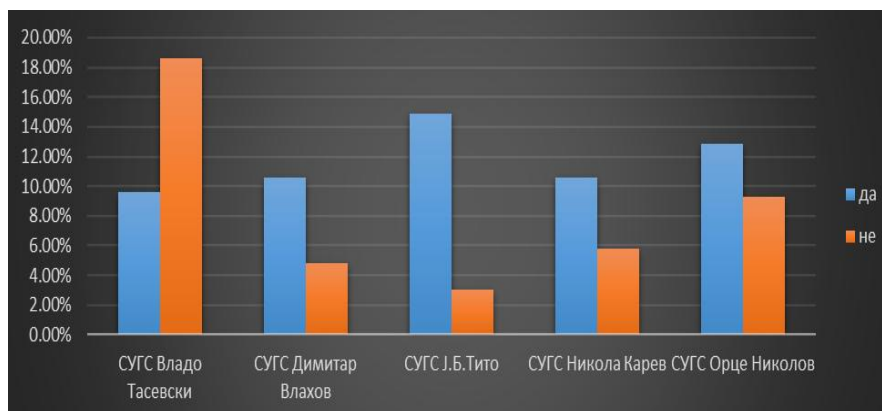
Table 1. Presence of depression among students

PHQ-A	N	%
absence of depression	153	38.54%
mild depression	105	26.45%
moderate depression	65	16.37%
moderately severe depression	50	12.59%
severe depression	24	6.05%
Total	397	100.00%

Of the total number of respondents, almost 19% have moderately severe and severe depression, which is a percentage identical to world statistics and is a serious indicator of impaired mental health among young people.

Regarding the gender of the respondents, was found that depression is significantly more common among girls (14%) in contrast to boys, where it is represented by about 3% and about 1% among people who declared themselves under "other".

As many as 232 students or 58.44% felt mostly sad and depressed during the past year. The distribution of these children by school ranges from 9.57% in SUGS Vlado Tasevski to 14.86% in SUGS Josip Broz Tito. An average of 12% of students in one generation face continuous feelings of sadness and depression.

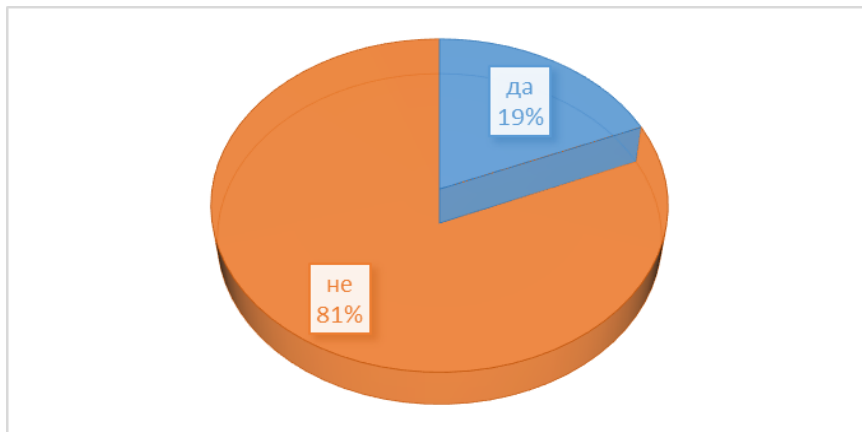
MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Graph 1. Differences in depression emergence according to schools

Moderately severe and severe depression is present in all schools.

It was found that 14% of the students have serious difficulties in performing their daily duties and taking care of themselves and others. Less than 2% of them, are boys and the remaining 12% are girls.

How serious the mental health situation is among young people can be seen most strikingly from graph 2 below. After all, 74 students or 19% of the sample had serious thoughts of hurting themselves. Of them, 51 are girls, 18 are boys and 5 others.

Graph 2. Serious thoughts about self-harm

Thoughts of self-harm are not only linked to more severe depressive states, that is, 38 out of a total of 74 students with a more severe depressive state think of self-harm, and 36 depressed students do not have such thoughts. 20% of the students tried to harm themselves.

Table 2. Depression and self-harming

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

	YES		NO		Total	
	N	%	N	%	N	%
absence of depression	7	1.76%	146	36.78%	153	38.54%
mild depression	19	4.79%	86	21.66%	105	26.45%
moderate depression	13	3.27%	52	13.10%	65	16.37%
moderately severe depression	24	6.05%	26	6.55%	50	12.59%
severe depression	15	3.78%	9	2.27%	24	6.05%
Total	78	19.65%	319	80.35%	397	100.00%

The largest percentage of young people who tried to self-harm are students from the top gymnasiums in the city (JB Tito and O. Nikolov), and the least from (vocational school) V. Tasevski.

Table 3. Connection between depression and anxiety

PHQ - SCARED	0-24	25-40	41-69	Total
absence of depression	86	53	14	153
mild depression	55	33	17	105
moderate depression	33	21	11	65
moderately severe depression	24	19	7	50
severe depression	14	2	8	24
Total	212	128	57	397

In 26 students, a more severe depressive picture appears simultaneously with anxiety, of which 15 young people have specific anxiety states along with severe depression.

38 young people have mild depression without anxiety symptoms, and 117 people have anxiety symptomatology without depression.

5. CONCLUSIONS and RECOMENDATIONS

The mental state of young people is worrisome and requires the implementation of urgent measures for coping and prevention. Psychologists are overloaded with administrative activities in the school and also mental health is very little represented in their work program. The student-participants in the workshops showed great interest and participated with great enthusiasm, which shows their need to demystify the psychological phenomena and conditions they face.

During this research, Interventions were made:

- **WORKSHOPS WITH PROFESSIONAL SERVICES** in schools.

Psychologists and school teachers were trained to recognize depression in young people.

Workshops were created to work with young people in order to prevent the occurrences.

Problems and challenges faced by professional services in preventing and dealing with these areas of mental health of young people were addressed.

- **WORKSHOPS WITH STUDENTS**

In order to create an instrument for the work of psychologists, the workshop "Recognition and management of emotions" was created and it was carried out and realized with almost 80 high school students.

It was found that there is a lack of psycho-education, which is of fundamental importance in the development of children and their upbringing. In contrast, young people are burdened with a large number of subjects for which, especially in high schools, pressure is exerted for higher achievements.

The expert team made the following recommendations:

- Psycho-educational workshops as regular school interventions. One of the most effective strategies to promote universal mental health for young people is showing positive results including; improvement of socio-emotional skills, mental health and well-being and school success, as well as reduction of negative health and social behaviours are the result of

well-structured thematic workshops. The workshops should be conducted at the level of the whole school and not only with 20 or so students.

- Proclamation of mental health week in all schools in the state. A period in which psycho-educational and experiential workshops would be held, which would raise awareness of the equal importance of mental and physical health

- It is necessary to develop a unified psycho-educational program in order to prevent unwanted phenomena in the field of mental health

- There is a need to provide continued support to schools for implementation and to ensure optimal delivery and sustainability of programs.

- Psycho-educational programs should be embedded in the whole school approach to ensure the best and most sustainable outcomes for students.

REFERENCES

- [1] Fleming JE, Offord DR, Boyle MH. (1989). Prevalence of childhood and adolescent depression in the community. Ontario Child Health Study. *Br J Psychiatry*.155(5):647–654
- [2] Birmaher B, Brent D, et al. (1998). Practice parameters for the assessment and treatment of children and adolescents with depressive disorders. AACAP. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry*.37(suppl 10):63S–83S
- [3] Copeland WE, Angold A, Shanahan L, Costello EJ. (2014). Longitudinal patterns of anxiety from childhood to adulthood: the Great Smoky Mountains Study. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry*.;53(1):21–33
- [4] Craven MA, Bland R. (2006). Better practices in collaborative mental health care: an analysis of the evidence base. *Can J Psychiatry*.51(6, suppl 1):7S–72S
- [5] Kisch J, Leino EV, Silverman MM. (2005). Aspects of suicidal behavior, depression, and treatment in college students: Results from the spring 2000 national college health assessment survey. *Suicide Life-Threatening Behav*. 35(1):3–13.
- [6] Farabaugh A et al. (2012). Depression and suicidal ideation in college students. *Psychopathology*. 45(4):228–34

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

- [7] Horowitz, J. L., & Garber, J. (2006). The prevention of depressive symptoms in children and adolescents: A meta-analytic review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 74, 401 – 415.
- [8] Kessler, R., Avenevoli, S., & Merikangas, K. (2001). Mood disorders in children and adolescents: An epidemiologic perspective. *Biological Psychiatry*, 49, 1002 – 1014
- [9] Klerman, G. L., & Weissman, M. M. (1989). Increasing rates of depression. *Journal of the American Medical Association*, 261, 2229 – 2235.
- [10] Knitzer, J., Steinberg, Z., & Fleisch, B. (1991). Schools, children's mental health, and the advocacy challenge. *Journal of Clinical Child Psychology*, 20(1), 102 – 111
- [11] Lewinsohn, P. M., Rohde, P., & Seeley, J. R. (1998). Treatment of adolescent depression: Frequency of services and impact on functioning in young adulthood. *Depression and Anxiety*, 7, 47– 5
- [12] Welsh, W., Stokes, R., & Greene, J. (2000). A macro-level model of school disorder. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 37, 243 – 283.
- [13] Weisz, J. R., McCarty, C. A., & Valeri, S. M. (2006). Effects of psychotherapy for depression in children and adolescents: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 132, 132 – 149

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

INDICATORS FOR THE IDENTIFICATION OF VICTIMS OF TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS

Aleksej Sopronov, PhD

MIT University - Skopje, Republic of North Macedonia

aleksejsopronov@gmail.com

Natasha Georgieva, PhD

MIT University - Skopje, Republic of North Macedonia natashageorgievaivanovska@gmail.com

Abstract

Human trafficking includes the organization of the market, a network for transporting, accepting and placing the "goods" in different facilities for different final purposes. Criminality involving people is, as a rule, "economic activity". New organizations are not created, but the organization that survives and engages in legal economic activity incorporates criminal activity of this kind. Human trafficking is also associated with massive corruption of individuals in various state structures: police, embassy staff, customs, politicians, the private sector (tourist companies).

Keywords: human trafficking, victims of human trafficking.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

ИНДИКАТОРИ ЗА ИДЕНТИФИКАЦИЈА НА ЖРТВИ НА ТРГОВИЈА СО ЛУЃЕ

д-р Алексеј Сопронов

МИТ Универзитет - Скопје, Република Северна Македонија

aleksejsopronov@gmail.com

д-р Наташа Георгиева

МИТ Универзитет - Скопје, Република Северна Македонија

natashageorgievaivanovska@gmail.com

Апстракт

Трговијата со луѓе опфаќа организирање на пазарот, мрежа за транспортирање, прифаќање и пласирање на „стоката“ во различни објекти за различни крајни цели. Криминалитетот со луѓе по правило е „стопанска дејност“. Не се создаваат нови организации, туку организацијата која опстојува и се занимава со легална стопанска дејност, во себе инкорпорира и криминална дејност од овој вид. Трговијата со луѓе е поврзана и со масовна корупција на поединци во различни државни структури: полиција, персонал во амбасадите, царина, политичари, приватниот сектор (туристички компании).

Клучни зборови: трговијата со луѓе, жртви на трговија со луѓе.

1.ВОВЕД

Трговијата со луѓе поради своите појавни облици, транснационалноста на извршување на казненото дело, опфаќајќи ги младите лица и децата од двата пола – криминалистички, криминолошки, педолошки и криминално политички, се третира како

организиран криминал и се спречува со истите средства и методи како и организираниот криминал.

Трговијата со луѓе, која преставува тешко кривично дело и современ облик на ропство, во глобални рамки, добива се пошироки размери и води кон ограничување на слободата и можноста за избор на милиони лица и нивна експлоатација со средства на присилба, принуда, измама и злоупотреба за различни цели - сексуална и трудова експлоатација, присилно вршење на криминални активности, присилни бракови и бременост, незаконито посвојување, отстранување и пресадување делови од човековото тело и други недопуштени форми на експлоатација.⁵⁸

Трговијата со луѓе е начин на заведување, измамување, принудување или на поинаков начин преселување на луѓе од нивниот дом или држава, кои потоа се принудени да работат со или без ниско плаќање или под екстремно експлоатирачки услови. Жртвите на трговијата со луѓе можат да бидат искористени во различни ситуации, меѓу кои проституција, присилна работа (тука спаѓа принудна работа или ропство поради долг) и други форми на принудно ропство. Продажбата на бебиња и деца за посвојување или за други цели исто така се смета за трговија со тие деца.

Трговијата со луѓе е профитабилна индустрија. Во некои области, како Русија, Источна Европа, Хонгконг, Јапонија и Колумбија, трговијата со луѓе се контролира од страна на големи криминални организации. Меѓутоа, поголемиот дел од трговијата со луѓе се извршува преку мрежи на помали групи кои се специјализирани за одредена област, како врбување, превезување, рекламирање или продажба. Ова е многу исплатливо бидејќи потребни се малку средства, а гонењето е прилично ретко.

Луѓето жртви на трговијата со луѓе вообичаено се од најбеспомошните и немоќни малцинства во еден регион. Тие често доаѓаат од посиромашни области каде што можностите се ограничени, често се етнички малцинства, и често се раселени лица како

⁵⁸Според податоците на Меѓународната организација на трудот (МОТ), се проценува дека во 2012 година 20,9 милиони луѓе биле жртви на принудна работа на глобално ниво. Извор: Глобална проценка на принудната работа на МОТ (Женева, 2012).

што се бегалците, иако тие може да и прпаѓаат на која било социјална средина, класа или раса.

Постои погрешна претстава дека трговијата со луѓе се случува само во сиромашни држави, секоја држава во светот е вмешана во нелегалниот, профитабилен систем.

Според УНОДЦ (Канцеларијата за борба против дрога и криминал на ОН), најчести одредишта за жртвите на трговија со луѓе се Тајланд, Јапонија, Израел, Белгија, Холандија, Германија, Италија, Турција и Соединетите Американски Држави.

Казненото дело трговија со луѓе претставува сериозен проблем на меѓународно ниво, трет по големина криминален бизнис после трговијата со дрога и оружје, и еден од растечките форми на организиран криминал на глобално ниво, присутен во земјите со лоши економски услови но исто така и во развиените земји.

Трговијата со луѓе е олеснета поради проодните граници и напредните комуникациски технологии, истата доби значителен меѓународен обем и стана многу профитабилна. За разлика од дрогата и оружјето, луѓето можат да бидат „продавани“ повеќе пати. Отварањето на азиските пазари, падот на Советскиот Сојуз и распаѓот на поранешна Југославија придонесоа за оваа глобализација.

„Во држава која цели да биде демократско–правна, спречувањето на трговијата со луѓе, и воопшто организираниот криминал мора да се остварува преку примена на казнено–правни мерки и инструменти.“

1. 2.ТРГОВИЈАТА СО ЛУЃЕ НИЗ ИСТОРИЈАТА

Ропството постои од „дамнешни времиња“. Големи пазари на робови постоеле во градови како Киос, Родос, Делос и Ефес.⁵⁹ Иако постоело „минимално“ спротивставување на таквото уредување, многумина, вклучувајќи го и Аристотел го бранеле.

⁵⁹Томас, А., Лондон, 1997.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

*„Човештвото се дели на два дела: господари и робови; или, ако веќе сакате, на Грци и варвари, оние што имаат право да наредуваат и оние што се родени да се покоруваат“.*⁶⁰

Аристотел

Ропството во голема мера исчезнало од европскиот континент речиси пред цел милениум, но повторно се појавило во 1500-та година.

Освојувањето на Америка во 16-от век ја поттикнало побарувачката за робови во Новиот свет.

Прва сила во Европа што дозволила трансфер на робови била Шпанија и кралот Фердинанд.⁶¹

Наскоро потоа уследиле и кралевите на Португалија, Холандија, Франција и Британија, со свое сопствено законодавство.

До крајот на 17-от век трговијата со робови се сметала не само за законска туку и „пожелна“ гранка на трговијата, а учеството во неа било предмет на војни, преговори и на спогодби меѓу многу европски држави.⁶²

Во текот на 18-от и 19-от век во Лондон се појавиле книги и памфлети што ја осудувале трговијата со африкански робови и довеле до промена на ставовите во политичката и економската елита, а и општо, меѓу населението.⁶³

Во 1807 година, британскиот Парламент ја прогласил за нелегална трговијата со робови во Британија.⁶⁴

⁶⁰Аристотел, *Политика*, цитирано во Томас, 1997.

⁶¹Томас, А., Лондон, 1997.

⁶²Витон, цитиран во Басиони, 1991.

⁶³Неделман, 1990, Томас, 1997.

⁶⁴Британија дури подоцна формално го забрани ропството во своите колонии – на Британските Западни Инди во 1838 година, а во Британска Индија во 1843 година. Кога го прогласила ропството за криминал, Британија употребила дипломатски и воени ресурси за да го забрани и на други места, ангажирајќи воени бродови во 40-те години на 19-от век како меѓународна полициска сила за глобално спречување на трговијата со робови и потпишувајќи билатерални договори со многу држави за откривање бродови со робови на море. (Басиони, 1991).

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Британија исто така ја користела својата моќ за да овозможи прогласување на ропството за меѓународен криминал, во рамките на разни спогодби од 19–от век.⁶⁵

Повеќето држави на Соединетите Американски држави усвоиле закони против ропството пред почетокот на Граѓанската војна, но тие не се применувале со посебна строгост. Освен тоа, Одлука за забрана на увозот на робови на било кое место или пристаниште во границите на Соединетите Американски држави била потпишана како закон од страна на претседателот Томас Џеферсон во март 1807 година, која стапила на сила во 1808 година.

Ропството, како статус на сопственост врз човек од страна на друг човек или во краен случај од страна на држава, е прогласено за меѓународно злосторство со Конвенцијата за ропство од 1926 година. со која државите се обврзуваат да го забранат ропскиот однос, и да пропишат остри казни за повредата на таа забрана.

Поимот на ова меѓународно злосторство е проширен и врз нови современи форми на доведување на луѓето во состојба на неслобода и искористување на таквата состојба.

Во феноменологијата на организираниот криминал, денес не се регистрирани појави на класично ропство – „црно робје“. Како последица на ова, денес се посериозни размери добива појавата на трговија со луѓе, што наметнува потреба од постоење на меѓународни институции за нејзино отстранување. Кај овој облик на криминалитет во преден план е ставено повредата на основните слободи и права на луѓето кои се предмет на трговија. Се работи за комплекс на криминална активност која е изградена од примена на насилство, измама и поткупување.

⁶⁵На Конгресот во Виена во 1815 година. била потпишана декларација во која се осудува ропството, иако Декларацијата не вклучува практични механизми за спроведување на закони што би довеле до укинување на трговијата со робови. Конгресот во Верона од 1822 година. исто така вклучувал мултилатерална осудса на ропството, исто како и другите спогодби потпишани – во 1841 година. – (Лондонски договор) – 1862 година. Сепак, само меѓународните спогодби не резултирале во укинување на ропството (Басиони, 1991, Неделман, 1990).

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

3.ИНДИКАТОРИ ЗА ИДЕНТИФИКАЦИЈА НА ЖРТВИ НА ТРГОВИЈА СО ЛУЃЕ

Индикаторите за идентификација на жртвите на трговија со луѓе, се поделени во две групи:

1. Директни индикатори наменети за идентификација на жртвите;
2. Индицирени индикатори наменети за идентификација на потенцијалните жртви.

Директните индикатори се однесуваат на трите елементи од дефиницијата на трговијата со луѓе, (со исклучок на деца за кои не е потребно да постојат индикатори кои упатуваат на присуство на средствата).

Дефиницијата на „трговија со луѓе“⁶⁶ може да се подели во три главни групи на елементи според кривичното дело, кои се однесуваат на **активностите** кои се преземаат во процесот на трговијата со луѓе, **средствата** кои ги употребуваат трговците со луѓе и **целта** која ја имаат трговците во процесот на трговијата со луѓе. Сите три елементи мора да бидат присутни и меѓусебно поврзани за да постои трговија со луѓе (исклучок се децата).

Директните индикатори се делат на:

1. Општи индикатори (потенцираат некои од факторите кои може да значат дека лицата се жртви на трговија со луѓе. Тие се општи по природа, и не се применливи за сите видови трговија со луѓе):
 - Индикатори поврзани со однесувањето на жртвите на трговија со луѓе:
 - лицето се плаши да зборува;

⁶⁶Согласно со Палермо протоколот и Европската конвенција за борба против трговија со луѓе.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- лицето е инструктирано како да зборува;
 - лицето дава спротивставени, нецелосни и неvistинити информации;
 - лицето се обидува да избега;
 - лицето стои настрана од групата во објектот каде е направена
 - контрола/рација;
 - лицето смета дека е набљудувано и следено;
 - лицето дозволува други да зборуваат во негово име;
 - лицето манифестира страв и вознемиреност;
 - лицето реагира со гнев, избувливост и агресивност;
 - лицето има забележителни осцилации во однесувањето;
 - лицето покажува девијантно однесување;
 - кај лицето се присутни дезориентација, конфузија, фобии, или напади на паника;
 - лицето кажува дека има проблеми со сонот;
 - лицето манифестира знаци на депресија;
 - лицето манифестира знаци на зависност од алкохол, дрога и медикаменти;
 - лицето има недоверба кон органите на власта и одбива да соработува;
 - лицето се плаши да не се открие имигрантскиот статус;
 - лицето го заштитува трговецот и неговите соработници.
- Индикатори поврзани со опкружувањето на жртвите на трговија со луѓе:
 - луѓето од опкружувањето на лицето (родители, роднини, пријатели, соседи) се сомневаат дека лицето е жртва на трговија со луѓе;
 - лицето не покажува приврзаност кон домот и е изолирано;
 - лицето е откриено на локација типична за одреден вид на експлоатација;
 - лицето има многу нови контакти и придобивки од нив (облека, скапи мобилни телефони и сл.);

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- лицето е во контакт со лица за кои постои сомнение дека се поврзани со трговија со луѓе;
 - местото каде што престојува лицето има специјална безбедносна техника (камери, скривалишта, бункери, обезбедување и сл.);
 - лицето патува често и ја менува локацијата;
 - лицето постапува по добиени инструкции од некого;
 - на лицето му е надминат дозволеният престој/нерегулиран престој.
- Индикатори поврзани со одредени недозволените дејствија:
 - лична слобода:
 - движењето е ограничено;
 - лицето е држено во изолација и под контрола;
 - лицето се движи со придружба;
 - лицето има ограничени контакти со семејството и со други луѓе надвор од нивната непосредна околина;
 - лицето има забрана да го напушти местото каде што работи/престојува;
 - лицето е обврзано да остварува редовни контакти со трговецот преку телефон;
 - сите телефонски контакти на лицето се контролираат и се следат.
 - плаќање:
 - лицето добива/не добива финансиски средства или не располага со нив;
 - лицето е пониско платено во однос на другите ангажирани лица;
 - долгот на лицето постојано расте од различни причини (должнички однос);
 - лицето исплаќа долгови кон трговецот за патни трошоци, облека, храна, сместување и сл.;
 - лицето е принудувано да одработи одредена сума на ден или недела;
 - има сознанија дека лицето е купувано или продавано.

➤ услови за работа:

- условите за работа на лицето се во спротивност со условите предвидени во законската регулатива (без договор за работа, опасни услови за работа, без право на одмор, здравствена заштита и сл.);
- лицето нема можности да договара услови за работа;
- претходно договорените услови за работа не се почитуваат;
- лицето работи под принуда и закана;
- лицето работи врз основа на повеќе лажни ветувања.

➤ услови на престој:

- лицето е принудувано да живее каде што работи;
- лицето живее во лоши хигиенски услови со многу луѓе во мал простор;
- лицето плаќа високи суми за лоши услови на престој;
- лицето нема пристап до средствата за јавно информирање;
- лицето не поседува лични предмети;
- лицето се крие/прикрива пред службени лица.

➤ насилство:

- лицето е подложно на различни видови на насилство;
- лицето има видливи траги од насилство;
- лицето се „дисциплинира“ преку казни;
- лицето е сведок на насилство над други лица со цел „поука“;
- лицето има закани за насилство кон членовите на семејството;
- врз лицето се користи принуда и употреба на сила доколку пружи отпор;

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

-лицето се лишува од храна и вода.

➤ зависност:

-лицето не може да комуницира поради непознавање на јазик;

-лицето не ја знае адресата на престој и работа;

-лицето зависи од трговецот во обезбедувањето на храна, престој, облека и сл.

➤ уцена:

-лицето се уценува со одземање на личните документи;

-лицето се уценува поради нерегулиран престој;

-семејството на лицето е уценувано и заплашувано;

-уцени за откривање на информации во јавност кои ќе наштетат на угледот на жртвата/семејство;

-уцена за информирање на властите за криминалните активности во кои е инволвирано.

➤ регрутирање:

-лицето е инволвирано преку посредничка фирма во друга земја, агенција за модели, туристичка агенција, агенција за познанства и сл.;

-лицето е регрутирано преку пријател, партнер, роднина, член на семејство или познат;

-лицето е регрутирано преку склучување на фиктивен/договорен брак;

-лицето е регрутирано со киднапирање и грабнување;

-лицето е регрутирано преку социјални мрежи.

➤ измама:

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- измама со ветување на високи приходи;
- измама во однос на условите на работа;
- измама со ветување на „љубовна врска“;
- измама со ветување на брак.

- Специфични индикатори (поврзани со одредени видови на експлоатација на жртвите на трговија со луѓе)
- сексуална експлоатација – сексуалната експлоатација вообично се случува на жените и девојките и е најзастапен облик на трговија со луѓе на територијата на Западен Балкан. Покрај присилната проституција која е најчесто застапена, оваа форма на експлоатација може да вклучува употреба за порнографски цели или експлоатација преку онлајн сексуални услуги.

- жртвите се најчесто женски лица под 30 годишна возраст;
- жртвите се преместуваат во различни објекти/локали и локации;
- жртвите се пронајдени во ноќни клубови/угостителски објекти/индивидуални објекти, каде што нудат сексуални услуги;
- жртвите имаат одредени тетоважи или други ознаки кои означуваат „сопственост“ на трговците со луѓе;
- жртвите спијат во ноќни клубови/угостителски објекти, каде што даваат сексуални услуги;
- жртвите живеат или патуваат во групи иако не зборуваат ист јазик;
- жртвите имаат многу малку облека и голем дел од облеката е вообичаена за „сексуална работа“;
- жртвите употребуваат жаргон или познаваат вулгарни зборови на локален јазик
- жртвите неможат да одбијат незаштитен секс и/или насилен секс;
- жртвите немаат право да престанат да се занимаваат со проституција кога сакаат;

- жртвите имаат чести бремености и присилни прекини на бременост;
 - жртвите имаат забрана за запознавање и зближување со клиенти;
 - жртвите имаат здравствени проблеми предизвикани од сексуалната злоупотреба;
 - жртвите имаат чести сексуално преносливи инфекции/ болести.
- трудова експлоатација (лицата жртви на трговија со луѓе за цели на трудовата експлоатација работат: во сточарски фарми/бачила, земјоделски или градежни работи, плантажи работи, текстилна индустрија, фабрики, погони, рудници, приватни домови/услуги за чистење и одржување, салони за масажа, ноќни клубови, угостителски објекти и сл.):
- жртвите работат понижувачки, валкани, или опасни работи без соодветна заштитна опрема;
 - жртвите контролирани се на работното место, преку камери за надзор;
 - жртвите се заклучувани, изолирани во оддалечени локации без достапни средства за превоз;
 - жртвите немаат можност слободно да се движат;
 - жртвите работат поголем број часови или денови без паузи, слободни денови, право на боледување, надвор од пропишани услови со националното законодавство, без право на жалба;
 - жртвите се дисциплинираат преку казни (физички и парични);
 - личните документи на жртвите им се задржани од страна на работодавачот;
 - работодавецот не поседува потребни документи за вработување;
 - измама во врска со легалноста на работата;
 - работодавецот не е во можност да достави записи за исплатена плата на работниците;
 - нема соопштенија за здравје и безбедност при работа;
 - има сознанија за прекршување на законите за работни односи и заштита при работа;
 - кај жртвите се присутни хронични заболувања како резултат на присилна работа;

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

-жртвите веруваат дека мора да работат против своја волја;

-жртвите се плашат да не се открие нивниот нерегулиран статус.

- питачење и ситен криминал (лица на различна возраст, особено деца или возрасни лица, лица со хендикеп, мигранти питачат/вршат, ситни кражби):

-лицето е дел од група која се занимава со питачење, џепарење и друг вид на ситен криминал (учествува во одредени активности на организирани криминални групи);

-лицето е принудено да врши кражби доколку не „обезбеди“ доволно пари од питачењето;

-лицата се казнуваат доколку не „обезбедат“ или украдат доволно пари;

-лицата се движат во групи при патување со јавен превоз, во други земји/места каде питачат и вршат кражби;

-има информации дека некое лице било вклучено во сличен криминал во друга земја/место.

- домашно слугување:

-лицата живеат во семејство каде се експлоатирани;

-лицата се хранат одделно од членовите на семејството;

-лицата јадат остатоци од храна;

-лицата немаат приватен простор и спијат во несоодветна просторија;

-лицата никогаш не излегуваат сами и не комуницираат со средината;

-лицата подложни се на навреди, малтретирање, закани и насилство.⁶⁷

⁶⁷http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/Indikator_i_trgovija.pdf

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

4.Случај „АНА“

Предуслови за трговијата со луѓе

Ана израснала во државна институција и на 14 години била вратена во нејзиното семејство. Мајка и била сериозно болна, а пак татко и бил алкохоличар и агресивен. Нејзината сестра била ментално хендикепирана, а пак брат и исто така, алкохоличар. На 16 гошина возраст Ана одлучила да се омажи. Нејзиниот сопруг бил алкохоличар и агресивен и кратко време по стапувањето во брак, Ана станала жртва на семејно насилство. На возраст од 20 години гладна и без емотивна поддршка од семејството, по многу тепање, Ана избегала од сопругот кај една од сосетките.

Регрутирање на жртвите

По две недели, во куќата на сосетката (пријателка од државна институција), дошол еден Романец и и предложил на Ана да оди во Грција на 3 месеци да работи како

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

чистачка во ресторани. Човекот и ветил дека ќе и отвори банковна сметка во Романија за да може да и праќа пари на ќерката. Ана побарала една недела да размисли за одлуката, но сепак тој ја убедил да му ја даде романската лична карта за да и набави пасош.

Транспорт

По една недела, човекот дошол кај Ана да ја викне да одат до полициската станица за таа да се потпише за новиот пасош. Тоа не било вистина, бидејќи тие заминале директно кон српската граница и ја преминале нелегално со автомобил.

Во Србија, Ана сфатила дека е во друга земја бидејќи имињата на локалитетите по патот се смениле. таа почнала да поставува прашања, но добила одговор дека е продадена.

Експлоатација

Од една „продажна куќа“ Ана ја купил еден српски сопственик на секси клуб. Тој и кажал дека таа има голем долг и дека ќе мора да работи за него 6 месеци, а потоа ќе биде слободна да си замине дома.

Првата вечер во клубот Ана ја силувал еден клиент бидејќи таа одбила сексуално да го послужи.

Сопственикот на клубот, по еден месец, ја продал на друг сопственик на сличен клуб, бидејќи таа не била љубезна со клиентите.

Од новиот клуб, Ана била продавана во повеќе од десет клуба низ Србија и Република Македонија. Периодот на пренесеување траел повеќе од две години. Цело време Ана била принудена да дава сексуални услуги, да чисти во клубовите, да пие со клиентите и да изведува стриптиз. Во текот на овие две години таа станала алкохоличарка и единствено идејата дека ќе се врати кај ќерка си ја одржала жива. Таа

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

успеала да побегне од еден клуб во Република Македонија, но граничната полиција ја претепала и повторно ја продале.

Бегство

Во текот на една полициска рација, кога сопственикот на клубот во Република Македонија ги сокрил жртвите во приватна куќа, Ана успеала да побегне со помош на еден клиент. Тој и помогнал да ја помине границата со Косово и ја информирал каде е Романскиот Конзулат. Од таму таа била испратена во прифатилиштето на ИОМ во Приштина каде што како жртва добивала помош цел месец.

Репатријација

Ана била репатрирана од романскиот ИОМ и таа е дел од програмата за помош. Жртвата добила помош и придружба на границата.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Помош за реинтеграција

Помош во криза

Откако жртвата била вратена, таа изразила желба најпрво да ја види својата ќерка.

Таа го посетила семејството и затекнала тешка ситуација: ќерката била во државна установа, семејството било во длабички долгови за одржување на куќата, а и куќата била без светло. Жртвата побарала да биде прифатена во прифатилиштето за помош.

Ана добивала осум месеци помош со сместување во прифатилиштето каде што, покрај медицинска помош, се стекнала со едукација за развивање на лични животни вештини. Во овој период таа добивала и помош – поддршка за изработка на лични документи, психолошка интервенција во моменти на криза, правна помош, медицинска едукација, курс за дополнителни квалификации.

Резултати

Во првите осум месеци, Ана се развела од сопругот, го надминала проблемот со алкохолот, се здобила со квалификации за фризерка и започнала да работи во фризерски салон. Програмата за помош ја започнала со многу симптоми на посттравматско растројство (социофобија, ниска самодоверба и верба во другите, проблеми со сеќавањето, кошмари, повторливо сеќавање), но со текот на времето симптомите се намалиле.

Долготрајна помош

По првиот период на помош, Ана била вклучена во програмата за долготрајна помош.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Таа денес живее самостојно во еден стан, се вработила во фабрика за чоколади каде добивала повисока плата отколку кога работела како фризерка. Жртвата почнала да учи како да ракува со своите пари и чекор по чекор, како да биде независна. Правно, си го вратила правото да биде со својата ќерка. . За жал таа и понатаму продолжила да добива терапија и помош за реинтеграција.⁶⁸

5.ЗАКЛУЧОК

Денес, се јавуваат голем број општествено негативни појави кои стануваат национален и глобален проблем. Миграцијата, како законската така и незаконската влијае на сите земји во светот. Во незаконска миграција спаѓаат шверцот и трговијата со луѓе.

Трговијата со луѓе поради своите појавни облици, транснационалноста на извршување на казненото дело, опфаќајќи ги младите лица и децата од двата пола – криминалистички, криминолошки, пенолошки и криминално политички, се третира како организиран криминал и се спречува со истите средства и методи како и организираниот криминал.

Според Стејт - депарментот од 2002 година, експерти од владини и меѓународни невладини организации, тврдат дека годишно се продаваат од околу 700 000 – 4 000 000 луѓе.

Според Извештајот на Европол од 2004 година, годишниот принос на „нечисти – валкани” пари од ова казнено дело во Европската Унија, е помеѓу 8,5 и 12 милијарди евра.

Имајќи предвид дека жртвите на трговијата со луѓе трпат тешки психички и физички последици од експлоатацијата која се врши над нив, нивното притворање, казнување и водење на постапки за дела за кои биле присилени да ги извршат, води кон нивната повторна односно *секундарна виктимизација* и *непочитување на нивните основни човекови права*.

⁶⁸Борба против трговијата со луѓе, Проблеми и перспективи, Скопје.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

6.КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- [1] Аристотел, Политика, цитирано во Томас, 1997.
- [2] Борба против трговијата со луѓе, Проблеми и перспективи, Скопје.
- [3] Витон, цитиран во Басиони, 1991.
- [4] Георгиева Х., К., Н., „Криминолошки и криминалистички аспекти на откривање и докажување на казненото дело трговија со луѓе“, Скопје, 2010.
- [5] Георгиева Х., К., Н., „Казнено-правни аспекти на трговијата со луѓе, со посебен осврт на законодавството на Република Македонија“, Скопје, 2010.
- [6] Лабовиќ М., Николовски М., „Организиран криминал и корупција“, Скопје, 2010.
- [7] Неделман, 1990, Томас, 1997.
- [8] Палермо протоколот и Европската конвенција за борба против трговија со луѓе.
- [9] Стојановски, Т., Трговија со луѓе, Скопје, 2002.
- [10] Томас, А., Лондон, 1997.
- [11] <https://lastrada.org.mk/mainarchive/11godini%20Otvorena%20Porta.pdf>
- [12] http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/Indikatori_trgovija.pdf
- [13] http://www.lastrada.org.mk/index.php/welcome_mk/priciniiposledici

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

THE ATTEMPT TO COMMIT A CRIMINAL OFFENSE AS A SEPARATE CRIMINAL CATEGORY

PhD Aleksandar Markoski

Public prosecutor in the BPPO Skopje and a lecturer at MIT University

e-mail: almarkoski@yahoo.com

A b s t r a c t

In crime, as indeed in life, the attempt has its weight. Through the minimal or insufficient physical expression, it also has a metaphysical meaning, its own ontological dimension. It must inevitably be reperussed in criminal jurisprudence. In the classic representation of criminal acts committed with intent (*dolus*), the initial scene of the professional criminals is imposed. They are imagined as conspirators, criminals who plan and prepare the crime for a long time, and then try with success, inflict damage and repeat the cycle insatiably. This phenomenology by stages is called *iter criminis* (criminal path), and the alternative term would be suitable: *scelerum fatis* (fate of the criminal act). Of course, sometimes that "path" is shorter, sometimes longer. Sometimes everything ends with the preparation of the criminal act, sometimes with an attempt, sometimes the crime is completed, sometimes with an apparent stack, or concurrence of criminal acts, sometimes with a "*delictum continuatum*", but sometimes also with remorse and effective remorse in the form of voluntary renunciation. Otherwise, the "attempt" can carry the same severe sanction as when the crime was completed.

Key words: "attempt", preparation of the criminal act, concurrence of criminal acts.

ОБИДОТ ЗА СТОРУВАЊЕ НА КАЗНЕНО ДЕЛО КАКО ЗАСЕБНА КАЗНЕНОПРАВНА КАТЕГОРИЈА

д-р Александар Маркоски

Јавен обвинител во Основното јавно обвинителство-Скопје и Насловен доцент
на МИТ Универзитет

e-mail: almarkoski@yahoo.com

Апстракт

Во криминалот, како впрочем и во животот, обидот има своја тежина. Тој преку минималната или недоволна физичка експресија има и метафизичко значење, своја онтолошка димензија. Тоа неминоно мора да се реперкуира и во казненоправната јуриспруденција. При класичната претстава за казнените дела сторени со умисла се наметнува првичниот приказ на криминалците од кариера. Замислувани се како заговорници, злосторници кои подолго време го обмислуваат и го подготвуваат злосторот, а потем и се обидуваат со успех, нанесуваат штета и ненаситно го повторуваат тој циклус. Оваа феноменологија по стадиуми се нарекува *iter criminis* (криминален пат), а пригоден би бил и алтернативниот термин: *scelerum fatis* (судбина на казненото дело). Се разбира, некогаш тој „пат“ е покус, некогаш подолг. Некогаш сето завршува со подготовка на казненото дело, некогаш со обид, некогаш се довршува делото, некогаш со привиден стек на казнени дела, некогаш со извршено казнено дело од продолжен вид, но некогаш и со пишманење и делотворно каење во вид на доброволно откажување. Инаку „обидот“ може да носи исто толку тешка санкција како и кога било довршено делото.

Клучни зборови: „обид“, подготовка на кривичното дело, стек на кривични дела.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

1. ПОДГОТВУВАЊЕТО НА КАЗНЕНОТО ДЕЛО КАКО ВОВЕД ВО ПРОБЛЕМАТИКАТА НА ОБИДОТ ЗА КАЗНЕНО ДЕЛО

"Acta exteriora indicat interiora secreta"

(Видливите дејствија ги откриваат скриените намери)⁶⁹

„Патот на злосторството“ е поделен на две фази. Првата е „внатрешна“ – која се одвива во умот на сторителот⁷⁰ и не може да е предмет на кривичен прогон поради принципот „Cogitationis poena nemo patitur“ (Никој не може да стори казнено дело со неговата мисла) и; „надворешната“ фаза⁷¹, која се однесува на сè што се презема за реализација на криминалната мисла.⁷² Финална фаза од „криминалниот пат“ на едно казнено дело сторено со умисла е кога е тоа довршено.⁷³ Обидот е нераскинлив дел од умислата. Од друга страна, ако се пренебрегне интимно-мисловната фаза кога сторителот доаѓа до зародиш на идејата за сторување на казнено дело и кое нешто во модерното казнено право е надвор од неговиот досег и во доменот на слободата на мислата и уверувањата како основни човекови права, тогаш како иницијална фаза од интерес за казненото право се зема дека се – подготвителите дејствија или ante portas delicti⁷⁴. Но дури и за нив постои дилема дали да бидат казниви бидејќи некогаш тие дејствија се многу временски и просторно оддалечени од конкретното извршување на казненото дело,

⁶⁹ Манев, П., „Лексикон за казнено право“, ГЦ Југореклам, Скопје, 2005.

⁷⁰ Се состои од: помисла, делиберација и резолуција. https://es.wikipedia.org/wiki/Iter_criminis

⁷¹ Која се дели на две главни потфази: подготвителни дејствија и дејствија на извршување.

⁷² Soler Santillan, D., “Iter criminis”, Universidad de San Martin de Porres, Facultad de Derecho, Lima-Peru, 2012, p.2é

⁷³ Се вели дека делото е довршено/козумирано кога казненото дело се развило и продуцирало ефекти на интегрален начин. В случај на формален деликт: кога било преземено самото дејствие на извршување. Во случај на материјален деликт: кога настапила последицата. Во некои законодавства, како на пр. шпанското, се разликува и „фрустрираното дело“, кога сторителот ги презел сите неопходни дејствија за да го стори казненото дело, но тоа не се случило поради некои околности надвор од неговата контрола.

⁷⁴ Vukušić, I., “Teorijski aspektirazgraničenjapripremnih radnji i pokušaja prema novom kaznenom zakonu”, НЛКРК, 19 (2), 2012, str.669.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

со што би можеле да се карактеризираат дека го чинат т.н. „предделинквентното поведење“ на сторителот.⁷⁵

КЗ во чл.18 стипулира: *„(став 1) Тој што со умисла подготвува извршување на кривично дело, ќе се казни само кога тоа законот изречно го определува. (став 2) Подготвувањето на кривично дело може со закон да се определи како посебно кривично дело или со закон може да се пропише казнување за подготвување на определено кривично дело. (став 3) Кога законот пропишува казнување за подготвување на определено кривично дело подготвувањето може да се состои во набавување или во приспособување на средства за извршување на кривично дело, во отстранување на пречките за извршување на кривично дело, во договарање, планирање или организирање со други извршители на кривично дело, како и во други дејствија со кои се создаваат услови за непосредно извршување на кривичното дело, а кои не претставуваат дејствие на извршување.“*

Подготвителните дејствија се оние „човекови активности што имаат за цел да го олеснат извршувањето на едно казнено дело; дејности со кои се создаваат услови за негово непречено извршување, а што сè уште не значат почеток на дејствието на извршување“.⁷⁶ Во нив може да се набројат: проучувањето на навиките на жртвата, пронаоѓање на соучесници, набавки на инструмента сцелерис, креирање на злосторничкиот план итн. Тие начелно не смее да се казнуваат и таквата позиција на македонското законодавство е на линија на европското⁷⁷. Казнувањето е исклучок и некогаш е предвидено како самостојно специфично дело (*delictum sui generis*). Самостојното дело има свое законско битие, што од другите се разликува единствено по тоа што за дејствија на извршување има типично подготвително дејствие: по својата природа тоа се појавува како претходна фаза на извршување на друго дело што може да стои на истата линија на реализација на умисла на сторителот. Но, притоа извршувањето

⁷⁵Манев, стр.713.

⁷⁶Деф. според Марјановиќ. Извор: Марјановиќ, Ѓ., „Македонско кривично право - општ дел“, петто изд, Просветно дело, 1998, Скопје, стр.202.

⁷⁷Камбовски, В., „Казненоправо – општдел, третоизменетоиздание“, 2-ри Август С – Штип, Скопје, 2007, стр.457.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

на таквото дело нема за последица гаснење на казнивоста на самостојното дело на подготвување, зашто тоа поседува автономна и доволна количина на криминално неправо што не може да биде консумирана од извршеното дело.⁷⁸ Пример за вакво дело би било делото: „Злосторничко здружување“ од чл.394 од КЗ.

Причината за ваквите исклучоци лежи во фактот дека некои подготвителни дејствија имаат големо значење за обликувањето на физиономијата на самото казнено дело од кое постои голема опасност. Од тие причини казнувањето на ваквите дејствија е предвидено и за други дела генерално, како во казненото дело: „Казнување за подготвување“ од чл.326 од КЗ (*delictum preparatum*). Овие се несамостојни дела на подготвување. Тие немаат автономно законско битие, туку делото е содржано во одредба што е придружна на некое друго дело. Тоа го губи своето значење на подготвување ако дојде до извршување на главното дело. Повеќе случаи од ваков тип се среќаваат во делата против државата од глава XXVIII. Во ваквите случаи делото има супсидијарна природа и може да се казни само ако не дојде до извршување на главното дело⁷⁹, кое нешто пак, го отвора прашањето за привидниот стек.

Главната причина за неказнувањето лежи во неопределеноста на природата на подготвителните дејствија, бидејќи буквално секоја човекова дејност апстрактно би можела да се протолкува и како подготвување на казнено дело.⁸⁰

Како што беше кажано постои консензус во теоријата дека сепак би морало да има исклучоци по однос на казнивоста на подготвителните дејствија, а особено кога објект на заштита претставува државата, па така, во КЗ освен споменатото „Злосторничко здружување“ од чл.394, има казнени дела: „Организирање мрежа на препродавачи или посредници за промет на наркотични средства“ од чл. 215 ст.3; организирање мрежа на препродавачи или посредници во делото „Недозволена трговија“ од чл.277 ст.2; понатаму „Организирање отпор“ од чл.387 ст.1; и „Бунт на лица лишени од слобода“ од чл.370 ст.1.

⁷⁸ Кошевалиска, О., „Скрипта за казнено право – применета програма“, УГД, Штип, <http://eprints.ugd.edu.mk/7574/1/%D1%81%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BF%D1%82%D0%B0%20%D0%9A%D0%97%20%D1%81.pdf>

⁷⁹ Камбовски, стр.463.

⁸⁰ Марјановиќ, стр.202.

Во пропишувањето на казната за подготвителните дејствија законодавецот следи една поблага линија, тргнувајќи од тоа дека се работи за понизок степен на загрозување на заштитените добра.⁸¹ Исклучок претставува споменатото казнено дело „Злосторничко здружување“ од чл.394 од КЗ.

2. ОБИДОТ И ДИСТИНКЦИЈА НА ОБИДОТ СО ПОДГОТВИТЕЛНИТЕ ДЕЈСТВИЈА

Обидот како стадиум се сместува помеѓу подготвителните дејствија и дејствијата што се насочени кон довршување на казненото дело. Во потесна смисла на зборот под „обид“ се подразбира неуспешниот обид, како започнато, но недовршено казнено дело поради објективни пречки. Во поширока смисла тука би требало да бидат опфатени и поимите на „неподобен обид“ и „доброволно откажување“. За сите овие облици е карактеристично непостоењето на последицата.⁸² Постои уште една карактеристика за обидот, а тоа е фактот дека во секој обид постои умисла.⁸³

Во член 19 насловен како „Обид“ се наведува: *„(1) Тој што со умисла ќе започне извршување на кривично дело, но нема да го доврши, ќе се казни за обид на кривично дело за кое според закон може да се изрече затвор од пет години или потешка казна, а за обид на друго кривично дело само кога законот изречно пропишува казнување и за обид. (2) Сторителот ќе се казни за обид во границите на казната пропишана за кривичното дело, а може да се казни и поблаго“.*

Обидот за извршување на казнено дело се однесува и на делата со сторување и на делата со несторување. Во практиката се прави разлика помеѓу довршен и недовршен обид. Довршен обид постои тогаш кога сторителот на обидот го довршил дејствието на извршување. Недовршен обид постои кога сторителот го започнал дејствието на извршување, но не настапила последицата. По правило, довршениот обид претполага

⁸¹Камбовски, стр.463.

⁸²Камбовски, стр.463.

⁸³Манев, стр.612.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

зголемен општествен прекор и поголема казна.⁸⁴ Како пример за недовршен обид би бил случајот кога сторителот со умисла сакал да лиши друго лице од живот со употреба на огнено оружје, па ќе нанишани во жртвата, а довршен обид би бил случајот кога освен што ќе нанишани и ќе упати истрел кој нема да заврши кобно за жртвата.

Во теоријата се разликуваат: објективни, субјективни и мешовити теории за оправдување на казнувањето на обидот.⁸⁵ Проблем кај првите е што логично доведуваат до став за апсолутното неказнување кај апсолутно неподобните обиди, а кај вторите кои гравитираат околу „оската“ за злосторничката волја на сторителот, дека треба да се исклучи привилегираниот третман на неподобниот обид. Оттаму, ова се радикални и дијаметрално спротивставени гледишта. Кај нас е прифатена мешовитата теорија според која обидот се казнува поради изразувањето на пројавената злосторничка волја на сторителот со дејствие на извршување. Во нашата законска дефиниција на „обидот“ се забележуваат три елементи:

- 1) умисла,
- 2) започнување со извршување на делото и
- 3) ненастапување штетна последица.⁸⁶

Се забележува дека идентичен елемент со елементите на довршените казни дела е – умислата, бидејќи и кај обидот сторителот е свесен за сите негови обележја и го сака, или се согласува со настапувањето на последицата. Од друга страна „ќе се работи за обид кога умислата на сторителот не била детализирана, туку се појавува како генерална, неопределена“.⁸⁷

По однос на вториот елемент на „обидот“, а тоа е - започнувањето со извршување на делото, истото претставува меѓа од која се прави дистинкцијата помеѓу обидот и подготвителните дејствија. Од круцијално значење е да се утврди тој чин. Така,

⁸⁴ Иако некои теоретичари погрешно сметаат дека во омисивните деликти не може да станува збор за обид затоа што „обвинетиот тука влегува во криминалната зона во самиот момент кога пропуштил да го изврши дејствието на кое бил обврзан, а со тоа неговото дело се смета за извршено“.. Види. Манев, стр.388, 613.

⁸⁵ Види повеќе: Камбовски, стр.464-466.

⁸⁶ Исто, стр.465.

⁸⁷ Цит. Исто, стр.466.

подготвувањето би ги опфатило дејствијата од самиот почеток, додека обидот дејствието со кое сторителот конечно влегува во заштитената зона на правното добро. Но, во реалноста нема стриктна поделба на претходни дејствија со кои сторителот го олеснува извршувањето на делото и дејствија со кои го започнува неговото извршување. Исто така, не е исклучено и доколку сторителот започнал со обидот, па да преземе дополнителни дејствија за олеснување на довршувањето, но во таквиот случај, легалистички, тие дејствија остануваат составен дел на обидот.⁸⁸

Значи, обидот е несамостојно битие на казненото дело зашто неговите обележја секогаш мора да се однесуваат на некое законско битие опишано во законот. Поинаку речено, за разлика од подготвителните дејствија кои се и казнени дела *sui generis*, не може да постои „обид по себе“, туку истиот е секогаш врзан за некое казнено дело.

Во разграничувањата на двата поими постојат формално-објективен и материјално-објективниот критериум⁸⁹. Првиот е „врзан“ за законскиот опис на дејствието на извршување, па ова учење настојува конкретизацијата за почетокот на делото (а со тоа и обидот) да биде во рамките на буквалниот законски опис. Во тој случај како почеток за обидот за кражба би се земало допирањето на предметот⁹⁰. Ова нешто е небулозно, па затоа задоволува вториот критериум бидејќи со него како „обид“ ќе се третираат не само дејностите на човекот што значат почеток на дејствието на извршување, туку и оние што не влегуваат во овој поим, а што според животното искуство непосредно му претходат на дејствието на извршување, правејќи со него природно единство.⁹¹ Токму оваа теорија послужи за изградување на правилен став кон „промашениот обид“, но и правилно ценење на почетокот на обидот кај: сложените казнени дела, обидот за квалифицираните дела и обидот кај гарантниот омисивен деликт⁹².

⁸⁸ Исто, стр.458.

⁸⁹ Види повеќе: Марјановиќ, стр.205-206.

⁹⁰ Пример од Камбовски, стр.467.

⁹¹ Камбовски ова го нарекува „каузален континуитет“. Види: Камбовски, стр.467.

⁹² Во овој случај делото останало во обид кога гарантот започнал да ја пропушта својата гарантна обврска за спречување на последицата, како на пр. кога мајката престанала да го дои чедото со намера да го убие, но последицата не се остварила). Објаснување и пример од Камбовски, стр.470.

И покрај тоа, во реалноста постојат ситуации кога една иста дејност може да претставува обид за едно, а подготвително дејствие за друго казнено дело. Па така Камбовски го дава примерот кога сторителот се качува по скали за да влезе во туѓ стан и да украде нешто, и тоа претставува обид за провална кражба, а ако влегува во станот за да убие некого, тоа би било подготвително дејствие.⁹³ Од тие причини во судењата е најдобро да се има мешовит, субјективно-објективен пристап кон оваа проблематика.

3. НЕПОДОБЕН ОБИД

Во чл.20 од КЗ се наведува: „*Сторителот кој ќе се обиде да изврши кривично дело со неподобно средство или спрема неподобен предмет, може да се ослободи од казна.*“ Значи станува збор за умислено започнување на казнено дело што под дадените околности објективно било неможно да се изврши, или поради неподобноста на употребените средства, или поради неподобноста на објектот спрема кој е обидено извршувањето. Друго, неподобниот обид е факултативна основа за ослободување од казна.. За разлика од „обидот“ сторителот тука може и да се ослободи од казна, а кога судот нема да одлучи така, тогаш може на сторителот да му ја ублажи казната без ограничувањата пропишани за ублажување на казната.⁹⁴

Овој институт има допирни точки со „заблудата (стварна или правна)“, но во реверсен тек. Кај „заблудата“ човекот има „погрешна претстава дека она што го прави води кон дозволен исход, а кај неподобниот обид има претстава дека она што го прави води кон еден недозволен исход“⁹⁵. Но доколку до извршувањето на делото дошло само поради неумешноста или трапавоста на сторителот, ќе се работи за подобен обид (или само-обид).

Во постарата теорија беше актуелно разликувањето на апсолутно и релативно неподобниот обид. Првиот не беше казнив и постоеше во случај кога ниту сторителот,

⁹³ Исто, стр.460.

⁹⁴ Исто, стр.475.

⁹⁵ Цит. Марјановиќ, стр.207.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

ниту кое било друго човечко битие не би можел да го изврши казненото дело со такви средства или кон таков објект, како на пр. пукањето со **празна** пушка во човечки труп.⁹⁶ Наспроти тоа, релативниот неподобен обид беше казнив и постоеше кога обидот бил извршен со средство или кон објект кои се во принцип, подобни, но во конкретниот случај се покажале како неподобни. Argumentum a simile, ова би била ситуацијата кога сторителот пука со **полна** пушка во човечки труп со намера да го убие. Овие постановки по однос на неподобниот обид денеска се напуштени бидејќи е незамисливо да се градуира апсурдноста која е инхерентна на „неподобниот обид“. Кај нас постои и став дека доколку неподобниот обид е во крајност апсурден, тогаш треба да се примени чл.8 од КЗ – дело од мало значење.⁹⁷ Оттаму, argumentum a fortiori е и неказнивоста по однос на неподобните подготвителни дејствија, бидејќи и делата од мало значење се неказниви.

Резимирано, кај неподобниот обид неподобноста на средството и предметот секогаш се утврдува во релација со конкретното казнено дело. Ова би значело дека репер е објективното употребно својство на средството, а не субјективната способност кај сторителот. Оттаму, како што беше кажано, доколку сторителот не успеал да ја застрела жртвата поради својата неспретност, а инаку огненото оружје било исправно, тогаш тука станува збор за обид, а не за „неподобен обид“.Но, неподобноста на средството или предметот треба да се толкуваат екстензивно, поаѓајќи од целокупното поведење на сторителот и неговата релација со заштитеното правно добро. Така би останале во казнивата сфера и оние специјални дела кои може да ги стори само лице кое има специјално својство (службено лице, одговорно лице, медицинско лице), а пак сторителот на делото при обидот бил во заблуда дека тој го поседувал ова својство иако не било така.

За потсетување, по однос на казнувањето за обид во македонското законодавство е прифатена мешовитата, субјективно-објективна концепција за казнување на обидот зашто ако би се прифатила само „објективната“, тогаш би постоела целосна неказнивост за неподобниот обид (бидејќи од ваквиот обид не произлегле никакви последици), а

⁹⁶ Објаснување и пример по Камбовски, стр.472.

⁹⁷ Види: Исто, стр.473.

прифаќањето на „субјективната“ би значело дека законот би морал да наложи сторителите да бидат изедначени со оние сторители кои ги довршиле казнените дела (Ова бидејќи и кај двајцата се сретнува злосторничката волја). Законското допуштање „обидот“ да биде казнуван поблаго во однос на довршеното дело е логичен бидејќи загрозувањето на едно правно добро е помалку штетно отколку неговото уништување. Аналогно на ова, оправдано е и факултативното ослободување од казна за случаите на неподобен обид.

4. ДОБРОВОЛНО ОТКАЖУВАЊЕ ОД ОБИД

Овој институт има свои корени уште во времето на римското и канонското право.⁹⁸ Но и покрај тоа, тој се уште останува да биде контроверзно прашање помеѓу теоретичарите бидејќи нуди неказниност на инкриминираното поведење.

Согласно чл.21 од КЗ: *„(став 1) Сторител кој подготвувал или се обидел да изврши кривично дело, но доброволно се откажал од неговото извршување, може да се ослободи од казна. (став 2) Сторителот се откажал од подготвувањето на делото кога престанал со натамошното подготвување или го спречил или сериозно настојувал да го спречи започнувањето на извршувањето на кривичното дело. (став 3) Во случај на доброволно откажување, сторителот ќе се казни за оние дејствија што претставуваат некое друго самостојно кривично дело.“*

Повеќето законодавства на европското континентално право нудат ваков привилегиран третман за доброволното откажување од обид, па кај некои дури има и апсолутна неказниност за сторителот (СР Германија, кралствата Шведска и Норвешка).⁹⁹ Услов за да би постоело доброволно откажување е при откажувањето да се работи за неизнудена промена на злосторничката волја. Во таа смисла за „доброволно откажување“ ќе се смета и кога трето лице го разубедило сторителот да не го доврши обиденото дело.¹⁰⁰ Но не може, пак, да се смета за доброволно откажување ако сторителот

⁹⁸Манев, стр.184.

⁹⁹Извор: Камбовски, стр.476.

¹⁰⁰Марјановиќ, стр.211.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

само привремено го одложил извршувањето на делото за некоја подобра можност. Откажувањето, за да би произвело правни последици, би морало да е дефинитивно.

За правната природа на овој поим и оправданоста на привилегирањето на доброволното откажување од обид, со свои различни ставови се познати: „правната школа“ и „криминално-политичката школа“. Денес е најактуелна, Теоријата за целта, смислата на казната“ која припаѓа на втората школа, а која се заснова на тоа дека кога сторителот се откажува од довршување на делото, тоа е индиција дека неговата волја не била доволно силна и не ја достигнала нужната субјективна мера за казнување на обидот.¹⁰¹

Во праксата, пак, доминантен е ставот дека за откажување од недовршен обид е доволно запирањето со дејствието на извршување/ пропуштање, а пак за откажување од довршен обид критериумите се повеќе на број, па така се изискува за таков случај сторителот да би презел и некое активно дејствие насочено кон спречување на последицата.¹⁰² Но, ова веќе навлегува во сферата на „делотворното каење“ како казненоправен институт, а пак апсолутно би станало дел од истото кога сторителот овие дејствија би ги презел со намера да ги ублажи-минимализира последиците кои веќе настанале.

За прашањето, пак, што е тоа довршен, а што – недовршен обид, помага аналитичкиот пристап и утврдувањето на фактот дали бил прекинат каузалниот тек, односно обидот е недовршен кога сторителот не го преземал целото дејствие што според неговиот план било нужно да се преземе за остварувањето на битието на делото, но притоа сторителот треба да остане свесен дека господари со дејствието и со неговата последица, а кај довршениот обид, пак, господарењето со казуалниот тек не е веќе условено од дејствието на сторителот, и настапувањето на последицата зависи од самостојниот развој на настаните.¹⁰³ Така, откажувањето од довршениот обид „е можно само во случајот кога меѓу дејствието и последицата постои определен временски период

¹⁰¹Види повеќе: Камбовски, стр.476-478.

¹⁰²Исто, стр.479.

¹⁰³Исто, стр.480.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

за натамошен развој на каузалниот тек во кој сторителот може да интервенира, поточно кога последицата не настапува веднаш по преземањето на дејствието.¹⁰⁴ Но некогаш и не е можно да се констатира дека постои доброволно откажување, како на пример кога сторителот испукал куршум од огнено оружје во правец на жртвата, но куршумот не ја погодил целта, а некогаш, пак, за истово постои неспорност, како на пример кога од страна на сторителот била поставена „пеколната машина“¹⁰⁵, но сторителот се покајал и не ја активирал.¹⁰⁶

Кај т.н. „моментни (темпорални) деликти“ кога по преземањето на дејствието на извршување е наполно сигурно дека нема да настапи последицата (испукал куршум кој ја промашува целта) е невозможно да постои доброволното откажување.¹⁰⁷ Ова нешто се однесува и на нематеријалните казнени дела каде самото преземање на дејствието е полно остварување на битието на делото. И токму тука се актуелизира прашањето на „сродноста“ на доброволното откажување од обидот со делотворното каење по извршено казнено дело кое, пак, теоретски, би можело да настапи и во двата случаи, а за кое нешто ќе стане збор подолу.

За доброволноста на откажувањето од обидот е ирелевантен фактот што сторителот бил откриен при обидот, доколку нему овој факт му останал непознат.¹⁰⁸ Ова е во склад и со т.н. Франкова формула од психолошката теорија за доброволноста. Според неа откажувањето е доброволно кога сторителот си вели – не сакам да го довршам делото иако можам, а недоброволно кога ќе си каже дека не може да го доврши делото иако сака. Оваа теорија се покажа како најприменлива кај случаите кога постојат надворешно-објективни пречки кои ја исклучуваат можноста за довршување на делото¹⁰⁹ Таа јасно го привилегира ладнокрвниот сторител, но е неприменлива кај колебливите и сожалливите сторители бидејќи за нив смета дека не постои доброволност на откажувањето. Овој став е

¹⁰⁴ Цит. Исто, стр.481.

¹⁰⁵ Импровизирана експлозивна направа. Види: <https://www.tportal.hr/komentatori/clanak/paklena-masina-20120707>

¹⁰⁶ Примери преземени од: Манев, стр.184.

¹⁰⁷ Пример од Марјановиќ. Види: Марјановиќ, стр.214.

¹⁰⁸ Исто, стр.212.

¹⁰⁹ Камбовски, стр.481, 482.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

сепак погрешен бидејќи доброволното откажување не секогаш доаѓа после ладна рационалност на сторителот и неговата прогноза за неуспехот или, пак, поради благородни побуди.

Доброволното откажување е факултативна лична основа за ослободување од казна. Така, ако во извршувањето на обидот учествувале повеќе лица, а едно од нив го спречило настапувањето на последицата, само тоа лице ќе ја има привилегијата да може да биде ослободено од казна. Сепак судот не е врзан само со црно-бела одлука да казни или не, туку може да одлучи наспроти интересите на обвнетиот и да го осуди, но да му ја ублажи казната.

Гледано во паралела, доколку постои и доброволно откажување од подготвителни дејствија, тоа би имало исто правно дејство како и доброволното откажување од обид. Но ова важи само доколку станува збор за *delictum preparatum* бидејќи објективната страна на откажувањето се состои секогаш во пропуштање на преземање натамошни подготвителни дејствија, по преземањето на подготвителни дејствија со кои се создаваат услови за непосредно извршување на казненото дело, а кои не претставуваат дејствие на извршување. Така, не е исклучено откажувањето да се состои и во поништување на ефектите на веќе преземените подготвителни дејствија, па на тој начин овие дејствија веќе ќе можат да бидат протолкувани како дејствија за запирање со натамошната подготвителна активност.¹¹⁰ Според Марјановиќ ако дејствијата се уште не дошле до стадиумот на „обид“, практично, откажувањето од подготвувањето кај делата каде подготвувањето е *delicta preparata* (несамостојните казниви подготвувања) нужно ќе се третира како – делотворно каење.¹¹¹

¹¹⁰ Исто, стр.485.

¹¹¹ Извор: Марјановиќ, стр.209.

5. КВАЛИФИЦИРАН ОБИД

Под овој поим се означува обид за казнено дело, што едновременно значи целосно остварување на законското битие на едно друго казнено дело. Пример би бил обидот за убиство согласно чл.123 ст.1 в.в. чл.19 од КЗ што завршил со нанесување на телесни повреди на жртвата и казненото дело – Телесни повреди од чл.130 од КЗ. Се подразбира дека постои *animus auctoris* (волја за сторување казнено дело), но умислата на сторителот не била насочена кон последицата која ја предизвикал. Во ваков случај дејноста на сторителот ќе се квалифицира според содржината на неговата умисла, како обид за соодветното – потешко казнено дело, а не според остварената последица. Тежината на остварената последица би морала да биде релевантна при одмерувањето на казната за обиденото казнено дело, но оваа казна, правично, не би смеела да се спушти до нивото на казната што сторителот би ја добил во случај делото да би било супсумирано и пресудувано според остварената последица. Во таков случај, обидот за потешкото казнено дело би останал неказнет.

Во пракса, во споменатиот пример, делото на убиство во обид ја консумира телесната повреда и станува збор за привиден стек на дела. Инаку во квалифицираните обиди е можна ситуација да се работи за казнено дело остварено со истото дејствие на обидот и од кој обид сторителот се откажал, па предизвиканото дело да се наоѓа во идеален - привиден стек со обиденото, како и ситуација кога станува збор за различно дејствие и креирање на реален стек на дела. Посочениот пример ја претставува првата ситуација.

Но не секогаш таа прва ситуација резултира со идеален – привиден стек, па така доколку сторителот активирал бомба од која настрадале повеќе лица, а тој отпосле се поколебал во намерата и ја спасил од смрт жртвата за која имал умисла да ја лиши од живот, ќе мора да одговара за другите казнени дела сторени во идеален стек како за обиди за убиство. Ова значи дека доброволното откажување од едно дело не влијае врз казнувањето на сторителот за другите дела остварени со истото дејствие што се во

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

идеален стек со делото од кое сторителот се откажал.¹¹² Важно е да се напомене дека во државата постои и пракса тие дела да се гледаат како самостојни дела и да не бидат конзумирани од казнивиот обид за главното дело.¹¹³ Од судот согласно претходнопосочениот пример на преплетени казнени дела на обид на убиство и тешка телесна повреда, се очекува да донесе осудителна пресуда за сторителот како за обид за убиство, но и да изрече казна која би се движела до горниот праг на предвидената казна затвор за полесното казнено дело – Тешка телесна повреда.

6. ОСЛОБОДУВАЊЕ ОД КАЗНА ПРИ ДЕЛОТВОРНОТО КАЕЊЕ

Теоретски, делотворното каење се дефинира како „поведение на сторителот по довршеното дело со кое тој ги отстранува или ги поправа неговите штетни последици.“¹¹⁴ За да би постоело истото потребно е да бидат запазени три правила:

- 1) Сторителот да пројавил активно дејствие кон последицата;
- 2) Да не станува збор за пропуштање на сторителот да предизвика дополнителни последици по довршувањето на делото и;
- 3) Како делотворно каење може да се третира само успешното отстранување или поправање на последицата на делото, или барем сериозниот напор на сторителот во тој правец.¹¹⁵ При поправање на последицата е можно да се бара не само материјална реституција, туку и морална сатисфакција.

Очевидни се сличностите на делотворното каење со доброволното откажување од обид бидејќи и во двата случаи, објективно, постои доброволност која се рефлектира позитивно врз објектот на заштита, а субјективно – несомнено, и во првиот и во вториот случај сторителот се покајал. Оттука се доаѓа до заклучокот дека во случајот со „доброволното откажување“ од обид, законодавецот треба да изнесе етимолошки

¹¹² Камбовски, стр.486.

¹¹³ Пресуда на ВСЈ Кж бр.107/60. Извор: Камбовски, стр.487.

¹¹⁴ Деф. по Камбовски. Исто, стр.489.

¹¹⁵ Исто, стр.489.

поприфатливо решение, бидејќи во суштината стои повторно - делотворното каење. Всушност, според природата на јазикот и семантиката, при доброволното откажување постои поголема „делотворност“ во јуристичка смисла отколку кај „делотворното каење“ бидејќи не настапила никаква штета. Затоа, со оглед на сличностите потребно е и овој случај да се нарече „делотворно каење“, со додавката – при обид. Така вешто би се избегнала привидната тавтологија дека станува збор за две појави кои означуваат иста тежина на неправо. Од друга страна, јасна е ситуацијата дека делотворното каење по довршено дело е поголемо неправо отколку она при обид.

Во македонското законодавство по однос на „делотворното каење при довршување на делото“ предвидено е задолжително ослободување од казна за делата: „Здружување заради непријателска дејност“ од чл.324 од КЗ (ст.4), „Давање поткуп“ од чл.358 од КЗ и „Бунт на лица лишени од слобода“ од чл.370 од КЗ, како и случаите на кооперативните (покаените) припадници на злосторничките здруженија при делата од членови: 324, 394 и 394-а од КЗ.

Во КЗ е предвиден и чл.262 насловен како „Делотворно каење“ каде е предвидено факултативното ослободување од казна, и тоа за делата од членовите: 235, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 248 и 255. Надвор од овие дела кои влегуваат во главата XXIII на „Дела против имотот“ од КЗ и кои се споменати во горенаведениот член - инхерентен само за таа глава, во КЗ постојат и други дела за кои изречно е предвидено факултативното ослободување од казна, и тоа: „Грабнување“ од чл.141 од КЗ, „Одземање дете“ од чл.198 ст.1 од КЗ, понатаму, кај цела низа казнени дела против вооружените сили (чл.328 ст.1 и ст.3, чл.330 ст.1, чл.331, чл.332 ст.1 и ст.2, чл.333 ст.1 и ст.2 и чл.341¹¹⁶), парцијално - делото: „Давање лажен исказ“ од чл.367 ст.1, 2 и 3 од КЗ и др.

Во општите одредби на КЗ постои и чл.43-а насловен како: „Ослободување поради отстранување на штетните последици на кривичното дело“, а кој гласи: „За кривичното дело за кое е пропишана парична казна или казна затвор до три години

¹¹⁶ Види чл.334 од КЗ: „Ако сторителот на делата од член 328 ставови 1 и 3, член 330 став 1, член 331, член 332 ставови 1 и 2 и член 333 ставови 1 и 2 бил предизвикан со незаконито или грубо постапување на военото лице, може да се казни поблаго или да се ослободи од казна.“

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

извршено под особено олеснувачки околности, ако за тоа постои согласност и на оштетениот, судот може да го ослободи од казна сторителот кој до завршувањето на кривичната постапка ќе ја врати одземената корист на оштетениот, ќе ја надомести штетата, или на друг начин ќе ги надомести или поправи штетните последици на кривичното дело.“ Надвор од сиве овие случаи, во пракса, делотворното каење по довршено дело би требало кај судот да предизвика одлука со која ќе му ја ублажи казната на сторителот, и тоа без ограничувањата пропишани за ублажување на казната од чл.41 од КЗ, а согласно чл.42 од КЗ.

7. БИБЛИОГРАФИЈА

- [1] Марјановиќ, Ѓ., „Македонско кривично право - општ дел“, петто изд, Просветно дело, 1998, Скопје;
- [2] Камбовски, В., „Казненоправо – општдел, третоизменетоиздание“, 2-ри Август С – Штип, Скопје, 2007;
- [3] Кошевалиска, О., „Скрипта за казнено право – применета програма“, УГД, Штип, Достапно на:
<http://eprints.ugd.edu.mk/7574/1/%D1%81%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BF%D1%82%D0%B0%20%D0%9A%D0%97%20%D1%81.pdf> (13.08.2020)
- [4] Манев, П., „Лексикон за казнено право“, ГЦ Југореклам, Скопје, 2005;
- [5] Soler Santillan, D., “Iter criminis”, Universidad de San Martin de Porres, Facultad de Derecho, Lima-Peru, 2012;
- [6] Vukušić, I., “Teorijski aspekti razgraničenja pripremnih radnji i pokušaja prema novom kaznenom zakonu”, HLKPK, 19 (2), 2012.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

АКТИ И ИНТЕРНЕТ

1. КЗ;
2. https://es.wikipedia.org/wiki/Iter_criminis
3. <https://www.tportal.hr/komentatori/clanak/paklena-masina-20120707>

**INTERNATIONAL LEGAL FRAMEWORK AND INTERNATIONAL EXPERIENCES
ON SPECIAL INVESTIGATIVE MEASURES WITH REVIEW OF THE PRACTICE OF
THE STRASBOURG COURT**

PhD Aleksandar Markoski

Public prosecutor in the BPPO Skopje and a lecturer at MIT University

e-mail: almarkoski@yahoo.com

A b s t r a c t

Today, special investigative measures, as a way of providing evidence in court proceedings, are applied in all modern countries in order to successfully and efficiently fight against crime. As a guide, invasive measures are used only when necessary and in order to secure evidence and data that are required for the successful conduct of criminal proceedings, or to protect the interests of national security, and the same cannot be collected in any other way. The application of special investigative measures in Macedonia is relatively new. Their application begins with the Law on Amendments and Supplements to the Law on Criminal Procedure adopted in 2004, which introduces eight special investigative measures, and with the adoption of the new Law on Criminal Procedure in 2010, they are further developed (so from 8 in the old one, now are foreseen 12 special investigative measures). The importance of the application of special investigative measures can be seen above all in the fact that with them the investigative procedure can be successfully and efficiently carried out, that is, in order to provide evidence of committed serious criminal acts such as: organized crime, corruption, terrorism, as well as others criminal acts, which cannot be secured in any other way. This work is using the comparative method; emphasizing the conditions with the special investigative measures in Republic of Italy and the Federative Republic of Germany, as well as - it gives review of the practice of the Strasbourg court.

Key words: special investigative measures, wire tapping , The European Court of Human Rights.

**МЕЃУНАРОДНОПРАВНА РАМКА И МЕЃУНАРОДНИ ИСКУСТВА ЗА
ПОСЕБНИТЕ ИСТРАЖНИ МЕРКИ СО ПРИКАЗ НА ПРАКСАТА
НА СУДОТ ВО СТРАЗБУР**

д-р Александар Маркоски

Јавен обвинител во Основното јавно обвинителство-Скопје

насл. доц. на МИТ Универзитет

Апстракт

Денес, посебните истражни мерки, како начин на обезбедување на докази во судската постапка се применуваат во сите современи држави со цел успешна и ефикасна борба против криминалот. Ориентационо, инвазивните мерки се користат само кога е тоа непходно и со цел да се обезбедат докази и податоци што се потребни за успешно водење на кривичната постапка, или за заштита на интересите на националната безбедност, а истите да не би можело на друг начин да се соберат. Примената на посебните истражни мерки во Македонија е релативно нова. Нивната примена започнува со Законот за изменување и дополнување на Законот за кривичната постапка донесен во 2004 година, со кој се воведуваат осум ПИМ, а со донесувањето на новиот Закон за кривична постапка во 2010 година се допрецизираат (од 8 во стариот, сега се предвидуваат 12 ПИМ во новиот). Важноста на примената на посебните истражни мерки се гледа пред сè во тоа што со нив успешно и ефикасно може да се спроведе истражната постапка, односно да се обезбедат докази за сторени тешки казнени дела од типот на: организиран криминал, корупција, тероризам, како и други казнени дела, а кои не можат да бидат обезбедени на друг начин. Овој труд го користи компаративниот метод; нагласувајќи ги околностите околу посебните истражни мерки во Република Италија и Федеративна Република Германија, како и - дава преглед на практиката на судот во Стразбур.

Клучни зборови: посебни истражни мерки, прислушување, Европски суд за човекови права.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

1. ВОБЕД

Историски, посебните истражни мерки (Во натамошниот текст – ПИМ) кои се познати и како „инвазивни мерки“ или „интрузивни мерки“¹¹⁷ во кривичната постапка се протегаат релативно долго време наназад, а особено оние кои не се условени од технолошкиот прогрес. На пр. првата полициска единица на „прикриени агенти“ била формирана во Франција во 1811 година и ја формирал криминологот Видок, а била составена од 8 поранешни криминалци. Од сите мерки најпознато е „прислушкувањето“, а праксата безбедносните органите да прислушкуваат се воспоставила веднаш по измислувањето на телефонот во 1896 година. Истото помасовно се легализира и официјализира во националните законодавства во втората половина од минатиот век. Најпрвин тоа беше во САД со одлуката на Врховниот суд на САД во 1928 година кога таму се случувала „прохибицијата“.¹¹⁸

Денес, посебните истражни мерки, како начин на обезбедување на докази во судската постапка се применуваат во сите современи држави со цел успешна и ефикасна борба против криминалот. Ориентационо, инвазивните мерки се користат само кога е тоа непходно и со цел да се обезбедат докази и податоци што се потребни за успешно водење на кривичната постапка, или за заштита на интересите на националната безбедност, а истите не може на друг начин да се соберат. Примената на посебните истражни мерки во Македонија е релативно нова. Нивната примена започнува со Законот за изменување и дополнување на законот за кривичната постапка донесен во 2004 година, со кој се воведуваат осум ПИМ, а со донесувањето на новиот Закон за кривична постапка во 2010 година се допрецизираат и од 8 во стариот, сега се предвидуваат 12 ПИМ во новиот. Важноста на примената на посебните истражни мерки се гледа пред сè во тоа што со нив успешно и ефикасно може да се спроведе истражната постапка, односно да се обезбедат

¹¹⁷ Објаснето во „Прирачник за спроведување на мерките за следење на комуникациите“, ДЦАФ-Центар за управување со безбедносниот сектор - Женева-подружница Скопје, Скопје, 2019.

¹¹⁸ Види пресуда на Врховниот суд на САД: *Olmstead v. United States*, 277 U.S. 438 (1928). Извор: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/277/438/> Подоцна, откако се масовизирала телефонијата Врховниот суд зазема поинаков став со пресудата во случајот: *Katz v. U.S.* од 1967 г.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

докази за сторени тешки казнени дела од типот на: организиран криминал, корупција, тероризам, како и други казнени дела, а кои не можат да бидат обезбедени на друг начин.

2. МЕЃУНАРОДНОПРАВНАТА РАМКА ЗА ПИМ

Лепезата на релевантни меѓународни акти кои ги споменуваат инвазивните мерки, а некои и благо ги регулираат, се предводени од актите на ООН, па потем и актите на Совет на Европа и ЕУ. Најважните од нив се:

1. Конвенцијата на Обединетите нации против недозволен сообраќај на наркотични дроги и психотропни супстанции од 20.12.1988 година; Ова е првиот меѓународен акт кој ги препорача ПИМ мерките.¹¹⁹
2. Конвенцијата на Обединетите нации за сузбивање на финансирањето на тероризмот од 09.12.1999 г.;
3. Конвенција на Обединетите нации против транснационален организиран криминал од 15 ноември 2000 година и протоколите кон него;
4. Конвенцијата на Обединетите нации за корупција од 31 октомври 2003 година;
5. Резолуција на Втората секција на конгресот на Здружението за кривично право при ООН одржана во Пекинг, 2004 година.
6. Конвенција на Советот на Европа за спречување на тероризмот од 16.05.2005 г. (CETS број 196) и дополнителниот протокол од 22.10.2015г. (CETS број 217);
7. Конвенција на Советот на Европа за перење, претрес, заплена и конфискација на приноси од криминал од 8 ноември 1990 (ЕТС број 141);
8. Конвенција на Советот на Европа за перење, претрес, заплена и конфискација на приноси од криминал и финансирање на тероризам од 16.05.2005г. (CETS број 198);
9. Конвенција за кривична правда на Советот на Европа за корупција од 27 јануари 1999 година (ЕТС број 173);

¹¹⁹Skakavac, Z & T, "Krivičnoprocesna regulacija posebnih dokaznih radnji u Republici Srbiji i njihova primena u savremenoj praksi", Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkić, Novi Sad, CIVITAS, 2017, 7(2), 39-40.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

10. Вториот дополнителен протокол кон Европската конвенција за меѓусебна помош во кривичната постапка од 8 ноември 2001 година (ЕТС број 182);
11. Конвенцијата на Советот на Европа за компјутерски криминал од 23.11.2001 г.(ЕТС бр.185) и дополнителниот протокол за криминализација на дела од расистичка и ксенофобична природа извршени преку компјутерски системи (ЕТС бр.189).

Може да се констатира дека низ духот на меѓународните акти со кои се регулира оваа материја провејуваат неколку принципи. Тоа се: „принципот на законитост“, кога не постојат други поблаги мерки за остварување на истата цел; „принципот на супсидијарност“, кога мерките се применуваат само за тешки казнени дела; „принципот на пропорционалност“; и „принципот на судско одоборување на инвазивните мерки“ - претходно да е добиена согласност од судот, односно примената на истите да се остварува под негов надзор.¹²⁰ Во светот се познати десетина видови тајно следење што инволвираат различни видови технологија и притоа доведува до различни форми и степени на мешање во приватноста. Инаку постојат различни решенија, при што повеќето држави го допуштаат прислушкувањето на јавни места, додека тоа во приватните простории по правило е забрането. Сепак постојат и сиви зони, како што се хотелски соби, возила и слично кои некаде се сметаат за јавни, а некаде за приватни места. Меѓу најшироко-поставените примери во Европа и најголемо отстапување од „принципот на супсидијаритет“ е оној на Р. Австрија каде ПИМ се дозволени за секое казнено дело кое се казнува со над 1 година казна затвор како минимален праг.¹²¹ Во поголемите европски држави е поинаква ситуацијата...

¹²⁰ Извор: Презентација на ЈО Спасенка Андонова на 16-17.10.2019 година во Академија за судии и јавни обвинители, Твининг проект.

¹²¹ Но од друга страна во Р. Австрија не постои ПИМ на „таен увид и пребарување во компјутерски систем“, па прибирањето на докази во форма на компјутерски податоци е единствено возможно преку легален претрес на дом и заплenuвање на компјутерот, по издавање на писмена наредба од страна на ЈО за обезбедување на податоци од истиот.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

3. РЕПУБЛИКА ИТАЛИЈА

Италијанскиот систем може да се карактеризира како главно странечки¹²² и гонењето е задолжително. Кривичните истраги се иницирани од страна на јавен обвинител (во натамошниот текст –ЈО) кој добива кривични пријави од страна на поединци или полициски службеници. ЈО исто така може самиот да открие извршување на казнено дело (чл. 330 од ЗКП на Италија).¹²³ Откако ЈО е информиран, тој е должен да направи забелешка во „регистарот на кривични пријави“ и да го внесе името на наводниот сторител веднаш по својата идентификација. Белешката во регистарот се ажурира во текот на истрагата. Од моментот кога името на наводниот сторител е внесено во горенаведениот регистар, започнува да тече истрагата за која првичниот период е до 6 месеци или една година, во зависност од сериозноста на кривичното дело. Дури и повеќе, ако станува збор за најтешките дела или организиран криминал, тогаш тој рок може да се продолжи или до 18 месеци, одосно до 24 месеци.¹²⁴ За пречекорувањето на овие рокови постои санкција во неможноста на ЈО да ги предложи пред судот оние докази кои биле прибавени по истекувањето на роковите.¹²⁵

На ЈО им помагаат посебни оддели на полицијата кои за нивната работа одговараат пред ЈО, но од друга страна ЈО на Р. Италија има право да делегира процесни дејствија на полицијата, а ова овластување беше проширено со донесувањето на законите против мафијата од 1992 година.¹²⁶

¹²² Иницијативата за изведување на докази е на страните, но во одредени законски дозволени ситуации, и судијата има право да изведе доказ *ex officio*. Но, ова е секундарен начин за изведување на докази. Извор: Perrodet, A., “The Italian system” > ed. Delmas-Marty, M. & Spencer, J.R. “European criminal procedures”, Cambridge university press“, 2005, p.380.

¹²³ Инаку положбата на ЈО во Италија е мошне независна, бидејќи освен што е важечки принципот на легалитет, ЈО е на исто рамниште со положбата на судиите и заедно тие се нарекувани – магистрати. Ова нешто важи како по однос на назначувањето, така и по однос на независноста на одлуките на ЈО од притисоците на извршната власт. Извор: Исто, p.431, 447.

¹²⁴ Прирачник: „Практична примена на посебните истражни мерки и користење на доказите прибавени со овие мерки – Компаративна пракса и искуства“, Калајџиев, Г/Конева, М., ОБСЕ, Скопје, 2013, стр.96,97.

¹²⁵ Perrodet, Op. cit., p.364.

¹²⁶ Лажетик-Бужаровска, Г. и др., „Компаративно казнено процесно право“, Академик, Скопје, 2011, стр.149.

За разлика од македонскиот ЗКП, ЗКП на Италија не обезбедува листа на ПИМ¹²⁷, туку во дел III глава III (чл. 244 - 271) од ЗКП се регулирани следниве начини: 1) истраги; 2) пребарувања; 3) заплenuвања и 4) следење на разговори или комуникации.

Сите споменати истражни дејствија се по наредба на ЈО кој издава образложен налог. Само за следењето, ЈО е должен да побара превентивно овластување од Судијата на претходните истраги (Во натамошниот текст – судијата ПИ) кој пак, му овозможува (одобрува) на ЈО да издаде наредба за следење на комуникации.

Дополнителен и ефективен начин на пронаоѓање на докази е со помош на **прикриени операции** регулирани со Законот бр. 146 од 16.03.2006 година за „Ратификација и извршување на Конвенции на ООН и протоколите за транснационален организиран криминал на Генералното собрание на ООН од 2000 година“. За таквите операции наредби се издаваат од страна на правосудните полициски службеници од највисок ранг.¹²⁸

Постојат и **нерегулирани истражни активности** и за нив се однесува чл. 189 од ЗКП на Италија кој е насловен како: „Докази кои не се регулирани со закон“. Тој член предвидува дека доказите кои не се регулирани со Закон се дозволени, под услов тие да се соодветни за утврдување на фактите иако не влијаат на моралната слобода на личноста. Поради сето горенаведено теоретичарите¹²⁹ прават генерална трипартитна класификација на ПИМ мерките во Италија, и тоа:

1. Следење на разговори или комуникации
2. Прикриени операции
3. други нерегулирани активности.

По однос на првиот вид на ПИМ - **следење на разговори и комуникации** во ЗКП на Италија се опфатени како разговорите помеѓу лица (прислушкување), така и телефонските комуникации и други видови на телекомуникации (комуникација преку

¹²⁷ Иако дел од оваа материја е регулирана и со Законот за докази од 1989 година и Законот бр.479 од 1999 година. Извор: Perrodet, Op. cit., p.357.

¹²⁸ Прирачник: „Практична примена на посебните истражни мерки и користење на доказите прибавени со овие мерки – Компаративна пракса и искуства“, Op. cit., стр.107.

¹²⁹ Исто, стр.98.

радио врска), но и компјутерските комуникации. За судијата на ПИ да издаде позитивно решение по барањето на ЈО за следење на разговор и комуникации, потребно е да постојат „тешки индиции“¹³⁰ дека било сторено некое казнено дело од оние казнени дела што се изречно наведени во чл.266 од Законот, како и следењето да е „апсолутно неопходно“ за продолжување на истрагата. Во случај на прислушкување на приватно место на живеење постојат и дополнителни услови за истото да се реализира на легален начин, а тоа е да постои основана причина да се верува дека криминалната активност моментално се извршува во тоа место. Овој услов не важи доколку станува збор за организиран криминал.

Законски овластеното телефонско следење ги вклучува и разговорите кои еден од говорниците може да ги врши во неговиот приватен простор со другиот говорник, а откако ја кренал слушалката на телефонскиот уред, дури и пред да го повика другиот број и да се конектира. Причината за тоа е што следењето е резултат на разговорот на две лица кои дозволиле нивниот разговор да оди преку мрежа наместо да го водат непосредно во кругот на нивните приватни домови.¹³¹ Во случај на итност, ЈО има право да нареди следење преку издавање на оправдан налог кој во рок од 24 часа треба да биде испратен на одобрување и потврдување до Судијата на ПИ. Судијата на ПИ носи одлука во рок од 48 часа за потврдување на налогот.¹³² Во вообичаени случаи кога постои однапред дадено овластување од страна на Судијата на ПИ, ЈО издава налог за следење во кој се наведени начинот и времетраењето, кое времетраење не смее да биде подолго од 15 дена. Овој рок Судијата на ПИ може да го продолжи за дополнителни 15 дена. Ако истрагата се однесува на организиран криминал првичниот рок е 40 дена и секое продолжување е за дополнителни 20 дена.

ЈО го спроведува следењето „лично или преку правосуден полициски службеник“ (чл. 267 од ЗКП на Италија). Во пракса ЈО никогаш лично не извршува операции, а оваа

¹³⁰ Лажетиќ-Бужаровска, *Op. cit.*, стр.144.

¹³¹ Извор: Прирачник: „Практична примена на посебните истражни мерки и користење на доказите прибавени со овие мерки – Компаративна пракса и искуства, *Op. cit.*, стр.100.

¹³² Perrodet, *Op. cit.*, p.379.

одредба и законска можност е со цел за да се нагласи улогата на ЈО како *dominus litis*. Од тие причини веднаш од страна на полицијата снимките и записите од следењето се пренесуваат до ЈО и целата постапка е под надзор на ЈО.

Воглавно, сите истражни дејствија извршени од страна на ЈО и полицијата се тајна сè до оној момент кога обвинетиот има право да ги дознае. Изрично е забрането објавување на записите на кој било начин, па дури ни делумно или со скратена содржина (чл. 329 и чл. 114 од ЗКП на Италија). Во постапката за класификација на информациите кои се државна тајна е инволвиран и премиерот на Р Италија.¹³³

Откако е завршена операцијата на следење на разговорите и комуникациите, во рок од пет дена сите налози и снимки се внесуваат во споменатиот „регистар на кривични пријави“ во канцеларијата на ЈО и остануваат таму во рок одреден од страна на ЈО освен ако судијата на ПИ одлучи да го продолжи рокот. Ако внесувањето може да направи штета на истрагата, судијата може да го овласти ЈО да го одложи внесувањето до крајот на истрагата. Странките веднаш се информираат за внесувањето и за нивното право да ги испитаат сите докази и да ги ислушаат сите снимки во рамки на горенаведениот рок. На одбраната ѝ е дозволено да направи копии од сè, вклучувајќи ги и снимките. Постои апсолутна забрана на следење на разговори или комуникации на: бранителот, прикриените инспектори ангажирани во постапката, вештаците или нивните помошници, ниту пак може да се следат разговорите меѓу нив или со нивните клиенти - обвинетите (чл. 103 ст.5 од ЗКП на Италија).

Презентирањето на доказите на главната расправа кои биле собрани со помош на следење е на начин што оваа главна расправа е јавна, но судот ќе ја исклучи јавноста кога публицитетот би можел да влијае врз јавната пристојност или кога би се откриле информации кои треба да останат тајна, а се во државен интерес. Исто така, јавноста може да биде исклучена кога тоа е неопходно заради безбедноста на сведоците или обвинетите.¹³⁴

¹³³ В. чл.270 од ЗКП на Италија.

¹³⁴ Прирачник: „Практична примена на посебните истражни мерки и користење на доказите прибавени со овие мерки – Компаративна пракса и искуства“, Ор. cit., стр.105.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

По однос на вториот тип од класификацијата на ПИМ мерките во Италија, **Прикриените операции**, таквите операции може да се нарачаат и да се извршат дури и пред официјалното започнување на истрагата, што би значело дека може да се случат за време на полициската истрага насочена кон откривање на извршување на казнено дело. Законскиот концепт врз кој се базирани овие операции е посебен исклучок бидејќи полициските службеници на кои им се доделени таквите операции се изземени од кривично гонење за извршување на некое од делата, под услов тие акти да се извршени во текот на извршувањето на посебните операции и со единствена цел, да би се собрале докази поврзани со едно од казнените дела наведени во Законот, а кои се потешки дела од типот на: изнуда, земање заложници за откуп, лихварство, перење пари, педофилна порнографија, трговија со оружје, луѓе или дрога, илегална миграција итн.

Надлежниот ЈО е однапред информиран за операцијата. Тој има право да ги знае идентитетите на сите инволвирани полициски службеници. Со цел да се извршат операциите, министерот за внатрешни работи може да даде овластување за привремена употреба на движен и недвижен имот или прикриен личен идентитет, како и отворање на ВЕБ сајтови или создавање на заеднички ВЕБ страни или компјутерски системи.

Судската пракса во Италија секогаш прави јасна разлика помеѓу прикриен (таен агент) и агент провокатор. Првиот не може да врши нелегални активности освен оние кои се прогласени за неказниви. Од тие причини тајниот агент не може да започне или да предизвика извршување на казнено дело, но затоа му е дозволено да се даде можност од негова страна да се реализира веќе постоечка кривична намера, како на пример да се понудат на интернет педофилски порнографски слики на заинтересирани лица кои потоа би биле осомничени.¹³⁵ Вообичаено, правосудната полиција треба да изработи записник за секоја истражна активност, но во случај на прикриени операции записниците ќе ги содржат само прикриените лични податоци кои се користат од страна на полициските службеници за време на операцијата. Сведочењето пак на овие лица на главна расправа може да биде преку видеоконференциска линија со модификувани слика и глас, како не би

¹³⁵Исто, стр.109.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

биле препознаени полицајците. Вообичаено, во текот на сведочењето на прикриениот агент јавноста е присутна, но судот има диспозиција и да ја отстрани.

По однос на последниот тип на ПИМ мерки согласно трипартитната класификација - **Другите нерегулирани активности**, најчесто тоа се активности од типот на: а) видео снимки, б) следење (пратење) и надзор, в) користење на GPS уреди и г) препознавање во низа фотографии.¹³⁶ Ограничувањето на овие активности се наоѓа во начелото за неповредливост на домот кое нешто е уставна категорија (чл.14 од Уставот на Р. Италија) и моралната слобода на личноста. Постоенето на прекршување на овие ограничувања се оценува од страна на судот во секој случај поединечно. Во еден конкретен случај судот оценил дека нема прекршување на овие права ако снимањето со видео надзор било во гаражата на стамбениот комплекс, бидејќи таа била употребувана од голем број на луѓе и не можело да се смета истата како за приватно живеалиште.¹³⁷ Видео снимките, пак, направени на јавни места или на места изложени или отворени за јавност и направени надвор од контекстот на кривичната постапка, можат непречено да бидат користени од страна на правосудните органи како документирани докази.

Што се однесува до другите нерегулирани активности, интересна е онаа која се однесува на електронските докази, па така не е потребно посебно судиско овластување за прибавување на копијата од е-документацијата од заплениот хард диск од компјутерот на осомничениот или пак, користен од негова страна. Причината за тоа е бидејќи оваа активност не подразбира следење на компјутерска комуникација, туку само екстракција на податоци меморирани на хард - дискот (меморијата) на компјутерот.¹³⁸

4. СОЈУЗНА РЕПУБЛИКА ГЕРМАНИЈА

Во СР Германија ПИМ се во доменот на јавните обвинители, а ова особено по укинувањето на истражниот судија. Нивните професионални одговорности, етиката и

¹³⁶ Исто, стр.112.

¹³⁷ Касационен Врховен суд, совет 5 во Маса, бр.24715,07/05/2004. Извор: Исто, стр.113.

¹³⁸ Касационен Врховен суд, совет 2 во Бардацлиака, бр.21644,13/02/2013. Извор: Исто, стр.114.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

должностите се дефинирани во федералниот Закон за обвинителите.¹³⁹ Системски, ЈО не го делат независниот статус како и судиите, туку тие припаѓаат на извршната власт иако не може да се поистоветат со обичните државни службеници.¹⁴⁰ Кривичната постапка на Германија, пак, е инквизиторна со примеси од акузаторните традиции, а што се однесува до доказните правила, судиите се обврзани да ја најдат материјалната вистина и да формираат „внатрешно убедување“, независно од дадените искази на испитувањата на рочиштата.¹⁴¹ Во Законот за кривична постапка на СР Германија е регулирана примената на посебните истражни мерки. Од аспект на ПИМ, покрај ЗКП на СР Германија, значаен е и Законот спречување на тероризмот од 1986 год., кој им дава зголемени овластувања на ЈО и на полицијата.¹⁴² По однос на позицијата на полицијата, истата се регулира со прописи од сојузните единки, а федералната управа е надлежна за полициските сили од граничната полиција и државната безбедност. Полицијата на сојузните единки-покраини има две категории персонал со различни атрибути: „истражители на ЈО“ и останатите.¹⁴³ Полицијата има обврска да му обезбеди оперативна поддршка на ЈО при истрагата, но во практика таа целосно независно ја спроведува истрагата и ги прибира доказите, по што му го предава предметот на ЈО.¹⁴⁴

Во СР Германија се применуваат следниве ПИМ:

¹³⁹ Со истиот е регулирано и тоа дека за борба со сложен криминалитет се назначуваат посебни обвинители, а постојат и канцеларии за посебни кривични гонења. Извор: Лажетиќ-Бужаровска, Г.Ор. cit., стр.90, 95.

¹⁴⁰ Инаку и во Германија како и во Македонија важи принципот на хиерархија и субординација во с-мот на јавното обвинителство. Но таму независноста на ЈО е помала, па така федералниот шеф на јавните обвинители е подреден на федералниот министер за правда, а пак в некои од конститутивните германски држави како: Мекленбург-Померанија, Бранденбург и Шлезвиг-Холштајн, шефовите на јавните обвинителства се како и секој друг државен службеник кој може во секое време да биде отповикан од страна на извршната власт. Сепак федералниот министер за правда нема надлежности врз шефовите на јавните обвинителства на сојузните единици - покраини. Извор: Juy Birman, R., “The German system” и Perrodet, A., “The public prosecutor” > ed. Delmas-Marty, M. & Spencer, J.R. “European criminal procedures”, Cambridge university press“, 2005, pp.298-300, 428.

¹⁴¹ Juy Birman, R., “The German system” > ed. Delmas-Marty, M. & Spencer, J.R. “European criminal procedures”, Cambridge university press“, 2005, p.Juy Birman, R., “The German system” > ed. Delmas-Marty, M. & Spencer, J.R. “European criminal procedures”, Cambridge university press“, 2005, p.309.

¹⁴² Исто, p.310.

¹⁴³ Лажетиќ-Бужаровска, Г. и др., Ор. cit., стр.94.

¹⁴⁴ Исто, стр.256-258.

1. Автоматската споредба и проследување на лични податоци (растер потрага); Станува збор за компјутерско следење кое е уредено со чл. 98а од Законот за кривична постапка на СР Германија. Се применува само во случаи на тешки казнени дела. Компјутерското следење е автоматизирана споредба на податоци меѓу конкретни карактеристики што веројатно се однесуваат на сторителот по кој се трага и одреден број податоци. Компјутерското следење се применува како за лица по кои се трага, а кои одговараат на профилот на осомничениот, така и за лица кои не се осомничени, или се применува да се пронајдат нови точки на трагање.¹⁴⁵ Наредбата за оваа мерка мора да биде во писмена форма и издадена од страна на судот, а само во случаи на итност, од страна на ЈО (в.чл.98б).

2. Следење на телекомуникациите и комуникациски податоци; Најнапред е неопходно да се каже дека во Германија речиси секоја поголема полициска станица располага со техничка опрема за прислушување. Прислушкувањето го опфаќа и озвучувањето на цели станови, но во пракса тоа ретко се случува. Следењето на телекомуникациите е регулирано со чл. 100а, односно „онлајн претресот“ со чл. 100б од Законот за кривична постапка на СР Германија. Следењето на телекомуникациите, познато во практиката како „телефонско прислушување“ најчесто се спроведува со давање на налог од страна на јавниот обвинител¹⁴⁶ или од страна на судот. И оваа мерка е возможна само доколку се работи за прогон на сторители на тешки казнени дела кои се таксативно наброени во ЗКП на СР Германија (В. чл.100а ст.2).

Согласно Законот, телекомуникациите опфаќаат: телефон, факс, мобилна телефонија, поштенско сандаче и електронска пошта и сите тие можат да бидат следени и снимани. Постапката за испитувањето на телекомуникациските податоци се регулира со чл. 100е од Законот, а обезбедувањето на телекомуникациските податоци со чл.100г.

¹⁴⁵ Извор: Чорбевски, Ј., „Примената на посебните истражни мерки во постапка на откривање и докажување на кривични дела од областа на организираниот криминал во Република Македонија“, Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола, Правен факултет – Кичево, дисперзирани студии: Битола, 2018, магистерски труд.

¹⁴⁶ Во кој случај постои надзор од страна на судијата, но ова не од причини што судијата презема некакви истражни дејствија, туку од причини што тој е должен да ги штити правата на осомничениот. Извор: Лажетик-Бужаровска, Г. и др., *Op. cit.*, стр.100, 258.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

За да се изврши следење на телекомуникациите и комуникациските податоци, потребно е да бидат исполнети три услови: 1) да постојат докази дека индивидуата сторила или била соучесник во извршување на сериозно казнено дело; 2) основот на сомнение за ова треба да биде на фактичка база и 3) следењето на телекомуникациите и комуникациските податоци да е неопходно, односно да не постои можност казненото дело да се докаже на друг начин.¹⁴⁷

Наредба за следење на телекомуникациите и комуникациските податоци дава судијата, а може да даде и јавниот обвинител (но само кога постои итност, и во тој случај таа треба да биде потврдена од судијата во рок од 3 дена). Истата може да трае најмногу три месеци, но може и да продолжи. Наредбата подразбира и снимање на електронски материјал, при што судот во фаза на судење може да одлучи да се изведе овој доказ со преслушување на снимениот материјал на рочиште или пак да се читаат напишаните траскрипти.¹⁴⁸ Во СР Германија е начелно забрането користењето на докази прибавени со илегално прислушување¹⁴⁹, но тоа се цени од случај до случај и се употребува „теоријата на балансирање“ - се цени: обемот на повредата на постапката наспрема гравидитетот на стореното дело; ефектот на повредата на кредибилитетот на доказот, односно дали повредата била „техничка“ во смисла дека доказите ќе можеле лесно законски да биле прибавени доколку се следела соодветната процедура и; дали повредата била ненамерна или намерна.¹⁵⁰ Ова значи дека постои пракса да се прифатат како докази и илегално прислушувани разговори, но воедно тогаш следи и кривичен прогон за тој што илегално прислушувал.¹⁵¹ По ова прашање германското гледиште е полиберално отколку италијанското¹⁵².

3. Користење други мерки надвор од домот; Уредени се со чл.100h и чл.100f од Законот за кривична постапка на СР на Германија, а во нив спаѓаат: 1) фотографирање, 2)

¹⁴⁷ Јуј Birman, R., Op. cit., p.320.

¹⁴⁸ Исто, p.320.

¹⁴⁹ В. Пресуда BverfGE 34, 238; (1973) 26 NJW 891.

¹⁵⁰ Spencer, J.R., “Evidence” > ed. Delmas-Marty, M. & Spencer, J.R. “European criminal procedures”, Cambridge university press“, 2005, p.608.

¹⁵¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Telephone_tapping

¹⁵² Види пресуда: Marazzani no.34/1973, 06.04.1973.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

примена на други технички средства и 3) прислушкување и снимање приватен разговор: „мало“ прислушкување (чл.100f). Оваа мерка се применува надвор од станот на осомничениот, односно се применува во работните и деловните простории.

Од аспект на сите видови прислушкувања Сојузниот уставен суд на СР Германија побара подобрување на регулативата и наметна дека при тие постапки мора да бидат запазени извесни критериуми.¹⁵³

4. Тајно истражно лице; Законското регулирање на „лице за истрага со прикриен идентитет“ е опфатено со чл.110а, чл.110б и чл.110с од ЗКП на СР Германија. Идентитетот на тајното истражно лице мора да се чува во тајност и по завршувањето на операцијата, а само ЈО и судијата може да одлучат за тоа дали ќе им биде откриен идентитетот. Како тајно истражно лице се користат полициски службени лица што „вршат истрага под долгорочно доделен, променет идентитет (легенда)“¹⁵⁴. Користењето на овие лица е дозволено само со согласност на ЈО. Во случај кога мора итно да се дејствува полицијата дејствува по сопствена одлука за која јавното обвинителство веднаш, а најдоцна во рок од три дена треба да даде согласност. Кога станува збор за ангажирање на вакви лица за влегување во стан што не е достапен за јавноста, потребна е согласност од судијата, но кога се заканува опасност од одлагање, доволна е и согласноста од ЈО. Во тој случај судијата треба да даде согласност во рок од 3 дена, а во спротивно-мерката се прекинува.

¹⁵³ • мора да се заштити клучната област на приватниот живот;
• не смее да се прислушкуваат разговорите со најблиските приврзаници, лица од доверба и носителите на деловни тајни и веднаш треба да се прекине таквото прислукување;
• мора да се донесе забрана за бесцелно искористување и да се обезбеди на тој начин што независна служба ќе го проверува искористувањето на сознанијата;
• надвор од апсолутно заштитената клучна област да се применува начелото за пропорционалност и да се опфати листа со казни дела, како и да се ограничи на особено тешкиот криминал;
• подобро да се заштитуваат неосомничените трети лица;
• рестрикциите на обврската за известување да не зависат од општата клаузула за „јавна безбедност“;
• да се зајакне соодветната судска контрола и
• прописите за уништување на податоците да не ја спречуваат ефикасната правна заштита на засегнатите лица.

¹⁵⁴ В. чл.110а ст.2.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

5. ПРАКСА НА ЕСЧП

Европската конвенција за човекови права (ЕКЧП) преку чл. 8 го гарантира правото на почитување на приватноста и утврдува дека секој има право на почитување на неговиот приватен и семеен живот, домот и преписката, а јавната власт не смее да се меша во остварувањето на ова право, освен ако тоа е во согласност со закон и ако е неопходно во демократското општество во интерес на националната безбедност, јавната сигурност или економската благосостојба на земјата, заштитата на поредокот и спречување нереди или криминал, заштита на здравјето или моралот или за заштита на правата и слободите на другите.

ЕСЧП постапува по предмети поврзани со прекршувањата на ЕКЧП, а одлуките на судот во Стразбур се обврзувачки и за Македонија. Респектирајќи го споменатиот чл.8 од ЕКЧП, судот ги уважува оправданите „упади“ во приватноста на граѓаните со употребата на ПИМ како нужна мерка во борбата со криминалитетот.¹⁵⁵ Но за тоа користи алатка, т.н. „маргина на проценка“ (или маргина на државна дискреција) која е доктрина со широк спектар на примена во меѓународното право за човекови права. Доктрината претставува водилка во судската јуриспруденција на ЕСЧП во постапката за оценување на државите-потписнички на ЕКЧП, по однос на тоа дали тие треба да бидат санкционирани заради ограничување на уживањето на некое право на граѓаните заштитено со одредбите од ЕКЧП.¹⁵⁶

Исто така, судот наложува да постојат и запазени стандарди при примената на ПИМ. Така, најпрвин е неприфатлива примената на ПИМ без јасна, предвидлива и квалитетна законска рамка.¹⁵⁷ Се цени од страна на ЕСЧП и дали постапката во целина

¹⁵⁵ В. пресуда Драгоевиќ против Хрватска, по жалба бр.68955/11 од 15.01.2015 год.

¹⁵⁶ Доктрината овозможува судот да ги надмине практичните разлики во имплементирањето на одредбите од ЕКЧП на државите потписнички со што се креира лимитирано право да се дерогираат обврските што се наметнати со ЕКЧП. Извор: „Прирачник за спроведување на мерките за следење на комуникациите“, ДЦАФ-Центар за управување со безбедносниот сектор - Женева-подружница Скопје, Скопје, 2019, стр.28.

¹⁵⁷ В. пресуди: Роман Захарков против Руска Федерација од 04.12.2015 година и Круслин против Р. Франција од 24.04.1990 година. Извор: Трајковска-Лазарова, М., „Посебните истражни мерки, правото на правично судење и правото на приватен и семеен живот низ судската практика на Европскиот суд за човекови права“, „Правник“, Здружение на правници на Република Македонија, Скопје, бр.326, 2019, стр.6-8.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

била правична, поточно дали се запазиле правата на одбраната и дали на обвинетиот му било овозможено да ја оспорува законитоста на доказите. Понатака, одлуките со кои се навлага во приватноста на граѓаните и семејниот живот (како што се наредбите за ПИМ) мора да бидат образложени.

Во однос на примената на тајните агенти, ЕСЧП експлицитно стои на ставот дека не е дозволено поттикнување, односно наведување на вршењето казнено дело и дека секој доказ прибавен на таков начин претставува повреда на членот 6 од ЕКЧП.¹⁵⁸ Општите барања за правичност, присутни во членот 6 од ЕКЧП, важат за постапките во врска со сите видови казнени дела, од најлесните до најкомплексните. Во однос, пак, на прашањето за користење на информаторите како доказ во постапката¹⁵⁹, кога тие се инволвирани во вршење казнено дело, судот препорачува посебна внимателност во однос на доказите што се добиени од нив и зазема став дека не постои прекршување на чл. 6 од Европската конвенција, ако информаторот е оспорен преку вкрстено испитување во постапката и доколку, сведочењето на информаторот не е единствен доказ.¹⁶⁰

ЕСЧП не претендира да создаде обврска на државата секогаш да ги информира граѓаните за примената на мерките. Имено, во случајот кога собраните докази од нивната примена се употребуваат како докази во кривична постапка, лицата против кои тие биле насочени, разбирливо, ќе бидат запознати, додека во случаите кога мерките биле суспендирани, судот смета дека откако ќе се прекине надгледувањето, можеби е потребно да се извести субјектот на надгледувањето „меѓутоа, ова не се бара кога таквото известување е непрактично или ја поткопува ефикасноста на операцијата“ (предмет *Klass v. Germany*).¹⁶¹

¹⁵⁸ В. пресуда Раманаускас против Литванија, по жалба бр. 74420/01 од 05.02.2008 год.

¹⁵⁹ Сфатени во својства на: сведок, соучесник во казнено дело, сведок - покајник, сведок - соработник, соработници на правдата итн.

¹⁶⁰ В. пресуди: *Charlene Webb v. UK* и *Varagiola v. Switzerland*. Извор: „Прирачник за спроведување на мерките за следење на комуникациите“, ДЦАФ-Центар за управување со безбедносниот сектор - Женева-подружница Скопје, Скопје, 2019, стр.36.

¹⁶¹ Исто.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

И незаконитите докази наоѓаат свое место во праксата на ЕСЧП.¹⁶² ЕСЧП го цени начелото на сразмерност при употребата на незаконитите докази и особено фактот, дали бил засегнат јавниот интерес, дали се сторители државни функционери на казнените дела, дали биле сторени тешки казнени дела или дали е оштетен буџетот на државата. Притоа, правото на приватност на чест и углед, особено кога се однесува на јавните личности, има секундарен карактер во однос на правото на правично судење и начелото на заштита на јавниот интерес. Затоа ЕСЧП остава на националните судови да ја ценат употребата на незаконитите докази/неовластени прислушкувања¹⁶³, бидејќи забраната за користење на незаконитите докази не спаѓа во општите елементи кои го чинат поимот „правична постапка“ во контекст на чл.6 од ЕКЧП (правичност на постапката¹⁶⁴). Во таква пригода ЕСЧП ги цени околностите и се однесува -од случај до случај- Принцип на индивидуализација.¹⁶⁵ Ова е полиберален пристап отколку македонското законодавство.¹⁶⁶

¹⁶² Првата пресуда за незаконит доказ е *Jalloh vs Germany*, 54810/00 од 11.07.2006. Се однесува на случај на примена на физичка сила од страна на полицијата со цел лекарот на осомничениот да му даде медицинско средство за повраќање како би ја повратил амбалажираната дрога (во ќесичка). Според ЕСЧП станувало збор за нехуман начин на постапување и незаконит доказ. Доказ прибавен со тортура е апсолутно забранет. Извор: Трајановска, В., „Правила за допуштеноста на доказите и недозволените доказни средства“, „Правник“, Здружение на правници на Република Македонија, Скопје, бр.323, 2019, стр.13.

¹⁶³ Пример е пресудата *Khan vs U.K.* од 12.05.2000 година. Единствениот доказ на кој се темелела пресудата била незаконска снимка од разговор со што бил повреден чл.8 од ЕКЧП. ЕСЧП оценил дека одбраната имала процесни можности да ја оспори веродостојноста на снимката, но и дека самата снимка изгледала многу веродостојна, па заклучил дека постои повреда на чл.8 од ЕКЧП, но не и на чл.6 од ЕКЧП. Исто така, и националниот суд му дал можност на бранителот да ја оспори одлуката. Извор: Исто. Слична пресуда е и *Heglas vs Czech Republic*.

¹⁶⁴ Види повеќе во пресуди на ЕСЧП за предмети: Нешковска, Пападакис, Дончев и Бургов. Извор: Трајковска-Лазарова, М., „Република Македонија 20 години член на Европскиот суд за човекови права“, „Европско право“, ИРЗ-Магор, бр.1-2/2018, стр.11.

¹⁶⁵ Конкретно ЕСЧП цени две работи околу незаконитите докази кои биле употребени од страна на националните судови: 1. дали незаконитоста во смисла на домашното законодавство и процесните можности коинцидираат со неправичноста во смисла на ЕКЧП и 2. дали апликантот имал можност да ја оспори незаконитоста на доказот пред домашните судови.

¹⁶⁶ Ригидната одредба од чл.12 ст.2 од ЗКП која се однесува на забраната за примена на нелегални докази потекнува од влијанието на германското законодавство и теоријата на „плодови од затруено дрво“. Гласи: „Доказите прибавени на незаконит начин или со кршење на слободите и правата утврдени со Уставот на Република Македонија, законот и меѓународните договори, како и доказите произлезени од нив, не можат да се користат и врз нив не може да се заснова судската одлука.“

6. ЗАКЛУЧОК

ПИМ кои се познати и како „инвазивни мерки“ или „интрузивни мерки“ во кривичната постапка имаат традиција од речиси два века наназад. ПИМ имаат еднакво правно значење и важност, како и другите истражни дејствија, бидејќи со нив може да се добијат докази во вид на изјави, односно искази што во кривично-правна смисла може да претставуваат признание на обвинетиот, односно сведокот, но исто така, може да се добијат и материјални докази што во кривично-правна смисла се идентични со доказите добиени од увидот, претресот или разните вештачења. За практичарите од непроценливо значење се странските искуства при примената на ПИМ, а особено на оние демократски држави со развиена свест за владеење на правото, па затоа беа претставени примерите со двете законодавства од каде нашиот законодавецот оправдано најмногу исцрпи при донесувањето на Законот за кривична постапка, а тоа се регулативата за ПИМ на СР Германија и на Р. Италија.

Праксата на ЕСЧП е од извонредно значење, водилка и илуминација за проблемите околу примената на ПИМ во државава. Ова особено и по однос на отстапките од теријата за „плодови од отровно дрво“ која не треба „слепо“ да се применува. Примената на теоријата на „плодови од затруено дрво“, пресликана во ригидната одредба од чл.12 ст.2 од ЗКП, во пракса треба да биде неутрализирана преку прецедентите на ЕСЧП, на начин што по однос забраната за примена на нелегални докази - неовластени прислушкувања, треба да се остава на националните судови да имаат слободно судиско убедување за тоа врз кои докази ќе ја засноваат пресудата во контекст на вкупно изведените докази.

БИБЛИОГРАФИЈА

- [1] Skakavac, Z & T, “Krivичnoprocesna regulacija posebnih dokaznih radnji u Republici Srbiji i njihova primena u savremenoj praksi”, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad, CIVITAS, 2017, 7(2);

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [2] Delmas-Marty, M. & Spencer, J.R. ed. "European criminal procedures", Cambridge university press", 2005;
- [3] Лажетик-Бужаровска, Г. и др., „Компаративно казнено процесно право“, Академик, Скопје, 2011;
- [4] „Прирачник за спроведување на мерките за следење на комуникациите“, ДЦАФ-Центар за управување со безбедносниот сектор - Женева-подружница Скопје, Скопје, 2019;
- [5] Презентација на ЈО Спасенка Андонова на 16-17.10.2019 година во Академија за судии и јавни обвинители, Твининг проект;
- [6] Прирачник: „Практична примена на посебните истражни мерки и користење на доказите прибавени со овие мерки – Компаративна пракса и искуства“, Калајчиев, Г/Коневска, М., ОБСЕ, Скопје, 2013;
- [7] Чорбевски, Ј., „Примената на посебните истражни мерки во постапка на откривање и докажување на кривични дела од областа на организираниот криминал во Република Македонија“, Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола, Правен факултет – Кичево, дисперзирани студии: Битола, 2018, магистерски труд;
- [8] Трајановска, В., „Правила за допуштеноста на доказите и недозволен доказни средства“, „Правник“, Здружение на правници на Република Македонија, Скопје, бр.323, 2019;
- [9] Трајковска-Лазарова, М., „Посебните истражни мерки, правото на правично судење и правото на приватен и семеен живот низ судската практика на Европскиот суд за човекови права“, „Правник“, Здружение на правници на Република Македонија, Скопје, бр.326, 2019;
- [10] Трајковска-Лазарова, М., „Република Македонија 20 години член на Европскиот суд за човекови права“, „Европско право“, ИРЗ-Магор, бр.1-2/2018;

**CRIMINOLOGICAL AND CRIMINAL APPROACH TO SEXUAL BLACKMAIL
(SEXTORSION) AS A SEXUAL OFFENSE**

PhD Aleksandar Markoski

Public prosecutor in the BPPO Skopje and a lecturer at MIT University

e-mail: almarkoski@yahoo.com

A b s t r a c t

The sexual crimes are provided for in all national legislations. They are mainly aimed at the criminal protection of women. In our country, they are regulated in chapter XIX of the CC. Common to all these acts is that through the action of their execution, the sex drive of the perpetrator is satisfied. Cases of sexual blackmail (sextorsion) are also on the rise in Europe. In the debate about sexual blackmail, science makes a clear distinction between sexual harassment on the one hand, and the publication of intimate photos or videos on the Internet for revenge pornography on the other. The main difference is that pornography is shared publicly, while sextorsion involves mostly private abuse and blackmail that can potentially become public. Additionally, the difference between the two is that, that with the revenge porn, the aggressor is trying to publicly humiliate the victims, while with the sexual blackmail, the aggressor is trying to privately extort something of value from the target. But, there is also a popular opinion that the sexual blackmail occurs when those who are entrusted with power use it for the sexual exploitation of those who depend on that power. Thus, it is primarily a "gender form of corruption". However, the "gender-specific aspects of corruption are not explicitly recognized" neither in general, in the ranks of anti-corruption activists, nor as a driving form of sexual blackmail.

Key words: Sexual blackmail, sextorsion, victims, Criminal Code.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

КРИМИНОЛОШКИ И КАЗНЕНОПРАВЕН ОСВРТ КОН СЕКСУАЛНАТА УЦЕНА КАКО СЕКСУАЛЕН ДЕЛИКТ

д-р Александар Маркоски

Јавен обвинител и насловен доцент на МИТ Универзитет

e-mail: almarkoski@yahoo.com

Апстракт

Сексуалните злосторства се предвидени во сите национални законодавства. Тие главно се насочени кон криминална заштита на жените. Кај нас тие се регулирани во поглавјето XIX од КЗ. Заедничко за сите овие дела е што преку дејството на нивното извршување се задоволува сексуалниот нагон на сторителот. Случаите на сексуална уцена (сексторзија) исто така се во пораст во Европа. Во дебатата за сексуалната уцена, науката прави јасна разлика помеѓу сексуалното вознемирување од една страна и објавувањето на интимни фотографии или видеа на Интернет заради одмаздничка порнографија од друга страна. Главната разлика е во тоа што порнографијата се споделува јавно, додека сексторзијата вклучува главно приватна злоупотреба и уцена што потенцијално може да стане - јавна. Дополнително, разликата меѓу двете е тоа што со одмаздничкото порно, агресорот се обидува јавно да ги понижи жртвите, додека со сексуалната уцена, агресорот приватно се обидува да изнуди нешто вредно од целта. Но, популарно е мислењето дека сексуалната уцена настанува кога оние на кои им е доверена власт ја користат за сексуална експлоатација на оние кои зависат од таа моќ. Така, тоа е првенствено „родова форма на корупција“. Сепак, „родовите специфични аспекти на корупцијата не се експлицитно препознаени“ ниту генерално, во редовите на антикорупционерите, ниту како доминантна форма на сексуална уцена.

Клучни зборови: сексуална уцена, сексторзија, Кривичен Законик

1. ВОБЕД

Првиот чекор кон одлучно справување на општеството со криминалитетот е преку отфрлање на прозаичниот став дека некои кривични дела се просто-табу тема за да се дискутираат во научното милје или пак, премногу „наивни“ за да би биле предмет на интерес поради причини на обичаи и конзервативизам. Но, сексуалните кривичните дела ги предвидуваат сите национални законодавства. Тие се главно насочени кон кривичноправна заштита на жената. Кај нас се регулирани во глава XIX од КЗ. Заедничко на сите овие дела е дека преку дејствието на нивното извршување се задоволува половиот нагон на извршителот. Групниот заштитен објект на овие дела може да биде загрозен со обљуба (coitus), други полови дејствија (immisio in anum, immisio in os, frictio) и други низа полови активности. Со овие дејствија не се врши само телесно загрозување, туку се врши и напад врз сексуалната слобода на личноста; се искористуваат немоќните лица и децата или; се злоупотребува определена положба.¹⁶⁷

Во Македонија сексуалниот интегритет на децата поради нивниот непречени сексуален развој е многу пошироко заштитен отколку кај возрасните. Во однос на лицата под 15 години заштитата е апсолутна без оглед на видот на сексуалното дејствие, полот на детето, како и евентуалната негова согласност или иницијатива (Види чл.188 од КЗ - Силување на дете кое не наполнило 15 години). Освен тоа, со описот на кривичното дело – Задоволување на полови страсти пред друг од чл.190 ст.2 и ст.3 од КЗ, оваа заштита е проширена и на сексуални дејствија во кои не доаѓа до физички контакт меѓу сторителот и детето.

Криминолошкиот феномен на сексуалната учена (во меѓународната заедница познат и како: „сексторција“) е од понов датум; како казненоправен поим е сè уште во зачетна состојба, но како општествен проблем е стар колку што е и човештвото.

Во светот веќе некое време осамнуваат вести од типот на: „Службениците за имиграција се фатени како разменуваат секс за зелена карта или одобрување на барање за

¹⁶⁷ Извор: Сулејманов, З., „Криминологија“, Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје, 2003, стр.505.

бегалци“; „Мировниците на Обединетите нации во мисијата по катастрофалниот земјотрес на Хаити од 2010 година размениле хуманитарна помош за секс (т.н. трансакциски секс)¹⁶⁸; „Наставниците бараат секс во замена за добри оценки“...

Според некои истражувања кои задоцнето го адресираа проблемот постои пораст на овој вид на криминалитет. Така 90% жени кои работат во јавниот сектор во Танзанија изјавиле дека високи машки функционери ги користеле своите позиции на моќ за да изнудат сексуални услуги од нив¹⁶⁹. Аналогно на ова, во поразвиените држави, на пример во САД постои растечка распространетост на онлајн заканите, вклучувајќи уцена и принуда. Затоа е факт дека сексуалната уцена (скратено: Сексуцена) е феномен ширум светот; се јавува во широк спектар на констелации. Точно е и тоа дека се поведуваат одредени кривични постапки, но овие обвиненија биваат да се креирани за некое друго кривично дело.

Случаите на сексуална уцена се во пораст и во Европа Во Обединетото Кралство, во 2017 година биле пријавени повеќе од 1.300 случаи, три пати повеќе отколку во 2015 година.¹⁷⁰ Според едно американско истражување меѓу национално репрезентативен примерок од 5.568 средношколци во САД, приближно 5% од учениците изјавиле дека биле жртви на сексуална уцена, додека околу 3% признале дека им се заканувале на другите кои споделиле фотографија со нив во доверба. Од ова истражување произлегло и тоа дека мажите и нехетеросексуалните млади е поверојатно да станат жртви, а лицата од машки пол се повеќе склони кон сторување на ова дело отколку женските. Згора на тоа, младите кои се сторители на сексуална уцена е поверојатно да биле претходно самите жртви на исто такво дело.¹⁷¹

¹⁶⁸ <https://www.theatlantic.com/international/archive/2015/06/un-peacekeeping-transactional-sex-haiti/395654/>

¹⁶⁹ Извор: <https://www.cfr.org/blog/fighting-corruption-combating-sexual-extortion>

¹⁷⁰ Извор: <https://heritage-offshore.com/informacionnoj-bezopasnosti/chto-takoe-sekstorcija-s-primerami-i-kak-ee/>

¹⁷¹ Patchin, J., W., “Sextortion Among Adolescents: Results From a National Survey of U.S. Youth”, SAGE Journals, 2018, Abstract. Достапно на: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1079063218800469#:~:text=Approximately%20%25%20of%20students%20reported,more%20likely%20to%20target%20others>

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

При полемиката за сексуалната уцена, науката прави јасна разлика меѓу сексуалната од една страна, и објавувањето на интимни фотографии или видеа на интернет поради одмаздничка порнографија од друга страна. Главната разлика е во тоа што порнографијата се споделува јавно, додека сексуалната вклучува главно приватна злоупотреба и уцена која потенцијално може да стане јавна. Дополнително, разликата меѓу двете е тоа што со одмаздничкото порно, агресорот се обидува јавно да ги понижи жртвите, додека со сексуалната уцена, агресорот се обидува приватно да изнуди нешто вредно од целта.¹⁷²

И нашата држава ја запозна сексуалната. Јавноста во РСМ го памети случајот со кривичната постапка од пред 5 години за примање поткуп, но и за реалната сексуална уцена сторена од страна на неколку професори од една престижна високообразовна институција во Скопје.¹⁷³ Во едно истражување на Хелсиншкиот комитет за човекови права од Скопје во 2021 година со анкета кон испитаници – постари малолетници, а на тема на „интернет малтретирање (сајбер-булинг)“, на прашањето „Дали сте биле уценувани по пат на компјутерски систем“, 5% или 15 од вкупниот број на испитаници дале позитивен одговор, од кои 6 лица биле лица со попреченост.¹⁷⁴ На прашањето, пак, „Дали без ваша согласност била споделувана фотографија со сексуална конотација?“ -11 ученици или 3% од испитаниците одговориле потврдно, од кои шест девојчиња и пет момчиња. Ова истражување беше индикативно и за увидување на застапеноста на делото на сексуална уцена во македонското општество.¹⁷⁵

Грубо кажано, во народот владее мислење дека сексуалната уцена се случува кога оние на кои им е доверена власт ја користат за сексуална експлоатација на оние кои зависат од таа моќ. Со тоа, таа е во прв ред „родова форма на корупција“ која се јавува и во развиените и во земјите во развој, а ги погодува и децата и возрасните, ранливите

¹⁷² Исто, p.33.

¹⁷³ <https://www.24.mk/details/zatvor-od-dve-do-2-5-godini-za-profesori-od-ekonomski-fakultet-za-erazmus>

¹⁷⁴ Анастасовска, С. и Митов, О., „Годишен извештај за состојбата со говорот на омраза на локално ниво во градовите: Тетово, Битола и Штип за 2021 година“, Хелсиншки комитет за човекови права – Скопје, Скопје, 2021, стр.24. Достапно на: <https://mhc.org.mk/reports/godishen-izveshtaj-za-sostojbata-so-govorot-na-omraza-na-lokalno-nivo-vo-gradovite-tetovo-bitola-i-shtip-za-2021-godina/>

¹⁷⁵ Исто, стр.25.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

поединци (како што се мигрантите без документи кои ги преминуваат границите) и етаблираните професионалци. Додека доказите покажуваат дека жените се наоѓаат несразмерно повеќе како жртви на сексуалната уцена, мажите, трансродовите и родово неусогласените луѓе се исто така погодени. Од тој аспект сексуалната уцена содржи и нишка на дискриминација во себе.

Сепак, „родово-специфичните аспекти на корупцијата не се експлицитно препознаени“ ниту генерално, во редовите на антикорупционерите, ниту како двигателна форма на сексуалната уцена.¹⁷⁶ Навистина на крајот од краиштата и лица од машки пол може да станат жртви на сексуална уцена, а со таквото апсолутизирање би се пренебрегнал и фактот дека најчесто сексуалната уцена се случува не од страна на службени лица со моќ, туку како форма на кибер-криминалитет каде сторителите се непознати лица; со псевдоними и без потенцијал за коруптивност во поведението.

2. ФЕНОМЕНОЛОГИЈА И ГНОСЕОЛОГИЈА НА СЕКСУЦЕНАТА

Многу форми на корупција подеднакво влијаат и врз мажите и врз жените, но земајќи ги предвид нееднаквите родови односи во општеството, жените во многу ситуации се повеќе изложени на корупцијата и нејзините последици. Кога сиромашните жени немаат доволно пари за да ги подмитат корумпираните службеници или функционери на високи позиции, изложени се на поголем ризик за физичка злоупотреба, сексуална уцена и експлоатација. Несомнено е дека сексуалната уцена веќе долго време е тивка форма на корупција, која е тешко видлива. Но, до неодамна, тоа никогаш не беше дискутирано или препознаено како посебен феномен ниту во рамката на корупцијата ниту во рамките на родовото насилство.

¹⁷⁶ Цит. Лазарова, М., „Родовите аспекти на корупцијата со осврт на Република Северна Македонија“, ОБСЕ Скопје, 2020, стр.11. Достапно на: <https://www.osce.org/files/f/documents/c/4/480937.pdf>

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Проблемот е речиси невидлив поради фактот што сексуалната уцена често останува во „темната бројка“ на криминалитетот.¹⁷⁷ Имено, луѓето кои се погодени од неа може да го направат изборот да го избегнат пријавувањето, а со тоа и: ревиктимизацијата и социјалната стигма кои често се поврзуваат со пријавувањата на сексуална злоупотреба. Тие исто така може да се плашат од репресалии или сметаат дека е недостижно да се соберат формалните докази без кои претпоставуваат дека е веројатно да не им биде дадена доверба од властите, а камоли, пак, да добијат надомест. Дополнително, адекватните механизми за известување не се секогаш достапни.

Оригинерно поимот „сексторција“ како кованица од два англиски збора (sex & extortion) за првпат се појавил при едно судење со две обвинети женски лица во Лос Анџелес во 1950 година¹⁷⁸. Како вид на корупција беше усогласен во 2008 година од страна на Меѓународната асоцијација на жени судии (IAWJ), кога членовите судии од различни региони констатирале дека ова се случаи на корупција за кои ретко се дискутира.¹⁷⁹ Поточно констатирале врз основа на примери од затворите во Уганда каде сопругите на оние затвореници кои биле заболени од СИДА, биле условувани од затворските чувари да им пружат секс, а за возврат да би дозволиле лекот да стигне до нивните болни сопрузи.¹⁸⁰ Во 2012 година истото тело во соработка со своите партнерски здруженија на жени судии од: Филипините, Танзанија и Босна и Херцеговина, издаде прирачник¹⁸¹ за препознавање и справување со сексуалната.¹⁸² По спроведувањето на

¹⁷⁷ Според некои истражувања не се пријавуваат дури 2/3 од случаите. Извор: Howard, T., “Sextortion: Psychological Effects Experienced and Seeking Help and Reporting Among Emerging Adults”, Walden University, 2019, p.6.

¹⁷⁸ “Sextorsion> A crime of corruption and sexual exploitation”, International Bar Association, 2019, p9. Достапно на: <https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=E5E451C2-A883-4518-B0ED-5AAAEBCCDD5AA>

¹⁷⁹ Feigenblath, H., “Breaking the silence around sextortion - the links between power, sex and corruption”, Transparency International, 2020. Достапно на: https://images.transparencycdn.org/images/2020_Report_BreakingSilenceAroundSextortion_English.pdf

¹⁸⁰ “A COMPARATIVE STUDY OF LAWS TO PROSECUTE CORRUPTION INVOLVING SEXUAL EXPLOITATION”, Thomson Reuters Foundation, 2015, p.13. Достапно на: <https://www.trust.org/publications/i/?id=588013e6-2f99-4d54-8dd8-9a65ae2e0802>

¹⁸¹ Достапно на: https://www.unodc.org/ji/resdb/data/2012/_80/_naming_shaming_and_ending_sextortion.html

¹⁸² Во прирачникот се наведува: „Кога фокусот е на сексуалната злоупотреба, типична одбрана на обвинетиот е да каже дека жената се согласила на сексуалната активност и, ако активноста е консензуална, ниту жената ниту мажот не се сметаат за виновни или кривично да се гонат. Меѓутоа, кога фокусот е на

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

дополнителни истражувања, IAWJ откри дека овој вид на корупција е „глобален проблем со далекусежни последици“. Сепак, тој остана во голема мера невидлив за заедницата на антикорупционери.

Потоа, во 2012 година светските медиуми известија за случајот на самоубиството на младата Аманда Тод од Британска Колумбија (Канада) кое беше резултат на сексуална уцена.¹⁸³ Денес во меѓународната заедница именувањето на феноменот како — сексторција — го осветлува проблемот. Сепак, феноменот сè уште многу вообичаено во литературата се нарекува и со други термини, како што се: „трансакциски секс“, „сексуално вознемирување“ или „сексуални услуги“, и најпосле – сексуална уцена.

Поради недостиг на термин, сексуалната уцена остана главно невидлива, а неколку истражувачки проекти, закони или стратегии беа развиени под други називи, како на пример во „Политиката на НАТО за превенција и одговор на **сексуалната експлоатација и злоупотреба**“ од 2019 година¹⁸⁴. Во неа се констатира дека бирократските бариери за пријавување и добивање на ефективна отштета дополнително придонесоа за нејзиниот низок профил (Како резултат на тоа, истражувачите не успеваа да им ги постават вистинските прашања на жртвите за правилно да го разберат овој деликт). Воедно до денес на статистичките системи на европско ниво им недостасуваат соодветни категории за да ги регистрираат случаите кои биле пријавени.

Според Извештајот од 2020 година на НВО „Транспаренси Интернационал“ во Латинска Америка и Блискиот Исток и Северноафриканскиот регион (МЕНА), едно од пет лица искусиле или знаат некој што доживеал сексуален однос преку уцена при пристап до владини услуги како што се здравствена заштита или образованието. Во Латинска

финансиската корупција, не е одбрана да се каже дека жртвата се согласила да плати поткуп...“ Затоа мора да се прави разлика во вината помеѓу оние кои нудат мито, неиспровоцирани, и оние кои пристапуваат кон уцени за мито во рацете на корумпираните функционери, како што е случајот со сексуалната. Извор: Toolkit: “Naming, Shaming, and Ending Sextortion,” the International Association of Women Judges (IAWJ) in partnership with the Association of Women Judges in Bosnia and Herzegovina, the Philippine Women Judges Association, and the Tanzania Women Judges Association, 2012, p.31.

¹⁸³ <https://www.newyorker.com/culture/culture-desk/the-story-of-amanda-todd>

¹⁸⁴ https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_173038.htm

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Америка, 71 отсто од луѓето мислат дека сексуалната уцена се случува редовно, додека во МЕНА, 50 % мислат така.¹⁸⁵

Во Панама, според истражувањето од 2017 година со сексуалните работнички, мнозинството жени испитаници тврделе дека биле сексуално уценети од безбедносните сили, додека речиси половина рекле дека им било побарано од полицајците да им обезбедат сексуални дејствија бесплатно. Студија за злосторства поврзани со секс од страна на полициски службеници ширум САД откриле дека сексуалното недолично однесување од страна на полицијата се движи од ненасилни консензуални дејствија при работно време до сериозни форми на криминал поврзан со секс, вклучително и „сексуална уцена“ каде што полицијата ги уценува ранливите граѓани да се вклучат во сексуални активности во размена за нивната слобода.¹⁸⁶

Во многу земји, антикорупциските закони само криминализираат поткуп кој вклучува финансиски придобивки. Оттаму жртвите кои ќе го пријават настанот исто така би можело да се соочат со ризик да бидат гонети за „плаќање“ поткуп. Во последните години почна да еволуира антикорупциското движење кон документирање и препознавање непарични облици на корупција. Движењето „#MeToo“ исто така помогна цврсто да се постави сексуалната уцена на јавната агенда. Овие трендови сега би можеле да помогнат да се осигура дека сексуалната уцена е конечно призната во антикорупциската теорија, во политиките и при мерките за нејзино спречување, и тоа како особено штетен вид на корупција, и онаа која може да има катастрофални економски, физички и психолошки последици за жртвите.

Но, што се однесува до сексуалната уцена, не е проблемот само во нејзиното непријавување во соодветните институции, туку според едно американско истражување жртвите во минимален број го пријавиле настанот и на веб-страницата или апликацијата

¹⁸⁵ Feigenblath, Op. cit., p.12.

https://images.transparencycdn.org/images/2020_Report_BreakingSilenceAroundSextortion_English.pdf

¹⁸⁶ https://images.transparencycdn.org/images/2020_Report_BreakingSilenceAroundSextortion_English.pdf (страница 13).

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

на која се случил (5% од машките и 7% од жените).¹⁸⁷ А треба да се има во предвид дека социјалните мрежи генерално имаат за цел да блокираат вакви сексуално експлицитни слики (особено на малолетниците) и да спречат малтретирање на нивните платформи. И тоа го прават ефикасно.

Во некои држави (Р. Србија) постои деликт „сексуално вознемирување“¹⁸⁸ (Воведено како кривично дело во КЗ на Р. Србија во 2016 година), но не и сексуалната уцена.¹⁸⁹ Според некои истражувања во криминолошкиот облик на сексуалното вознемирување некогаш се сврстува и сексуалната уцена (quid pro quo вознемирувањето), како на пример во едно американско истражување на универзитетските кампуси од 2005 година.¹⁹⁰ Според ова истражување дури половина од студентите биле изложени на сексуално вознемирување во кампусите или универзитетските средини во смисла на таргети-објекти на кои им биле упатувани несакани сексуални коментари. Сепак, жртви на сексуални напади биле само 5 % од испитаниците. Женските студенти било поверојатно дека би станале жртви на сексуално вознемирување со физички контакт отколку машките студенти (35% наспроти 29%). Но, значајно е дека сите испитаници особено осудувачки ја оцениле сексуалната уцена сторена од страна на вработените во универзитетите, па така дури 78 % одговориле дека веднаш би го пријавиле таквиот случај. За споредба, доколку ученикот би бил студент тој процент е двојно помал (39%).¹⁹¹

Во едно истражување, Американската асоцијација на универзитетски жени утврди дека 38 % од учениците кои биле жртви на сексуално вознемирување, претходно биле сексуално вознемирувани од наставници или од други вработени во училиштето.

¹⁸⁷ Patchin, Op. cit., p.44.

¹⁸⁸ Види повеќе: Babović, M., Reljanović, M: “Seksualno uznemiravanje u Republici Srbiji”, OEBS Srbija. Достапно на: <https://www.osce.org/files/f/documents/d/5/473256.pdf>

¹⁸⁹ Во последно време се актуелизира темата во Србија за инкриминирање на сексуалната уцена. Види: <https://sr.limbodenim.com/2376-sex-tortion-and-corruption-what-is-sexual-extortion.html>

¹⁹⁰ https://www.researchgate.net/publication/234689142_Drawing_the_Line_Sexual_Harassment_on_Campus

(Види стр.6, 7)

¹⁹¹ Види стр.21.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Околу 2/3 од студентите во САД доживеале сексуално вознемирување во кампусите од универзитетите.¹⁹² Конфликт на интереси може да настане кога професионалните одговорности на наставникот се засегнати или се чини дека се засегнати од посебен личен однос со ученикот. Тие може да вклучуваат фаворизирање на ученик сексуално поврзан со наставникот или непријателство кон ученик поради мината врска. Ако наставникот е сексуално поврзан со ученик, колегите може да се чувствуваат под притисок да му дадат повластен третман на ученикот, како што се подобри оценки, продолжување на рокови за есеи, дополнителна помош или академски можности. Кога има повеќе односи меѓу неколку вработени и студенти, можностите за конфликт на интереси се огромни. Дури и ако нема фаворизирање или непријателство, тоа може да биде сфатено од другите на тој начин.¹⁹³

Инаку „Сексторциите“, како и другите сторители на сексуални злосторства, имаат тенденција да бидат рецидивисти.¹⁹⁴ Според едно истражување на интернационалната НВО за спречување на трговија со луѓе „Торн“ од 2015 година при кое биле анкетирани 1600 лица, жртви на сексуални уцени (на возраст од 18 до 25 години) во случаите каде жртви биле мажи, дури во 66% од случаите на сексуална уцена, уцената се состоела во барање на пари.¹⁹⁵ Инаку ако е примерокот на испитаници земен во целина, а во кој мнозинството биле жени, заканите најчесто вклучувале барања за експлицитни слики. Така, барања од уценувачите за експлицитни слики биле пријавени од страна на 86% од жртвите на кои им се случила сексуалната уцена онлајн и 62% од оф-лајн.¹⁹⁶ Од криминолошки аспект е важно дека речиси 2 од 3 жртви ги исполниле барањата од заканите со надеж дека сторителот ќе замине и; сепак, во повеќе од половина од случаите

¹⁹² <https://www.aauw.org/app/uploads/2020/02/AAUW-Drawing-the-line.pdf>

¹⁹³ <https://hera.org.mk/lektira-snegovite-na-klimentina-evin-niz-prizmata-na-seksualnoto-i-rodovo-bazirano-nasilstvo/>

¹⁹⁴ <https://www.brookings.edu/blog/techtank/2016/05/11/sextortion-the-problem-and-solutions/>

¹⁹⁵ “Sextortion Summary findings from a 2017 survey of 2,097 survivors”, THORN, 2017, p.7, Достапно на: https://www.thorn.org/wp-content/uploads/2019/12/Sextortion_Wave2Report_121919.pdf

¹⁹⁶ Исто, p.8,

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

(64%) заканите продолжиле. Всушност, за оние жртви кои се покорице на заканите, во 68% од случаите заканите продолжиле, па дури станале и почести.¹⁹⁷

3. ПАРАДИГМАТА НА КОРУПЦИЈА ВО ДЕЛОТО НА СЕКСУАЛНА УЦЕНА

Во реалноста општеството, креаторите на политиките и институциите во целина имаат долго време поврзана асоцијација со корупцијата. Ова е детерминирано и од самиот политички систем кој ја обезбедува асиметријата на моќта. Ситната корупција подразбира и друг вид на валута што корумпира поединци. Тоа е сексот, поточно тоа се ученувачките барања за да се извлече секс. Овој вид на корупција се нарекува сексуална учена, а тоа се случува кога на оние што им е доверена моќта, ја користат истата за сексуално искористување на другите, зависни од таа моќ. Сексуалната учена има многу коруптивни форми. Таа може да биде извршена од полицајци кои бараат секс во замена за неприведување личност; Тоа може да бидат наставници кои бараат секс од учениците за да им дадат подобра оценка; Во некои случаи, тоа е и судија што ја условува поволната пресуда со обезбедување на сексуален чин, или службеник за набавки нудејќи договор во замена за секс. Кога службениците ја злоупотребуваат својата моќ за да бараат пари, ноторност е дека тие се ангажираат во коруптивно однесување. Сепак, кога ја злоупотребуваат својата моќ за да побараат секс, во ваквите дејствија не секогаш се препознава - корупција и истите не биваат процесуирани од органите на прогонот. Им се придава доза на наивноост и им се имплицира традиционален молк којшто, пак, е вообичаен во однос на прашањето на сексот во традиционалните општества.

Но, неспорен факт е дека барем македонското општество не е повеќе традиционално, туку е современо општество, па затоа и првите никулци во борбата со сексуалната учена. Сепак, на 10 декември 2020 година, врз основа на претходно утврдена Методологија и

¹⁹⁷ "Sextortion Summary findings from a 2017 survey of 2,097 survivors", THORN, 2017, p.9, Достапно на: https://www.thorn.org/wp-content/uploads/2019/12/Sextortion_Wave2Report_121919.pdf

спроведена анализа на ризиците од корупција ДКСК ја донесе Националната стратегија за спречување на корупцијата и судирот на интереси 2021-2025 година¹⁹⁸, која Собранието на Република Северна Македонија ја усвои на 18 април 2021 година. Составен дел на Стратегијата е Акциониот план за нејзино спроведување, во кој детално се разработени проблемите и мерките по активности и индикатори, кои се систематизирани во 2 хоризонтални области¹⁹⁹ и 13 ранливи сектори. Меѓу нив се и секторите: 1) Вработување – хоризонтална област, 2) Образование и 3) Економија и бизнис, а во кои сектори најлогично би се очекувало да има некој осврт и отчет за сексуалната уцена како појава. Но, во годишниот извештај на ДКСК за спроведување на таа национална стратегија од март 2022 година нема воопшто никакво споменување ниту на сексуалната уцена, ниту пак на родовата димензија на корупцијата, макар да беше наведено во еуфемистички или деклараторен манир.²⁰⁰

Во поглед на борбата со овој вид на криминалитет, на глобален план, но и во рамки на РСМ неминовно е да се донесе констатацијата дека постоечките антикорупциски податоци, литература и акти се недоволни. Во таа насока е потребно поефикасно собирање на податоци кои се неопходни за да се има резултат како во македонската криминологија како наука (која би имала задача на национално ниво да направи повеќе истражувања), така и во секојдневното справување со криминалитетот од страна на полицијата.

Затоа, пак, што е и очекувано, родовите аспекти на сексуалната експлоатација се спомнати во Националната стратегија за родова еднаквост (2021-2026 година). Ова првенствено од аспект на децата како жртви, повикувајќи се на Конвенција на Советот на Европа за заштита на децата од сексуална експлоатација и сексуална злоупотреба

¹⁹⁸ Достапна на: <https://dksk.mk/wp-content/uploads/2021/01/Nacionalna-strategija-DKSK-KONECNA.pdf>

¹⁹⁹ „Области кои хоризонтално се протегаат низ целиот општествен систем и генерираат многу висок ризик од корупција“. Цит. Национална стратегија за спречување на корупцијата и судирот на интереси 2021-2025 година, стр.12.

²⁰⁰ Достапно на: <https://dksk.mk/wp-content/uploads/2022/03/Godisen-izvestaj-za-sproveduvanje-na-NS-vo-2021.pdf>

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

(Конвенција од Ланзароте, 2007)²⁰¹, но најчесто на маргините на сексизмот, за кој феномен се зазема став дека „е дел од континуитетот на насилство со кој се создава атмосфера на заплашување, страв, исклученост, дискриминација и несигурност, со што се ограничува слободата и можностите на жените“²⁰², што би значело – не, и како фактор за зголемената коруптивност. „Сексуалната експлоатација“ е единствено директно спомната во контекст на присилните бракови.²⁰³ Овде не се зема во обзир одделниот феномен на „сексуално вознемирување и демнење на интернет“ за кој феномен е посветен солиден простор во Националната стратегија.

4. СЕКСУАЛНАТА УЦЕНА НА ИНТЕРНЕТ

Според новиот извештај на Француската опсерваторија за дроги и зависност од дрога, објавен во декември 2016 година, адолесцентите поминуваат пред екраните речиси пет часа дневно на 11 години и повеќе од осум часа на ден на 15 години. Прелистувањето на интернет е нивната главна активност на екраните: 83% од младите над 16 години користат Интернет секој ден наспроти само 23% 10 години порано.²⁰⁴

Во споменатото истражување на Хелсиншкиот комитет за човекови права од Скопје во 2021 година со анкета кон испитаници – постари малолетници, а на тема на „интернет малтретирање (сајбер-булинг)“ се покажало дека сите испитаници во просек поминуваат околу 311,6 минути на социјални мрежи или повеќе од пет часа на ден.²⁰⁵

Според споменатото истражување на интернационалната НВО за спречување на трговија со луѓе „Торн“ од 2015 се дошло до сознание дека 40% од сите случаи на сексуална уцена се всушност сторени онлајн.²⁰⁶ Од сите жртви 45% пријавиле контакт со нивниот сторител на повеќе платформи, од кои 54% ги посочиле социјалните мрежи, по

²⁰¹ Види: Националната стратегија за родова еднаквост (2021-2026), стр.8.

²⁰² Исто, стр.9.

²⁰³ Исто, стр.67.

²⁰⁴ <https://mk.healthy-food-near-me.com/sexting-a-risky-practice-among-adolescents/>

²⁰⁵ Анастасовска, Митов, Op. cit., стр.20.

²⁰⁶ Извор: “Sextortion Summary findings from a 2017 survey of 2,097 survivors”, THORN, 2017, p.3, Достапно на: https://www.thorn.org/wp-content/uploads/2019/12/Sextortion_Wave2Report_121919.pdf

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

што следат платформите (41%) и потем, платформите за видео повици (23%). Други помалку пријавени локации вклучуваат е-пошта, сајтови за запознавање и платформи за игри.²⁰⁷ Во 2017 година било повторено истражувањето со поголем број на испитаници (2097 од кои 2/3 малолетници) и се дошло до сознание дека бројот на случаи кои станале жртви оф-лајн (во реалниот живот со реален сторител - познаник) е подеднаков со оној број на лица кои станале жртви онлајн.²⁰⁸ Од овие последниве 1/4 биле деца од 13 години или помлади. Инаку во случаите каде било сторено делото оф-лајн 91 % од сторителите биле мажи, а нивните жртви во големо мнозинство биле жени. Што се однесува до оние дела кои биле сторени онлајн, во повеќето случаи жртвите не го дознале вистинскиот пол на сторителот.

Помладите луѓе, во најголем дел, доброволно споделуваат компромитирачки слики со насилникот²⁰⁹, додека постарите луѓе почесто се жртви на хакирање. Што се однесува до сексуалната уцена сторена онлајн, според едно американско истражување околу 3/5 од жртвите го познавале сторителот од претходно во реалниот живот, додека останатите го запознале онлајн.²¹⁰ По однос на последниве познанства се утврдило дека сторителите во 55% лажно се претставувале, а најчесто лагите се состоеле во податоците за полот, возраста, наводната желба за отпочнување на романтична врска. итн. Во пракса по однос на сексуалната уцена на интернет е потребно полициските сили да се остречат за борба и со ваквиот вид на кибер-криминалитет и брзо да го дознаваат идентитетот на сторителите. Ова, најпрвин преку физичкото детектирање на интернет страната која мора да биде регистрирана во некоја домицилна држава.

Модус операнди за сторување на сексуалната онлајн се: 1) Шеми за фишинг по е-пошта ; 2) Социјалните мрежи; 3) Хакирани сметки и; 4) Хакирани веб-камери. Некои од најужасните случаи на злоупотреба вклучуваат преземање малициозен софтвер на уредот на жртвата. Откако таму, софтверот може да дозволи хакер да ја преземе контролата врз

²⁰⁷ Ibid, p.4.

²⁰⁸ Ibid, p.5.

²⁰⁹ Со едно истражување било утврдено дека во 70% од случаите на сексуална уцена жртвите директно, или онлајн, своеволно им дале компромитирачки-интимни слики од себеси на сторителите. Patchin, Op. cit., p.35.

²¹⁰ Извор: Ibid, p.34.

камерите и микрофоните и да инсталира „тајлогери“. Тоа значи дека некој може да го следи секој потег.²¹¹

Децата и адолесцентите се најранливи бидејќи објавуваат лични податоци и полесно се манипулира со нив. Некои од карактеристиките на жртвата и факторите на ризик се: честа употреба на социјални мрежи и други форми на онлајн комуникација, склоност кон онлајн ризично однесување (објавување лична содржина на социјалните мрежи и други сајтови), видеа во живо, разговор и пријателство со непознати, голема количина на ден помината на интернет, отсуство на непријатности при влегување во сексуална комуникација/интеракција преку Интернет, наивно меѓучовечко (социјална ранливост и барање внимание) и технолошко однесување (лоша безбедност на интернет), склоност кон прекумерно споделување во интеракција, вклучително и личен сексуален материјал, отсуство или ниска родителска контрола

Инаку кибер-насилството спрема деца во форма на нивна сексуална експлоатација е предмет на интерес на Совет на Европа веќе подолго време. Па така, онлајн сексуалната експлоатација и сексуална злоупотреба на деца го вклучува однесувањето наведено во членовите 18 до 23 од Конвенцијата „Ланзароте“ и во член 9 од Конвенцијата од Будимпешта.²¹²

Сексуалната уцена е особено извесна доколку станува збор за зачестено поведење кај децата на модерниот тренд на „секстинг“. Според некои теоретичари „секстинг“ претставува трансмисија на сензуални пораки или претстави, провокации, и шеми создавани низ спектар од сексуални однесувања.²¹³ Овој збор што произлегува од асоцијацијата на англиските зборови „секс“ (секс) и „текстуирање“ (испраќање порака преку мобилен телефон), ги означува пораките од сексуална природа, во форма на фотографии, текстови или видеа. Ваквите пораки може да се најдат на Snapchat, Instagram или да се испраќаат преку текстуална порака.²¹⁴ Всушност секстингот подразбира

²¹¹ <https://heritage-offshore.com/informacionnoj-bezopasnosti/chto-takoe-sekstorcija-s-primerami-i-kak-ee/>

²¹² <https://www.coe.int/en/web/cyberviolence/types-of-cyberviolence>

²¹³ Howard, Op. cit., p.4.

²¹⁴ <https://mk.healthy-food-near-me.com/sexting-a-risky-practice-among-adolescents/>

користење на технологијата преку мобилни телефони со интернет конекција, „чат“ линии, е-маил, веб страници за социјални медиуми.²¹⁵

5. ФРАГМЕНТИРАНОТО РЕГУЛИРАЊЕ НА СЕКСУЦЕНАТА ВО КЗ

Со Кривичниот законик се гарантира кривично правна заштита од еден вид – ешалон на сексуални уценувачи, а тоа се корумпираните лица. Имено, во Кривичниот законик е содржано кривичното дело: „Обљуба со злоупотреба на положбата“ од член 189 од КЗ.²¹⁶ Но неговиот опфат е ограничен како од аспект на видот на сторители (недостигаат да се инкриминираат проповедниците, лидерите во неформалните заедници и супкултури, професорите во високообразовните институции итн), така и од аспект на начинот на сторување бидејќи не го спомнува сексуалното уценување кое се сторува онлајн, ниту пак, мотивот на тие сторители да создаваат или користат веќе направена порнографија заради уценување.

Смислата се состои во заштита на половата слобода на лица што се наоѓаат во некаква смисла на подреденост спрема друг. Во случајов и покрај декларативната согласност на жртвата за обљуба или друго полово дејствие, во суштина не целосно слобода на одлучувањето. покрај тоа, тука се содржани и дела што се однесуваат на засилената политика за заштита на децата. Освен тоа со ова дело се прави и грубо кршење на моралот и етиката бидејќи од сторителите кои се во наредена положба се очекува да не ја злоупотребуваат таквата положба, меѓу другото и со задоволување на својот полов

²¹⁵ Howard, Op. cit., p.1.

²¹⁶ (1) Тој што со злоупотреба на својата положба ќе наведе на обљуба или друго полово дејствие лице кое спрема него се наоѓа во однос на подреденост или зависност или со иста намера го малтретира, застрашува или спрема него постапува на начин со кој се понижува човековото достоинство и човековата личност, ќе се казни со затвор најмалку пет години.

(2) Ако делото од став 1 на овој член го изврши крвен сродник во права линија или брат, односно сестра, наставник, воспитувач, посвоител, старател, очув, маќеа, лекар или друго лице кое со злоупотреба на својата положба или при вршење семејно насилство ќе изврши обљуба или друго полово дејствие со дете кое наполнило 14 години кое му е доверено заради учење, воспитување, чување или нега, ќе се казни со затвор најмалку десет години.

(3) На сторителот на делото од ставот (2) судот ќе му изрече забрана за вршење на професија, дејност или должност под условите од членот 38-б на овој законик.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

нагов на начин кој претставува непосредна или посредна присилба спрема подредените лица.²¹⁷ Инаку „наведувањето“ како дејствие не опфаќа примена на сила или сериозна закана, бидејќи тогаш би се работело за силување. Но, „заstraшувањето“ како дејствие опфаќа дејствија на закана и предизвикување страв кај пасивниот субјект. Под дејствие на „понижување на човечкото достоинство и личност“ се подразбираат дејствија како: исмевање, шиканирање, бирократски однос.²¹⁸ Утврдувањето на злоупотребата е фактичко прашање што бара грижливо испитување на сите околности; не е исклучено и зад иницијативата на другото лице да се крие претходно итро наведување од страна на сторителот. Во основниот облик на делото од став 1 од членот пасивен субјект може да биде секое лице над 14 години возраст, а во квалифицираниот облик од ставот 2 од членот, дете на возраст од 14 до 17 години. За разлика од основното дело од став 1 тука оваа инкриминација не се состои од „наведување“, што би значело дека е ирелевантна согласноста од детето, па дури и неговата иницијатива во настанот. Доколку пасивниот субјект е дете на возраст од под 14 години, тогаш би станувало збор за сторување на друго кривично дело (Види чл.188 од КЗ).

Постојат и други кривични дела од КЗ кои препознаваат инкриминирани полови дејствија и кои хипотетички би можеле да бидат придружени со субјективен елемент на учена, од типот на: Задоволување на полови страсти пред друг од член 190 од КЗ²¹⁹, но и класичното и често дело на „макро“ на проститутки, или: „Посредување во вршење на проституција“ од член 191 од КЗ, како и делото: „Трговија со дете“ од член 418- г од КЗ. Последно релевантно кривично дело кое беше внесено со скорешни измените на КЗ (Сл

²¹⁷ Камбовски, В., „Коментар на Кривичниот законик на Република Македонија-Интегрален текст- Второ изменето издание“, Клуб Матица, 2011, стр.818.

²¹⁸ Исто, стр.819.

- (1) ²¹⁹ Тој што пред друг врши полово дејствие на јавно место, ќе се казни со парична казна или со затвор до една година.
- (2) Тој што пред дете кое наполнило 14 години врши полово дејствие или го наведува пред него или пред друг да врши такво дејствие, ќе се казни со затвор од три до осум години,
- (3) Тој што пред дете кое не наполнило 14 години врши полово дејствие или го наведува пред него или пред друг да врши такво дејствие, ќе се казни со затвор од најмалку 4 години.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

весник на РСМ бр.36/2023 од 17,02,2023 година) е - Полово вознемирување од чл.190-а, при што во став 2 се наведува дека: „Тој што ќе го стори делото од став 1 на овој член спрема лице што муе подредено или спрема него се наоѓа во однос на зависност, друго лице на работа или на јавно место или лице што е ранливо поради возраст, болест, попреченост, зависност од дроги, бременост или тешки телесни или душевни пречки ќе се казни со казна затвор од 6 месеци до 3 години.“ Сепак, сите овие дела не ја адресираат целисходно и „уцената“ како елемент, односно таа не е дел од нивните законски битија, па затоа и констатацијата дека во македонскиот КЗ постои правна празнина по однос на ова дело.

6. НАМЕСТО ЗАКЛУЧОК

Институционалната рамка на заштита од сексуалната уцена на национално ниво треба да биде поделена на судска и вонсудска заштита. Најнапред се потенцира потребата од носење на национална стратегија за спречување на деликтот на сексуална уцена. Оваа стратегија би се надоврзала на Националната стратегија за родова еднаквост 2021-2026. При изработката на стратегијата методолошки ќе биде потребно да се направи анализа на постојната состојба, преку деск-анализа на релевантните документи од регулаторната рамка и законодавството на Република Северна Македонија, меѓународни стратешки документи, препораки и извештаи, како и други соодветни истражувања и анализи на сексуалната како деликт.

Важно за државниот одговор е да се внимава на можната „ревиктимизација“. Впрочем ова е обврска и од меѓународното право. Така во чл.54 од Истанбулската конвенција се стипулира дека: „Страните ги преземаат потребните законодавни или други мерки за да обезбедат дека доказите за сексуалната историја и однесување на жртвата во граѓански и кривични постапки ќе бидат дозволени само доколку тоа е релевантно и неопходно“. Овој член од Конвенцијата е комплементарен и со чл.56 – мерки на заштита, каде се обезбедуваат процедуралните мерки за заштита на приватноста и угледот на

жртвата, па се дозволува и кривичните постапки на државите да бидат уредени така што ќе дозволуваат сведочење на жртвите во отсуство на обвинетиот.

Од аспект на номотехничкото креирање на идните нови одредби кои би значеле креирање на ново кривично дело или, пак, креирање на квалифицирани облици на постоечките кривични дела со цел за санкционирање на сексуалната уцена, треба да бидат користени како компаративниот, така и историскиот и нормативниот метод. Со помош на истите методи ќе се добие јасна претстава за примената на казненорправните институти при ваквите деликти, од типот на: сексуалната уцена во својот основен облик, одговорноста на службените лица како специјален облик на делото, постоењето на сексуалната при пружањето на неопходна медицинска помош, па дури и лек за нарко-зависничките, констелацијата на сексуалната уцена и религијата, овозможување на користење на казненорправните алатки на загрозуени сведоци за жртвите на делата, дистинкцијата на „обљубата“ и „другите полови дејствија“ при сексуалната уцена итн. Јавноста, пак, треба да биде соодветно информирана за процесот на носење на ваков амандман во Собранието, користејќи се со алатки, од типот на „Енер“.

По однос на превенцијата Министерствата треба да ги консултираат жртвите во однос на нивните потреби и приоритети, како и за потенцијалните решенија и соодветните активности. Неминовно е во едно демократско општество, првенствено заради обезбедување на спроведливоста на политиките и дејствувањата со холистички приод во решавањето на проблемите и надминувањето на недостатоците, да се обезбеди и учество на сите социјални партнери, на граѓанското општество и на медиумите, како заради хетерогеност, така и заради обезбедување на функционирањето на системот на проверка и отчетност.

Сексуалната уцена има тенденција да се случува во средини обележани со несоодветни закони и несигурни или непостоечки механизми за известување. Други фактори кои придонесуваат кон неефикасниот одговор од страна на државата, вклучуваат недостаток на поддршка и заштитни мерки, отсуство на свест за делото и меѓу жртвите и властите и недостаток на знаење за тоа како да се постапува со пријавени случаи. Имено,

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

според едно неодамнешно истражување со правење интервјуа со 16 македонски релевантни правници (судии, јавни обвинители, адвокати) сите интервјуирани сметале дека сексуалната изнуда треба да се регулира со Кривичниот законик.²²⁰ Ова „најбезболно“ би се направило со воведување на специјално кривично дело, а кое може да биде расчленето и на неколку специјални кривични дела во зависност од својството на сторителот и хипотетичките состојби, но постојат и други начини.

Од погорекажаното стана јасно дека моралните сфаќања во областа на интимниот живот брзо се менуваат, па оттаму и потребата од креирање на нови дела, а конкретно - ново кривично дело на „Сексуална уцена“. Доколку станува збор за измена на КЗ преку модел на креирање на специјално кривично дело во КЗ, ќе биде неопходно да се води сметка најпрвин за тоа во чиј корпус на дело (во која глава од КЗ) ќе се позиционира тоа дело. Воедно ќе треба да се води сметка и за терминологијата која е веќе етаблирана со КЗ низ изминативе 26 години, како и да се маневрира со битието на делото за да се избегне „замката“ на двојна инкриминација со друго сродни кривични дела. Во прв ред тоа би биле: Обљуба со злоупотреба на положбата од член 189 од КЗ, Присилба од член 139 и Уцена од чл.259 од КЗ. Со оглед на природата на делото, се цени дека најсоодветно место за истото би била главата XIX од КЗ – Дела против половата слобода и морал.

Низ еден синкретички пристап со употреба на нормативниот и компаративниот метод неодамна од страна на авторот на јавноста ѝ беше презентирани предлог-форма за ново кривично дело – Сексуална уцена. Истото во 2022 година се објави во електронска публикација „Законско регулирање на сексуалната уцена во националното законодавство - документ за јавни политики“, со поддршка на Хелсиншки Комитет Скопје.²²¹

При полемиката за сексуалната уцена, науката прави јасна разлика меѓу сексуалната уцена, од една страна и објавувањето интимни фотографии или видеа на интернет поради одмаздничка порнографија, од друга страна. Главната разлика е во тоа

²²⁰Ристеска, М и Трајановска, Љ., Мисијата на ОБСЕ во Скопје, (2022). „Сексуална изнуда како дело на корупција: правен и институционален одговор“, стр.41. Достапно на: <https://www.osce.org/mk/mission-to-skopje/516093>.

²²¹ Достапно на: https://mhc.org.mk/wp-content/uploads/2022/09/dokument-za-javni-politiki_mk-1.pdf

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

што порнографијата се споделува јавно, додека сексуалната уцена вклучува приватна злоупотреба и уцена која потенцијално може да стане јавна. Дополнително, разликата меѓу двете е тоа што со одмаздничката порнографија, агресорот се обидува јавно да ги понижи жртвите, додека со сексуалната уцена, агресорот се обидува да изнуди сексуална активност како корист за себе.²²²

Исто така, една од целите ќе бидат и механизмите за родово сензитивно известување. Не сите механизми за известување имаат усвоено родово сензитивен пристап кога интеракција со жртвите на сексуалната злоупотреба, односно уцена. Искуството покажува, на пример, дека многу од жените се чувствуваат непријатно да пријават сексуални односи кои настанале како резултат на уцена пред овластено службено лице од машки пол, и се со поголема веројатност да ги пријават или да ги следат случаите доколку можат да комуницираат со жена. Некои жени претпочитаат да пријават случаи на сексуална уцена во одделение на МВР поврзано со родово насилство, наместо во оние одленија на МВР или специјализирани институции кои се занимаваат со корупција. Во такви случаи потребна е меѓуинституционална координација. Од тие причини во македонскиот случај е пожелна блиската соработка меѓу МВР и ДКСК.

7. БИБЛИОГРАФИЈА

- [1] Анастасовска, С. и Митов, О., „Годишен извештај за состојбата со говорот на омраза на локално ниво во градовите: Тетово, Битола и Штип за 2021 година“, Хелсиншки комитет за човекови права – Скопје, Скопје, 2021, Достапно на: <https://mhc.org.mk/reports/godishen-izveshtaj-za-sostojbata-so-govorot-na-omraza-na-lokalno-nivo-vo-gradovite-tetovo-bitola-i-shtip-za-2021-godina/>
- [2] Babović, M., Reljanović, M: “Seksualno uznemiravanje u Republici Srbiji”, OEBS Srbija. Достапно на: <https://www.osce.org/files/f/documents/d/5/473256.pdf>

²²²Patchin, Op. cit., p.33. Достапно на:

<https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1079063218800469#:~:text=Approximately%20%25%20of%20students%20reported,more%20likely%20to%20target%20others.>

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [3] Камбовски, В., „Коментар на Кривичниот законик на Република Македонија-Интегрален текст- Второ изменето издание“, Клуб Матица, 2011,
- [4] Лазарова, М., Мисијата на ОБСЕ во Скопје, (2020). „Родовите аспекти на корупцијата со осврт на Република Северна Македонија“. Достапно на: <https://www.osce.org/files/f/documents/c/4/480937.pdf>
- [5] Маркоски, А., „Законско регулирање на сексуалната уцена во националното законодавство - документ за јавни политики“, НВО Хелсиншки Комитет, Скопје, 2022. Достапно на: https://mhc.org.mk/wp-content/uploads/2022/09/dokument-za-javni-politiki_mk-1.pdf
- [6] Ристеска, М и Трајановска, Ј., Мисијата на ОБСЕ во Скопје, (2022). „Сексуална изнуда како дело на корупција: правен и институционален одговор“. Достапно на: <https://www.osce.org/mk/mission-to-skopje/516093>
- [7] Тв24, (март 2020). Затвор од две до 2,5 години за професори од Економски факултет за „Еразмус“. Достапно на: <https://www.24.mk/details/zatvor-od-dve-do-2-5-godini-za-profesori-od-ekonomski-fakultet-za-erazmus>.
- [8] Центар за истражување и креирање политики, (2021) и „Извештај од спроведената компаративна правна анализа за регулирање на сексуалната изнуда како дело од корупција во домашното законодавство“.
- а. Достапно на: <https://crpm.org.mk/wp-content/uploads/2022/04/OSCE-makedonska.pdf?fbclid=IwAR2FPksrwwKH3ogeb78cXEQ5KFfynOr17RwurlFk5fNxiGBFaX7tDx3uYGQ>.
- [9] Council on Foreign Relations, (2016). Fighting Corruption by Combating Sexual Extortion. Достапно на: <https://www.cfr.org/blog/fighting-corruption-combating-sexual-extortion>.
- [10] Europäische Rechtsakademie (ERA), (2018). ERA: Cyberbullying, Sexting and Sextortion. Достапно на: <https://agenda.euractiv.com/events/era-cyberbullying-sexting-and-sexortion-169184>.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [11] Feigenblath, H., Transparency International, (2020.) “Breaking the silence around sextortion - the links between power, sex and corruption”. Достапно на: https://images.transparencycdn.org/images/2020_Report_BreakingSilenceAroundSextortion_English.pdf.
- [12] International Bar Association, (2019). “Sextorsion: A crime of corruption and sexual exploitation”. Достапно на: <https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=E5E451C2-A883-4518-B0ED-5AAAEBBCDD5AA>.
- [13] Национална стратегија за спречување на корупцијата и судирот на интереси 2021-2025 година,
- [14] Националната стратегија за родова еднаквост (2021-2026),
- [15] Patchin, J., W., SAGE Journals, (2018). “Sextortion Among Adolescents: Results from a National Survey of U.S. Youth”. Достапно на: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1079063218800469#:~:text=Approximately%205%25%20of%20students%20reported,more%20likely%20to%20target%20others.>
- [16] Сулејманов, З., „Криминологија“, Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје, 2003,
- [17] Thomson Reuters Foundation, (2015). “A comparative study of laws to prosecute corruption involving sexual exploitation”. Достапно на: <https://www.trust.org/publications/i/?id=588013e6-2f99-4d54-8dd8-9a65ae2e0802>.
- [18] Toolkit: “Naming, Shaming, and Ending Sextortion,” the International Association of Women Judges (IAWJ) in partnership with the Association of Women Judges in Bosnia and Herzegovina, the Philippine Women Judges Association, and the Tanzania Women Judges Association, 2012,
- [19] Howard, T., “Sextortion: Psychological Effects Experienced and Seeking Help and Reporting Among Emerging Adults”, Walden University, 2019.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

A COMPARATIVE APPROACH TO TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS IN THE BALKAN COUNTRIES

Natasha Georgieva, PhD

MIT University - Skopje, Republic of North Macedonia natashageorgievaivanovska@gmail.com

Aleksej Sopronov, PhD

MIT University - Skopje, Republic of North Macedonia

aleksejsopronov@gmail.com

Abstract

Human trafficking, or often referred to as the white slave trade, is a crime with a historical dimension. It occurs in all stages of the development of society, modifying and adapting to existing conditions. Human trafficking means the recruitment, transportation, transfer, harboring or acceptance of persons, by threat or use of force and other forms of coercion, or abduction, fraud, deception or by the use of power or a state of powerlessness or by giving or receiving money or benefit, in order to achieve the consent of a person who has control over another person for the purposes of exploitation.

Keywords: human trafficking, stages of human trafficking, comparative approach of human trafficking.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

КОМПАРАТИВЕН ПРИСТАП НА ТРГОВИЈАТА СО ЛУЃЕ ВО ЗЕМЈИТЕ ОД БАЛКАНОТ

д-р Наташа Георгиева

МИТ Универзитет - Скопје, Република Северна Македонија

natashageorgievaivanovska@gmail.com

д-р Алексеј Сопронов

МИТ Универзитет - Скопје, Република Северна Македонија

aleksejsopronov@gmail.com

Абстракт

Трговијата со луѓе, или неретко именувана како трговија со бело робје, е криминалитет со историска димензија. Се јавува во сите етапи од развојот на општеството, модификувајќи се и адаптирајќи се кон постојните услови. Трговијата со луѓе значи регрутирање, транспортирање, трансфер, засолнување или прифаќање на лица, по пат на закана или со употреба на сила и други форми на принуда, или киднапирање, измама, залажување или со употреба на моќ или состојба на немоќ или со давање или примање на пари или корист, заради постигнување на согласност на некое лице кое има контрола над друго лице заради потребите на експлоатација.

Клучни зборови: трговија со луѓе, етапи на трговија со луѓе, компаративен пристап на трговијата со луѓе.

1.ВОВЕД

Криминологијата како наука за криминалитетот отвара сложени научни и теоретски проблеми, кога е во прашање општиот пристап кон организираниот криминал.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Тезата дека организираниот криминал, неговата распространетост, феноменолошките облици и структури што се јавуваат како негови носители, се најдобра слика за криминал, да го поставиме како општествен проблем, земајќи ги во предвид и сите негови структури, форми и облици, како и компаративен пристап на трговија со луѓе во Србија, Албанија, Косово, Република Српска, Босна и Херцеговина и Црна Гора.

Трговците со луѓе и шверцерите со луѓе со употреба на разни измами ги користат жртвите за разни видови на криминални дејствија како што се: млади девојки за сексуална експлоатација, односно за проституција, деца за да питачарат, жени за принудени лажни бракови, производство на порнографија, отстранување на органи, итн.

Трговијата со луѓе претставува една од најлошите форми на кршење на човековите права, бидејќи ги загрозува животите на стотици илјади лица насекаде во светот.

Како потенцијална жртва на трговија со луѓе може да биде секој, меѓутоа најзастапени потенцијални жртви на трговија со луѓе се жени и млади девојки, кои трговците ги продаваат во други држави, подалеку од земјата каде што потекнуваат, на места каде што не го познаваат јазикот, односно во непозната средина.

Жртвите се измамени од страна на организирани криминални групи кои што се занимаваат со овој вид на криминална активност, дека ќе добијат добро работно место во западноевропските држави, со висока плата, но за жал тие се злоупотребени, односно жртвите ги шверцуваат во друга држава и ги носат во барови, бордели или во кафеани каде што се присилени да работат како проститутки, давајќи сексуални услуги со цел остварување на поголем профит.

Во однос на откривањето и сузбивањето на трговијата со луѓе, како кај нас, така и во светот, темната бројка на овој криминалитет е на високо ниво, бидејќи се корумпираат високи јавни службеници, најчесто тоа се лица кои што работат на граничен премин, за трговците да можат полесно да ја поминат граница.

Спречувањето на организираниот криминал претставува проблем кој што државите не можат сами да го решат, бидејќи тој не останува во национални рамки, туку зазема меѓународни димензии.

За неговото спречување неопходна е не само регионална соработа, туку и соработка на меѓународно ниво, односно координација на заеднички полициски активности

2. ПОИМ НА ТРГОВИЈА СО ЛУЃЕ

Трговијата со луѓе постои уште пред илјадници години, а била и нарекувана „ропство“.

Во литературата постојат записи со кои се утврдува постоењето на ропството уште пред 700 години пред нашата ера, карактеристично за северниот дел на африканскиот континент, т.е. во пустината Сахара, каде се одвивала трговијата односно „продажбата“ на луѓе.²²³

Во т.н. нов свет во 1446 година, робовладетелството било карактеристично за трговијата со луѓе.

Пример - Португалија прогласува сопственост на Гвинеја, која е подоцнежен центар односно наречен „пазар“ за трговија со луѓе.

Робовладетелството честопати е дефинирано како поробување, т.е. киднапирање. Исто така значи сопственост врз робовите и нивните потомци.

Во 1500 година, започнуваат да се усвојуваат закони против ропството во Бразил, бидејќи Бразил станува во овој период втор центар за трговија со луѓе.

Соединетите Американски Држави во 1865 година, во својот Устав, воведуваат амандман, со кој се забранува секаков вид ропство.²²⁴

Балес вели дека, постои пораст на ропството од 1945 година па наваму, заради зголемување на светската популација, масовните економски промени, како и поделбата на сиромашни и богати.²²⁵

²²³Introduction and history of Human Trafficking and...SAGE Publishing.

²²⁴Introduction and history of Human Trafficking and...SAGE Publishing.

²²⁵Bales, K., Understanding Global Slavery, 2007.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Денес во 21 век, постои т.н. модерно ропство, кое се карактеризира со: принудување и заведување на жени, деца и мажи, кои се пренесуваат во други држави, заради искористување на најразлични начини, како што се - сексуална експлоатација, проституција, принудна работа, питачење, производство на детска порнографија, трговија со органи и сл.

Авторот Морисеј Сиобхан, трговијата со луѓе ја смета за трета најголема криминална индустрија во светот со која што се достигнува висок профит и до милијарди долари на годишно ниво.

Трговијата со луѓе може да се дефинира како модерна форма на организиран криминал кој се состои од противправно остварување на економска или на друг вид корист преку продажба на луѓе, која се реализира со употреба на закана и присила, при што трговците ги третираат луѓето како сопствени работи со една единствена цел - заработувачка.²²⁶

Во процесот на трговија со луѓе најсурово се искористува човековото тело и труд, при што на жртвите им се прекршуваат основните човекови права, почнувајќи од ограничување на движење, па се до насилство и злоупотреба, кои оставаат сериозни последици врз жртвите, особено на дигнитетот и интегритетот на луѓето.

Трговијата со луѓе е кривично дело од областа на организираниот криминал, присутна во разни форми кои се манифестираат преку сексуално и трудово искористување, физичко и психичко насилство, силување, киднапирање, ропство и други форми.²²⁷

Трговијата со луѓе ги содржи следниве елементи:

1. Како потенцијална жртва на трговија со луѓе може да биде секој, односно организираните криминални групи кои што се занимаваат со овој вид на криминална

²²⁶Лабовиќ, М., Николовски, М., Организиран криминал и корупција, Скопје, 2010, стр. 423.

²²⁷Камбовски, В., Казнено право – општ дел, Скопје, 2004, стр. 172-174.

MIP UNIVERSITY
SKOPJE

активност не ги бираат жртвите според возраста или полот, бидејќи жртви можат да бидат мажи или жени, возрасни, како и деца или малолетници;

2. Трговијата со луѓе подразбира пренесување на лица од една во друга држава;
3. Начинот на кој што е измамено лицето не е битен за постоење на овој криминален чин, тоа може да биде: ветувања, уцени, киднапирање, грабнување, присилба, и сл.;
4. Согласноста на лицето – жртва, за да се вклучи во оваа активност, односно да се воведо во проституција, не е воопшто битна за постоење на криминалниот чин;
5. Трговците со луѓе се занимаваат со овој вид на криминална активност со цел да се здобијат со висок профит.²²⁸

Трговијата на луѓе е вид криминалитет и историска појава што го следи општеството низ сите етапи од неговиот развој.

Во минатото со поимот трговија со луѓе се означувало трговија со жени заради проституција.

Меѓутоа денес поимот трговија со луѓе означува регрутирање, транспортирање, трансфер, засолнување или прифаќање на лица, по пат на закана или со употреба на сила или други форми на принуда, или киднапирање, измама, залажување или со злоупотреба на моќ или на состојба на немоќ или со давање или примање на пари или корист, со цел постигнување на согласност на некое лице кое има контрола над друго лице, заради потребите на експлоатацијата.

Експлоатацијата, во најмала рака, опфаќа сексуална експлоатација, принудна работа, принудни услуги, ропство или пракси слични на ропство, слугување, вадење на органи и сл.²²⁹

Политичката и економската нестабилност, како и наливот на мигранти им помогнаа на трговците со луѓе, со проширување на криминалните мрежи да се здружат заради

²²⁸Георгиева, Н., Криминологија - интерна скрипта, Скопје, 2020, стр. 69-70.

²²⁹Камбовски, В., Казнено право – општ дел, Скопје, 2004, стр. 172-174.

постигнување на единствената заедничка цел - остварување на висок профит и големо богатство со малку вложен труд.²³⁰

3. ИСТОРИСКИ РАЗВОЈ НА ТРГОВИЈАТА СО ЛУЃЕ

Кога зборуваме за трговијата со луѓе, со сигурност би можеле да зборуваме за различни форми на ропство во различни временски периоди, а сето тоа поради фактот што и самиот феномен го следи развојот на човековата цивилизација.

Всушност, трговијата со луѓе и експлоатацијата постојат илјадници години.

Во стариот и средниот век трговијата со луѓе се јавува во форма на поробување на жените во војни, и таквиот плен од завојувачките походи бил на услуга на војските и војниците, но исто така, биле терани во ропство заради продавање на јавните куќи кои биле под раководство на државата.

Трговијата со луѓе, или неретко именувана како трговија со бело робје, е криминалитет со историска димензија. Се јавува во сите етапи од развојот на општеството, модификувајќи се и адаптирајќи се кон постојните услови.²³¹

Тесната поврзаност на трговијата со луѓе со проституцијата упатува и на една друга форма на трговија со луѓе позната под името – храмска или световна проституција, која се појавила во 3 век од нашата ера, а била развиена од страна на црквата под изговор дека истата се врши во чест на боговите, изразувајќи ја на тој начин огромната преданост кон нив.

Носејќи огромни приходи, овој вид на проституција, кој претставува предворје на трговијата со луѓе, го надминува раниот период од робовладетелското општество и го следи и натамошниот развој на општеството, притоа разграничувајќи се во свои понапредни облици.²³²

²³⁰ Георгиева, Н., Криминологија - интерна скрипта, Скопје, 2020, стр. 95.

²³¹ Арнаудовски, Љ., Стојановски, Т., Трговија со луѓе - криминалитет, стр. 85.

²³² Арнаудовски, Љ., Предавања по социјална патологија, Скопје, 1983, стр. 306-307.

Од средниот век па до денес, во Стара Грција и Рим луѓето биле предмет на различни форми на физичко и сексуално ропство.

Имено, во Стариот Рим, робовите биле третирани како приватна сопственост и биле користени како слуги, чувари, готвачи, секс - партнери или проститутки, но и како работници во најразлични дејности.

Кон крајот на Римската Империја, како резултат на влијанието на христијанството, многу од робовите биле ослободени.

Ваквиот чин продолжил во Византија каде робовите биле во сопственост на своите господари, кои го имале правото на живот и смрт врз робот и се што му се случувало на робот било одлука на господарот.

Ропството покрај тоа што претставувало практика за Европските земји, било практика и за исламскиот свет чии земји биле меѓу првите кои ги тргувале робовите од Африка, во периодот на Отоманската Империја.

Иако трговијата со робовите постоела во текот на целиот среден век, сепак, најголемата експанзија се достигнала во текот на 15 век.

Шпанија била првата европска земја која дозволила трговија со робови, а брзо потоа тоа го сториле и Португалија, Холандија, Франција и Велика Британија.

Во 1962 година, кралот на Англија со документ на една Кралска африканска компанија дозволил продавање на робови, така што ропството станало легална и посакувана гранка на трговијата.

Меѓутоа, почетокот на крајот на ропството би требало да се бара во идеите на Француската револуција, каде за првпат се појавила идејата дека сите луѓе се раѓаат слободни и еднакви.

Но и покрај ваквите обиди, трговијата со луѓе постои и денес, во 21 век, како облик на ропство, кое се нарекува „модерно ропство“.

Многумина веруваат дека живееме во свет во кој ропството не постои и дека завршило во периодот помеѓу 1793 година и 1888 година, колку што и траела борбата за забрана на трговијата со робови во Африка и Америка.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Меѓутоа, тоа не точно. И денес многу луѓе живеат во услови слични на ропство, трпејќи најстрашни облици на експлоатација.

Иако ропството било *de jure* забрането, а робовите ослободени во текот на 19 век, сепак не било во целост искоренето.

За трговијата со луѓе - како проблем за првпат започнало да се дискутира во 19 век, кога како жртви започнале да се јавуваат белите робови.

Меѓутоа, изразот „трговија со бело робје“ не може да се употребува како синоним за трговија со луѓе, бидејќи овој проблем ги опфаќа сите луѓе, без разлика на нивната раса, етничко или национално потекло.²³³

Како што може да забележиме од историскиот преглед за ропството, всушност, ропството и трговијата со робови и претходеле на трговијата со луѓе, а она што се случува денес е само нивна современа форма.

Сузбивањето на ропството без разлика дали се работи за класична или современа и модерна форма на ропство, претставува најдолга и најмакотрпна цел на меѓународната заедница.

4.ЕТАПИ НА ТРГОВИЈА СО ЛУЃЕ

Трговијата со луѓе никогаш не мирува, трговците постојано го менуваат својот „модус операнди“.

Етапи на трговија со луѓе:

1. Етапа на регрутирање;
2. Етапа на транспорт;
3. Етапа на крајна дестинација – експлоатација.

²³³Атанасов, М., Кривичното дело Трговија со луѓе, како облик на организиран криминал во судската практика на Р.С.Македонија, стр. 273.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

4.1.Етапа на регрутирање

Регрутирањето е првата фаза на трговијата со луѓе која се врши со различни облици на измама или присила.

Ова е фаза во која лицата најчесто се обидуваат да ги регрутираат своите жртви со нудење лажни вработувања, нудење на помош на оние кои сакаат да ја напуштат матичната земја од економски причини, но за тоа не поседуваат патни исправи или соодветни визии и сл.

Ваквите услуги најчесто се рекламираат преку електронските и печатените медиуми.

Трговците на луѓе најчесто вршат регрутирање на лица кои потекнуваат од сиромашните земји, особено од руралните средини, каде што постои ниска стапка на невработеност и каде што луѓето не се доволно запознаени со овој проблем.

Регрутирањето може да се врши на четири начини:

- регрутирање со делумно заведување - жртвите се свесни дека треба да бидат вработени во дадени активности, но не знаат како и под кои услови;
- регрутирање со целосно заведување - жртвите се заведени со ветувања за вработување и финансиска добивка и се целосно измамани за вистинските намери на трговците т.е за вистинската природа на работните можности;
- присилно регрутирање - се подразбира снабдување со лица за да се задоволи побарувачката, при што жртвите се земаат на сила и немаат елемент на избор, ниту пак им се даваат предлози од оние што ги регрутираат;
- должничко врзување - трговците, искористувајќи ја слабата финансиска положба на жртвите, им позајмуваат на истите одредена сума на пари, со договор подоцна

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

жртвите да го вратат заемот по вработувањето, а подоцна на таа сума се додаваат најразлични даноци и такси.²³⁴

Како трговци на луѓе најчесто се јавуваат мажи кои се активни во сите четири фази и кои лесно воспоставуваат контрола над жртвата, меѓутоа трговци на луѓе можат да бидат и жени кои некогаш биле жртва на трговија со луѓе; службени лица на лажни агенции за вработување, студирање, патување; сопственици на хотели, мотели и други недвижности; бизнисмени; соседи; пријатели; членови од семејството; партнери; познати лица од училиште итн.

Тие на луѓето им ветуваат можности за подобро вработување, работа во домаќинства или во угостителски објекти, чување деца, работа во градежништво, земјоделство, студии во странство, маникенство, туризам и сл.

Трговците со луѓе понекогаш објавуваат лажни огласи во весниците во кои нудат работа во странство која е многу добро платена.

Меѓутоа, трговците со луѓе, освен што ги регрутираат своите жртви со давање на лажни ветувања, постојат и случаи кога тие ги регрутираат жртвите под закана и присила.

На оние жртви кои немаат патни исправи и пасоши, трговците со луѓе им набавуваат фалсификувани, при што податоците им ги даваат однапред, за да можат тие да ги научат, во случај на контрола.²³⁵

4.2.Етапа на транспорт

Оваа фаза се состои во транспортирање на жртвите од местото на регрутација до местото на крајна дестинација (експлоатација) т.е внатрешно или надворешно пренесување без разлика дали е прикриено или отворено.

²³⁴Лабовиќ, М., Николовски, М., Организиран криминал и корупција, Скопје, 2010, стр. 427.

²³⁵Георгиева, Н., Криминологија - интерна скрипта, Скопје, 2020, стр. 108.

Во оваа фаза жртвите се уште не се свесни за својата состојба и веруваат во се што претходно им било ветено.

Некои од нив веќе имаат платено за услугите со цел да бидат префрлени до местото каде што треба да работат или студираат.

Оние на кои патните исправи им се фалсификувани се повеќе се мотивирани за соработка со превозникот/потенцијалниот трговец и се грижат полицијата да не открие некој детал за нив.

Често пати трговците на луѓе имаат корумпирано и подмитено некој од луѓето кои работат на границата, за да можат полесно да го овозможат пренесувањето на жртвата од една во друга држава.

Транспортирањето на жртвите може да се врши со два основни методи на преминување на граничната линија и тоа: легално (со патнички моторни возила, такси возила, автобуси, камиони, возови и сл., преку презентирање на исправни патни документи и визи) и илегално (преку илегални канали по должината на граничната линија, со патнички возила, товарни моторни возила – контејнери или пеш).²³⁶

Досегашното оперативно искуство покажува дека трговците преферираат да ги префрлуваат жртвите со патнички моторни возила, на легален начин, со нивните сопствени или фалсификувани документи, но не е ретка појавата тие да патуваат и сами или во нивна придружба, со такси возила или со друг вид превоз (автобуси, авиони, возови и сл.) а во некои случаи дури и пеш.

По преминувањето на границата и пристигнувањето во земјата која што претставува крајна дестинација, на жртвите понекогаш им се одземаат патните исправи, за тие да не можат да се вратат во својата земја, доколку во оваа фаза откријат дека се жртви на трговија со луѓе.

Рутите на трговијата со луѓе секогаш укажуваат на факторот дека жртвите се носат на оние места каде што постои побарувачка од нивните услуги и каде што е највисок потенцијалниот профит од нивната експлоатација.

²³⁶Лабовиќ, М., Николовски, М., Организиран криминал и корупција, Скопје, 2010, стр. 428.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Трговијата со луѓе не секогаш вклучува преминување на граници, доколку се остварува во рамките на границите на една држава, во тој случај станува збор за внатрешна трговија, а доколку се случува надвор од границите на една држава станува збор за транснационална трговија со луѓе.²³⁷

4.3.Етапа на крајна дестинација – експлоатација

Оваа фаза од трговијата со луѓе во која се спроведува експлоатацијата на жртвите е последната алка во процесот и претставува крајна и единствена цел за трговците.

Експлоатацијата најчесто започнува да се извршува во местото на дестинација и овозможува остварување на најголемиот мотив на трговците - стекнување на економски профит.

Целта на трговците е остварување на профит преку експлоатација на други лица којашто може да се извршува на различни начини.

Жртвите на трговија со луѓе се подложени на повеќе видови експлоатација:

- сексуална експлоатација - улици, барови, бордели, салони за масажа, сауни;
- принудна работа - земјоделство, градежништво, фабрики за преработка на риба, рудници, слаткарници, снабдување храна;
- домашно слугување;
- улично просење или продавање на улица;
- присилна воена служба;
- отстранување на органи.

По доаѓањето на местото на крајната дестинација жртвата веќе е свесна дека претставува жртва на трговија со луѓе и доколку одбие да соработува со купецот, таа е

²³⁷Георгиева, Н., Криминологија - интерна скрипта, Скопје, 2020, стр. 109.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

подложена на насилство, ученување и закана по нејзиниот живот или по животот на членовите од нејзиното семејство и дека ќе биде депортирана доколку ја извести полицијата за положбата во која се наоѓа.

По доаѓањето кај купецот, на жртвата и се одземаат документите, се затвора во објектот во кој што треба да работи, и воопшто или сосема ретко се пушта на слобода.

За работата која ја врши жртвата речиси и не добива никаков паричен надоместок со изговор дека парите што ги заработува купецот ги користи за нејзино сместување и купување храна и облека.

Различни целни групи повеќе или помалку се изложени на одреден вид на експлоатација.

Така, на пример, жените најчесто се цел на сексуална експлоатација, домашно слугување, трудова експлоатација во работилници и фабрики, децата најчесто се цел на сексуална експлоатација или се принудувани да питачат додека, пак, мажите најчесто се експлоатираат за принудна работа во градежништвото, земјоделството и сл.

Независно за каков вид на експлоатација станува збор она што е заедничко за сите е дека таа секогаш се реализира во најсурови можни услови и сето она што го извршува жртвата за време на процесот на трговија со луѓе го извршува под присила и против своја волја.²³⁸

5.КОМПАРАТИВЕН ПРИСТАП НА ТРГОВИЈАТА СО ЛУЃЕ ВО СРБИЈА, АЛБАНИЈА, КОСОВО, РЕПУБЛИКА СРПСКА, БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА И ЦРНА ГОРА

5.1.Србија

Трговијата со луѓе претставува сериозен проблем како во речиси сите држави, така и во Србија.

²³⁸Георгиева, Х, К, Н., Криминологија - интерна скрипта, Скопје, 2014, стр. 75.

Србија е главно земја на транзит, но исто така и земја на потекло и дестинација на жртвите на трговија со луѓе, во зависност од тоа дали случаите се поврзани со трговијата со жени, мажи или деца.

Во поглед на жени - жртви на трговија со луѓе, Србија претставува земја на потекло, на транзит, на привремена или на постојана дестинација, но исто така таа претставува и земја во која што е застапена внатрешна трговија со жени.

Во поглед на мажи - жртви на трговија со луѓе, Србија главно претставува земја на транзит, иако постојат податоци дека Србија е и земја на потекло.

Србија главно претставува земја на потекло кога се работи за деца – жртви на трговија со луѓе (особено на деца Роми), но сепак е и земја на транзит и привремена дестинација за тргувани малолетни девојчиња. Трговијата со деца постои и во рамките на самата земја, каде главно се тргуваат деца од српска националност.

Со цел сузбивање и спречување на трговијата со луѓе, Србија донела:

1. Кривичен законик од 2006 година;
2. Закон за програмите за заштита на учесниците во криминалниот процес од 2006 година;
3. Закон за казнена постапка од 2006 година.²³⁹

Српскиот кривичен законик е во согласност со меѓународните стандарди, со него се намалуваат казните за сериозни прекршоци, лишување од слобода, и сл.

Според Кривичниот законик на Србија, се предвидува казна затвор од 2 до 10 години за сторување на кривично дело трговија со луѓе.

Доколку при трговија со луѓе, жртвата почине, во тој случај на сторителот му следува казна затвор во времетраење од најмалку 10 години.

Доколку кривичното дело трговија со луѓе е извршено од страна на организирана криминална група, се предвидува казна затвор во времетраење од најмалку 5 години.

²³⁹Георгиева, Х, К, Н., Кривичноправните аспекти на трговијата со луѓе со посебен осврт на законодавството на Република Македонија, Скопје, 2014, стр. 125.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Со Законот за заштита на учесниците во организирани криминални групи, кои што имаат за цел сторување на кривично дело трговија со луѓе, се предвидени четири заштитни мерки, и тоа:

1. Промена на простор, односно промена на трансфер во друга затворска установа;
2. Физичка заштита на лица и на имот;
3. Прикривање на податоци за идентитетот на личноста, како и за имотот;
4. Промена на идентитетот.

Секоја жртва во судски процес има право да биде застапувана од страна на адвокат. Жртвата нема право на жалба против пресудата, освен ако не се работи за трошоци околу пресудата и ако се смета обвинението на жртвата како лична жалба.²⁴⁰

5.2.Албанија

Во периодот од 1991 до 1999 година, Албанската Влада проценила дека околу 100.000 албански жени и девојки биле пренесени во Западна Европа и други земји од Балканот заради сексуална експлоатација. Во главниот град на Албанија, Тирана стационарни криминални организации се занимавале со трговија со жени, пренесувајќи ги до Италија преку Јадранското море со глисери.

Северните предели на Албанија биле позаштитени од овој криминал, благодарейќи на традиционалниот начин на воспитување кој предвидува крвна одмазда за оној кој ќе посегне по женски член на фамилијата.

Сепак, недостатокот на економски можности во деведесетите години овозможил да се развие трговијата со луѓе и во овие краишта, кога илјадници албански момци и мажи заминале на работа во внатрешноста на државата и странство.

²⁴⁰Георгиева, Х, К, Н., Кривичноправните аспекти на трговијата со луѓе со посебен осврт на законодавството на Република Македонија, Скопје, 2014, стр. 126-127.

Денес тоа и е случај, жртвите потекнуваат главно од руралните подрачја, кои порано ги штитеше до одредена мера традицијата, поради сиромаштија, ниското ниво на образование и поголемата подложност на измама од страна на тргувачите.

Албанија денес не претставува само земја на извор, туку и главен центар преку кои се превезуваат жени до крајните дестинации.

Албанските жени и девојки најчесто се намамуваат со лажни понуди за брак, понуди за вработување, како и со киднапирање и се принудуваат на проституција. Жртвите од Албанија се меѓу најмладите жртви на трговија со луѓе во светот, ги има на возраст од 14 години до 35 години.

Согласно извештајот „Save the child“, околу 80 % од жртвите од Албанија се на возраст од под 18 години, девојки однесени во Италија, Белгија, Грција, Холандија, Обединетото Кралство на принудна проституција, каде, согласно извештајот, нивните макроа очекуваат од нив заработувачка од 200-550 американски долари за ноќ.

Со жртвите од Албанија се тргува и се пренесуваат во други земји за принудна работа, питачење, перење на автомобили, како и дилање на дрога.

Многу често децата во овие случаи се продавани од нивните родители во замена на некаква мала месечна стипендија.

Иако долги години овој проблем во Албанија беше демантиран и занемарен, во последните години Албанија јавно го призна постоењето на проблемот со трговија со луѓе на нејзината територија, што за неа претставуваше прв, значаен потфат преземен во насока на сузбивањето на овој криминалитет.²⁴¹

Во Кривичниот законик на Албанија од 27.01.1995 година трговијата со луѓе е воведена како кривично дело.

Со овој Законик се предвидува казнување на трговијата со луѓе воопшто, но се обезбедува и посебна заштита на жените и децата.

Трговијата со луѓе со цел придобивање на материјална корист, или било каква друга корист се казнува со казна затвор во времетраење од 5 до 15 години.

²⁴¹<http://www.pbs.org/wnet/wideangle/episodes/dying-to-leave/human-traffickingworldwide/albania/1447/>

Ова дело добива потежок облик доколку е сторено - од страна на повеќе лица, или се повторува, или ако е применета злоупотреба или принуда, или ако се предизвикани сериозни здравствени последици на жртвата. Во овој случај се предвидува казна затвор во времетраење од најмалку 15 години.

Доколку при извршување на кривичното дело, како последица настапила смрт, законодавецот предвидел казна – доживотно лишување од слобода.

Како посебно кривично дело овој Законик предвидува - трговија со жени, поради вршење на проституција, со цел за придобивка на материјална или друга корист, кое се казнува со казна лишување од слобода во времетраење од 7 до 15 години.

Посебна заштита на децата се обезбедува по пат на инкриминирање → со намерно прикривање или размена на детето кое се извршува од страна на медицинско лице. Во овој случај сторителот ќе се казни со казна затвор во времетраење од 3 до 8 години. Од друга страна со цел да се спречи трговијата со деца заради вршење проституција, заради материјална или друг вид корист, Кривичниот Законик на Албанија предвидува строги затворски казни во времетраење од 10 до 20 години.²⁴²

Од јуни 2001 година, според албанскиот Кривичен Законик сите тргувани луѓе, жени и деца, влегуваат во категоријата жртви на овој вид на трговија, и не се казнуваат дури и да извршиле криминален акт поврзан со ситуацијата во која се наоѓаат.²⁴³

5.3. Косово

Уредбата за забрана на трговија со луѓе во Косово, е донесена на 12.01.2001 година од страна на УНМИК.

Во Косово се направени напори за имплементација на закони против трговијата со луѓе, кои што ќе бидат во согласност со меѓународните стандарди.

Имплементираната рамка се базира на неколку оски, односно:

²⁴²Георгиева, Х, К, Н., Кривичноправните аспекти на трговијата со луѓе со посебен осврт на законодавството на Република Македонија, Скопје, 2014, стр. 134.

²⁴³Практикување проституција; Илегално минување граници и сл.

1. Превенција;
2. Истрага;
3. Заштита.

Суштината на ова кривично дело е идентична со она што е предвидено во Протоколот за превенција, елиминирање и казнување на трговијата со луѓе.

Со казна затвор во времетраење од 2 до 12 години ќе се казни секој кој е вклучен или се обидел да се вклучи во трговија со луѓе, а доколку жртвата е малолетно лице се предвидува казна лишување од слобода во времетраење од 15 години

За организирање на група за вршење на трговија со луѓе се предвидува казна затвор во времетраење од 5 до 20 години, додека пак лицето кое без да знае овозможило извршување на ова кривично дело ќе се казни со лишување од слобода во времетраење од 6 месеци до 5 години

Со Уредбата се предвидува и казнување на секое лице кое се однесува или тврди дека е работодавец, менаџер, агент за вработување, за намерно задржување на личните документи или пасош на одредено лице – жртва. Ова кривично дело се казнува со казна затвор во времетраење од 6 месеци до 5 години.

Со Уредбата исто така се предвидува казна лишување од слобода во времетраење од 3 месеци до 5 години на секое лице кое користи сексуални услуги од лице за кое знае дека е жртва на трговија, односно се предвидува казна затвор во времетраење од 10 години доколку лицето кое дава сексуални услуги е помало од 18 години

5.4.Република Српска

Согласно Кривичниот законик на Република Српска, се казнуваат сите сторители на трговија со луѓе заради поттикнување, наведување или наамување на друго лице со цел давање на сексуални услуги, односно помагајќи транспорт на жртва заради сексуална експлоатација.

Со Кривичниот законик на Република Српска се казнуваат лица за сторување на кривично дело трговија со луѓе заради проституција, со казна затвор во времетраење од најмалку 6 месеци до 5 години.

Доколку трговецот применил сила, закана, измама врз жртвата, или пак ја злоупотребил тешката состојба на жртвата која што се наоѓа во странска држава се казнува со казна затвор во времетраење од 1 до 5 години затвор.²⁴⁴

5.5.Босна и Херцеговина

Босна и Херцеговина е земја во транзиција, сиромашна земја, во која жените, децата и мажите се лесен плен на трговија со луѓе, предводена од организираниот криминал.

Трговијата со луѓе за прв пат се појавила во оваа држава, уште во времето кога луѓето не биле свесни за постоење на овој вид криминал. Зголемувањето на бројот на случаи, жртви на трговија со луѓе, допринело до препознавање на комплексноста на феноменот, како и кон преземањето потребни чекори за заштита и сузбивање на овој вид на трговија.

Во согласност со меѓународните конвенции, Босна и Херцеговина приспособи и имплементира одредени реформи во релевантната легислатива. Реформирани се:

1. Законот за казнена постапка на Босна и Херцеговина;
2. Кривичниот законик на Босна и Херцеговина;
3. Законот за судовите на Босна и Херцеговина;
4. Законот за кацеларија на обвинителниот акт на Босна и Херцеговина;
5. Законот за програмата на заштита на сведоците;
6. Законот за државни истраги и за агенцијата за заштита;
7. Законот за службите на државните граници;

²⁴⁴Krivicni zakonik Republike Srpske, Sluzbeni glasnik R. Srpske, Banja Luka, 2000, br. 22.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

8. Законот за движење и престој на странци и за азил;
9. Законот за контрола и надлежување на државните граници;
10. Законот за положа еднаквост;
11. Законот за заштита од домашно насилство.²⁴⁵

Босна и Херцеговина е земја која спаѓа во земјите кои потполно ги почитуваат минималните стандарди за борба против трговијата со луѓе, и која во изминатиов период успеала да оствари јасен напредок во своите настојувања за спроведување на законодавството за трговија со луѓе.

Босна и Херцеговина, во насока на сузбивање на трговијата со луѓе, успеала да го намали бројот на одлагања на извршување на судски пресуди, успех е постигнат и на полето на препознавање на жртвите на овој криминалитет и нивни правилно упатување во центрите за помош и заштита на жртвите на невладините организации, кои државата ги финансира.

Исто така, наметнала построги казни на сторителите на делото трговија со луѓе.

Босна и Херцеговина има формирано Државна група за борба против трговија со луѓе во ноември 2001 година, со цел да се изготви Националниот акционен план.

Со измените и дополнувањата на Кривичниот законик на Босна и Херцеговина донесени на почетокот на 2010 година, во целост е изменет членот кој го опфаќа делото трговија со луѓе. Новиот член (сè уште член 186) пропишува построги казни и е поексплицитен.²⁴⁶

Законската дефиниција за делото трговија со луѓе на Босна и Херцеговина опфаќа употреба на сила или закана за употреба на сила или други облици на принуда, киднапирање, измама, злоупотреба на власт или моќ, положбата на беспомошните, или давање или примање пари или друга корист како средства за извршување на делото. Доколку некој ги користи овие средства за да стекне контрола врз друго лице и него да го

²⁴⁵ Георгиева, Х, К, Н., Кривичноправните аспекти на трговијата со луѓе со посебен осврт на законодавството на Република Македонија, Скопје, 2014, стр. 141-142.

²⁴⁶ Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 8/10, закон за измени и дополувања на Кривичниот закон на Босна и Херцеговина усвоен на 69-тата седница на Претсавничкиот дом одржана на 30.12.2009 година, и 42-та седница на Народниот дом одржана на 21.01.2010.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

врбува, превезува, предаде, сокрие или прими, засолни лице со цел искористување за проституција или други облици на сексуално искористување, принудна работа или услуги, ропство или нему слични односи, слугување, отстранување на делови од тело или на други искористувања, согласно законот ќе се казни со казна затвор од минимум 3 години.²⁴⁷

Во поглед на законското регулирање на трговијата со малолетни лица, следниот став од истиот член, вели дека доколку некој врбува, наведува, превезува, предава, сокрива или прими лице кое не наполнило 18 години со цел за вршење на горе споменатите експлоатации, ќе се казни со казна затвор во времетраење од најмалку 5 години (казна построга од онаа за општото дело трговија со луѓе, што е разбирливо и меѓународно препорачливо согласно специфичната положба и карактеристики на жртвата).

Делото (трговија со луѓе и трговија со лице кое не наполнило 18 години) добива квалифициран вид доколку е извршено од страна на службено лице при вршење на должноста, во тој случај сторителот се казнува со казна затвор во времетраење од најмалку 5 години, или доколку некој организира или на друг начин раководи група за вршење на овие дела, ќе се казни со казна затвор во времетраење од најмалку 10 години или казна долготраен затвор, предвидена во законодавството на Босна и Херцеговина.

Со казна затвор во времетраење од најмалку 5 години или казна долготраен затвор, ќе се казни и сторителот на овие дела, доколку за некого настапи тешко нарушување на здравјето, тешка телесна повреда или смрт.

Во поглед на заштита на жртвите - секој кој ги користи услугите на жртви на трговија со луѓе, ќе се казни со казна затвор во времетраење од 6 месеци до 5 години. И овде под влијание на меѓународните акти, е воведен став во кој се зборува за ирелевантноста на согласноста на жртвата за постоење на делото.

Согласно со генералното наведено за Балканот, и Босна и Херцеговина се смета за земја на потекло, дестинација и транзит на жртви на трговија со луѓе, посебно млади жени

²⁴⁷Член 186 став 1 од Кривичниот закон на Босна и Херцеговина.

и девојки врбувани за присилна проституција во земјата но и во други земји во Западна Европа.

Всушност и најголемиот дел на жртви во Босна и Херцеговина потекнуваат од Србија и Црна Гора.

Во 2009 година, евидентиран е и случај на тргување со лица заради присилна работа во Азербеџан.

Од малолетните лица, посебно чувствители се оние од ромската националност, проблематична популација за цел Балкан, генерално. Млади девојчиња присилно стапуваат во брак и потоа се чуваат во домашно ропство, а помали дечиња се принудени да просат за „потребите“ на организирана група.

Иако Босна и Херцеговна направи драстична промена, во поглед на подобрување на борбата за сузбивање на трговијата со луѓе, сепак постојат сè уште некои чувствителни полиња на кои треба да поработи. Тука пред се се мисли на подобрување на соработката меѓу државниот сектор и невладините организации како и препознавањето на жртвите и укажувањето на нивна помош и заштита.²⁴⁸

5.6.Црна Гора

Црна Гора се смета за земја на потекло, транзит и крајна дестинација на жртвите со трговија со луѓе, искористувани главно, за проституција и принудно работење. Законодавството на Црна Гора во поглед на сузбивањето на трговијата со луѓе наликува на она на Србија, особено во поглед на законска дефиниција за тоа што опфаќа делото.²⁴⁹

Казната за основниот облик на делото е од 1 до 10 години затвор (ако при вршењето на делото настапила тешка телесна повреда на лице - затвор од 1 до 12 години, ако пак настапила смрт – најмалку 10 години, за вршење на делото во вид на занимање или на организиран начин - најмалку 5 години затвор).

²⁴⁸Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 8/10, закон за измени и дополувања на Кривичниот закон на Босна и Херцеговина усвоен на 69-тата седница на Претсавничкиот дом одржана на 30.12.2009.

²⁴⁹Член 444 став 1 од Кривичниот Законик на Црна Гора.

Во поглед на трговијата со малолетни лица, исто како и во српското законодавство, во истиот член, под став 2 и 3 е регулирана ситуацијата во која како жртва се јавува малолетник. Според тоа, сторителот ќе се казни со казната пропишана за основниот облик на делото ако делото е сторено врз малолетник и кога не употребил сила, закана или некој од другите начини на извршување.²⁵⁰

За вршење на трговија со малолетник е предвидена казна затвор во времетраење од најмалку 3 години.

Во посебен член е регулирано тргувањето со деца заради посвојување, во поглед на лицата кои не наполниле 14 години.

Доколку со овие лица се тргува заради посвојување спротивно на важечките прописи или ако такво лице се посвои или доколку некој посредува во такво посвојување или за таа цел купи, продаде или предаде друго лице кое не наполнило 14 години или ако некој превезува, обезбедува сместување или го прикрива сторителот, истиот ќе се казни со казна затвор во времетраење од 1 до 5 години.

За вршење на делото на организиран начин или во вид на занимање, лицето се казува со казна затвор во времетраење од најмалку 3 години.

Во насока на сузбивање на овој криминалитет Владата го има подобро механизмот на упатување на жртвите на трговија со луѓе кај оние кои им пружаат помош, започнала да го решава проблемот на соучесништво при вршење на ова дело и имплементирала програми за спречување на трговијата со луѓе насочена кон некои загрозувани популации во Црна Гора. Сепак, сè уште е присутен проблемот на немање доволно државни механизми за препознавање на жртвите.

Низ Црна Гора често се врши превезување на жени од Украина, Молдавија, Србија, Косово, Албанија кои се жртви на криумчарење мигранти, па истите неретко се изложени и на принудна проституција во Црна Гора. Децата од ромската националност, пак, се принудени на организирано питање по улиците во Црна Гора.

²⁵⁰Член 445 став 1 од Кривичниот Законик на Црна Гора.

Во Црна Гора, посебно е присутен проблемот на принудно работење на мажи и млади момци, воглавно странски државјани, во градежничката индустрија која е во подем во оваа држава.

Се смета дека криминалните мрежи сосем добро функционираат и на полето на туризмот во поглед на трговија со млади жени и девојки заради сексуална експлоатација.

Во 2004 година Владата на Црна Гора во соработка со Меѓународната организација за миграции и Организацијата за европска безбедност и соработка (ОБСЕ) има отворено засолниште за жртвите на трговија со луѓе.

Во септември 2006 година е потпишан Кодекс на однесување за заштита на деца од сексуална експлоатација при патување и туризам.

Во периодот од 2004 до 2008 година, со поддршка од низа меѓународни организации, биле спроведени низа активности за подигање на општата свест за борбата против трговијата со луѓе.

Во декември 2009 година, Црна Гора го усвоила Акциониот план за имплементација на Националната стратегија за борба против трговија со луѓе, за периодот од 2010 - 2011 година, во кој се имаат поставено општи цели, цели во поглед на кривичниот прогон на сторителите, цели во поглед на заштита на жртвите и за превенција од овој криминалитет.²⁵¹

6.ЗАКЛУЧОК

Трговијата со луѓе е една од активностите на организираниот криминал, која ги надминува националните граници и се шири низ повеќе земји во светот.

Ваквиот вид на криминал за овие организации е атрактивен затоа што тие на брз и лесен начин остваруваат голем профит.

²⁵¹Human Rights Report: Montenegro, U.S Department of State, 2009.
http://podgorica.usembassy.gov/tip_2010_mn3.html

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Најчесто тие се формираат како легални организации кои имаат за цел остварување на активности кои се во рамки на регулативите на една држава.

Но, вака формираната организација им служи за да ги отежнат трагите за откривање на нивните илегални активности кои тие ги обавуваат во позадина.

Како „жртви“ на трговија со луѓе се јавуваат личности кои се фрустрирани од изнаоѓање на работа по легален пат, како и луѓе кои се недоволно образовани и неможат да ги препознаат криминалните мотиви на ваквите организации.

Најчесто луѓето кои се злоупотребени од ваквата активност, подлегнуваат на ветувањата од овие организации кои им ветуваат подобар живот во некоја странска држава, за да потоа се соочат со тешкотии и малтретирања од страна на своите работодавци.

Се повеќе ваквиот начин на криминал се споредува со периодот на робовладетелство, кога робовите работеле под присила на своите робовладетели.

Со право може да се заклучи дека трговијата со луѓе на некој начин претставува „современо робовладетелство“ кое што се повеќе се шири низ целиот свет.

За остварување на своите цели, овие организации честопати во своите редови вклучуваат и активисти кои се дел од структурите за спречување на ваквиот вид на криминал.

Така тие полесно можат да ги остваруваат своите активности, притоа тешко ќе може да им се влезе во трага при нивно откривање.

За да се реши ваквиот проблем на злоупотребување на луѓето, потребна е меѓународна соработка помеѓу државите, поголема институционална контрола врз функционирањето на работата на ваквите организации, како и санкционирање на лицата кои ја потпомогнале ваквата активност.

7.КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

[1] Арнаудовски, Љ., Предавања по социјална патологија, Скопје, 1983.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [2] Арнаутовски, Љ., Стојановски, Т., Трговија со луѓе, Скопје, 2000.
- [3] Атанасов, М., Кривичното дело Трговија со луѓе, како облик на организиран криминал во судската практика на Р.С.Македонија.
- [4] Bales, K., *Understanding Global Slavery: A reader*. University of California Press, 2005.
- [5] Bertone, A., *Sexual trafficking in women: International political economy and the politics of sex* 2000.
- [6] Георгиева, Х, К, Н., Кривичноправните аспекти на трговијата со луѓе со посебен осврт на законодавството на Република Македонија, Скопје, 2014.
- [7] Георгиева, Х, К, Н., Криминологија - интерна скрипта, Скопје, 2014.
- [8] Георгиева, Н., Криминологија - интерна скрипта, Скопје, 2020.
- [9] Камбовски, В., Казнено право – општ дел, Скопје, 2004.
- [10] Кривичен Законик на Црна Гора.
- [11] *Krivicni zakonik Republike Srpske, Sluzbeni glasnik R. Srpske, Banja Luka*, 2000.
- [12] Конвенцијата против транснационалниот организиран криминал на ООН.
- [13] Лабовиќ, М., Николовски, М., Организиран криминал и корупција, Скопје, 2010.
- [14] Националната стратегија за борба против трговијата со луѓе и илегална миграција во Република Македонија, Влада на Република Македонија, Национална комисија за борба против трговијата со луѓе и илегална миграција.
- [15] ОРАСО, *Trafficking in Human Beings and Corruption*, Програма против корупција и организиран криминал во Југоисточна Европа. Оддел за економски криминал, Порторож, Словенија, 2002.
- [16] Siobhan, M., *ABA Journal* 92, no. 3, 2006.
- [17] Службен весник на Република Македонија, бр.04/02 од 25.01.2002.
- [18] Службен весник на Република Македонија, бр.19/04 од 30.03.2004.
- [19] Службен весник на Република Македонија, бр. 7/08 од 15.01.2008.
- [20] Службен весник на Република Македонија, бр.114/09 од 14.09.2009.
- [21] *Sluzbeni glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 8/10, закон за измени и дополувања на Кривичниот закон на Босна и Херцеговина усвоен на 69-тата седница на

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Претсавничкиот дом одржана на 30.12.2009 година, и 42-та седница на Народниот дом одржана на 21.01.2010.

- [22] Чачева, В., Трговијата со луѓе - посебно ризична за ромската популација, Годишник на институтот за социолошки и политичко-правни истражувања, број.1, Скопје, 2006.
- [23] https://www.google.com/search?q=%D0%BC%D0%B0%D0%BF%D0%B0+%D0%BA%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%BE&tbm=isch&ved=2ahUKEwiGju212_XrAhXE4YUKHWHoC_AQ2-cCegQIABAA&oq=%D0%BC%D0%B0%D0%BF%D0%B0+%D0%BA%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%BE&gs_lcp=CgNpbWcQAzoECAAQEzoICAAQCBAeEBM6BggAEB4QEzoECAAQHID_raMBWPa4owFg6rqjAWgCcAB4AIABvwGIAyIikgEDMS43mAEAoAEBqgELZ3dzLXdpei1pbWfAAQE&sclient=img&ei=2TtmX8a9HcTDlwTh0K-ADw&bih=706&biw=1536#imgrc=ksJPQs_oKJ079M
- [24] <http://www.pbs.org/wnet/wideangle/episodes/dying-to-leave/human-traffickingworldwide/albania/1447/>
- [25] https://www.google.com/search?q=mapa+crna+gora&tbm=isch&ved=2ahUKEwjGhJqZ8fXrAhUMVhoKHRLbDjcQ2cCegQIABAA&oq=mapa+crna+gora&gs_lcp=CgNpbWcQAzoICCAAyAggAMgYIABAFEB4yBggAEAgQHjIGCAAQCBAeMgYIABAIEB4yBggAEAgQHjIGCAAQCBAeMgYIABAIEB4yBggAEAgQHIDDx8IBWOXWwgFgldjCAWgAcAB4AIABqgGIAekJkgEDMC45mAEAoAEBqgELZ3dzLXdpei1pbWfAAQE&sclient=img&ei=rlJmX8b1O4ysaZK2u7gD&bih=706&biw=1536&hl=en#imgrc=7k2E6Y7t59UCnM
- [26] https://en.wikipedia.org/wiki/Sex_trafficking_in_Europe
- [27] <http://www.pbs.org/wnet/wideangle/episodes/dying-to-leave/human-traffickingworldwide/albania/1447/>
- [28] http://podgorica.usembassy.gov/tip_2010_mn3.html

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

DEALING WITH THE PAST IN THE FORMER YUGOSLAVIA

Marjan Madjovski, PhD

Email:marjanmadjovski@gmail.com

Abstract

Close to three decades after the wars that tore the former Yugoslavia apart in the 1990s, time is pressing to achieve effective justice, reparations, and truth for the victims. Reconciliation and social cohesion remain elusive and even peace seems threatened. There is notable backsliding of the processes to deal with the past and this coincides with a broader decline in respect for human rights and the rule of law in several countries of the region.

Keywords: *transitional justice, war crimes, missing persons, forcibly displaced persons, reconciliation, reparations*

СООЧУВАЊЕ СО МИНАТОТО ВО ПОРАНЕШНА ЈУГОСЛАВИЈА

Д-р Марјан Маџовски

Email:marjanmadjovski@gmail.com

Апстракт

Речиси три децении по војните кои доведоа до распаѓање на поранешна Југославија во деведесеттите години на минатиот век, жртвите сè уште чекаат делотворна правда, репарации и препознавање на вистината за нивните страдања. Помирувањето и социјалната кохезија сеуште се на незавидно ниво, што може да претставува закана за сегашниот мир во регионот. Постои забележливо назадување во процесите на соочување со минатото, што коинцидира со генералното назадување на почитувањето на човековите права и владеењето на правото во неколку од земјите во регионот.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Клучни зборови: *транзициона правда, воени злосторства, исчезнати лица, принудно раселени лица, помирување, репарации*

1. Вовед

Првиот тематски документ за транзиционата правда за поранешна Југославија од Советот на Европа е документот кој е изготвен во 2012 година насловен „Повоена правда и траен мир во поранешна Југославија - Тематски извештај на Комесарот на Советот на Европа за човекови права“.²⁵² Согласно овој тематски документ распадот на Социјалистичка Федеративна Република Југославија беше обележан со разорни војни во 1990-тите и раните 2000-ти. Се случува три големи војни: во Хрватска (1991-1995), Босна и Херцеговина (1992-1995) и Косово (1998-1999). Имаше два конфликти од помал обем во Словенија (јуни-јули 1991 година) и Северна Македонија (во тоа време беше „поранешна југословенска Република Македонија“) (јануари-август 2001 година).

Една деценија после овој прв тематски документ на оваа тема, во 2023 година е изготвен нов документ насловен „Справување со минатото за подобра иднина - Постигнување на правда, мир и социјална кохезија во регионот на поранешна Југославија“, кој го анализира постигнатиот напредок, како и недостатоците во процесите за соочување со минатото во регионот.²⁵³ Документот исто така ги анализира факторите кои ги попречуваат процесите и позитивните ефекти на транзициската правда во регионот. Документот елаборира дека справувањето со раните од минатото настанати од тешките повреди на човековите права не значи само осврт кон минатото, туку е неопходен предуслов за подобра сегашност и иднина, засновани врз почитувањето на човековите права и владеењето на правото.

²⁵² <https://rm.coe.int/post-war-justice-and-durable-peace-in-the-former-yugoslavia-issue-pape/16806da71f> Тематските извештаи ги објавува Комесарот за човекови права, како придонес во дебатата и размислувања за важни актуелни прашања за човековите права. Многу од нив содржат и препораките на Комесарот за решавање на констатираните проблеми.

²⁵³ <https://rm.coe.int/issue-paper-on-transitional-justice-dealing-with-the-past-for-a-better/1680ad5eb5>

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

2. Тематски извештај „Повоена правда и траен мир во поранешна Југославија“ од 2012 година

Тематскиот извештај на Комесарот на Советот на Европа за човекови права „Повоена правда и траен мир во поранешна Југославија“ дава генерална оценка дека „по распаѓањето на поранешна Југославија, и низата војни кои следеа во текот на деведесеттите години на минатиот век, наследството од минатото насилство сè уште лебди над регионот и ги загрозува човековите права и општествената кохезија“. Имено, и покрај важните конструктивни чекори преземени од владите, националните правосудни системи сè уште се соочуваат со сериозни недостатоци и неказливоста е сè уште значајна. Извештајот нагласува дека: „илјадници воени жртви, вклучително и бегалци и други раселени лица, лица без државјанство и семејства на исчезнатите, сè уште се без компензација за претрпените штети“, а дека „потребата да се утврди и да се признае вистината за тешките прекршувања на човековите права за време на војната сè уште не стана целосно прифатен принцип“.

Тематскиот извештај се занимава со процесот на повоена правда и напорите за решавање на најголемите сè уште нерешени прашања и за воспоставување траен мир во целиот регион на поранешна Југославија. Тој првенствено ги разгледува или анализира четирите клучни компоненти на повоената правда: мерките кои се неопходни за да се стави крај на неказливоста; обезбедување соодветна и ефективна компензација за сите воени жртви; потребата да се утврди и да се признае вистината за сериозните прекршувања на човековите права и сериозните прекршувања на меѓународното хуманитарно право, кои се случуваат низ целиот регион; и потребата да се обезбедат институционални реформи со гаранција за неповторување. Тематскиот извештај завршува со препораки, првенствено насочени кон земјите од овој регион.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

2.1. Заклучни согледувања на Тематскиот извештај

Во продолжение без коментари и таксативно ќе бидат презентирани заклучните согледувања и препораките онака како што се наведени во овој документ, а со цел да се изворно да се направи споредба со наодите презентирани во новиот извештај кој е изготвен во 2023 година:

Помина повеќе од една деценија од крајот на вооружените конфликти што го опустошија регионот на поранешна Југославија. Штета е што општествата во некои земји од регионот сè уште се крајно поларизирани на етничка основа, а многубројните жртви од војната не добија соодветна репарација за штетите што ги претрпеа и до денес. Клучот е во правдата, во правдата која мора да биде без разлики. Европејците научија од историјата дека мирот и безбедноста кои не се засноваат на принципот на правдата се крајно кривки и краткотрајни. Повоената правда, насочена кон меѓуетничко помирување и социјална кохезија, е долгорочен и сложен процес кој, за да биде успешен, бара зрела политичка клима која ја поддржува и треба да се карактеризира со волја и решителност на политичката лидери. Ова е особено важно во овој регион, каде што некои земји се директно вмешани и мора отворено и конструктивно да соработуваат. И покрај сите напори и достигнувања, неказнивоста за воените злосторства сè уште не е укината, а судбината на околу 13.500 исчезнати лица се уште не е разјаснета. Илјадници жени кои доживеале сексуално насилство сè уште немаат соодветна помош. Сè уште има околу 438.000 бегалци и други раселени лица чии легитимни барања за компензација сè уште не се исполнети и кои се без трајни решенија за нивната ситуација. Дополнително, илјадници луѓе без државјанство, особено Роми, внатре и надвор од регионот, продолжуваат да покренуваат сериозни хуманитарни прашања и прашања за човековите права кои треба ефективно да се решат. Неодамнешните регионални иницијативи, со поддршка на УНХЦР, насочени кон решавање на проблемот со присилната миграција и бездржавјанството во поранешна Југославија, даваат надеж дека ќе се забележи напредок во блиска иднина. Не смее да се заборави дека во позадината на сите овие факти има долгорочна човечка болка и страдање. Сериозните предизвици кои сè уште постојат

бараат, пред сè, мудра визија и решително политичко лидерство. Конструктивните чекори што веќе ги преземаат владите во регионот, со поддршка на меѓународната заедница, се многу важни и даваат причина за надеж. Се покажа дека е храбро да се извинат официјално и да се споделат значајни информации за да се утврди вистината, да се надмине наследството од минатото насилство и да се изградат одржливи демократски општества. Ваквите иницијативи заслужуваат широка поддршка, а Европа има посебна улога во таа поддршка.

2.2. Препораки од Тематскиот извештај

2.1.1. Мерки за укинување на неказнивоста

- Сите земји во регионот на поранешна Југославија и надвор од неа треба да дадат приоритет да се елиминира неказнивоста за сериозните повреди на човековите права и и тие ефикасно да соработуваат за тоа. Тие се поканети да користат, ефективно имплементираат и широко да ги дистрибуира, особено меѓу сите надлежни органи, Упатствата на Комитетот на министри на Советот на Европа за укинување на неказнивоста за сериозни повреди на човековите права, донесена на 30 март 2011 година;
- Домашните судови треба да се зајакнат, доколку е потребно, за да можат да продолжат со судењата за воени злосторства;
- Сите држави треба да овозможат кривично гонење и екстрадиција на сите лица обвинети за воени злосторства, без никакви какви разлики;
- Треба да се зајакнат системите за заштита на домашните сведоци во регионот распределба на соодветни човечки и финансиски ресурси, под надзор автономно тело кое ќе гарантира независност од полицијата или криминални истражители, користејќи ги упатствата понудени со Резолуцијата Парламентарно собрание на Советот на Европа бр. 1784 (2011) за заштита на сведоци како камен-темелник на правдата и помирувањето на Балканот;

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- Оние земји од регионот кои сè уште не го сториле тоа треба да пристапат кон Европската конвенција за поништување на застареноста на злосторствата против човештвото и воени злосторства од 1974 година и да го ратификува Третиот дополнителен протокол на Европскиот протокол конвенција за екстрадиција од 2010 година, која има за цел да ја подобри ефикасноста и брзината на решавање на кривично-правните прашања;
- За да се спречи повторување на слични настани во иднина, екстремистите кои поттикнуваат етничка или други видови омраза мора да бидат криминални гонат во согласност со меѓународното право;
- Медиумите во регионот треба да ја преземат својата одговорност и да промовираат, меѓуетничка толеранција и правото на сите жртви на пристап до правдата. Сите земји треба цврсто да дејствуваат против говорот на омраза што доаѓа од медиумите.

2.2.2. Обезбедување соодветна и ефективна компензација за штетите за сите жртви на војната

- Сите земји во регионот треба да преземат соодветни мерки за да обезбеди соодветна и ефикасна репарација на жртвите и да продолжи со тоа се работи на подобрување на механизмите за компензација што треба да биде достапни за сите жртви и нивните семејства, вклучително и бесплатно правна помош, која би овозможила ефективен пристап до правда и остварување надомест;
- Сите држави се повикани активно да ги поддржат напорите на Трибуналот за поранешна Југославија да формира фонд за жртви под јурисдикција на Трибуналот;
- Државите во регионот се поканети, во соработка со УНХЦР, да се засилат напорите да се стави крај на долгогодишниот статус на раселување на бегалците и другите раселени лица и да им се обезбедат праведни и трајни решенија;
- Овие земји треба да ги засилат своите напори за расчистување на големи области кои се уште се загадени со противпешадиски мини и касетни бомби муниција, како и експлозивни остатоци од конвенционално оружје која останала од војната, во

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

согласност со стандардите на Договорот за забрана мини од 1997 година, Конвенција за касетна муниција од 2008 година, Протокол V о експлозивни остатоци од војната со Конвенцијата за конвенционален оружје и заостанати предмети, од 2003 година, и член 2 од Европската конвенција за човекови права (право на живот).

- Државите во регионот треба да направат повеќе за укинување на бездржавјанството. Оние кои сè уште не го сториле тоа треба да пристапат кон Европската конвенција за државјанство од 1997 година и Конвенцијата на Советот на Европа за избегнување на бездржавјанство во врска со сукцесијата на државите во 2006 година, како и релевантни меѓународни договори на Обединетите нации. Во тој контекст, Словенија е повикана праведно и брзо да ја исправи неправдата што ја трпат "избришаните";
- Репарацијата треба да биде родово сензитивна. Потсетување на Резолуцијата на Советот за безбедност на Обединетите нации бр. 1820 (2008), со наслов Жените и мирот и безбедноста, конкретно се повикани државите во регионот поддршка на градењето и зајакнувањето на капацитетите на националните институции, особено оние кои се занимаваат со правда и здравство, како и со националните капацитети граѓанските општества, со цел да се подобри свеста и да се обезбеди ефективна помош на сите жртви на сексуално насилство извршено за време на вооружен конфликт;
- Пресудите на меѓународните и домашните судови мора да се почитуваат и да се извршат ефикасно и целосно;
- Систематските кампањи за подигање на свеста треба да бидат следени од јавни извинувања.

2.2.3. Потребата да се утврди и да се признае вистината

- Државите во регионот треба да поддржат формирање на регионална комисија за вистината и помирувањето и да му ги дадат човечките и финансиските ресурси што се неопходни за ефективна работа. Идеален контекст за такви напори може да биде е поддржан и јасно предвиден со националните акциони планови за човекот права, со кои состојбата со човековите права се стреми да се реши кохерентно, во согласност со

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Препораката на Комесарот за систематска работа на спроведувањето на заштитата на човековите права на сите нивоа (CommDH (2009)3).

- Регионалната комисија за вистина и помирување би можела да издаде извештај кој ќе ги содржи утврдените факти и ќе понуди препораки за репарации, како и чекори што треба да се преземат за да се избегнат идни конфликти. Тој извештај би послужил и како основа за објективна настава по историја во училиштата;
- Државите во регионот имаат обврска да бидат проактивни и да посветат посебно внимание на значителниот број преостанати случаи на исчезнати лица. Семејствата имаат право да ја знаат судбината на нивните исчезнати роднини. Треба да се интензивира потрагата по гробиштата, да се отворат државните архиви и во нив да се бараат сите информации за исчезнатите. Државите во регионот, исто така, треба безусловно да разменуваат информации за ова прашање и да обезбедат финансиски и човечки ресурси кои се неопходни за националните комисии и институции задолжени за расветлување на судбината и локацијата на исчезнатите;
- Државите кои сè уште не го сториле тоа треба да пристапат кон Меѓународната конвенција од 2006 година за заштита на сите лица од присилно исчезнување;
- За да можат медиумите и новинарите одговорно, слободно и непристрасно да ја информираат и едуцираат јавноста, треба да им се обезбеди ефикасна заштита и поддршка, како и на граѓанските организации кои се занимаваат со минатото и жртвите на војната.

2.2.4. Потребата од институционални реформи како гаранција за неповторување

- Политичките лидери во земјите од поранешна Југославија треба да ги искористат неодамнешните добри искуства за зближување во регионот и да промовираат повоена правда, траен мир и безбедност, користејќи ги потребните реформи во согласност со стандардите на Советот на Европа;

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

- Реформите насочени кон создавање независни и ефикасни судски системи треба да бидат на врвот на листата на приоритети на сите земји од поранешна Југославија, користејќи ги корисните насоки на Европската комисија за судска ефикасност;
- Со оглед на мултиетничката природа на сите земји во регионот, од државите особено се бара да го промовираат учеството на лицата кои им припаѓаат на националните малцинства во судството и спроведувањето на правдата;
- Образовните системи на земјите од регионот треба да се реформираат, за да промовираат плурализам и објективна настава по историја и да се борат против етничката поларизација и дискриминација, во согласност со стандардите на Советот на Европа;
- Сите овие напори би можеле да бидат врамени во националните акциони планови за човековите права, кои државите ги создаваат и спроведуваат во соработка со националните институциите за човекови права, чија независност, ефикасност и ефективност би сите земји треба да поддржат и промовираат.

3. Тематски извештај „Справување со минатото за подобра иднина - Постигнување на правда, мир и социјална кохезија во регионот на поранешна Југославија“ од 2023 година

Една деценија после првиот Тематски документ во 2023 година е изготвен нов Тематски документ насловен „Справување со минатото за подобра иднина - Постигнување на правда, мир и социјална кохезија во регионот на поранешна Југославија“, кој го анализира постигнатиот напредок, како и недостатоците во процесите за соочување со минатото во регионот.

Пред да се осврне на предизвиците и негативните трендови што го забавуваат напредокот, овој Тематски документ во Поглавјето 1, се осврнува на некои револуционерни пристапи и практики применети во регионот, кои оставија значително наследство во сферата на справувањето со минатото. Поглавјето 1 става во фокус пет такви практики и научени лекции.

Во продолжение без коментари и споредби изворно се презентирани анализите од постигнатиот напредок, практични и научени лекции и воочени недостатоци.

3.1. Практики и научени лекции

Тематскиот документ ги забележува следниве позитивни практики и научени лекции: *пресретнување на злосторствата со решителност со цел да нема неказливост за сторителите на таквите злodela; понатаму регионот на поранешна Југославија се смета за позитивен модел за прашања поврзани со трагањето по исчезнатите лица; признание за централната улога што ја играат граѓанското општество и активистите за човековите права, помагајќи во справувањето со военото минато; и конечно повоените процеси во регионот имаат дадено силен придонес кон ставањето крај на молкот за сексуалното насилство поврзано со конфликтите, како и потребата од родово-чувствителни пристапи при справување со минатото.* Во продолжение поединечно се елаборираат.

Злосторствата сторени во текот на војните во деведесеттите години на минатиот век, кои во тоа време беа најстрашни во Европа од Втората светска војна наваму, беа пресретнати со решителност да нема неказливост за сторителите на таквите злodela. Во регионот беа покренати различни иницијативи во насока на понесување кривична одговорност, вклучително и создавање на целосно меѓународен Кривичен Трибунал, отпочнување процеси и поведување постапки за воени злосторства пред националните судови и хибридни механизми за утврдување кривична одговорност. Иако некои сторители од висок профил беа изведени пред лицето на правдата, одговорноста за воените злосторства е далеку од целосна. Сепак, меѓународните и домашните судења испратија силен сигнал дека мора да се задоволи правдата за тешките повреди на човековите права и го поплочиаја патот кон порезолутна акција во справувањето со вакви злосторства во иднина.

Регионот, понатаму, се смета за позитивен модел за прашања поврзани со трагањето по исчезнатите лица. Се смета дека од проценетите 40 000 лица кои се водат

како исчезнати како резултат на војните, над 70% се најдени и идентификувани. Неколку фактори придонесоа кон оваа висока стапка на разрешување на предметите поврзани со исчезнатите лица, вклучително и силните законодавни и институционални рамки на национално ниво, кои уште во рана фаза беа поддржани од меѓународните организации, како Меѓународниот комитет на Црвениот крст (МКЦК) и Меѓународната комисија за исчезнати лица (International Commission on Missing Persons (ICMP/МКИЛ)), и делотворниот ангажман на семејствата на исчезнатите. Користењето на модерни форензички технологии, како што е идентификацијата на ДНК, предводена од МКИЛ (ICMP), одиграа значителна улога во разрешувањето на овие прашања. Регионалната соработка по овие прашања беше на високо ниво и предуслов за успех, но таа се намали со тек на времето. Покрај хуманитарната димензија, релевантните докази за исчезнатите лица се користеа за да се повикаат на одговорност оние кои се одговорни за меѓународните злосторства.

Тематскиот документ понатаму оддава признание за централната улога што ја играат граѓанското општество и активистите за човековите права, помагајќи во справувањето со военото минато кое се карактеризира со сериозни повреди на човековите права. Оценка е дека граѓанското општество решително се залагаше за домашните власти да ги почитуваат своите меѓународни обврски од сферата на човековите права, честопати вклучувајќи се кога властите потфрлаа во справувањето со овие теми. Според документот граѓанското општество во регионот произведе мноштво на иновативни проекти што може да бидат извор на инспирација за други постконфликтни ситуации, а некои од тие примери се споменати и во овој тематски документ.

Документот исто така дава осврт на лекциите за меѓународната заедница, кои ја акцентираат потребата од долгорочна, конзистентна и добро документирана поддршка: „Финансиската поддршка, мониторингот и препораките, како и политичкиот притисок, како што е политиката на ЕУ на условување за соработка со Меѓународниот Кривичен Трибунал за поранешна Југославија, одиграа клучна улога во остварувањето на процесите на транзициската правда. Сепак, недостатоците во ангажманот на меѓународната

заедница, вклучувајќи ги и меѓувладините организации и поединечните држави – донатори, како намалената посветеност со тек на времето, приоритизирањето на т.н. стабилноста пред справувањето со минатото, недоследните пораки и краткорочните пристапи засновани на проекти се она што, меѓу другото, го намали влијанието на меѓународните партнери. Лекција од регионот е дека справувањето со минатото, постигнувањето на помирување и превенирањето на идно насилство, бара постојана поддршка што треба да се протега и подалеку од само една генерација.“

Конечно, во документот нотира дека „повоените процеси во регионот дадоа силен придонес кон ставањето крај на молкот за сексуалното насилство поврзано со конфликтите, како и потребата од родово-чувствителни пристапи при справување со минатото. Храброста и решителноста на жените кои преживеале силување и други форми на сексуално насилство доведе до дотогаш невидени меѓународни иновативни пристапи во сферата на кривичната правда, репарациите, третирањето на психосоцијалните потреби на преживеаните и практиките на меморијализација поврзани со прашањето на сексуалното насилство во конфликт.“

3.2. Незавршена работа

Согласно документот, без оглед на остварениот напредок, наследството од минатото и натаму е присутно во регионот, при што многу од процесите на транзициска правда се во застој или неразрешени.

Документотот ги нотира следните „незавршени работи“: *малку време останува за остварување на правдата по пат на домашни обвиненија; многу од цивилните жртви на војните во регионот остануваат без пристап кон делотворни и соодветни репарации; и покрај добрите резултати, сепак, принудно раселените лица сè уште се соочуваат со неколку придици во однос на нивните човековите права, кои бараат дополнително внимание; обидите да се основаат официјални комисии за вистина и помирување (КВИ) или други типови официјални механизми за потрага по вистината постигнаа малку*

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

ширум регионот; понатаму, потрагата по исчезнатите лица, што исто така придонесува кон утврдувањето на вистината, бележи тренд на забавување во последните години; како резултат на неуспехот да се спроведе ефикасен ветинг, сторителите на воени злосторства и тежки повреди на човековите права и натаму се вработени во јавните служби, вклучително и како избрани функционери.

Во продолжение поединечно се елаборираат овие недостатоци и слабости:

Речиси три децении од крајот на војните, жртвите, сведоците и осомничените стареат и умираат, а доказите стануваат се помалку достапни. Ваквите процеси оставаат малку време за остварување на правдата по пат на домашни обвиненија. Илјадници осомничени треба допрва да бидат гонети од правосудниот систем. И покрај овој временски притисок, правосудството продолжува да демонстрира забавени напори, при што националните стратегии за воени злосторства остануваат неспроведени. Националните обвинители не се проактивни, а често постапуваат само по предмети пренесени на надлежност од други земји, против сторители од ниско ниво, или против сторители кои припаѓаат на „другите“ етнички групи. Сегашната клима на негирање на воените злосторства и величање на воените криминалци не придонесува кон ефективна правда и кривично процесуирање на воените злосторници на национално ниво. Заштитата на сведоците и законите за амнестија остануваат постојани предизвици. Клучна препрека за доаѓањето до правдата е и минималната или непостоечка судска соработка меѓу одделни земји, што го вклучува и континуираното одбивање на земјите од регионот да ги екстрадираат сопствените државјани кои и натаму уживаат неказниност, понекогаш преку поседување на двојно државјанство. Ова резултира со зголемување на бројот на судења во отсуство, чии ефекти се ограничени во смисла на постигнување правда, имајќи предвид дека сторителите и натаму уживаат неказниност.

Понатаму, многу од цивилните жртви на војните во регионот остануваат без пристап кон делотворни и соодветни репарации. Ниту една од земјите во регионот нема усвоени сеопфатни програми за репарации, во согласност со Основните принципи и насоки на Обединетите Нации за правото на правен лек и репарација. Извесен надомест

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

беше доделен преку програмите за социјални исплати; сепак, тие се генерално поповолни за ветераните и преку различни предуслови исклучуваат голем број од цивилните жртви на војната. Како резултат, овие поволности се перципираат како селективни, па наместо да го препознаат и да оддадат почит на страдањето на сите жртви подеднакво, тие го хранат дискурсот на поделба на „наши“ наспроти „нивни“ жртви. Иако се забележува бавно подобрување околу признавањето на потребите на оние кои преживеале сексуално насилство, преку нивно препознавање како цивилни жртви на војната во неколку домашните закони, сепак, поради стравот од стигма, како и исклучувачките предуслови, за нив е и натаму тешко да добијат надомест. Барањето репарации преку граѓанските и кривичните судски постапки е долг и скап процес кој ги изложува жртвите на ризик од повторна трауматизација. Со исклучок на паричните надоместици, севкупно, домашните власти имаат посветено малку внимание на другите видови на репарации како што се рехабилитацијата, сатисфакцијата преку потрагата по вистината, јавното извинување и комеморација, како и гаранциите дека стореното нема да се повтори.

Најголемиот дел од 3,7-те до 4-те милиони лица принудно раселени во текот на војните од деведесеттите години на минатиот век, можеа да се вратат или најдоа прифатливи алтернативи. Регионалната соработка во оваа сфера е од клучна важност. Сепак, принудно раселените лица сè уште се соочуваат со неколку придивизици во однос на нивните човековите права, кои бараат дополнително внимание. Речиси три децении од крајот на војните, од императивно значење е да се најде трајно и достоинствено решение за раселените лица кои сè уште живеат во колективно или привремено домување. Процесот на враќање и интеграција на бегалците и внатрешно раселените лица и натаму е отежнат поради дискриминацијата и локалното непријателство во области каде тие припаѓаат на малцинството. Заедниците на Ромите, балканските Египќани и Ашкали остануваат меѓу најранливите, поради сиромаштијата и долготрајните предрасуди. Треба да се одржи и продолжи трендот присутен во регионот кон разрешување на прашањето на лицата без државјанство, што првенствено ги засега токму овие заедници.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Регионалната соработка е од клучно значење за решавање на проблемот со долготрајното раселување. Важна иницијатива во овој поглед беше создавањето на Регионалната програма за домување (РХП) во 2010 година. Ова беше заедничка иницијатива на Босна и Херцеговина, Хрватска, Црна Гора и Србија со меѓународна поддршка од ЕУ, САД, Советот на Европа Банка за развој и ОБСЕ. РНР има за цел да обезбеди трајно решение за домување за повеќе од 34 000 од најранливите лица во четирите земји до крајот на 2023 година. Друг важен регионален проект е „Меѓуинституционалната иницијатива за раселени лица од Косово“, инаку позната како Процесот во Скопје, кој беше инициран во Северна Македонија во 2014 година. прашањето за интеграција и репатријација на бегалците од Косово.

Обидите да се основаат официјални комисии за вистина и помирување (КВП) или други типови официјални механизми за потрага по вистината постигнаа малку ширум регионот, и покрај напорите и проектите на граѓанското општество за потрага по вистината, што заслужуваат пофалба. Особено разочарува неуспехот на владите во регионот да се договорат околу основањето на регионална комисија за вистина и помирување (Regional Truth and Reconciliation Commission - RECOM). Отсуството на национални и регионални официјални механизми за потрага по вистината не само што го отежнува помирувањето, туку остава и простор за негирање на злосторствата извршени во текот на војните. Последниве години загрижуваат и обидите на етнонационалистичките политичари механизмите за потрага по вистината да ги насочат во друг правец, со цел да се произведат ревизионистички гледишта и извештаи околу вистината за конфликтите.

Потрагата по исчезнатите лица, што исто така придонесува кон утврдувањето на вистината, бележи тренд на забавување во последните години, и покрај фактот дека 9,876 лица сè уште се водат како исчезнати. Потребна е итност во разрешувањето на тие отворени случаи, за да се заврши страдањето на семејствата. Протекот на времето, како и можните погрешни идентификации настанати пред користењето на ДНК анализи, се значајни практични потешкотии, а немањето политичка посветеност кон искрена регионална соработка во оваа сфера стана главна препрека последниве години. Потребни

се натамошни напори за подобро да се заштитат човековите права на семејствата на исчезнатите лица.

Конечно, во регионот се појавија различни решенија околу прашањето на ветинг на јавните функционери, осомничени или осудени за тешки кршења на човековите права во текот на војните во деведесеттите години од минатиот век. Како резултат на неуспехот да се спроведе ефикасен ветинг, сторителите на воени злосторства и тешки повреди на човековите права и натаму се вработени во јавните служби, вклучително и како избрани функционери. Присуството на осомничените и осудените воени злосторници во државните институции има сериозни последици врз жртвите и преживеаните, како и врз успехот на напорите за реформи на владеењето на правото.

3.3. Негативни трендови што ги поткопуваат напорите за соочување со минатото

Документот во Поглавјето 3 прави осврт на генералните негативни трендови кои ги поткопуваат напорите, а тоа се пред се: етнонационалистичкиот дискурс и неуспехот на владите да се осврнат на суштинските причини за војните. Во продолжение следи анализата на овие социо-политички околности и негативни трендови.

„Не само што е практично блокиран напредокот во неколку области на справувањето со минатото, туку постојат и неуморни обиди да се поткопаат раните успеси остварени на ова поле. Поглавјето 3 испитува некои од клучните тековни предизвици и трендови што придонесуваат кон ваквото назадување. Тоа се стреми да ја покаже врската меѓу сè понегативниот пристап кон справувањето со минатото од една страна и назадувањето на демократијата, почитувањето за човековите права и владеењето на правото од друга страна, во неколку од земјите во регионот.

Прво, постои алармантен тренд кон *етнонационалистички дискурс, негирање на злосторствата и величање на воените злосторници*, што сериозно ги поткопува напорите за соочување со минатото. Мошне е вознемирувачко тоа што ваквите практики се одобруваат и активно се користат од страна на политичари на највисоко политичко ниво и

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

тоа што тие стануваат стратегија за придобивање гласови и задржување на власта. Десничарските националистички групи исто така придонесуваат кон ваквиот дискурс. Овие групи се хранат преку регионални и меѓународни врски и претставуваат сериозен фактор на ризик што ги поткопува напорите да се спречи повторната појава на насилство. Се покажува дека незавршените процеси за соочување со минатото ги зголемуваат радикализацијата и десничарскиот екстремизам. Некои политичари, верски водачи, јавни фигури и историчари исто така активно придонесуваат кон историскиот ревизионизам и обидите да се релегитимира и зацврсти позицијата на осудените воени злосторници. Ширењето на идеологии на поделба и негирањето на воените злосторства го забрзуваат и определни традиционални медиуми, како и социјалните медиуми. Овој негативен пристап на определени медиуми кон транзициската правда е рефлексивна на пошироките предизвици со кои се соочуваат медиумите во регионот, како што се слободата на медиумите и етичното професионално новинарство.

Во вакви социо-политички регионални околности, минатото е нешто што создава длабоки поделби во рамки на земјите и меѓу земјите во регионот. Ова подгрева атмосфера на омраза и поделеност, која се отсликува во добро документируваниот *пораст на говорот на омраза, меѓуетничкото насилство и нетолеранцијата*. Говорот на омраза често вклучува историски референци. Се случуваат насилни инциденти во повеќе наврати, особено против верски и културни објекти, како и против повратниците од малцинските групи. Ова внесува страв меѓу луѓето и претставува главна пречка за мирот, соживотот и меѓуетничката доверба. Потребен е итен политички одговор за да се одбегне враќање на масовното насилство во регионот. Ова вклучува нулта толеранција на криминалот од омраза и сеопфатни стратегии за соочување со говорот на омраза. Земајќи го предвид нестабилниот контекст во регионот и трендовите истакнати погоре, неопходно е да се криминализира негирањето на геноцидот и воените злосторства како сериозна форма на говор на омраза.

Граѓанското општество и активистите за човекови права кои работат на справувањето со минатото, се соочуваат со сè потешко окружување. Генералното

влошување во регионот има последици врз целокупноста на граѓанското општество и невладините организации.

Ова опфаќа рестриктивни владини мерки и отворено непријателство кон граѓанскиот сектор, вклучително и онлајн вознемирување од некои недржавни актери и припадници на јавноста. Активистите за човекови права кои работат на справувањето со минатото исто така се соочуваат со пречки специфично поврзани со прашањата што ги покриваат и фактот дека тие ги оспоруваат доминантните наративи во нивната заедница или земја. Тие се предмет на кампањи на оцрнување, правосудно вознемирување и пасивност во справувањето на нападите кои нив и кон настаните што тие ги организираат. Ресурсите потребни за нивната работа се намалени, а голем број од активистите за човекови права се соочуваат со исцрпеност и стрес, што може да доведе до физички и психолошки болести.

Речиси три децении по војните, *меѓугенерациската димензија на соочување со минатото е област што бара итно внимание*. Новите генерации растат во поделени општества без суштински можности за интеракција со припадници на други групи и се воспитувани да ги посматраат „другите“ како закана. Доказите за радикализација на младите, вклучувајќи и неколку насилни инциденти што вклучуваат млади луѓе, предизвикуваат голема загриженост. Трендот на поделба на децата во образованието според јазикот и/или етничката група е вкоренет во неколку земји во регионот. Ова има сериозно негативен ефект врз социјалната кохезија и помирувањето во мултиетничките општества. Официјалните политики на сеќавање и меморализација се еднострани, фокусирани на славењето на воените ветерани и националистичките наративи и имаат тенденција да го негираат страдањето на жртвите од другите етнички групи. И покрај бројните проекти што се стремат да ја подобрат наставата по историја во училиштата, поттикнувањето на критичко размислување, историска емпатија и мултиперспективноста, се’ уште нема значителен успех. Официјалните наставни програми по историја генерално одбегнуваат да дискутираат за тешките повреди на човековите права извршени против различни групи, како и за други чувствителни теми.

Друг критичен фактор што ги поткопува процесите на соочување со минатото во регионот е неуспехот на владите во последните децении да се осврнат на суштинските причини за војните. Фокусот на справувањето со злосторствата извршени во тек на војните, иако е важен, резултираше со недоволно посветување внимание на реформирање на институционалните структури и општествените текови што овозможуваат поволна клима воопшто за да се сторат вакви кривични дела. Последиците на овој неуспех да се спроведат пошироки реформи околу чувствителните прашања на минатото и натаму ги поткопуваат демократскиот напредок и мирот во регионот. Во ваквите суштински причини се вбројуваат неправедната распределба на моќта, клиентелизмот и корупцијата. Етничката дискриминација, во некои случаи, е и дополнително вкоренета во уставите и законодавството во регионот. Слабата или непостојна доверба на јавноста во државните институции продолжува и натаму да биде горлив проблем, вклучително и културата на насилство во рамки на институциите на безбедносниот сектор. Непостапувањето по милитаризираните и насилни маскулинитети не го отежнува само справувањето со сексуалното насилство поврзано со конфликт, туку и напорите за подобување на родовата еднаквост и одговорот на родово-заснованото насилство во регионот денес.“

3.4. Како понатаму

На крајот, документот го поставува прашањето „како понатаму“ да се пресвртат негативните трендови што ги поткопуваат напорите за соочување со минатото и да се постигне мир и помирување во регионот, и дека тоа станува сè потешко. Документот наведува три приоритетни области: *ставањето на жртвите и преживеаните во средиштето на сите процеси на транзициска правда; ставање поголем акцент на превенцијата и градењето иднина каде е помалку веројатно дека повторно ќе се случи насилств; и зајакнување политичката и финансиската поддршка за силно граѓанско општество што работи на транзициска правда.*

Во продолжение изворно ја пренесуваме елаборацијата на трите приоритетни области во документот:

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

„Поглавјето 4 од Тематскиот документ ги исцртува четирите приоритетни области за она што треба да следи понатаму. Тој доследно повторува дека домашните власти и политички лидери ја носат примарната одговорност кога станува збор за почитување за обврските од сферата на човековите права во областа на транзициската правда и работа во полза на мирот и социјалната кохезија.

Првата приоритетна област е *ставањето на жртвите и преживеаните во средиштето на сите процеси на транзициска правда*. Земајќи предвид дека веќе измина долго време од завршувањето на војните, постои итна потреба да се забрза темпото на процесирање на воените злосторства на национално ниво. Истото важи и за потрагата по вистината, каде напорите да се разрешат случаите на исчезнатите лица треба да се обноват. Државите во регионот треба конечно да ги исполнат своите меѓународни обврски во сферата на репарациите. Ова значи обезбедување пристап за сите жртви кон недискриминаторски и сеопфатни форми на репарации, вклучително симболично признавање на нивните страдања и извинување, како и психосоцијални и други форми на трансформативни репарации поддржани со искрено политичко признание. Исто така, постои потреба да станат видливи определени типови жртви кои биле помалку присутни во процесите на транзициска правда, како што се малцинските групи, жените и децата. Потребни се и подобри консултации со жртвите. Домашните власти мора итно да ја обноват својата посветеност и да ги удвојат своите напори во овие сфери.

Второ, од суштествена важност е да се *стави поголем акцент на превенцијата и градењето иднина каде е помалку веројатно дека повторно ќе се случи насилство*. Покрај неопходниот фокус на градењето силни и отпорни институции фокусирани на владеењето на правото, треба да се посвети внимание и на меѓугенерациската димензија на транзициската правда. Речиси три децении по крајот на војните, областите како обезбедување интегрирано образование, подобрување на методите на изучување на историјата, отворање и зачувување архиви и меморијализација врз основа на човековите права, треба да станат клучни области во регионот денес. Во овие сфери, фокусот треба да биде на законите и стратегиите што даваат суштински придонес кон спротивставувањето

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

на негирањето на злосторствата и ревизионизмот на минатото. Исто така, од суштинска важност е да се инвестира во младите како носители на промената, обраќајќи им се конкретно ним и потпирајќи се екстензивно на нив во формулирањето на политиките во овие области.

Трето, од клучна важност е да се зајакне политичката и финансиската поддршка за силно граѓанско општество што работи на транзициска правда. Работата на граѓанското општество и натаму е од централна важност за процесите на транзициска правда во регионот и за изнаоѓање креативни начини да се создаде клима за меморијализација без поделби, за помирување и за мир. Меѓу другото, јакнењето на граѓанското општество бара делотворни консултации со креаторите на политики и пристап до нив во однос на релевантните закони и политики. На граѓанското општество му треба доволно стабилно и флексибилно финансирање, за да продолжи со својата работа околу справувањето со минатото на долг рок, па институционалната поддршка од домашните власти е витална во оваа смисла. Активностите посветени на спречувањето на насилството треба да се поддржат. Треба да се обезбеди психосоцијална помош за активистите кои се соочуваат со таканаречената индиректна траума (траума што ја искусуваат оние кои се грижат за трауматизирани поединци) или се соочуваат со вознемирување поради својата посветеност кон работата. Активистите за човекови права се најдобрата надеж за подобра иднина заснована на почитување на човековите права и владеењето на правото.“

4. Препораки за Северна Македонија од документот „Справување со минатото за подобра иднина - Постигнување на правда, мир и социјална кохезија во регионот на поранешна Југославија“ од 2023 година

Комесарката за човекови права при Советот на Европа, Дуња Мијатовиќ, на 15 јануари 2024 година испрати писмен допис до Претседателот на Владата на Република

Северна Македонија во кој што ги наведува препораките од Тематскиот документ кој се однесуваат на Македонија.²⁵⁴

Во дописот, таа најпрво го запознава со клучни наоди од документот, односно започнува со истакнување на значајните лекции што треба да се научат од регионот во врска со борбата против неказливоста преку меѓународни и домашни судења за воени злосторства, потрагата по исчезнати лица, улогата што ја игра граѓанското општество, потребата за долгорочен меѓународен ангажман и на справување со сексуално насилство и родово засновано насилство поврзано со конфликти.

Притоа, Комесарката Мијатовиќ ја нагласува нејзината оценка дека, наместо да се забрза за да се постигне комплетирање, процесите со соочување со минатото се забавуваат или стагнираат во последниве години. Таа смета дека особено загрижува, во неколку земји, „враќањето на етно-националистичкиот дискурс, негирањето на воените злосторства и глорификацијата на воени злосторници од политички лидери и други влијателни општествени актери како што се медиумите, религиозните лидери и други јавни личности“. Ова, според нејзината оценка, придонесува за нагло зголемување на говорот на омраза и меѓуетнички нетолеранција и сè понепријателска средина за бранителите на човекови права кои работат на справување со минатото.

Комесарката, понатаму нагласува „дека справувањето со минатото не е потфат ориентиран кон минатото некако би застанал на патот на земјите да одат напред, но напротив, тоа е предуслов за градење кохезивни, демократски општества засновани на почитување на човековите права и владеењето на правото“. Исто така „постојат значителни врски помеѓу неуспехот целосно да се справиме со минатото и сегашните човекови права предизвиците во регионот, како што се зголемениот говор на омраза и дискриминацијата, слабоста на владеењето на правото институции, предизвици за слободата на собирање и граѓански простор, закани за слободата на медиумите и родово основа насилство“.

²⁵⁴ Ref: CommHR/DM/sf 005-2024

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Понатаму, Комесарката за човекови права, го запознава Претседателот на Владата со последниот дел од документот/изданието, во кој дел таа „ја нагласува одговорноста на националните власти во соодветните земји да преземат мерки за спречување на овие негативни случувања и да промовираат инклузивен и заснован пристап за човекови права во справувањето со минатото со цел вистински да се унапреди правдата и помирување меѓу луѓето“.

На крајот Комесарката апелира „за обновени напори за судења за воени злосторства, репарации, потрага по исчезнати лица и барање вистина, кои навистина би се фокусирале на потребите на жртвите – без оглед на нивното етничко потекло и со особено внимание на оние кои имаат тенденција да бидат заборавени. Исто така, повикувам на итно фокусирање на меѓугенерациската димензија на справување со минатото, преку вклучување на младите луѓе и нивно опремување со компетенции за градење мирни, кохезивни општества преку интегрирано образование, вистинито учење по историја и инклузивна меморијализација. Обезбедување на поволна средина за бранителите на човековите права и зајакнување на регионалната соработка се други важни препораки“.

4.1. Препораки за Северна Македонија

Во воведот за препораките за Северна Македонија, комесарката Мијатовиќ наведува дека иако конфликтот во Северна Македонија бил од многу помал обем отколку во некои други земји во регионот Изданието вклучува и одредени дискусии за мерките за справување со минатото во Северна Македонија, притоа „Изданието го признава позитивниот развој, на пример, ги истакнува значителните напори преземени за решавање на ситуацијата на присилно раселените лица од Косово¹ и прашањето на бездржавјанството, како и спроведувањето на воннаставни проекти во некои училишта за да им се овозможи на децата од различни етнички групи да се сретнат“.

Комесарката, дополнително на нејзините општи препораки истакнува некои избрани чекори што треба да ги преземе Северна Македонија, кои според неа ќе го

подобрат почитувањето на правата на жртвите, справувајќи се со поплаките од минатото и социјалната кохезија. Тоа се:

- Да се укине автентичното толкување од 2012 година на Законот за амнестија од 2002 година и да се истражат досиејата што МКТЈ ги префрли на домашните судови.

- Да се реформира образовниот систем во насока на интегрирано образование, така што децата од различни етнички групи ќе делат заеднички настава со зачувување на нивното право да учат на својот мајчин јазик.

- Овозможете им на младите луѓе да научат за конфликтот од 2001 година на објективен начин кој овозможува повеќе перспективи, ги осудува сите злосторства и промовира толеранција и отвореност.

- Цврсто да ги осудиме случаите на говор на омраза и меѓуетнички насилни инциденти и да промовираме помирување и социјална кохезија меѓу различните етнички и религиозни групи.

- Ратификување на меѓународната конвенција на ОН за заштита на сите лица од присилно исчезнување.

Комесарката Мијатовиќ, на крајот на писмото потенцира дека цврстото осудување на злосторствата од минатото е од суштинско значење за изградба на мирни демократски општества, целосно усогласени со вредностите за човековите права поткрепени со Европската конвенција за човекови права, и дека со нетрпение очекува да ги слушне ставовите на Претседателот на Владата, Ковачевски и потенцијалните сугестии за напредокот на овие важни прашања.

4.2. Автентичното толкување на Законот за амнестија

Како најочигледна правна пречка за судско процесирање на т.н. хашки случаи, т.е. судските предмети со воени злосторства против човештвото од оружениот конфликт во Македонија во 2001 година, најчесто се наведува автентичното толкување на Законот за амнестија, донесен од македонското собрание во 2011 година.

Во продолжение го наведувам во целина:

„Врз основа на членот 68 став 1 алинеја 2 од Уставот на Република Македонија, Собранието на Република Македонија, на седницата одржана на 19 јули 2011 година, даде **АВТЕНТИЧНО ТОЛКУВАЊЕ НА ЧЛЕНОТ 1 ОД ЗАКОНОТ ЗА АМНЕСТИЈА** („Службен весник на Република Македонија“ број 18/2002)

Членот 1 од Законот за амнестија („Службен весник на Република Македонија“ број 18/2002) гласи: Со овој закон се ослободуваат од гонење, се запираат кривичните постапки и потполно се ослободуваат од извршувањето на казната затвор (во натамошниот текст: амнестија), граѓани на Република Македонија, лица со законски престој, како и лица кои имаат имот или семејство во Република Македонија (во натамошниот текст: лица), за кои постои основано сомневање дека подготвиле или сториле кривични дела поврзани со конфликтот во 2001 година, заклучно со 26 септември 2001 година. Амнестијата се однесува и на лица кои и пред 1 јануари 2001 година, подготвувале или сториле кривични дела во врска со конфликтот во 2001 година. Со амнестијата од ставовите 1 и 2 на овој член: – се ослободуваат од гонење за кривично дело според Кривичниот законик и друг закон на Република Македонија лицата за кои постои основано сомнение дека подготвиле или сториле кривични дела поврзани со конфликтот до 26 септември 2001 година; – се запираат кривичните постапки за кривични дела според Кривичниот законик и друг закон на Република Македонија против, лицата за кои постои основано сомнение дека подготвиле или сториле кривични дела поврзани со конфликтот до 26 септември 2001 година; – потполно се ослободуваат од извршување на казната затвор за кривични дела според Кривичниот законик и друг закон на Република Македонија лицата кои подготвувале или извршиле кривични дела поврзани со конфликтот до 26 септември 2001 година; и – се определува бришење на осудата и се укинува правната последица на осудата заклучно со 26 септември 2001 година. Одредбите од ставовите 1, 2 и 3 на овој член не се однесуваат на лицата кои извршиле кривични дела поврзани и во врска со конфликтот во 2001 година, кои се во надлежност и за кои Меѓународниот трибунал за гонење на лица одговорни за тешко кршење на меѓународното хуманитарно право на територијата на поранешна Југославија од 1991

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

година ќе поведе постапка. Членот 1 од Законот за амнестија („Службен весник на Република Македонија“ број 18/2002) треба да се толкува така што амнестијата се применува на сите сторители на кривични дела поврзани со конфликтот во 2001 година, заклучно со 26 септември 2001 година, освен за лицата што извршиле кривични дела поврзани и во врска со конфликтот во 2001 година, а против кои Меѓународниот трибунал за гонење лица одговорни за тешко кршење на меѓународното хуманитарно право на територијата на поранешна Југославија од 1991 година, повел постапка.“

Откако е испратена препораката на Советот на Европа до Претседателот на македонската влада за укинување на автентичното толкување на Законот за амнестија, конкретна иницијатива до Уставниот суд поднесе Павле Трајанов, претседател на партијата Демократски сојуз, во која се бара од судот да ги отстрани правните пречки за процесирање на судските случаи за воени злосторства против цивили извршени во 2001 година од учесници во паравоени формации. Тоа се предметите: „Мавровски работници“, „Водство на ОНА“, „Гробници во Непроштено“ (случај со 12-мина исчезнати и киднапирани лица во Тетовско и Кичевско), „Липковска брана“. Овие предмети беа вратени во 2008 година од Трибуналот во Хаг за гонење лица одговорни за тешко прекршување на меѓународното хуманитарно право на територијата на поранешна Југославија од 1991 година, за да бидат процесирани во македонското правосудство. За водење таква сложена судска постапка за воени злосторства против човештвото, кои не застаруваат, македонски судии одеа на обуки во Трибуналот во Хаг, во затворските единици во Македонија беа подготвени т.н. хашки ќелии за да соодветствуваат на условите на затворениците, т.е. обвинетите од хашкиот трибунал... Според учесници во процесот на испраќање на овие судски предмети во Хаг, Трибуналот имал особен интерес самиот да поведе постапка за случајот „Мавровски работници“. Сепак, денешната состојба на овие предмети е дека по враќањето од Хаг на судските инстанци во Македонија, сите процеси се запрени со стапувањето во сила на автентичното толкување на Законот за

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

амнестија во 2011 година.²⁵⁵ За дел од политичките (албански) субјекти ова прашање е законски затворено.

Според некои професори „автентично толкување на законот е појаснување на веќе донесената норма, ако таа содржи празнина или ако е двосмислена и нејасна. Толкувањето мора да го следи духот на законот, да не му противречи и да не претставува нова норма. Само под тој услов толкувањето може да биде дел од законот и да има повратно дејство“. Одредени правни експерти со долгогодишно судско-обвинителско искуство ценат дека македонските судови можат веднаш да постапат по препораката на комесарката за човекови права при Советот на Европа и да ги активираат хашките случаи по сила на Законот за кривичната постапка.²⁵⁶

Владата на Република Северна Македонија сеуште официјално се нема произнесено по препораката на Комесарот на Советот на Европа, Дуња Мијатовиќ. Исто така официјално се немаат произнесено и клучните политички партии.

5. Заклучно согледување

Назаднувањето на транзициската правда треба да се третира стратешки, особено преку регионални пристапи и зголемени инвестиции на локално ниво. Главната одговорност лежи на државите во регионот и нивните претставници, кои треба да овозможат опкружување што е повољно за оваа важна работа, ослободено од страв и опасна пропаганда и дезинформации за минатото. Меѓународните партнери треба да испраќаат јасни пораки за важноста на справувањето со минатото во нивните интеракции со државите во регионот, и следење на изобилството препораки претходно формулирани од страна на меѓународните организации и телата за човекови права. Земајќи ја предвид меѓузависноста на минатите и тековните предизвици, државите во регионот треба да развијат акциски планови за транзициска правда кога го евалуираат напредокот на регионално ниво. Регионалната координација, пристапи и стратегии треба и натаму да се

²⁵⁵ „Нова Македонија“, 04.03.2024 година, Јасминка Павловска

²⁵⁶ Исто

поттикнуваат, а истовремено треба да се стави фокус и на делувањето на локално ниво, на самоникнатите, самоорганизирани иницијативи во заедницата, каде справувањето со минатото станува конкретно и каде треба да се најдат решенија за помирување и мир.

Во делот на почитувањето на препораките на Комесарот за човекови права на Советот на Европа за Северна Македонија треба да се види на кој начин Македонија ќе се соочи со овој предизвик.

6. Литература

- [1] United Nations, Report of the Secretary General on the Rule of Law and Transitional Justice in conflict and post-conflict societies, S/2004/616, 2004.
- [2] UN Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, “Accountability: Prosecuting and punishing gross violations of human rights and serious violations of international humanitarian law in the context of transitional justice processes”, Doc. A/HRC/48/60, 9 July 2021; see also ICRC, Practice relating to Règle 158 - prosecution of War Crimes.
- [3] ICTY, Key Figures of the Cases, 2021.
- [4] ICTY, Statute of the International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991, 25 May 1993.
- [5] The International Residual Mechanism for Criminal Tribunals, Progress Report, S/2022/866, 17 November 2022, para. 10.
- [6] Authentic Interpretation of the Amnesty Law, Official Gazette of the Republic of Macedonia, Doc. No. 99, 2011.
- [7] 165. ECRI, Fifth Report on North Macedonia, 2016, para. 15.
- [8] OSCE, War Crimes Case Processing in Bosnia and Herzegovina (2004-2021), 2022.
- [9] UN Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Report from the visit to Croatia, A/HRC/51/34/Add.1, July 2022.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

- [10] UN Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Preliminary Observations from the visit to Serbia and Kosovo, December 2022; Council of Europe Commissioner for Human Rights, Report following the visit to Serbia from 13-17 March 2023, 2023.
- [11] See Humanitarian Law Centre Kosovo, 2022 Annual report together with previous annual reports, 2022.
- [12] Human Rights Action, Implementation of the War Crimes Investigation Strategy of the State Prosecutor's Office of Montenegro (2015-2021), 2021, p. 5.
- [13] In 2003, Croatia created four specialised war crimes chambers and special police departments in the county courts of Osijek, Rijeka, Split and Zagreb, along with specialised war crimes sections in the relevant state attorney's offices. In 2003, Serbia also established a War Crimes Chamber in the Higher Court in Belgrade and a War Crimes Prosecutor's Office. In 2005, a special War Crimes Chamber began work at the State Court of Bosnia and Herzegovina and a specialised section dealing with war crimes was established in the State Prosecutor's Office. In 2008, the Department for the Suppression of Organised Crime, Corruption, Terrorism and War Crimes was established under the Supreme State Prosecutor in Montenegro. See, for example, Council of Europe Commissioner for Human Rights Report following the visit to Croatia from 25 to 29 April 2016, 2016, p.8; Report following the visit to Montenegro from 17 to 20 March 2014, 2014, pp. 6-7; Report following the visit to Bosnia and Herzegovina from 27 to 30 November 2010, 2011, pp. 26-27; Report following the visit to Serbia from 16 to 20 March 2015, 2015, p. 5.
- [14] See Perriello T. and Wierda M., International Centre for Transitional Justice, Lessons from the Deployment of International Judges and Prosecutors in Kosovo, 2006.
- [15] Council of Europe Commissioner for Human Rights, Memorandum on the mission to Kosovo from 30 May to 3 June 2022, 2022, para. 28; Council of Europe Commissioner for Human Rights, Memorandum on the mission to Kosovo from 5 to 9 January 2017, para. 17.
- [16] Human Rights Advisory Panel, History and Legacy Kosovo, 2007-2016, June 2016.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [17] See, for example, ICTJ, *The War Crimes Chamber in Bosnia and Herzegovina: From Hybrid to Domestic Court* | International Centre for Transitional Justice, 2008; Human Rights Watch, *Bosnia: Key Lessons From War Crimes Prosecutions*, 2012.
- [18] UN Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, *Report from the visit to Bosnia and Herzegovina*, 2022, para. 40.
- [19] International Commission on Missing Persons, *Missing Persons from the conflicts of the 1990s in the former Yugoslavia and their aftermath – A Stocktaking: Bosnia and Herzegovina, Croatia, Kosovo*, 2021.
- [20] Bosnia and Herzegovina ratified in 2012, Croatia in 2022, Montenegro in 2011, Serbia in 2011, and Slovenia in 2021.
- [21] Bosnia and Herzegovina in 2004, at the time it was the first country in the world to adopt such a law, Kosovo in 2011 and Croatia in 2019, in Serbia a draft law on missing persons is currently under preparation. See Council of Europe Commissioner for Human Rights, *Report following the visit to Serbia from 13 to 17 March 2023*, 2023.
- [22] ICMP, *Bosnia and Herzegovina - Missing persons from the armed conflicts of the 1990s: A Stocktaking*, 2014.
- [23] ECRI, *Third Report on Bosnia and Herzegovina*, 2017; ECRI, *Third Report on Serbia*, 2017; ECRI, *Second Report on Montenegro*, 2017; ECRI, *Fifth Report on Croatia*, 2018; ECRI, *Third Report on Serbia*, 2017; ECRI, *Sixth Report on North Macedonia*, 2023.
- [24] Balkan Insight, *Hate speech and disinformation fuel digital rights abuses in Balkans*, 2023; Human Rights House Zagreb, *Human Rights in Croatia Overview 2019, 2020*; Mirovni Institute, *Comparative Overview on Hate Narratives in the Western Balkans and in Turkey*, 2021; Macedonian Helsinki Committee, *White Paper on the situation with hate speech*, 2015.
- [25] Council of Europe Commissioner for Human Rights, *Report following the visit to “the former Yugoslav Republic of Macedonia” from 26 to 29 November 2012*, 2013, paras. 27-34.
- [26] Bosnia and Herzegovina, Croatia, North Macedonia and Serbia are among the top-ranking countries with the largest brain drain in the world, according to the Global Competitiveness

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Report released by the World Economic Forum. According to the Balkan Barometer 2022, 67% of Western Balkan youth are thinking about leaving and working abroad.

[27] Advisory Committee on the Framework Convention on National Minorities, Fourth Opinion on “the former Yugoslav Republic of Macedonia”, 2016.

[28] At the time of writing, North Macedonia, Serbia and Slovenia are members of the Observatory on History teaching in Europe, see <https://www.coe.int/en/web/observatory-history-teaching/member-states>.

[29] <https://rm.coe.int/post-war-justice-and-durable-peace-in-the-former-yugoslavia-issue-pape/16806da71f> Post-war justice and durable peace in the former Yugoslavia Issue Paper by the Council of Europe Commissioner for Human Rights 2012

[30] <https://rm.coe.int/issue-paper-on-transitional-justice-dealing-with-the-past-for-a-better/1680ad5eb5> Dealing with the Past for a Better Future. Achieving justice, peace and social cohesion in the region of the former Yugoslavia. Issue Paper by the Council of Europe 2023